6

1979

létünk

társadalom
tudomány
kultúra

létünk

TARSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

IX. évfolyam, 6. szám, 1979. november—december

„Nem az emberek tudata az, amely létüket, hanem megfordítva, társadalmi létük az, amely tudatukat meghatározza."

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához, Előszó. 1859.

Forum Könyvkiadó, Újvidék

Szerkesztő bizottság

Árokszállási-Borza Gyöngyi, szerkesztő
Ing. Bacsi Sándor
Bózsó István
Fehér Kálmán
Fejős I. István
Dr. Györe Kornél, főszerkesztő helyettes
Illés Lajos, műszaki szerkesztő
Dr. Matkovics József
Borislav Martin magiszter
Molnár Irén
Dr. Rehák László, fő- és felelős szerkesztő
Szilágyi Gábor
Szórad György magiszter
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Apró László
Dr. Balla Ferenc
Borza József
Csonti János
Dr. Gyüre István
Földessy László
Franc Lajos
Gere Terézia
Gutási Miklós
Dr. Jankovics József
Kelemen Dezső
Dr. Božidar Kovaček
Borislav Martin magiszter
Dr. Mirnics József
Popin Vladimir
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Szirovica Antal
Dr. Teleki György
Tóth István, a tanács elnöke
Dr. Vajda József
Zrilić Ilona

Szerkesztői titkár
Terényi Zsófia

A fedőlapot
Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor tervezték.

Készült a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat nyomdájában Újvidéken
A szám kéziratának leadási ideje október 19.
Megjelent 1979. december 20.

YU ISSN 0350—4158

TARTALOM

Tomislav Bandin — Újratermelési folyamatok a szocialista önigazgatású társultmunka-szervezetekben 981

Ružica Kovács Žnideršič — A szükségletek és a fogyasztás marxista értelmezése 1004

Laki László — A mezőgazdasági munkások beilleszkedése az ipari munkakörnyezetbe 1014

Tomán László — Herceg János 70 éves 1040

Dokumentum

Josip Broz Tito — Beszéd a havannai értekezleten 1053

Ifjúság — a SZISZ jubileuma kapcsán

Sebők Sándor — Az ifjúság nagy évfordulója, az egész társadalmunk eseménye 1065

Tóth Lajos — Egyetemi reform vagy új egyetem 1068

Kerekasztal-beszélgetés — Mit hozott és mivel maradt adósunk az oktatási reform a szakirányú oktatás szintjén?
A bevezető tanulmányt írta, a kerekasztal-beszélgetést előkészítette, vezette és az elhangzottakat lejegyezte Szöllősy Vágó László 1079

Szimpozion

Tóth Lajos — A jelen és a jövő egyeteme 1101

Az egyenjogú nyelvhasználatról szóló tanácskozás

R. L. — Szaktanácskozás Vajdaság SZAT nemzeteinek és nemzetiségeinek egyenrangú nyelvhasználatáról 1111

Kovács László — A tanácskozás bevezetője 1113

Rudi Sova — Vajdaság SZAT nemzetei és nemzetiségei nyelvének és írásának egyenrangúsága mint az önigazgatási társadalmi-politikai és gazdasági élet és munka valamennyi folyamatába való egyenrangú bekapcsolódás feltétele 1115

Pavel Lomianský — A szerbhorvát és a szlovák nyelv egyenrangú használatának Petrőc községi tapasztalatai 1124

Kovács László — A közigazgatás szerepe a nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának megvalósításában, az igazgatási eljárásra való különös tekintettel 1132

Nikola Balog — A nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának alkotmányjogi egyenrangúsága 1142

Rehák László — A nyelvhasználat a dolgozó önigazgatási megnyilatkozásának szolgálatában 1149

Mojse Kostić — A nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelv- és íráshasználata Alibunár községben 1159

Helena Megyesi — A ruszin nyelv egyenrangú használatában szerzett eddigi tapasztalataink 1165

Nemzetközi szemle

Fazekas János — A Habsburg elnyomás Erdélyben, II. rész 1177

Könyv- és folyóiratszemle

Rehák László — A Savremenost folyóirat idei hat száma 1201

Hoffmann R. Viktória — A vidékiség tünetei 1207

Garai Aranka — Egyenjogúság, nőfelszabadítás 1214

Szilágyi Károly — Könyvújdonságok — a Forum Marxista Könyvesboltjának tájékoztatója 1219

Tomislav Bandin

ÚJRATERMELÉSI FOLYAMATOK A SZOCIALISTA ÖNIGAZGATÁSÚ TÁRSULTMUNKA-SZERVEZETEKBEN

„A gyerek is tudja, hogy minden nemzet felfordulna, ha nem is egy évre, csak néhány hétre abbahagyná a munkát."

(Karl Marx)

BEVEZETÉS

Marx A tőke I. kötetének XXI. fejezetében a következőket írja: „Bármilyen is a termelési folyamat társadalmi formája, a folyamatnak folytonosnak kell lennie, vagyis periódikusan újra meg újra ugyanazokon a stádiumokon kell haladnia. Ahogyan egy társadalom nem hagyhatja abba a fogyasztást, ugyanúgy nem hagyhatja abba a termelést sem. Ezért minden társadalmi termelési folyamat folytonos összefüggésben és megújulásának állandó folyamatában vizsgálva egyúttal újratermelési folyamat is... Egyetlen társadalom sem tud folytonosan termelni, azaz újratermelni anélkül, hogy termékeinek egy részét állandóan vissza ne változtassa termelési eszközzé, vagyis az új termelés elemeivé."

A termelés folytonossága biztosításának feltétele az eszközöknek a megszakítás nélküli befektetése a termelésbe. A termékek értékesítésével (és azok megfizettetésével) lehetőség nyílik az állandó, megszakítás nélküli befektetésre és ezzel együtt a termelésre is. Ily módon, mint Marx hangsúlyozza, a termelési folyamat egyben újratermelési folyamat is. Tehát:

T — Á — P — Á — T (egyszerű újratermelés), (1)

T — Á — P — Á — T' (bővített újratermelés)

Az újratermelésnek ilyen folyamata („A mozgás általános formája T ... T, az újratermelés formája"[1] összhangban áll a szocialista önigazgatású társultmunka-szervezetének mint árutermelőnek társadalmi-gazdasági tartalmával is.[2]

Az árutermelő társultmunka-szervezetek esetében tehát az újratermelési folyamatok nem a pénzzel kezdődnek és végződnek. Hogy miért? Először is azért, mert a termelés rendeltetése (célja) a szocializmusban (a szocialista önigazgatású társult munkában, mint a szocialista építés történelmi formájában) nem „... az előlegezett érték értékesítésének pusz-

ta eszköze, tehát a meggazdagodás..."[3], mint a kapitalizmusban, amely, mint ahogy Marx is kiemeli „a termelő öncéljának"[4] mutatkozik, hanem a dolgozók, mint fogyasztók és önigazgatók *szükségleteinek a kielégítése*[5], hiszen az árutermelő társultmunka-szervezetnek, gyakorlatilag a *munkaszervezetnek*[6], nincs, és nem is lehet célja csupán pénzének — összbevételének a megvalósítása. A megvalósított bevétel ugyanis a *közös* késztermék értékesítésével *szétoszlik* a társult munka alapszervezeteire, a termelés részvevőire.

A közös bevétel elosztása a társultmunka-alapszervezetek között, amelyek részt vettek a közös késztermeknek, mint árunak a kitermelésében, nemcsak szervezési-számítási, hanem lényeges osztálykérdés is. Ezzel lényegében (társadalmi-gazdaságilag és szociálisan) biztosítható, hogy a társultmunka-alapszervezeteiben társult munkások úrrá legyenek munkájuk, valamint a társadalmi munka feltételein és eredményein.

A TÁRSULTMUNKA-SZERVEZETEK JELLEGZETESSÉGE ÉS AZ ÚJRATERMELÉSI FOLYAMATOK

Ahhoz, hogy megérthessük az önigazgatású társultmunka-szervezetek funkcióinak egyes formáit a társadalmi újratermelési folyamatokban[7], rá kell mutatnunk a társultmunka-szervezetek és azok újratermelési folyamatainak fontosabb jellegzetességeire.

1. A társult munka alapszervezete

A szocialista önigazgatású társult munka alapvető formája, illetve alapsejtje a társultmunka-alapszervezet.

A társultmunka-alapszervezetek megszervezésénél jelentkező két alapvető probléma az ún.: technológiai struktúrából eredő csapda és a strukturalizmus pszichozisának veszélye.[8] Gyakorlatilag a probléma a munkafolyamat egészének azonosításában és a munkaeredmények értékesítési módjában van. Többek között e két probléma megoldásától függ a társultmunka-alapszervezetek funkcióinak meghatározása is, a társadalmi újratermelési folyamatokban.

A társultmunka-alapszervezetek megszervezésének egyik előfeltétele, hogy a munkaszervezet adott része a *munkafolyamat szempontjából* egységet alkosson. Ebből adódik azután az a kérdés is, hogy vajon a munkafolyamat egységét a termelési-technológiai egységgel kell-e azonosítani, vagy pedig elsősorban a jövedelmi és önigazgatási egységen kell alapulnia? Olyan jövedelmi és önigazgatási egységen, mely a termelési-technológiai és a szervezési egységen alapul? Ezekhez a támpontokhoz (termelési-technológiai és szervezési egység) való túlságos ragaszkodás a munkafolyamat egységének meghatározásakor téves megoldáshoz vezet-

het a gyakorlatban. Így kerülhet sor a túl nagy (hatalmas) és a túl kicsi (apró) társultmunka-alapszervezet megalakítására. Az első esetben a termelési-technológiai és szervezési egység kerül előtérbe, háttérbe szorul viszont a társultmunka-alapszervezet gazdasági-jövedelmi és önigazgatási szerepe. Ez az az ún. technológiai struktúrából eredő csapda, amelyre már munkánk elején is utaltunk. A második esetben szükség van az ún. emberi (vagy szociológiai) optimumra. A strukturalizmus pszichozisába esve gyakran megtörténik a munkaszervezet apró részekre való bontása, függetlenül attól, hogy munka- és eszköztársításával képes-e a jövedelemszerzésre és a bővített újratermelésre. A megoldás, tehát a munkafolyamatnak, mint jövedelmi és önigazgatási egységnek a felismerésében van. „A termelési-technológiai és szervezési egység csak egyik tényezője ennek az azonosításnak, a társultmunka-alapszervezetnek megszervezési feltétele."[9]

A társultmunka-alapszervezetek megszervezésének második fontos feltétele, hogy „az alapszervezetként megszervezésre kerülő munkafolyamati egységben dolgozók közös munkájának az eredménye a munkaszervezetben vagy a piacon önálló értékként kimutatható."[10] Ebből következik, hogy a gyakorlatban a munka eredményének értékelését gyakran kiegyenlítik a *piaci* árral. Abszolutizálva a piaci árat a munka eredményének, mint értéknek kifejezési feltételeként, illettve ezzel együtt az alapszervezetek és munkaszervezetek megszervezésének feltételeként számos más következménye[11] mellett gyakran magán viseli a vállalkozói (profit jellegű) jegyeket is. E jegyek fő „fogyatékossága" a hatalmas — autark társultmunka-alapszervezetek létrehozása; melyek az újratermelés szempontjából zártak, a munkaszervezet keretébe tartozó többi alapszervezettel szemben. Az ilyen hozzáállás alapjai, a társultmunka-alapszervezetek megszervezésében, s ezzel együtt a munkaszervezeten belüli újratermelésben is, abban az „objektív tényezőben" rejlenek, hogy egyes termékeknek — félkész termékeknek nincs külső piaci (áru) jellegük, s így piaci áruk sincs, melyek munkájuk és ügyvitelük értékmércéjeként szolgálhatnának. Logikusan gondolkodva tehát a munkaszervezet ilyen része nem is válhat társultmunka-alapszervezetté. Ez a felfogás arra épül, hogy a társultmunka-alapszervezet terméke — félkész termékc mindig áru, függetlenül attól, hogy késztermék-e, amely bekapcsolódhat a társadalmi fogyasztásba, vagy pedig csak félkész termék, amely ebbe a fogyasztásba csak a késztermék egységén, mint tényleges árun[12] keresztül képes bekapcsolódni. Ebben a második esetben az összes társultmunka-alapszervezetet végső árutermelőnek nevezik, függetlenül attól, hogy melyik (belső vagy külső) piacon értékesíti a termékeit — félkész termékeit. Ilyen feltételek mellett felaprózódnak a munkaszervezeti újratermelési folyamatok, s gyakran meg is szakadnak az egyéni gazdasági és szociális célok és érdekek miatt. Azonban, ha a technológiai sorozatban (láncban) léteznek ún. adásvételi pontok[13], reális lehetőség nyílik a

termékek — félkész termékek értékesítésére a megbeszélt árak[14] alapján, illetve reális lehetőség nyílik arra, hogy megállapítsák minden társultmunka-alapszervezet hozzájárulását a megvalósított közös jövedelemhez. Ezzel egyben nyitva áll az út a kisebb, az újratermelés szempontjából nyílt és jövedelem-megvalósításra képes társultmunka-alapszervezetek megszervezése előtt. Ugyanakkor létrejönnek az objektív tényezők és feltételek a munkaszervezet optimális struktúrájának kiépítéséhez.

2. *A munkaszervezet*

Ha abból indulunk ki, hogy „... a munkaszervezet a gazdasági integráció azon eleme, amely elsősorban a társult munka technológiájának működését és a termelés gazdaságosságát biztosítja"[15], akkor eredményes működésének kulcskérdései a munkaszervezet felépítéséhez és a munkaszervezetbe betársult társultmunka-alapszervezetek közötti jövedelmi viszony elrendezéséhez kötődnek. Éppen ezért nagy gondot fordítunk a munkaszervezet felépítésére és az optimális összetétel kiépítésére. Ha a munkaszervezet optimális összetételének meghatározásáról van szó, két fontos tényezőre kell utalni:

Először, nem az optimális összetétel öncélú kiépítéséről van szó (a termelési-technológiai teljesség értelmében), hanem a feltételek megteremtéséről, a saját optimális munkaszervezetek létrehozásához, a közös célok elérése által (munkaszervezetek, illetve társultmunka-alapszervezetek). Pontosabban: biztosítani kell a feltételeket az egymással termelési-technológiailag és gazdaságilag összekapcsolt társultmunka-alapszervezetek újratermelési folyamatainak eredményes lebonyolításához.

Másodszor, a munkaszervezet szerkezeti felépítésekor nem az ideális helyzet létrehozása, hanem a már meglévő nem optimális helyzet (nem optimális összetétel) megváltoztatása kell hogy legyen a cél. E két korlátozás figyelembe vételével megtárgyaljuk a munkaszervezet szerkezeti felépítését, azzal a céllal, hogy általa gyakoroljunk hatást az egymással összekapcsolt társultmunka-alapszervezetek újratermelési folyamatainak hatékonyságára.

Az optimális szerkezetű munkaszervezetről szóló tézist csakis annak társadalmi-gazdasági tartalmából lehet levezetni. S ez a tartalom alapvető tényét képezi annak, hogy a munkaszervezet nem mechanikus, sőt néha rendezetlen összessége a társultmunka-alapszervezeteknek, hanem olyan önigazgatási szervezet, amely biztosítja az újratermelési folyamatok hatékonyságát, s ezzel az optimális egyéni célok elérését is, a közös célok által. Gyakorlatilag a munkaszervezet optimális szerkezetének olyan társultmunka-alapszervezetekből kell felépülnie, amelyek termelési-technológiai szempontból összekapcsolódnak, amelyek közösen termelik a készterméket, (mint árut) közös bevételt és általa jövedelmet valósítanak meg.

1. sz. ábra

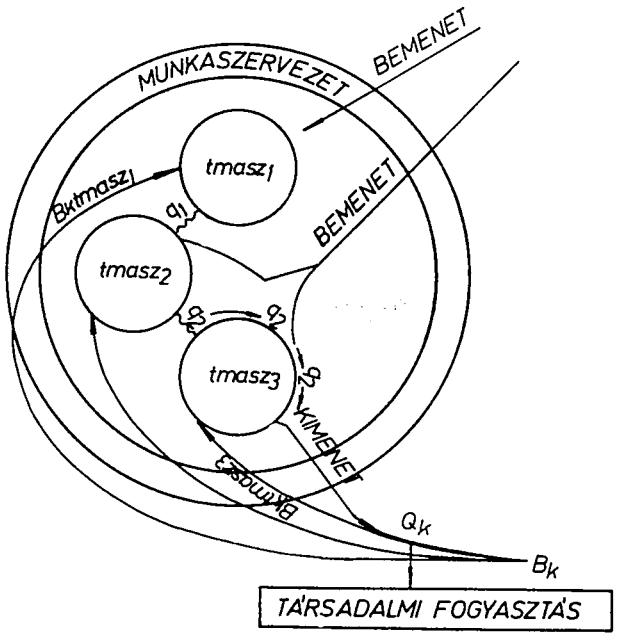

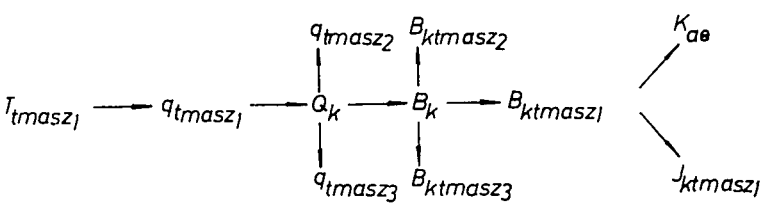

T=termelés; q=a társultmunka-alapszervezetek termékei — félkész termékei; Q_k= a közösen termelt késztermék (áru) B_k=közös bevétel; B_k tmasz . . .=a társultmunka-alapszervezet összbevétele, melyet a közös bevételben való részesedéssel valósítanak meg; Kae = az anyagi újratermelési költségek (anyag és munkaeszköz-amortizáció); J_k tmasz . . .=a társultmunka-alapszervezet jövedelme, amelyet a közös bevételben való részesedéssel valósítanak meg.

Ez a munkaszervezet optimális szerkezetének alapelvéből levezetett kiindulópont *ideális* helyzetet fejez ki, és elvileg a következő újratermelési folyamathoz vezet a munkaszervezetben:

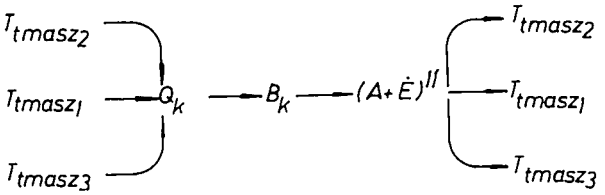

(Á+E)=termelési eszközök (anyag — munkatárgy), E=munka eszköz, T'=bővített termelés

A tényleges helyzet azonban, számos tényező és érdek hatására eltér ettől az ideális képtől. A vállalatoknak társultmunka-szervezetté való átalakulása során[18], de a későbbi integrációk és dezintegrációk alkalmával is gyakran puszta feldarabolással jöttek létre a társultmunka-alapszervezetek, melyek egymás között termelési-technológiai és gazdasági szempontból egyesültek, de ugyanakkor olyan alapszervezetek is megalakultak, melyek csak részben kapcsolódtak a többiekhez, illetve olyanok is, amelyek mint zárt munka- és gazdasági komplexumok egyben *végső árutermelők* is. Abban az esetben, ha egyes társultmunka-szervezetek csak részben kapcsolódnak a többiekhez, a közös késztermék termelésében, megjelenik a jövedelmileg megbolygatott (kuszált) újratermelési folyamat.

2. sz ábra

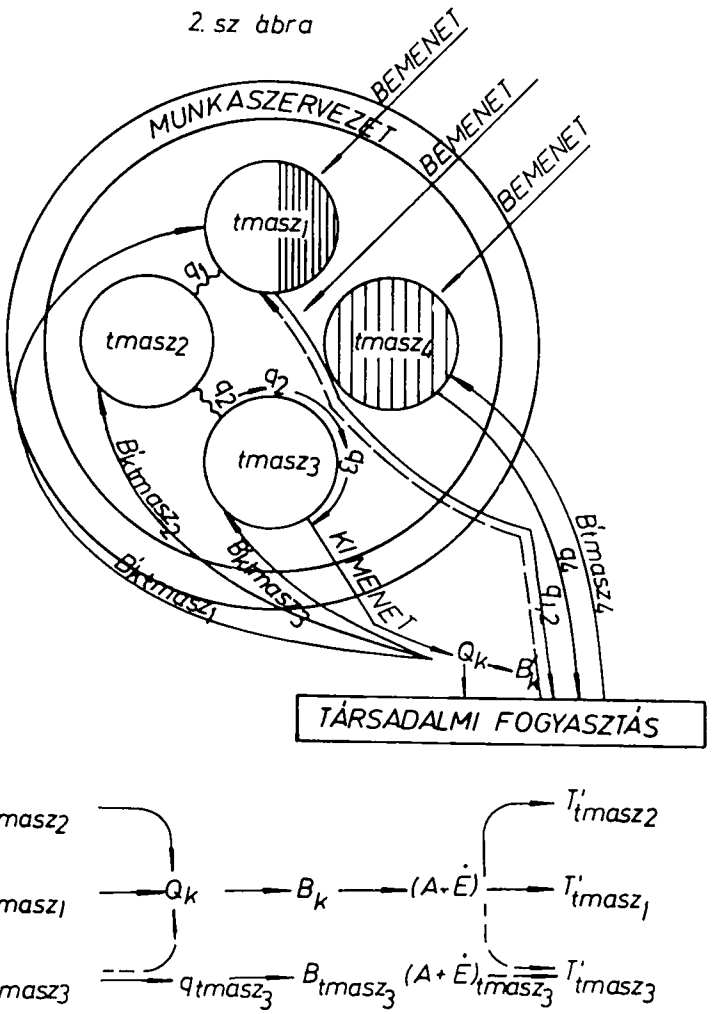

Természetesen, a munkaszervezetek legkedvezőtlenebb felépítését az olyan szerkezet képezi, melyben a társultmunka-alapszervezetek termelési-technológiai és gazdasági szempontból egymástól függetlenül működnek. Az ilyen szerkezet mechanikus, s túlzás nélkül állítjuk, hogy gazdaságilag értelmetlen is.

3. sz. ábra

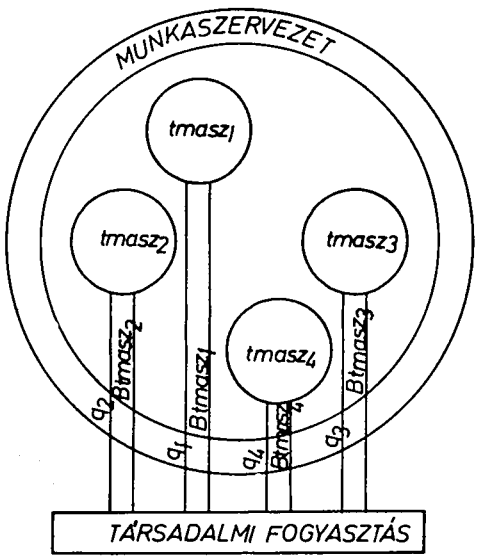

Az ilyen szerkezetű munkaszervezeteknél párhuzamos újratermelési folyamatok jelentkeznek. Minden újratermelési folyamat termelési-technológiai és gazdasági szempontból is zárt. Tehát:

$$T_{tmasz_1} \longrightarrow q_{tmasz_1} \longrightarrow B_{tmasz_1} \longrightarrow (A+\dot{E})_{tmasz_1} \longrightarrow T'_{tmasz_1}$$

$$T_{tmasz_2} \longrightarrow q_{tmasz_2} \longrightarrow B_{tmasz_2} \longrightarrow (A+\dot{E})_{tmasz_2} \longrightarrow T'_{tmasz_2}$$

. . . . . .

. . . . . .

$$T_{tmasz_n} \longrightarrow q_{tmasz_n} \longrightarrow B_{tmasz_n} \longrightarrow (A+E)_{tmasz_n} \longrightarrow T_{tmasz_n}$$

Az ilyen (zárt) társultmunka-alapszervezeteknél a *közösségi* helyett, az egyéni célok és érdekek *autarchiája* érvényesül. Az ilyen alapszervezetek gyakran „kis vállalatok" maradnak a formális és mechanikus felépítésű munkaszervezetekben. A társultmunka-alapszervezetek közötti gazdasági viszonyok jelentéktelenek, s amennyiben léteznek, akkor a klasszikus piaci viszonyokból, a vásárlásból és eladásból merülnek ki.

A termelési-technológiai szempontból zárt felépítésű munkaszervezetnek, melyben a társultmunka-alapszervezeteket a termelés-technológiai folyamat kapcsolja össze, s amely közösen termeli a készterméket, mint

árut, nem kell gazdaságilag is optimálisnak lennie. Valójában nem is lehetnek gazdaságilag optimálisak, ha a társultmunka-alapszervezetek között, a közös bevétel és a befektetés arányának megfelelő elosztási viszonyok helyett a klasszikus adásvételi viszonyok jelentkeznek a piaci árakkal, melyek alapját képezik a termékek — félkész termékek értékesítésének. Az újratermelési folyamatok a termelési-technológiai *egység* mellett is *felaprózódnak* és *individualizálódnak*. Tehát:

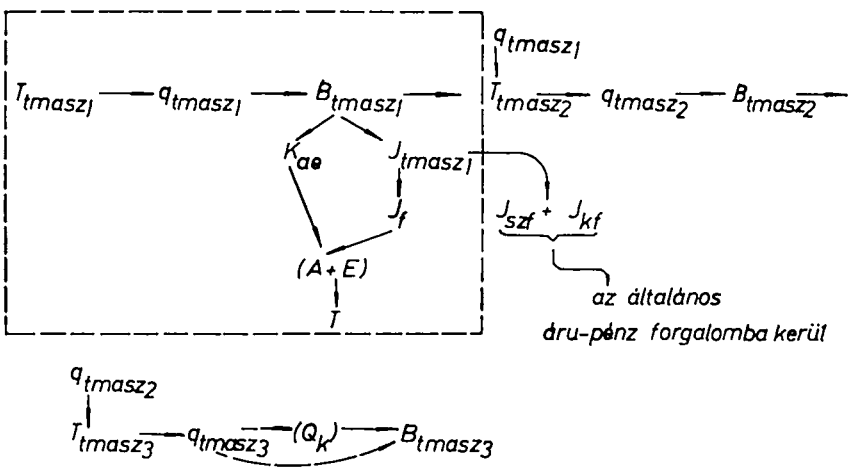

J=jövedelem; J_f=felhalmozás; J_{szf}=személyi fogyasztás; J_{kf}=a jövedelemnek az általános társadalmi és közös fogyasztásra eső része.

Az ilyen újratermelési folyamatok megszervezésének célja a maximális egyéni gazdasági eredmény elérése, függetlenül a közös eredményektől. A célok és érdekek harca *szabály*, a gazdasági és szociális közösség pedig *kivétel*. Ez azonban *ellentéte* az objektív feltételeknek és a reális lehetőségeknek, melyeket a szocialista önigazgatású társult munka rendszere hozott létre.

3. Az összetett társultmunka-szervezet

Ha az összetett társultmunka-szervezeteket óriás integrációs rendszerként fogjuk fel, akkor eredményes működésének kulcskérdései, szerkezeti, valamint fejlődési viszonyaik és céljaik összehangolására vonatkoznak azok között a munkaszervezetek között, amelyek betársultak az összetett munkaszervezetbe. Ezért ugyanúgy, mint a munkaszervezeteknél külön figyelmet fordítunk a szerkezeti nehézségekre és az optimális szerkezet kiépítésére. Amennyiben az összetett társultmunka-szervezet kiépítésének optimális szerkezetéről van szó, ügyelni kell arra, hogy a szerkezet nem épülhet *voluntarista* módon és valamilyen *előre meghatározott sémák* alapján; keretek közé szorítva, kényszerintegrációval vagy dezintegrációval, besorolva a társult munka részeit a meghatározott,

„ideálisan elképzelt" integrációs egységbe. Az összetett társultmunka-szervezetek szerkezeti felépítésének útja-módja a társult munka önszervezése, s a gazdasági és szociális érdekeken és a fejlődési célokon alapul.[19]

Az összetett társultmunka-szervezet optimális szerkezetéről szóló tézist ugyanúgy, mint a munkaszervezeteknél, le lehet vezetni annak társadalmi-gazdasági tartalmából. Ezen tartalom lényege pedig, hogy az összetett társultmunka-szervezet nem mechanikus, sőt néha rendezetlen összessége a munkaszervezeteknek, hanem olyan önigazgatási szervezet, amely biztosítja az optimális célok (az alapszervezetek, illetve a munkaszervezetek) hosszú távú elérését, a közös célok, illetve legalább egy közös cél megvalósításával. Az ilyen szervezetben a közös célok nem az egyes részek céljainak független optimalizálása érdekében alakulnak ki, az egész céljainak megvalósításáért, hanem az objektív fejlesztési-technológiai és társadalmi-gazdasági feltételek megteremtése céljából, az egésznek és a részeknek optimális, hosszú távú fejlődése érdekében.

Az összetett társultmunka-szervezetek társadalmi-gazdasági tartalmáról szóló elvi tézisből kiindulva (objektív fejlesztési-technológiai és társadalmi-gazdasági feltételek megteremtése a részek és az egész optimális hosszú távú fejlesztési érdekében) az összetett szervezet optimális szerkezetét azonosíthatjuk annak olyan szerkezeti összetételével, amelybe az újratermeléssel összekapcsolt munkaszervezetek társultak. A szerkezet újratermelési alapja, az összetett munkaszervezet céljainak elérésére szolgáló objektív előfeltételek megteremtése mellett, egyben reális alapja is e szervezetek jövedelmező működésének. Ez vonatkozik mind a folyamatban levő jövedelmező működésre a társultmunka-alapszervezetek között, a gazdasági és pénzügyi viszonyok megteremtésével[20], mind a jövedelmi közösség tartósabb létrehozásával, a közös beruházások alapján. Az összetett munkaszervezet megalakításának céljai nem vezethetők le az *előre létrehozott* szerkezetből, hanem fordítva: a célok határozzák meg a szerkezetet.[21]

Az újratermeléssel összekapcsolt munkaszervezetek feltételei között az összetett munkaszervezetek keretében az újratermelési folyamatok *kiegészítő* jellegűek. Gazdaságilag függő (jövedelmi) egységgé az optimális hosszú távú fejlődés lehetősége és a *saját* újratermelési folyamatuk (gazdasági hatékonysága kapcsolja őket össze).

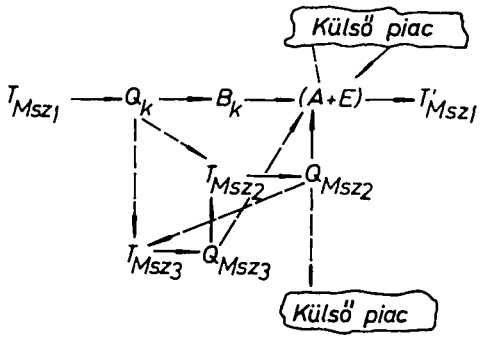

Az összetett munkaszervezetek azonban, számos tényező hatására, még a mai gyakorlatban sem az újratermelési egész keretében alakulnak ki. A funkcionális autarchia (ágazati társulás) és a társulási folyamatok területi bezárkózása *árnyoldalát* képezik az összetett munkaszervezetek újratermelésének. A gazdasági ágazatok szerint társult munkaszervezetek, meghatározott feltételek mellett[22] képezhetnek összetett munkaszervezetet, azonban az ilyen összetett munkaszervezetek nem tekinthetők összetett önigazgatási társulási rendszernek, mivel az egyes részek (munkaszervezetek) között nem létezik termelési-technológiai és gazdasági (jövedelmi) együttműködés. Elvben az ilyen összetett társultmunka-szervezetek mechanikus összességét képezik az egymástól különálló, de mégis autark munkaszervezeteknek. A munkaszervezetbe és az összetett társultmunkaszervezetbe társult tmasz-ok között igen fejletlenek, sőt néha nem is léteznek gazdasági (jövedelmi) viszonyok és közös fejlesztési célok.[23] Tehát a funkcionális (ágazati) társulásoknál az összetett társultmunkaszervezet szerkezete nem mindennek és mindenkinek a társulásával jön létre. Az egymástól különálló részek halmaza nem a *különbözőségből* ered, hanem éppen ellenkezőleg: az egész „tiszta" szerkezetéből, amelyben a részek *azonosságuk* miatt kizárják egymást ebből az egészből, mert nem létezik közöttük kölcsönhatás. Az újratermelési folyamatok *párhuzamosak* és egymástól függetlenek. Az újratermelési folyamatok a *zárt* termelési-technológiai vonal elve alapján mennek végbe.[24] Tehát:

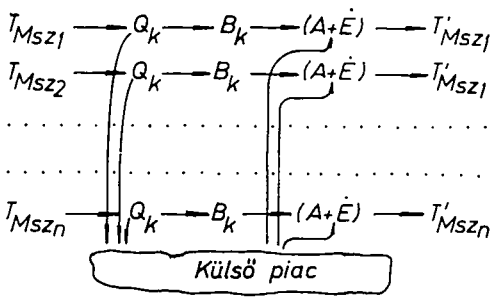

Az integrációs folyamatok területi keretek közé szorítása gyakran olyan összetett társultmunka-szervezetek létrehozásához vezet, amelyek mégcsak gazdasági és technikai integrációs rendszert sem képeznek. Nem képezhetnek, mivel részeik nem olyan szerkezetűek, hogy egységet (újratermelési) alkossanak, melyben minden résznek köze van az egészhez, a részek (alapszervezetek és különösképpen a munkaszervezetek) egymás közötti viszonyán keresztül.

Az integrációs folyamatok területi kialakítását gyakran „a mindenáron összetett munkaszervezetet kell létesíteni" rögeszme vezeti, a mindennek és mindenkinek a társításához. Az ily módon létrejött társultmunka-szervezeteknek nincs társadalmi-gazdasági és újratermelési értelme. *Látszólag* nagy rendszer (technológiai-gazdasági és önigazgatási) lé-

tesül, a valóságban azonban az egymástól független részek mechanikus összességét kapjuk, melyeknek újratermelési folyamata, célja, és érdekei teljesen *különállóak és függetlenek* egymástól. Az ilyen integrációval, a mechanikus tákolmánnyal megszakadnak a logikus újratermelési kapcsolatok a társult munka többi részével vagy a formális szervezetben, vagy a jövedelem, illetve a munka- és az eszköztársításon keresztül.

A jövedelem szabad áramlásának hiánya az új — *megnövekedett* jövedelem állandó visszatérése mellett az őt társító társultmunka-alapszervezet „számlájára", tudatosan vagy önkéntelenül „rászedi" őket az olyan összetett társultmunka-szervezet felépítésére, amely valamilyen jövedelmi alapot biztosít „a saját" területi határai között. Mert, ha például a nyersanyagtermelő vagy feldolgozó nem tud társulni más szervezetekkel, jövedelmi alapon, az újratermelési egészen belül, akkor gyakran keres kiutat a társulásban bárkivel, hogy fejlődhessen. A kiutat rendszerint a „társulásban" leli meg, mégpedig a saját társadalmi-politikai közösségén belül.

II.

A TÁRSULTMUNKA-SZERVEZETEK TÁRSADALMI FUNKCIÓI ÉS AZ ÚJRATERMELÉSI FOLYAMATOK

Mivel a társultmunka-szervezetek az újratermelés társadalmi szervezetének olyan formái, melyeknek alapvető célja, hogy minimális költséggel, a piaci és más mechanizmusok segítségével a társadalom rendelkezésére bocsássák az árut, felmerül a kérdés, hogy miként viszonyulnak az egyes társultmunka-szervezetek formái a társadalmi fogyasztáshoz és az egész társadalmi újratermeléshez?

Elvszerűen, a társultmunka-szervezet optimális szerkezetéről szóló tézissel összhangban megállapíthatjuk, hogy a társultmunka-*alapszervezet nem* közvetlen termelője a késztermékeknek mint árunak.[25] Az alapszervezet ugyanis a termelési-technológiai sorozat többi tagjával együtt vesz részt előállításában. Emiatt a társadalmi fogyasztást, a késztermék termelése által a munkaszervezet, mint *egység* biztosítja; minden társultmunka-alapszervezet részt vesz a késztermékeknek mint árunak a termelésében. Ezek szerint a társultmunka-alapszervezetnek, *önmagába véve*, a késztermék termelésének technológiai sorozatában nincs kötelezettsége a társadalmi fogyasztással szemben. Ilyen kötelezettsége a munkaszervezetnek van, mivel ez kapcsolja termelési-műszaki egységbe a különböző munkafolyamatokat. Célja, hogy megteremtse a feltételeket a társult alapszervezetek optimális gazdasági eredményeinek elérésére, valamint hogy az alapszervezetek teljesíteni tudják feladatukat a késztermék termelése terén, s ezzel kielégítsék a társadalmi szükségleteket. Ezért az újratermelési folyamat egészével is csak a munkaszervezet mint egész

rendelkezik. A társultmunka-alapszervezetek viszonyulása a társadalmi fogyasztáshoz azonban nem mellékes kötelezettség. Ez a társultmunka-alapszervezet lényeges kötelezettsége, a késztermék mint áru termelésének közösségén keresztül:

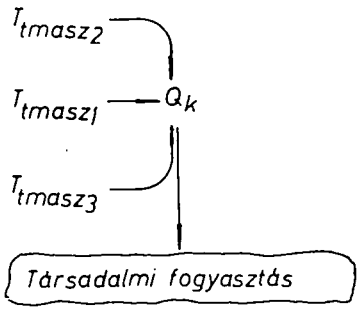

Amennyiben valamelyik alapszervezet részvétele kimarad a késztermék előállításából, *megszakad a termelési folyamat*, s ezzel az *újratermelési folyamat is*. Ebben az esetben a munkaszervezet nem tesz eleget a társadalmi fogyasztás iránti kötelezettségének. Ugyanakkor megszakad az alapszervezet, mint a társult munka alapvető formája, működésének lehetősége is (... melyben a munkások közvetlenül és egyenrangúan gyakorolják társadalmi-gazdasági és más önigazgatói jogaikat[26]), mert kimarad a jövedelem, mely a társadalmi termék, illetve közös bevétel alapján valósul meg. Tehát:

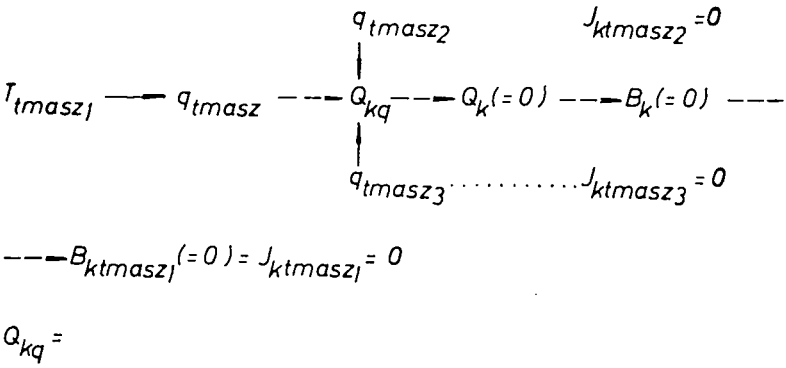

Q^{kq} = a közös termék befejezetlen termelése

Azonban nemcsak ezeknek (például az elsőknek) a társultmunka-alapszervezeteknek szűnik meg a működési feltétele, hanem a többieké is, amelyek jövedelmüket a közös késztermék termelésével és a közös bevételből való részesedéssel valósítják meg. Tehát a munkaszervezet *termelésének folytonossága* és a társultmunka-alapszervezetek jövedelme közötti viszony eléggé erős. A munkaszervezet termelési folytonosságának a tmasz jövedelemszerzésére gyakorolt hatása *képezi* az újratermelés *haj-*

tóerejét és gazdasági hatékonyságát. Mert végtére is a jövedelem a társultmunka-alapszervezetekbe társult munkások motívuma, a közös termék pedig a jövedelemszerzés *feltétele*, a (társadalmi, személyes és fejlesztési) célok elérésének eszköze. Ezért a T . . . T' mozgás a jövedelmi viszonyok középpontját, és a társultmunka-alapszervezetek, mint a késztermék termelésének részvevői közötti kapcsolatot képezi.

Az előző fejezetben már utaltunk arra, hogy az újratermelési folyamatok az *újratermelésileg* összekapcsolt munkaszervezetekben az összetett társultmunka-szervezet keretén belül *kiegészítő* jellegűek. Ezeket a folyamatokat (jövedelmi) egésszé a saját újratermelési folyamatuk gazdasági hatékonysága is összekapcsolja. Ha pedig ez a hatékonyság a közös késztermék maximális termelésében és az optimális jövedelemben jut kifejezésre, akkor az összetett munkaszervezet objektív feltételeket biztosít e hatákonyságnak.[27]

III.

AZ ÚJRATERMELÉS ÉS AZ ÚJRATERMELÉSI FOLYAMATOK TERMELÉSI-TECHNOLÓGIAI ÉS JÖVEDELMI SZEMPONTJAI

Az újratermelés termelési-technológiai szempontjai az újratermelési folyamatok *folytonosságában* jutnak kifejezésre, melyek rendeltetése (célja) a késztermékeknek mint árunak a kitermelése. A társultmunka-alapszervezeteinek munkája és eszközei a folyamatos termelésben (az újratermelésben) a közös termékek előállítása céljából társulnak. Tehát:

$$T_{tmasz2} \xrightarrow{a+e+m} q_{tmasz2}$$
$$T_{tmasz1} \xrightarrow{a+e+m} q_{tmasz1} \longrightarrow Q_k$$
$$T_{tmasz3} \xrightarrow{a+e+m} q_{tmasz3}$$

a = a ráforditott anyag; e = a ráfordított munkaeszköz; m = a ráfordított élő munka.

A folyamatban lévő újratermelési folyamatokban a közös termék a munka és az eszközök társításának váza (sarkalatos pontja). Ez tehát a társultmunka-alapszervezetek *közösségének* a váza. A közös bevétel, amelyet a késztermék értékesítésével nyernek, csak „szükséges rossz"[28] az elhasznált eszközök újratermelésére és a *jövedelem megvalósítására*, hogy lehetővé váljon az újbóli termelés a szükségletek kielégítésére.[29]

A társultmunka-alapszervezetek újratermelési folyamatai (vagy egy különálló újratermelési folyamat), a munkaszervezet optimális feltételei között, nem önállóak termelési-technológiai értelemben. Ezek objektívan

(termelési-technológiailag) egyesülnek a közös késztermék egységes újratermelési folyamatában, a munkaszervezet újratermelési folyamatába, amely különböző munkafolyamatokat egyesít. Eszerint a társultmunka-alapszervezet egy elkülönült újratermelési folyamata nem az egységes újratermelési folyamat *egyszerű részlete*. Ez az egésznek szerves része — termelési-technológiai és gazdasági értelemben is. Ezért meghatározott intézkedésekkel kell hatni az egységes újratermelési folyamatra. Ezen olyan hatásokat értünk a társultmunka-alapszervezetek újratermelési folyamataira, amelyek az egységes folyamat optimális hatékonysága függvényévé válnak. Az újratermelés egységes folyamatának hatékonyságától függ a közös késztermék és a közös bevétel nagysága, s ezzel a jövedelem megvalósítása is, mint a társított társultmunka-alapszervezetek munkásainak gazdasági-szociális indítéka. Tehát:

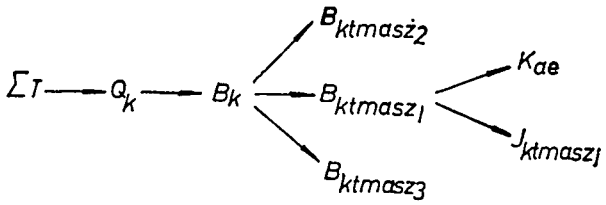

Nem mélyedve bele a közös késztermék újratermelési folyamatába előálló lehetséges zavarok műszaki-technológiai és piaci viszonylataiba, nagyobb a valószínűsége, hogy ezek a zavarok gazdasági (jövedelmi) okokból jönnek létre, ha a társultmunka-alapszervezetek ahelyett, hogy jövedelmüket a közös bevételben való részesedésük alapján valósítanák meg, klasszikus adásvételi viszonyt hoznak létre (6. sz. képlet). A társultmunka-alapszervezetek úgy viselkednek, mint *végső* árutermelők, noha valójában nem azok, a közös késztermékek, mint árunak előállítása feltételei között. A saját jövedelmük maximálizálására való törekvésben függetlenül a közös bevételtől, ill. a közös jövedelmtől, gazdasági értelemben parcializálják és indvidualizálják az újratermelési folyamatokat. Ha a termék — félkész termék felértékelését a piaci árak, vagy a költségek elve alapján kialakított belső árak szerint végzik, könnyen megtörténik, hogy némely társultmunka-alapszervezet (leggyakrabban az, amely a késztermékkel, mint a „saját" árujával, a külső piaccal találja szemben magát, veszteséget „termel". Ez a társultmunka-alapszervezet nemcsak a személyi jövedelmet nem tudja kifizetni, hanem azokat a termékeket — félkész termékeket sem, amelyeket más társultmunka-alapszervezettől vásárol. A *pénzügyi folyamatok megszakadása* a társultmunka-alapszervezetek között előfeltétele az újratermelési folyamat *termelési-technológiai*, s ezzel együtt *gazdasági* megszakításának is. Ez a megszakítás akkor lehetséges, ha a társultmunka-alapszervezetek félkész termékei — termékei képesek *közvetlenül* bekapcsolódni a társadalmi fogyasztásba. Ekkor *elmarad* a közös késztermék, és a munkaszervezet

mint gazdasági rendszer a gazdasági-szociális, sőt néha a termelési-technológiai *entrópia* (széthullás, megsemmisülés) *szélére* kerül.

Az újratermelési folyamatok normális (és gazdaságilag hatékony) lebonyolításának, a munkaszervezet optimális szerkezetében, előfeltétele a társultmunka-alapszervezetek *érdektömörülésének* a *közös* késztermék köré, vagyis a közös bevétel[31] reális elosztásának is, az előállításukban részt vett társultmunka-alapszervezetek befektetésével arányosan. Ez egyben objektív előfeltétele a társadalmi szükségletek optimális kielégítésének.

Az újratermelés jövedelmi szempontja megnyilvánul az újratermelési folyamatok *bővített terjedelemben való* (bővített újratermelés) biztosításában, a jövedelem, illetve a tmasz-ok munka- és eszköztársításával. A szocialista önigazgatású társult munkában, a munkásönigazgatás értelmében, a jövedelem a társultmunka-alapszervezetébe helyeződött át. Felhasználásáról a tmasz-ok alkalmazottai döntenek. Az ily módon decentralizált jövedelem tudatosan, sajátos céllal[32] „felaprózott", „az egy marokba való összpontosítás" monopóliumának megtörése értelmében. Jogos tehát a kérdés: Hogyan, milyen (gazdasági) logikával biztosíthatja az ilyen „szétszaggatott" és a társultmunka-alapszervezetbe „helyezett" jövedelem a bővített újratermelés folytonosságát és társadalmi-gazdasági hatékonyságát? Azt a bővített újratermelést, amely a tudományos és műszaki haladás időszerű feltételei között megköveteli a pénzeszközök koncentrálását.

Mielőtt válaszolunk erre a kérdésre, szükségesnek tartjuk egy rövid utalást tenni az újratermelés folytonosságának ismérveire és biztosításának módjára abból az időszakból, amikor a vállalat volt a termelés (újratermelés) intézményesített formája. A vállalatot (a jövedelem kisebb-nagyobb centralizálásával) az ún. *zárt* újratermelési folyamatok jellemezték. A jövedelem, illetve a felhalmozás az egésznek a szintjén összpontosul. A jövedelem, vagyis a munka- és eszköztársítás belső folyamatai jelentéktelenek voltak, de ha voltak is, azok a vállalat részeinek (például a termelőegységeknek) szabad („többlet") eszközei egyesítésében merültek ki. Az újratermelés ösztönzői a felhalmozásból eredtek, amivel a vállalat mint egész rendelkezett, vagy kívülről, külső forrásokból (elsősorban banktól) eredt. Teljesen világos, hogy olyan feltételek között, amikor a társadalmi felhalmozás eszközeinek legnagyobb része a vállalaton kívül összpontosult, az újratermelés (társadalmi) folytonossága csak külső mozgásukkal bonyolódhatott le, és külső eszközökkel lehetett fenntartani hatékonyságát.

Az ilyen újratermelési folyamatokkal ellentétben a szocialista önigazgatású társult munkában ill. szervezeteiben megértek a feltételek az ún. *nyitott* újratermelési folyamatokra. Az újratermelés ezen folyamataira jellemző, hogy a jövedelem a társult munkának azokba a részeibe irányul, amelyek a legkedvezőbb jövedelmi hatást biztosítják. A jövedelem, illetve a munka és eszköztársítással új — *megnövekedett* jöve-

delem valósul meg. Ez újból társítható, a társult munka azon részei felé irányítva, ahol ilyen jövedelmi hatás biztosítható. A jövedelem efféle, szüntelen társítása, a megnövelt jövedelem visszaszármaztatása és *újbóli* társítása, reálisan biztosítja a bővített (társadalmi) újratermelés *folytonosságának* lehetőségét és *társadalmi-gazdasági hatékonyságát.*

A munkaszervezetben, amelyben a társultmunka-alapszervezetek termelési-technológiailag összekapcsolódnak, a jövedelem, illetve a munka és az eszközök a *közös termék növelése* és a nagyobb közös jövedelem, ill. a társultmunka-alapszervezet *jövedelme* megvalósítása céljából társult. Tehát:

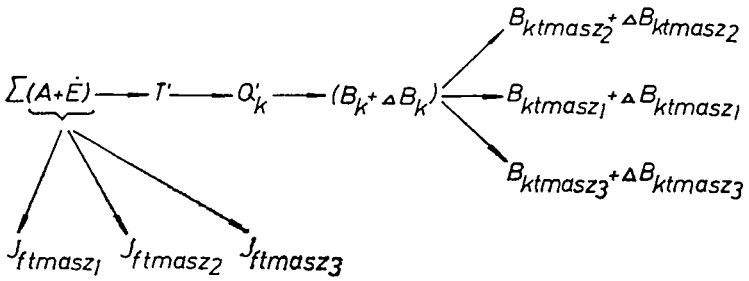

J_f=az egyes társul-munka-alapszervezetek felhalmozása; B_k=a közös bevétel növekedése; $B_k$tmasz=a társultmunka-alapszervezetek összbevételének növekedése.

A társultmunka-alapszervezet összbevételének növekedése arányos a befektetésük nagyságával, a közös termelés bővítésében. Ha azonban a társultmunka-alapszervezetek termelési-technológiailag és gazdaságilag *függetlenek* (az 5. sz. képlet), akkor a jövedelem, illetve a munka- és eszköztársítást, a közös beruházások alapján megvalósított közös jövedelemből való részesedés által megvalósítandó jövedelem céljából végzik. Tehát több társultmunka-alapszervezet jövedelmét, vagyis munkáját és eszközeit (vagy csak az eszközöket) *egy* alapszervezet termelésének eszközeibe fektetik be.

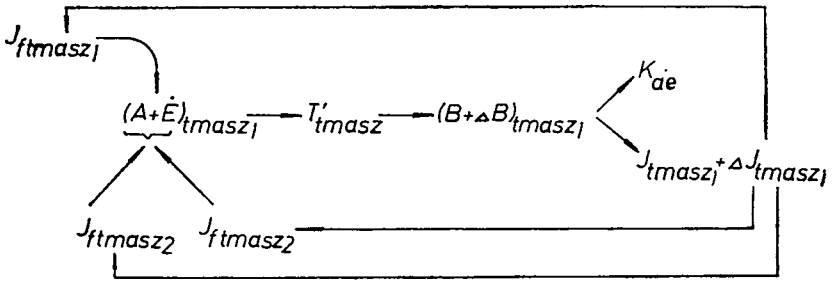

Az újratermelés jövedelmi szempontjai különleges méreteket öltenek, amikor a társult munka összetett szervezetéről van szó.

A viszonylag *szűkös* felhalmozás feltételei között irreális elvárni, hogy

a társult munka összetett szervezetében társult, minden egyes alap- és munkaszervezet egyforma ütemben (intenzitással) fejlődjön. A korlátozott terjedelmű felhalmozás *szóródása*, ennek bezárásával a munkaszervezet termelési-technológiai és gazdasági kereteibe, mindenkinek valami keveset jelentene, de senkinek sem elegendő. A fejlesztés, illetve a bővített újratermelés ilyen politikája és stratégiája (antistratégiája), fékezné a fejlődést. Ezért is szükséges az önigazgatási megállapodásokban tervszerűen meghatározni az *elsődlegességi sorrendet* a fejlesztésben, hogy mely *fejlesztési magvak* lesznek a bővített újratermelés hordozói. Nyilvánvaló, hogy pl. egy ötéves tervidőszakban, csak egy meghatározott munka- (vagy alap-) szervezet lehet a fejlesztés magva, tehát a bővített újratermelés, vagy annak legnagyobb részének hordozója. Elvben erre az a munka- (vagy alap-) szervezet választható, amely hosszú távú optimális fejlődést tud biztosítani minden munkaszervezetnek, az összetett társultmunka-szervezet szerkezeti felépítésében. Ahhoz viszont, hogy a fejlesztési meg a bővített újratermelésben játszott szerepével összhangban fejlődjön, feltétlenül szükséges a társultmunka-alapszervezetek jövedelmének, illetve munkájának és eszközeinek társítása. A jövedelem, illetve a munka- és eszköztársítással bővülhet a termelés a fejlesztési magként meghatározott munkaszervezetben. Ezzel egyidőben, mivel a jövedelem, illetve a munka és az eszközök gazdasági társításáról van szó, a közösen megvalósított jövedelembe való részesedés alapján, a bővített újratermelést finanszírozó többi társultmunka-alapszervezetben is biztosítható a jövedelem növekedése.

Amikor a kiválasztott fejlesztési magvak eljátszák szerepüket a bővített újratermelésben, azaz az akcelerátor szerepét az egész és a részek fejlesztésében, önigazgatási alapokon végzik el a fejlesztési elsőbbség *előremozdítását*, és újabb fejlesztési magvakat alakítanak ki. A volt fejlesztési magvak, a többi részek termelési-technológiai feltételeinek biztosítása mellett, *kulcsfontosságú részvevőivé* válnak az új fejlesztési magvak — a bővített újratermelés új hordozóinak finanszírozásában, a jövedelem, illetve a munka és az eszköz társításával.[33] Létrejön a bővített újratermelés pénzellátási szervezetének, gazdaságilag és önigazgatásilag hatékony mechanizmusa. Más szóval, biztosított a bővített újratermelés társadalmi-gazdasági hatékonysága és folytonossága az önigazgatási alapokon.

Jegyzetek

Bevezetés:

[1] K. Marx: A tőke II., Szikra, Budapest, 1953., 95. o. Marx így folytatja: „... és P ... P'-vel ellentétben nem mutatja meg, hogy a folyamat célja az értékesítés. Ezért ez a forma a klasszikus közgazdaságtan számára méginkább megkönnyíti, hogy figyelmen kívül hagyja a ter-

melési folyamat sajátos tőkés formáját és a folyamat céljául a termelést mint olyant tüntesse fel; azt, hogy lehetőleg sokat és olcsón kell termelni, s a terméket lehetőleg sokféle egyéb termékkel elcserélni, részint a termelés megújítása (P — Á), részint a fogyasztás (p — á) céljából. Eközben azután, minthogy P és p itt csak mint múló forgalmi eszköz jelenik meg, figyelmen kívül lehet hagyni mind a pénz, mind a pénztőke sajátosságait, s az egész folyamat egyszerűnek és természetesnek tűnik fel, azzal a természetességgel hat, amely a sekélyes racionalizmus sajátja." (95—96. o.)

[2] K. Marx iménti álláspontjából (1. jegyzet) indul ki dr. Miladin Korać (Socijalistički samoupravni način proizvodnje Bgd., 1977., 441. o.) amikor leszögezi: „Ebben az idézetben egy bizonyos értelemben benne foglaltatik a módszertani utasítás is arra, hogyan mely képlet alkalmazásával elemezhető az újratermelési ciklus az önigazgatású termelési egységekben. Ennek az idézetnek alapján megállapítható, hogy e képletnek (T... T — T. B.) egy bizonyos mértékben hasonlónak (azonosnak) kell lennie a termelő tőke körforgása éppen ezen képletéhez, mégpedig éppen abból az okból kifolyólag, amely ok ezt a képletet alkalmatlanná teszi az ipari tőke körforgása és megtérülése elemzésére..."

[3] Marx: A tőke II., Szikra, Budapest, 1953., 61. o.

[4] Marx: Ugyanott 61. o.

[5] Ebben az értelemben, s az újratermelési folyamatot magyarázva az önigazgatási termelőegységekben dr. Korać (Ugyanott 442. o.) kiemeli: „Elmondható, hogy miképpen a pénztőke körforgásának képlete (P... P') a legmegfelelőbb módon kifejezi a tőkés termelés alapvető célját, vagyis a tőke értékesítését, amelyben „a termelési folyamat — ahogyan Marx írja — csak úgy jelenik meg, mint elkerülhetetlen közbenső láncszem, mint szükséges rossz a pénzcsinálás érdekében", ugyanúgy a bővített újratermelésnek ez a képlete (T... T') is, amelyben a termelés az egész körforgásnak a kezdő és végpontja, az árucsere a pénzzel mint forgalmi eszközzel pedig csak elkerülhetetlen közbenső láncszem vagy szükséges rossz annak érdekében, hogy mint teljesebb és gazdagabb „egzisztenciát" biztosítson ezen áruk termelőinek mint önigazgatóknak, a legmegfelelőbb módon kifejezi a termelés alapvető rendeltetését az önigazgatási egységekben, vagyis a szocialista önigazgatási termelésben".

[6] Mint termelő-technológiailag összekapcsolt társultmunka-alapszervezetek a közös késztermék mint áru termelőinek asszociációja.

I.

[7] Lásd e munka II. fejezetét.

[8] Lásd részletesebben az Osnove teorije optimalnih struktura organizacija udruženog rada socijalističkog samoupravljanja: Savremena administracija, Bgd., 1979.

[9] Lásd Edvard Kardelj: Slobodni udruženi rad. Bgd., 1978., 229. o.

[10] Törvény a társult munkáról. Újvidék, 1977., 320. szakasz.

[11] Lásd a Samoupravna ekonomija organizacija udruženog rada. Savremena administracija, Bgd., 1979.

[12] Melyek termelésében termelési-technológiailag összekapcsolt (sokszor egymással feltételezett) társultmunka-alapszervezetek vettek részt.

[13] Az ún. adásvételi pontokon olyan gócpontokat kell érteni, melyeknél a termelési-technológiai folyamat két szakasza találkozik. Ahol, ezek szerint lehetőség van a termékek — félkész termékek technikai (mennyiségi és minőségi) és gazdasági értékesítésére.

[14] Az árakról a társultmunka-alapszervezetek közötti gazdasági viszonyokban, lásd Principi organizovanja organizacije udruženog rada socijalističkog samoupravljanja. Savremena administracija, Bgd., 1979.

[15] Edvard Kardelj: Slobodni udruženi rad. Bgd., 1978. 239. o.

[16] A továbbiakban azokat a szimbólumokat (jelképeket) használjuk, amelyeket munkáinkban általában használunk.

[17] Azzal a feltételezéssel, hogy a termelés kibővítése (illetve a bővített újratermelés) nem feltételezi az új munkások elhelyezését.

[18] Lásd részletesen a 11. lábjegyzetben megemlített munkában.

[19] Lásd Edvard Kardelj: Slobodni udruženi rad. Bgd., 1978. 254—255. o.

[20] A közös bevétel megvalósításával és a pénzeszköz társításával a folyamatban lévő újratermelés finanszírozása céljából.

[21] Azoknak a munkaszervezeteknek, melyek nincsenek az összetett munkaszervezet céljainak függvényében, nem kell a keretében sem lenniük, tekintet nélkül *jövedelmi erejükre*. Egyetlen ok miatt maradhatnak a szerkezetben: a jövedelmi erő, a jövedelmi, gyakran monopolista „társaság" létrehozásához vezet, melyeknek fő célja a nyereség (profit) maximalizálódása. A cél azonban, hogy az összetett munkaszervezeteket az újratermelési egészek keretébe hozzuk létre, hogy a részek és az egész hosszú távú optimális fejlődési feltételeinek megteremtésével biztosítsuk az ésszerű és hatékony gazdasági szerkezet és a kiegészítő újratermelési folyamatok hatékony lebonyolítását.

[22] Lásd a Társult munkáról szóló törvény 382. szakaszának 2. és 3. bekezdését.

[23] Az ilyen mechanikus szerkezetet a közös, illetve egyéni jövedelmi erő (hatalom) „tartja" formális közösségben, valamint a gazdasági feltételek diktálta lehetőségek a társult munka más részeinek vagy a társadalmi fogyasztásnak (monopolisztikus helyzet); vagy pedig olyan mechanikus társulások mindenáron való megőrzése — akár a politikai nyomás árán is —, az önigazgatás korlátozásával az alkotó jellegű folyamatok megfékezésével, az integráció-dezintegráció-integráció vonalán.

[24] Például a cukorgyárak társulása az összetett társultmunka-szervezetbe.

[25] Melyekben, mint azt dr. Miroslav Pečujlić (Budućnost koja je počela. Bgd., 1969. 100. o.) hangsúlyozza, a bürokrata monopólium képezi a nagy ollókat, amelyek meghatározzák a szabást.

II.

[26] A gyakorlatban azonban a tmasz-ok közvetlen készterméket is termelnek, tehát végső árutermelők is. Több okból kifolyólag is azok, azonban létezik egy ún. döntő ok: a tmasz-ok társadalmi-gazdasági lényegének és ezzel termelési-technológiai és gazdasági helyzetének felfogása a munkaszervezet szerkezetében.

[27] A JSZSZK alkotmánya, Bgd., 1977., 14. szakasz.

[28] Az összetett társultmunka-szervezet funkcióinak többi jellegzetességére az újratermelésben és az újratermelési folyamatokban, a következő fejezetben részletesen rámutatunk.

III.

[29] „... mind teljesebb és gazdagabb „egzisztenciát" biztosítson ezen áruk termelőinek, mind önigazgatóknak..." (Dr. Miladin Korać: Socijalistički način proizvodnje. Bgd., 1977., 442. o.)

[30] „Minden olyan termelésben, amely nem közvetlenül a saját szükséglet kielégítésére irányul, a termékeknek áruként kell forogniuk, azaz eladásra kell kerülniük, nem azért, hogy ezzel profitot szerezzenek, hanem hogy a termelő egyáltalában megélhessen." (Marx: A tőke II. köt., Szikra, Budapest, 1953., 207. o.)

[31] A termelésben technikai okokból bekövetkezett fennakadások és megszakítások, nyersanyag és anyaghiány a késztermék értékesítési lehetőségei és más következtében.

[32] Részletesen lásd könyvünkben: Principi organizovanja organizacije udruženog rada socijalističkog samoupravljanja. Bgd., 1979.

[33] „... hogy a munkásnak és általában a dolgozó embernek olyan helyet biztosítson a társult munkában, hogy irányíthassa a jövedelmet, hogy a bővített újratermelés folyamatában társítsa azt másokkal és ellenőrizze a folyamatát..." (Edvard Kardelj: Slobodni udruženi rad. Bgd., 1978., 225. o.)

Fordította *Laki Mária*

Rezime

Tokovi reprodukcije u organizacijama udruženog rada socijalističkog samoupravljanja

Autor u ovom radu ukazuje na probleme reprodukcije u organizacijama udruženog rada. Izlaganje počinje sa konstatacijom, da je uslov kontinuiteta proizvodnje neprekidnost ulaganja sredstava u proizvodnju, a realizacijom proizvoda obezbeđuje se mogućnost stalnog, neprekidnog ulaganja, a time i proizvodnja. Na taj način proces proizvodnje postaje ujedno i proces reprodukcije.

Sam se rad sastoji iz tri osnovna dela, i to: karakteristike organizacija udruženog rada i tokovi reprodukcije; društvene funkcije organizacija udruženog rada i tokovi reprodukcije proizvodno-tehnološki i dohodni aspekti reprodukcije i reprodukcionih tokova.

U prvom delu rada autor analizira karakteristike osnovnih organizacija udruženog rada, radnih organizacija pa i složenih organizacija i njihovih tokova reprodukcije.

Po mišljenju autora kod organizovanja osnovnih organizacija udruženog rada najveći problem stvaraju tzv. zamke tehnološke strukture i opasnosti psihoze strukturalizma, odnosno problem je u identifikovanju radne celine i u

načinu valorizovanja rezultata rada. Autor detaljno analizira te probleme u udruženom radu i ukazuje na način rešavanja istih.

Prilikom analiziranja karakteristika radne organizacije autor naglašava da su ključna pitanja njenog efikasnog funkcionisanja vezana za strukturu radne organizacije i uređenost dohodnih odnosa između osnovnih organizacija udruženog rada koje su u nju udružene. Konstatuje, da: „teza o optimalnoj strukturi radne organizacije može se izvesti samo iz njene društveno-ekonomske sadržine. A ta sadržina je u baričnoj činjenici da radna organizacija nije mehanički — nekada i haotični — zbir osnovnih organizacija udruženog rada, već takva samoupravna organizacija koja obezbeđuje efikasno odvijanje tokova reprodukcije, a time i ostvarivanje optimalnih sopstvenih, ostvarivanja zajedničkih ciljeva".

Po autoru ključna pitanja efikasnog funkcionisanja složenih organizacija udruženog rada vezana su za njenu strukturu i uređenost razvojnih odnosa i ciljeva između organizacija udruženog rada koje su udružene u složenu organizaciju. Autor optimalnu strukturu složene organizacije indentifikuje sa takvim strukturnim sklopom u kojem su se udružile reprodukcijski povezane radne organizacije.

Autor pomoću raznih šema i slika ukazuje na idealno rešenje prilikom određivanja optimalne strukture i tokova reprodukcije u radnim, pa i složenim organizacijama udruženog rada. Istovremeno ukazuje i na rešenja u svakidašnjoj praksi, koja pod uticajem mnoštva faktora odstupaju od tog idealnog stanja.

Prilikom analiziranja društvene funkcije organizacija udruženog rada, autor konstatuje da osnovna organizacija udruženog rada nije direktan proizvođač gotovog proizvoda kao robe. Prema tome osnovna organizacija udruženog rada u procesu proizvodnje nema obavezu prema društvenoj potrošnji. Tu obavezu ima radna organizacija, koja treba da obezbedi uslove za ostvarivanje optimalnog ekonomskog uspeha udruženih osnovnih organizacija u cilju zadovoljenja različitih društvenih potreba.

Autor posebno naglašava važnost učešća svake osnovne organizacije udruženog rada u procesu proizvodnje, jer u slučaju da izostane „učešće neke osnovne organizacije udruženog rada u proizvodnji gotovog proizvoda, prekida se proces proizvodnje, a time i reprodukcije. Radna organizacija tada ne može da izvrši svoju obavezu prema društvenoj potrošnji".

U trećem delu svog rada autor konstatuje, da se proizvodno-tehnološki aspekt reprodukcije ispoljava u kontinuelnim tokovima reprodukcije. Autor smatra da tokovi reprodukcije osnovnih organizacija udruženog rada u uslovima optimalne strukture radne organizacije nisu u proizvodno-tehnološkom smislu samostalni, već su integrisani u jedinstven tok reprodukcije zajedničkog gotovog proizvoda. „Stoga jedan izdvojen tok reprodukcije osnovne organizacije udruženog rada nije prost izvadak jedinstvenog toka reprodukcije. On je njegov organski deo u Proizvodno-tehnološkom i ekonomskom smislu."

U daljem toku izlaganja autor konstatuje da u radnoj organizaciji, u kojoj su udružene proizvodno-tehnološki povezane osnovne organizacije udruženog rada, dohodak udružuju sa ciljem povećanja zajedničkog proizvoda, a time i dohotka osnovne organizacije udruženog rada.

Autor posebnu pažnju pridaje i razmatranju problema dohodovnog aspekta reprodukcije u složenim organizacijama udruženog rada.

Zusammenfassung

Die Reproduktionsprozesse in den selbstverwalteten sozialistischen Arbeitsorganisationen

Der Verfasser beschreibt in diesem Artikel, die Problemen der Reproduktion in den Organisationen der gemeinschaftlichen Arbeit. Seine Ausführungen fangen mit der Konstatation an, dass die Vorbedingung der Arbeitskontinuität, die ständige Einführung der Produktionsmittel ist, und dass die ständige Möglichkeit dieser Einlage — und damit auch der Produktion überhaupt — durch die Realisation der Erzeugnisse der Arbeit geschaffen wird.

Die Arbeit selbst, besteht aus drei grundlegenden Teilen, und zwar: der Karakteristiken der Organisation der gemeinschaftlicher Arbeit und die Prozesse ihrer Reproduktion; die gesellschaftlichen Funkcionen dieser Organisationen und ihrer Reproduktionsprozesse, und die erzeugungs-technologische, einkommenserzeugende Erscheinungspunkte der Reproduktion und ihrer Produktionsprozesse.

Im ersten Teil seines Artikels, analysiert der Verfasser, die Eigentümlichkeiten der Grundorganisationen; der Arbeitsorganisationen, sowie auch der gekoppelten Organisationen der gemeinschaftlichen Arbeit und ihrer Reproduktionsprozesse.

Nach der Auffassung des Verfassers, erscheinen bei den Arbeitsgrundorganisationen die Fallen der technologischen Struktur, und die Gefahren der Strukturalismenpsychose. Ihr Problem ist nähmlich in der Identifikation der Arbeitseinheit und daher, in der Valorisation der Arbeitsergebnisse. Der Verfasser analysiert diese Probleme der gemeinschaftlichen Arbeit und deutet die Metoden Ihrer Lösung an.

In der Analyse der Eigentümlichkeiten der Arbeitsorganisationen, unterstreicht der Verfasser, dass die Schlüsselprobleme ihrer wirksamen Tätigkeit, an die Struktur der Organisation und an die Einkommensverhältnisse zwischen den Grundorganisationen, die in der Organisation vereinigt sind, gebunden erscheinen. Er stellt fest: „Die These über die optimale Struktur der Arbeitsorganisation, kann nur aus Ihrem gesellschaftlichen und ökonomischen Wesen abgeleitet werden. Dieser Kern ist vor Allem in der wesentlichen Tatsache enthalten, dass die Organisation keine mechanische — und manchmal sogar chaotische Zusammenbindung von Grundorganisationen ist, sondern, eine solche Selbstverwaltungsorganisation, die erfolgreiche. Abwicklung der Reproduktionsprozesse, und daher auch-durch Erwirkung der geselschaftlichen — die Erwirkung der eigenen optimalen Interessen erreichen kann.

Nach Auffassung des Verfassers, sind auch die Fragen der erfolgreichen Funktion der gekoppelten Organisationen von ihrer Struktur, sowie der Regelung der Einkommensverhältnisse zwischen den angeschlossenen Organisationen abhängig. Der Verfasser identifiziert dabei, die optimale Struktur einer gekoppelten Arbeitsorganisation mit solcher Struktur, bei der die Organisationen im Reproduktionsprozess aneinander gebunden sind.

Mit verschiedenen graphischen Mitteln und Bildern, zeigt der Verfasser die ideelle Lösung, die bei der optimalen Struktur der Arbeitsorganisationen und bei den gekoppelten Arbeitsorganisationen verwendet werden kann. Dabei bezeichnet er auch verschiedene, in der Praxis vorfindbare Fälle, die diesem

ideellen Zustand — unter dem Einfluss von verschiedenen Faktoren — nicht entsprechen.

In der Analyse der gesellschaftlichen Funktionen der gemeinschaftlichen Arbeitsorganisationen, weist der Verfasser darauf hin, dass die Grundorganisationen der vereinigten Arbeit nicht unmittelbare Produzenten von fertigen Produkten bzw. Waren sind. Daraus folgt dass diese Grundorganisationen keine unmittelbare Verpflichtung gegenüber dem gesellschaftlichen Verbrauch hat. Diese Verpflichtung gehört der Arbeitsorganisation, die jedoch dabei auch verpflichtet ist, den Grundorganisationen in Ihrem Bereich, das Erreichen des optimalen ökonomischen Erfolg — durch die Befriedigung des gesellschaftlichen Verbrauch — zu gewährleisten.

Der Verfasser verweist insbesondere auf die Tatsache, dass jede Grundorganisation im Produktionsprozess beteiligt sein muss, da im Gegenteil — wenn eine Grundorganisation nicht daran beteiligt ist wird die Produktion, und damit auch der Reproduktionsprozess unterbrochen. Die Arbeitsorganisation ist daher behindert, „ihrer Verpflichtung, gegenüber dem gesellschaftlichen Verbrauch nachzukommen".

Im dritten Teil seines Artikels stellt der Verfasser fest, dass die produktive-reproduktive Dimension der Reproduktion, in den kontinuellen Prozessen der Reproduktion erscheinen. Der Verfasser meint dass die Reproduktionsteilprozesse der einzelnen Arbeitsgrundgesellschaften, in der optimalen Arbeitsorganisationstruktur nicht selbstständig erscheinen, sondern in den einheitlichen Reproduktionsprozessen des gemeinsamen Produktes integriert sind. „Ein abgesonderter Prozesse der Reproduktion einer Grundarbeitseinheit ist daher nicht eine einfache Ausnahme der einheitlichen Reproduktion; er ist vielmehr ihr organischer Anteil in produktionstehnologischer und ökonomischer Hinsicht".

In seinen weiteren Ausführungen, bestätigt der Verfasser, dass in der Arbeitsorganisation in der — produktionsartig und technologisch verbunden und angegliedert — mehrere Grundorganisationen vereinigt sind, das Einkommen vereinigt wird, um das gemeinsame Produkt zu vergrössern, und daher auch das Einkommen der einzelnen Grundorganisationen vergrössert werden kann.

Der Verfasser misst besondere Bedeutung der Berücksichtigung des Problems der Einkommensverhältnisse in der Reproduktion der gekoppelten Arbeitsorganisationen bei.

Ružica Kovács Žnideršič

A SZÜKSÉGLETEK ÉS A FOGYASZTÁS MARXISTA KONCEPCIÓJA

a) A szükségletek a marxista elméletben

Tudományosan és történelmileg bizonyított, és általánosan elfogadott az emberi szükségletekről alkotott marxi feltevés, mely szerint „... először is az embernek a munka, az élettevékenység, a termelő élet maga csak eszközként jelenik meg egy szükséglet, a fizikai exisztencia fenntartása szükségletének kielégítésére. De a termelő élet a nembeli élet. Ez az életet létrehozó élet. Az élettevékenység fajtájában rejlik egy speciesz egész jellege, nembeli jellege, és a szabad tudatos tevékenység az ember nembeli jellege. Maga az élet (Leben) csak az élet eszközeként, létfenntartási eszközként (Lebensmittel) jelenik meg".[1]

Az embereknek van történelme, mert arra kényszerülnek, hogy megtermeljék tulajdon életüket. „... Minden emberi létezésnek, tehát minden történelemnek is első előfeltételét, nevezetesen azt az előfeltételt, hogy az embereknek ahhoz, hogy »történelmet csinálhassanak«, meg kell élniük. Az élethez azonban mindenekelőtt evés és ivás, lakás, ruházat és még egy és más szükséges. Az első történelmi tett tehát e szükségletek kielégítésére szolgáló eszközök előállítása, magának az anyagi életnek a termelése, márpedig ez olyan történelmi tett, minden történelemnek olyan alapfeltétele, amelyet még ma is, mint évezredekkel ezelőtt, naponként és óránként teljesíteni kell, hogy az ember egyáltalán életben maradhasson.

... A második az, hogy maga a kielégített első szükséglet, a kielégítés cselekvése és a kielégítésnek más megszerzett szerszáma új szükségletekhez vezet — és az új szükségleteknek ez a megteremtése az első történelmi tett."[2]

Kivételes fontosságú Marxnak ez a gondolata, mivel a meghatározott társadalmi körülmények közepette jelentkező „újabb szükségletek" bevonásával rámutatott, hogy ezek a szükségletek a termelőerők alkotórészévé válnak. Ha felbontjuk ezt a marxi gondolatot, nyilvánvalóvá vá-

lik az „első megtermelt szükséglet" és az újabb szükségletek közötti kapcsolat. A létfenntartási szükségletek nem változnak, de a történelem során lényegesen változik kielégítésünk módja, vagyis megsokszorozódik kielégítésüknek tárgya. Ugyanaz a létfenntartási szükséglet tehát több különálló szükségletre bomlik, amelynek kielégítési módja és a kielégítés tárgya fokozatosan egymástól eltérő, különböző lesz. Az első kielégített szükséglet teret nyit az újabb szükségleteknek, de a szükséglet kielégítésével kapcsolatos tevékenység is újabb szükségleteket teremt. Az emberi tevékenység éppen azért mondható alkotó tevékenységnek, mert az ember nem reked meg és nem korlátozza vágyait meglévő szükségleteinek kielégítésére, hanem újabb szükségleteket teremt.

A történelem és az emberi szükségletek viszonyáról alkotott következő marxi gondolat — a harmadik viszony: ... „A harmadik viszony, amely itt már eleve belép a fejlődésbe, az, hogy az emberek, akik saját életüket naponként újra megtermelik, kezdenek más embereket termelni, szaporodni — a férfi és nő, szülők és gyermekek közötti viszony, a család."[3] Tehát, mint ahogy mondottuk, az élet „szülés által" való termelése a történelem első feltétele. Ez a termelés előfeltételként magába foglal egész sor elemi szükségletet, ösztönt, érdeket.

Az egzisztencia és történelem fentebb említett feltevései — az élet termelése a munka és a szülés révén, és az újabb szükségletek termelése — az első ember és a történelem kezdete óta fennállnak és nem szűnnek meg mindaddig, amíg fennáll az emberiség.

A marxista gondolat megkülönböztetett figyelmet szentel a szükségletek és a társadalmi újratermelés kölcsönös viszonyának. A társadalmi termelés és szükségletek kapcsolata közvetlen és szerves. A szükségletek formálása és fejlődése, illetve a szükségletek kielégítése tökéletesen tükrözi az adott időben és térben végzett társadalmi termelést. Társadalmi termelés nélkül élet sem termelhető egyetlen társadalomban sem. A szükséglet a társadalmi termelés elkerülhetetlen tényezője. A szükségletek kielégítésének szintje és minősége egyenes arányban áll a társadalmi termelés és a műszaki bázis fejlettségi fokával. Az anyagi javak termelési költsége fordított arányban van a szükségletek szintjével, más szóval, a termékegységbe befektetett társadalmilag szükséges munka csökkentése közvetlenül maga után vonja nagyszámú és kiváló minőségű anyagi javak iránti kereslet megnövekedését, amelyek az arányosan megnövekedett szükségletek kielégítését szolgálják. Ugyanígy a szükségletek is visszahatnak a termelésre. A szükségletek megsokszorozódása és struktúrájuk kibővítése közvetlenül kihat az új termelési formák bevezetésére, valamint a már funkcionáló anyagi javak mennyiségi-minőségi átformálására.

A szükségletek és az elosztás kölcsönös viszonyának megvilágításához kiindulópontul két tényezőt vehetünk figyelembe. Először a társadalmi újratermelés folyamatát, amely négy szakaszból áll, és másodszor az újratermelési folyamat négy szakaszát, amely mindig szabályos szillogiz-

must alkot. A szükségletek és a társadalmi újratermelés átmeneti folyamatának kölcsönös viszonyát közvetítő, szekundáris, kölcsönös egymásra hatás jellemzi. A szüntelen termelési folyamat hajtóereje az elosztás, amely kihat a szükségletekre. A szükségletek visszaható ereje az elosztásra akkor jelentkezik, amikor az érdekek és a kereslet időszerűségük erejével mint elosztási mérce lépnek fel. A szükségletek és a fogyasztás egymástól való függősége ugyanazzal jellemezhető, mint a fentebbi korrelációs viszony. A szükséglet és fogyasztás kölcsönös viszonya közvetlenül kihat a termelésre és fogyasztásra, általuk pedig a szükségletek alakulására is.

A fogyasztást vizsgálva megállapíthatjuk, hogy szoros és kölcsönös viszonyban áll a vázolt folyamatokkal, amelyekkel együttesen alkotja a társadalmi újratermelést. A fogyasztás az emberi szükségletek kielégítésének folyamata. A fogyasztásnak itt három általános törvényszerűségét említjük: 1. Az egyéni szükséglet objektíve szemlélve nem individuális; 2. minden társadalomban meghatározott termelési viszonyok uralkodnak, melyek törvényszerűségei a fogysztásra is kiterjednek; 3. az említett objektív tényezők kihatnak a fogyasztás méretére, struktúrájára, valamint a szükségletek szintjének növekedésére.

A fogyasztás specifikusságát, amely kihat a szükségletekkel alkotott kapcsolatra, számos tényező határozza meg: az egyén szükségletei, a természeti adottságok, a munkafeltételek, a hagyományok, a képzettség foka és kulturális szint, valamint a fogyasztást szabályozó egyéb tényezők.

A fogyasztásnak egész sor aktív funkciója van — kapcsolatot teremt a fogyasztó és a termék között, a terméket valós (reális) termékké változtatja, a fogyasztást összhangba hozza a termékmennyiséggel és újabb szükségleteket teremt.

Az új emberi szükségletek lehetőséget és teret nyitnak az új termelőerők és a tőkés termelési viszonyok összeütközésére. Az új szükségletekben rejlik a tőkés világ és az összes emberi szükségletek iránti viszony egyik lehetséges válságának gyökere. „A válság szociális gyökerét a tőkés társadalom által tagadott új emberi szükségletek alkotják. Ezek nem csupán kvantitatív szükségletek, nem korlátozódnak az elementáris életszükségletek kielégítésére, amelyeknek a kapitalizmus végső soron eleget is tesz. Ez az új dolgozók és a kulturális szükségletek összessége, amelyeknek kielégítését a műszaki fejlődés már lehetővé teszi, de a profitlogika tagadja."[4]

Az új szükségletek kialakulása és fejlődése fokozatosan annak tagadási irányába halad, miszerint az új szükségletek a tőkereprodukció céljából termelnek újabb szükségleteket. Amikor a termelők társadalmi-gazdasági helyzetüknél fogva az újabb szükségletek bűvkörébe kerülnek, megteremtik az osztályharcnak azt a szervezetét, amely az újabb szükségletek tartalmának felszabadításáért küzd.

Az újabb szükségletek megjelenése nem csupán a fejlett társadalmak

előjoga. A kapitalizmus új termelőerői és termelési módja áttételesen a világ többi államára is hatnak. A kapitalizmusnak mint „világrendnek" a következménye a fejlett és fejletlen országok közötti szakadék, amely egyre jobban mélyül.

Felvetődik a kérdés: Különbözik-e a szocializmus a kapitalizmustól, nemcsak a szükségletek szerkezete, hanem azok (mármint a szükségletek) társadalmasításának foka szempontjából? Marx A gothai program kritikájában a társadalmi termék elosztásáról szólva arról beszél, hogy az új társadalomban a társadalmi termék egy része a közös szükségletek kielégítésére szolgál. Marx megállapítja, hogy „a mai társadalomhoz viszonyítva a közös szükségletek kielégítését célzó rész jelentősen meg fog növekedni és aszerint növekszik tovább, ahogy fejlődik az új társadalom".[5]

Az új társadalom Marx szerint abban is különbözni fog a régitől, hogy megváltozik a szükségletek szerkezete. Marx tulajdonképpen az olyan szükségletek kielégítését szorgalmazza, amelyek akkor már bizonyos mértékben közös társadalmi szükségletnek számítanak.

A kapitalizmustól eltérően a szocializmusban a termelési viszonyok és termelőerők egyenes arányban állnak a lakosság szükségleteivel — a termelőerők fejlődése közvetlenül hat az emberi szükségletek méretére, struktúrájának és minőségének javulására, de ugyanígy hat a termelőerők fejlődése a szükségletek kielégítésének szintjére is. A szocialista termelés elsődleges motivációja: folyamatosan kielégíteni a lakosság növekvő szükségleteit. Momčilo Vukičević professzor szerint a szükségletnövekedés hatásának négy jellemzője van:

„1. Megváltozott a társadalmi termelés célja, a szükségletek kielégítése egyaránt felöleli azokat a szükségleteket, amelyek a munkaerő újratermelésének szolgálatában állnak és azokat, amelyek a személyiség sokoldalú fejlődését biztosítják (kulturális-szellemi és szociális szükségletek) . . .;

2. A szociális-gazdasági szükségletek megnövekedése és azok kielégítése tervszerűen történik;

3. Mivel a valós szükségletek gazdasági jelenségeit fejezi ki, a szükségletnövekedés gazdasági törvénye a szocializmusban objektíven hat;

4. A vizsgált törvény hatásának sajátos jellemzője, hogy teljes egészében létrehozza a termelés és a társadalmi szükségletek arányát."[6]

Marx, Engels és Lenin a jövő társadalmával (szocializmussal és kommunizmussal) kapcsolatos széles körű elméleti fejtegetéseikben vizsgálódásukat az emberi szükségletre is kiterjesztik.

Džemal Sokolović, professzor „a mindenkinek a szükséglete szerint" elosztás elvéről a következőt mondja: „Az ember csak akkor szabadul meg a birtoklási, ill. attól a szegényes emberi szükséglettől, amely gazdag magánemberré teszi, ha mint szükségletlény-nek univerzálisan megsokasodnak a szükségletei."[7]

b) A fogyasztás marxista értelmezésének jelentősége

Marx művei útmutatóul szolgálnak a következők megértéséhez: ő nem állította, hogy a szocializmus abban különbözik a kapitalizmustól, hogy a végső elosztást illetően szerkezete és alakja egészen más, hanem: ez a szerkezet tulajdonképpen az eltulajdonítás különféle társadalmi formáiból ered és a társadalmi viszonyok egészen más típusának fejlődését szolgálja. Marx a szükségletek biztosítását a szocialista termelés egyetlen céljául jelöli meg. Lenin szintén azt vallja, hogy az elosztás feltételei azonosak a termelés feltételeivel, s hangsúlyozza, hogy az egyiknek és a másiknak is történelmi jellege van; „az elosztás minden formája a termelés meghatározott formáival egyetemben jön létre, amelynek megfelel és amelyből ered".[8]

Marx megemlíti, hogy „az ember az a forma, amelyben a természet saját magának a tudatára ébred", vagyis az ember a természetből az anyagi javaknak csak elenyésző részét tudja kiaknázni, (fajtáját és mennyiségét illetően egyaránt), s így kénytelen aktív ráhatással, befolyással és változtatással élni, hogy e szükségleteket megszerezhesse. Ha a rabságon és a patriarchális falusi tevékenységen alapuló termelést vesszük figyelembe, ahol a lakosság legnagyobb része szükségleteit önállóan biztosítja, a forgalmazás és a csere hatóköre igencsak le van szűkítve, de ha a tőkére alapozott termelés kérdésére térünk ki, megállapíthatjuk, hogy a fogyasztás a csere közvetítésével történik. A termelés és a fogyasztás, közvetlenül és fordítva is; mindegyik saját ellentéte is, de közöttük bizonyos közvetítői mozgás nyilvánul meg.

Marx A szabadság alapjai című művében hangsúlyozza, hogy a termelésben a személyiség objektivizálódik, a fogyasztásban a tárgy szubjektivizálódik, míg az elosztásban a társadalom közvetítői szerepet vállal a termelés és a fogyasztás között az úgynevezett általános, vagyis döntő érvényű rendelkezések formájában, s megállapítja: „A termelés általánosság, az elosztás és a csere sajátossága, a fogyasztás egyediség, amely egy egészet képez. Ha a termelést és a fogyasztást vesszük figyelembe, akkor felfedezhetünk némi hasonlóságot, de mégis a termelés teremti meg a fogyasztás termékét, a fogyasztás módját és indítékait, méghozzá a fogyasztástól eltérően, amely meghatározza a termelő hajlandóságát, felébreszti benne azt a szükségletet, amely meghatározza a termelés célját."[9]

A fogyasztás és a termelés közötti hasonlóság Marx szerint háromféleképpen jelentkezik, éspedig:

1.) Közvetlen hasonlóság: amikor a termelés fogyasztás, a fogyasztás termelés. Fogyasztói termelés. Termelői fogyasztás.

2.) Amikor mindegyik a másik eszközeként jelentkezik, közvetítve van általa, ami kölcsönös függőségüket képezi, azt a mozgást, amellyel

kölcsönös viszonyba kerülnek és közvetlenül jelentkeznek egymás mellett, ennek ellenére mégis csak látszólagosak maradnak egymás vonatkozásában. A fogyasztás a szükségletet belső tárgyként alkotja, s a termelés célját szolgálja.

3.) A fogyasztás a termelés aktusát akkor végzi el, amikor a terméket termékké képezi, s azzal, hogy felbomlasztja, megsemmisíti a tárgyak egyedi formáját, s az ismétlés szükségességével a hajlamot a leleményességnek olyan magas fokára emeli, amely a termelés első szakaszában fejlődött ki, tehát nem az a végső cselekedet, amellyel a termék termékké válik, hanem az is, amely révén a termelő termelővé válik. (Marx: A szabadság alapjai.)

A termelés közvetlenül fogyasztás is és fordítva, vagyis: mindegyik saját közvetlen ellentéte is. A fogyasztás kétszeresen teremti meg a termelést, méghozzá oly módon, hogy a termék csak a fogyasztásban válik „igazi" termékké és így új szükségleteket teremt. A termelés anyagot, vagyis tárgyat biztosít a fogyasztásnak, illetve jelleget, határozottságot kölcsönöz neki. Mondhatjuk: a termelés a fogyasztás tárgyát, módját és indítékát adja. A termelésről és a fogyasztásról, illetve kapcsolatukról és függőségükről alkotott általános megállapítás Marx szerint: „Egy totalitáris rendszer tagjai, egy egység keretében való különbözőségek."

Marx A gothai mozgalom kritikája című művében rámutatott, hogy a fogyasztási eszközök felosztásának szférájára a szocializmusban sem szabad a termelés módjától függetlenül tekinteni, mert az elosztás módja „a termelés feltételeinek felosztásaként létrejött következmény" marad. Marx általában véve előirányozta a társadalmi termék felosztásának szerkezetét a szocializmusban és megformálta alapelveit is. A társadalmi terméket elemi alapokra osztotta fel, s hangsúlyozta, hogy a termelőnek először a társadalmi szükségletek kielégítéséért kell dolgoznia, s ezt követően a termék fennmaradó részét a fogyasztás céljaira határozta meg, méghozzá az egyénileg befektetett munka mennyiségének arányában. Marx felosztási képlete előirányozza, hogy az egész társadalmi termékből legelőször az egyszerű és a bővített újratermelésre, valamint a tartalékalapba kell kiválasztani az eszközöket, s ezzel minden társadalomnak rendelkeznie kell, s ezt a kiválasztást gazdasági szükségességként jelöli meg. A fennmaradó részt az általános igazgatási alapba (költségekre) kell ruházni, amelyek már nem vonatkoznak a termelésre és a közszükségletek kielégítésére szánt eszközökre (társadalmi szervek, tanügy, egészségügy stb.), s külön kell választani a munkaképtelenek segélyezésére szánt alapot is. Ha a fentieket kiválasztottuk, akkor adva lesznek azok az eszközök, amelyeket az egyének, vagyis a termelők között osztanak el. Marx nem bocsátkozott a szocialista elosztás fejlődésének előrejelzésébe, sem mechanizmusának kidolgozásába. Ezt fel is róta A gothai programnak, mivel ez belemerült a jövendő elosztás problematikájának elemzésébe. Éppen ezért Marx csak az alapvető elvekre szorítkozott és megelégedett azzal, hogy megállapította: amikor majd a terme-

lőeszközök kollektív tulajdont képeznek, a fogyasztási eszközök felosztása magától értetődően más lesz mint a kapitalizmusban. Gondolatainak lényege abban van, hogy az egyéni eltulajdonításból a társadalmi eltulajdonításra való áttérés alkalmával az új termék termelői, személyi és társadalmi fogyasztására oszlik, s eközben az első helyen a szükségletek kielégítését, úgymint a szocialista termelés egyetlen célját tartja szem előtt.

A termékek elosztásának tekintetében — a szocializmusban — Lenin osztja Marx nézetét és rámutat, hogy az elosztás feltételei lényegében véve megegyeznek a termelés feltételeivel és mind az egyiknek, mind a másiknak történelmi jellege van.

A felosztás szerkezete a társadalmi feltételekből ered és fejlődik oly módon, hogy a fogyasztási eszközök elosztásának elve a különböző álláspontokból és irányelvekből következik. Ha a kapitalista termelési folyamatot egészében szemléljük, abból kitűnik, hogy az árut, értéktöbbletet termel, s az említettek mellett magát a kapitalista viszonyokat is megteremti és újratermeli. Az a vélemény, hogy a munkásosztály személyi fogyasztása bizonyos mértékig csak a tőke újratermelésének jelensége. Marx szerint a személyi fogyasztásnak két különböző pólusa van, éspedig: Az egyik a létfenntartás, a másik pedig az élelmiszerek elfogyasztásának vonatkozásában észlelhető, azért, hogy ismét a munkapiacra jussanak e tényezők. A fentiekből következik, hogy helyénvaló az az állítás, amely szerint a kapitalista termelési folyamat az árutermelés mellett magát a kapitalizmus folyamatát (viszonyait) is megteremti és újratermeli. A termelési viszonyok tőkés rendszerét nem lehet megérteni, ha a benne lévő viszonyokat nem a termelési folyamatok egységén és a tőke fogalmán keresztül szemléljük, amelyekben érvényesül az értéktöbblet egy része, amely élő termelőmunka árán jött létre.

Marxnak a társadalmi termék globális felosztásáról említett gondolata nem lehet előttünk világos amíg nem vizsgáljuk meg a tőke körforgását. Ismeretes, hogy az évi termelés magába foglalja a társadalmi termék részeit, amely pótolja a tőkét, a társadalmi újratermelést, s azokat a tényezőket, amelyek a fogyasztási alapba kerülnek, vagyis a termelői és személyi fogyasztásba. Az újratermelés magába foglalja a tőke és munkásosztály fenntartását, s ezzel párhuzamosan biztosítja az egész termelési folyamat kapitalista újratermelését is.

„A P—A'...T...A'—P' és T...A'—P'—A...T körforgásnál a tőke áramlása jelenti a kiindulópontot és a befejezést is. Beleértve természetesen az árut is, amelyen, tehát túl kell adni: de ha feltételezzük, hogy ez már megtörtént, akkor a magántőke áramlásának teljesen mindegy, hogy mi történik a továbbiakban az áruval. Ellenkezőleg, az A'—A' áramlásnál a társadalmi reprodukció feltételeit felismerhetjük, éppen azért, mert be kell bizonyítanunk, hogy mi lesz az egész termék minden egyes részének, vagyis értékrészének a sorsa. A'=az újratermelés egész folyamata, jelen esetben magába foglalja a fogyasztás folyamatát is, méghoz-

zá a forgalmazás közvetítésével, s úgyszintén szerves részévé teszi magának a tőke újratermelésének folyamatát is."[10]

Ha ezt a láncreakciót vesszük figyelembe, vagyis a termékérték egy részének tőkévé való átváltozását, s a másik részének a tőkés- és munkásosztály személyi fogyasztására való felhasználását, ezt a termékértéken belüli áramlás hozza létre (ez az áramlás nemcsak az értékpótlásra, hanem az anyag megtérítésére is), amely közvetlenül is függ a társadalmi termék összetevő részeitől. Marx szerint az egész termelés két nagy részre osztható, éspedig: az I. osztályra, amelybe a termelőeszközök tartoznak, vagyis az áruk, amelyek olyan formával rendelkeznek, hogy a termelői fogyasztás kategóriájába sorolhatjuk őket, és a tőkés és munkásosztály fogyasztási eszközöket termelő II. osztályra. Az egész tőke, ha részt vesz bármelyik felsorolt részben akkor egy külön jelentős részt alkot, mégpedig a társadalmi tőke kategóriáját. A II. osztály további két alosztályra oszlik:

a) a munkásosztály fogyasztási eszközeit és
b) a luxusfogyasztási eszközöket termelő alosztályokra.

A fogyasztási eszközök, amelyek a munkásosztály fogyasztásában részt vesznek, s amelyek a szükséges élelmiszerek fedezését biztosítják, részben a kapitalista társadalom fogyasztási eszközeit is képezik, habár az élelmiszerek minőségileg különböznek a munkásosztály által fogyasztott hasonló jellegű cikkektől. A luxusfogyasztási eszközök Marx szerint a tőkésosztály fogyasztásához sorolhatók, amelyeket csak az értéktöbblettel lehet kicserélni, amelyet egyébként a munkás soha sem tehet magáévá. „Az egyszerű újratermelés lényegében fogyasztás, habár mint szükséglet, amely a tőkést is serkenti, jelentkezik az értéktöbbletre való vadászatban: Végül is, az értéktöbblet — legyen az bármilyen nagyságrendű — itt mindenképpen a tőkés személyi fogyasztását szolgálja. Ha az egyszerű újratermelés csak része, s különösen ha az évi újratermelés jelentős része, ez az indíték — a kapitalista személyi fogyasztása — továbbra is megmarad, s mint ilyen a gazdagodásnak és ellentétének az indítéka kíséri. A valóságban ez jóval bonyolultabb, mert a fosztogatás részvevői — a kapitalista értéktöbbletben — úgy jutnak kifejezésre, mint fogyasztók, akik tőle függetlenek."[11]

Marxnak a társadalmi termék globális felosztásáról és a láncreakciókról, vagyis az újratermelési folyamat értelmezéséről adott áttekintése megvilágítja előttünk a tőkés termelési folyamatot, kiemelve az itt uralkodó törvényeket, rámutat a kategóriákra, vagyis elmélyíti a fogyasztás fogalmát, s bizonyítja a fogyasztás jelentőségét, a fogyasztásnak a termeléstől való függőségét, és utal más objektív tényezőkre is. Elmondhatjuk, hogy Marx a tőkés termelési folyamatra úgy tekint, mint az anyagi javak termelésének folyamatára, olyan processzusra, amely sajátos történelmi-gazdasági viszonyok között megy végbe, s amely a termelési viszonyokat és a folyamat hordozóit is termeli illetve reprodukálja.

„A szabadság tulajdonképpen akkor kezdődik, amikor véget ér az a munka, amely sok bajjal és külső célszerűséggel van meghatározva: a dolgok természete szerint a szabadság tehát magának az anyagi termelésnek a másik oldalán helyezkedik el."[12] A szocializmus új társadalmat, új termelési formákat, új emberi viszonyokat, a szükségletek kielégítésének új módját kínálja az emberiségnek és mindannak a további fejlődését, amelyet a legrövidebben új életnek, vagyis új életformának lehetne nevezni. A munka felszabadítása, az ember szabadsága és méltósága, az egyenjogúság, mindezek új és igen nagy értékek, amelyek megvalósítása lehetővé teszi a szocialista társadalom létrejövetelét.

A továbbiakban részletesen kitérek majd a fogyasztás elemzésére és megindoklására, de ennek a fejezetnek az volt a feladata, hogy rövid visszatekintést adjon a fogyasztással, s a fogyasztás, a termelés, az elosztás és a csere kölcsönös viszonyával kapcsolatos legfontosabb feltevésekről.

Fordították *Hornok Ferenc* és *Kisimre Ferenc*

Jegyzetek

[1] Marx—Engels Válogatott Művei I., Kossuth Könyvkiadó Budapest, 1977., 24. o.
[2] Uo. 83. oldal
[3] Uo. 84. oldal
[4] M. Pečujlić: Horizonti revolucije, Institut za pol. studije FPN, Beograd, 1970., 174. oldal
[5] Marx: Kritika Gotskog programa, Kultura, Beograd, 1959., 15. oldal
[6] Momčilo Vukičević, Elementi „teorije" potreba u učenjima klasika marksizma, Međ. naučni simpozijum, „Rikardo—Marks—Lenjin i savremena ekon. misao" 32. oldal
[7] Džemal Sokolović, Ljudske potrebe, Kulturni radnik, časopis, 51. oldal
[8] V. I. Lenin: Összegyűjtött művek, III. kötet., Belgrád, 1960. 76. oldal
[9] Marx: „A politikai gazdaságtan bírálatának bevezetője". Naprijed, Zágráb, 1974., 25. oldal
[10] Marx: Tőke. Belgrád, Grafikai Kiadóintézet, Belgrád, 822. o.
[11] Uo. 835. oldal
[12] Uo. 1522. oldal

Rezime

Marksističko shvatanje potreba i potrošnje

Naučno i istorijski je dokazana i opšte prihvaćena marksistička postavka o ljudskim potrebama po kojoj čovek prisvaja svoje svestrano biće na isto tako svestran način. Marks pristupajući analizi ljudske istorije konstatuje da je prva

pretpostavka svake ljudske egzistencije, a prema tome i čitave istorije — da ljudi imaju mogućnosti da žive i smatra da je prvo istorijsko delo proizvodnja sredstava za zadovoljavanje potreba tj. proizvodnja samog materijalnog života.

Hipoteza da ljudske potrebe, njihov sadržaj, način njihovog zadovoljavanja direktno zavise od stepena i razvoja proizvodnih snaga tokom istorije je dobila značajne potvrde. Poseban značaj marksistička teorija poklanja problematici korelacije između potreba i pojedinih faza procesa društvene reprodukcije.

Marks podvlači u svom delu „Osnovi kritike političke ekonomije" da se u proizvodnji objektivira ličnost, u potrošnji se subjektivizira stvar, dok u raspodeli društvo preuzima posredništvo između proizvodnje i potrošnje u obliku opštih tj. vladajućih odredaba.

Zusammenfassung

Marxistische Auffassung der Bedürfnisse und des Verbrauchs

Die marxistische These über den menschlichen Bedürfnissen, und die Tatsache, dass der Mensch sein vollkommenes Sein sich allseitig aneignet, ist schon eine historisch und wissenschaftlich bewiesene Wahrheit geworden. Marx hat schon bei der Einleitung seiner Analyse der menschlichen Geschichte, konstatiert, dass die wichtigste Voraussetzung zur Existenz jedes menschlichen Individuums — und daher auch der ganzen Gesellschaft — die Möglichkeit des Überlebens, ist. Daher folgt seine Auffassung, dass die erste historische Schöpfung des Menschen, die Produktion der Gegenstände zur Befriedigung seiner Bendürfnisse ist. Das ist nämlich auch die Produktion des Lebens an sich.

Die Hypothese, dass die menschlichen Bedürfnisse — Inhalt dieser Bedürfnisse an und für sich — vom Entwicklungsnivo der Produktionskräfte abhängig ist, hat sich im Laufe der Geschichte als undiskutabel beweisen. Die marxistische Theorie schenkt besondere Aufmerksamkeit dem Problem der Korrelation zwischen den Bedürfnissen und den verschiedenen Geschnissen im Prozess der gesellschaftlichen Reproduktion.

Marx unterstreicht in seinem Werke: Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomi, dass in der Produktion, die Persönlichkeit objektivisiert; im Verbrauch das materielle subjektivisiert wird; der Austauschprozess indessen der Rolle des Vermittlers zwischen der Produktion und dem Verbrauch, in der Form allgemeiner d. h. herrschender Regel übernimmt.

Laki László

A MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSOK BEILLESZKEDÉSE AZ IPARI MUNKAKÖRNYEZETBE

A beilleszkedés problémái sajátos módon nyilvánulnak meg a volt mezőgazdasági munkásoknál, ha az iparban vagy más gazdasági ágazatban keresnek megélhetést. Munkahelyük megváltoztatásával megváltoznak munka- és életkörülményeik is, s így egy bizonyos időre van szükségük, mire „megszokják" az új munkafeltételeket, s az új társadalmi és emberi viszonyokat, amelyek a részletes technikai munkamegosztás, valamint a termelés hierarchikus megszervezésének (amelyben semmilyen kapcsolat sem alakul ki a munkás és főnöke között) következményei.

Ezek a megváltozott munka- és életkörülmények különbözőképpen hatnak az emberekre, s így reagálásuk is különböző. Egyesek könnyen alkalmazkodnak az új feltételekhez, és hamar beilleszkednek az ipari munkakörnyezetbe, másoknak viszont ez nemcsak fizikai, de szellemi megterhelés is. Ezek a különbségek elsősorban az emberek alapvető tulajdonságaiból és alkalmazkodóképességéből erednek.

Kutatásaink során elsősorban célunk a nem ipari munkásoknak az ipari munkakörnyezetbe való beilleszkedése, ill. ennek tanulmányozása volt. Körkérdésünk azonban nemcsak azokat ölelte fel, akik elhagyva a mezőgazdaságot átmentek az iparba, hanem azokat az ipari munkásokat is, akik előzőleg más szakmában dolgoztak. Erre a különböző összetételű tömegre azért volt szükségünk, hogy rámutathassunk az emberek viselkedésében jelentkező alapvető különbségekre és az egyes problémák jelentkezésének intenzitására. Ennek az elképzelésnek a valóra váltására a véletlenszerűség elvét alkalmazva az előző szakmai tevékenységük szerint az ipari munkásoknak a következő tömege alakult ki:

Ipari tanuló	672	39,41%
Más iskolák tanulója	104	9,61%
Falusi földműves volt	154	9,32%
Falusi kisiparosként dolgozott	60	3,51%
Városi kisiparos volt	55	3,22%

Önálló, szakképzetlen, betanított munkásként dolgozott	66	3,87%
Hivatalnokként dolgozott	26	1,52%
Nem volt munkaviszonyban	375	21,99%
Egyéb	128	7,50%
	1.705	100,00%

A vizsgálandó tömeg ilyen összetétele lehetővé teszi számunkra, hogy összehasonlítsuk a munkások különböző kategóriáinak beilleszkedési problémáit.

A mezőgazdasági munkások beilleszkedési folyamata a fizikai adaptációval, tehát magának a mezőgazdasági környezetnek az elhagyásával kezdődik. Ez az átmenet a műszaki munkakörnyezetbe elsősorban az adaptáció térbeli tényezőjével van összefüggésben, amelyben a munkásoknak hozzá kell szokniuk a zárt helyiségben történő munkához. A zárt helyiségi munka jellegzetességei: a mesterséges megvilágítás, a zaj, a levegő nedvességtartalma, kellemetlen szagok, a magas hőmérséklet, a vibráció stb.

A fizikai adaptáció elemei közé soroljuk még az időt is, mint tényezőt. Az ipari termelés ugyanis szigorú pontosságot követel, mind a munka kezdetét és befejezését illetően, mind az egyes munkaműveletek elvégzésére meghatározott idő betartását, vagy a konkért feladatok elvégzésének idejét illetően. Az idő, illetve a pontosság, mint a fizikai adaptáció tényezője különböző megterhelést ró az emberre, s így különböző következményekkel is jár, amelyeket az egyéniek temperamentumuktól és reagálási gyorsaságuktól függően viselnek el.

A fizikai adaptáció jellegzetes formájaként jelentkezik a műszaki tényező, amely alatt a műszaki környezetnek az egészségre gyakorolt hatását érjük. Az ipari környezetnek az egészségre gyakorolt káros hatása elsősorban a technikai környezet munkafeltételeiből ered. A mesterséges megvilágítás árt a szemnek, s ezért romlik a munkás látása, különösen ha a munkahelyen időnként vakító fény is jelentkezik (pl. hegesztés, izzó ércöntés stb.). A géprajz és a szabálytalan időközönként jelentkező dörrenés ugyancsak ártalmas a munkásra, mégpedig a hallószervére. Az ipari környezet káros hatásai közül a munkás egészségére legveszélyesebb a vibráció, amely nemcsak szervi, hanem idegbetegséget is okozhat. Az ipari környezetnek ezeket a káros hatásait nehezen szokja meg az a munkás, aki évek hosszú során természetes környezetben dolgozott, ahol ilyen ártalmak nincsenek.

Az daptációs folyamatban a fizikai adaptáció — tekintet nélkül a beilleszkedés során jelentkező nagy és veszélyes problémákra — mégis a beilleszkedés egyszerűbb folyamatának tekinthető. Ezzel szemben a pszicho-szociológiai és társadalmi adaptáció már sokkal bonyolultabb, mert itt a személyi tényezők, az egymás közötti viszonyok, az érzelmek, a szimpátia és antipátia, az egyén, a csoport vagy a közösség viselkedése a mérvadók. Ezekben a viszonyokban jutnak kifejezésre a hatalmi, a

hierarchikus és a társadalmi hatások, valamint az emberek közötti egyenlőtlenség valamennyi formájának hatásai, amelyek magukon viselik a társadalmi rendszer bélyegét. Ezen ellentétes hatások és viszonyok miatt magától értetődik, hogy a munkások az „egyszerűbb", természetes környezetből nehezen tudnak beilleszkedni a városi és ipari környezet társadalmi-szociális viszonyaiba. Az újonnan alkalmazott munkások az ipari környezetben jó ideig kívül rekednek ezeken az eseményeken, sőt néha még a hagyományos ipari munkások baráti körén is.

Mivel a munkások képesítési szintje, iskolai végzettsége jelentős szerepet játszik a pszicho-szociológiai és társadalmi beilleszkedés gátló tényezőinek leküzdésében, így már vizsgálódásunk elején leszögezhetünk egyet s mást. Véleményünk szerint a „falusi földműves volt" csoporton kívül a vizsgált tömegben akadnak faluról jött munkások a „nem volt munkaviszonyban" és az „egyéb" csoportosításban is. Ezért mutatjuk be az iskolázottság szintjét ezeknél a struktúráknál.

Iskolai végzettség	Falusi földműves volt		Nem volt munkaviszonyban		Egyéb	
	Számuk	%	Számuk	%	Számuk	%
Iskola nélküli vagy az elemi 1—3 oszt.	9	5,66	20	5,33	5	3,91
Az ált. 4—7 oszt.	51	32,08	77	20,53	29	22,66
Általános iskola	49	30,82	137	36,53	43	33,59
Szakmunkásképző isk.	36	22,64	77	20,53	27	21,09
Magasszakképző szakisk.	9	5,66	13	3,47	6	4,69
Középiskola	1	0,63	18	4,80	6	3,69
Főiskola	4	2,92	30	8,00	5	3,91
Egyetem	—	—	3	0,80	7	5,47
	159	100,00	375	100,00	128	100,00

Érdekes megfigyelni, hogy a munkások mindhárom csoportjában túlsúlyban vannak a szakképzetlenek, hiszen az iskolai végzettség első három szintje az előző szakmai tevékenységek egyes csoportjai össz megkérdezettjének több mint a 60%-át teszi ki. Az ilyen szakképzettségű munkások természetesen nehezebben kapcsolódnak be az új környezet társadalmi-politikai életébe, s úgyszintén kevésbé aktívak az önigazgatási döntéshozatalban is.

Az adaptáció térbeli tényezője

Az új környezetbe való beilleszkedés folyamata a régi környezet megváltoztatásával kezdődik, akár a munkakörnyezetről, akár az életkörülményekről van is szó. A mezőgazdaságot elhagyó munkásnál az egyik vagy mindkét eset fennáll, ami azt jelenti, hogy a volt földműves a

gyáriparban vagy csak a munkakörnyezetét változtatja (ha naponta utazik), vagy életkörnyezetét is, teljesen elhagyva a mezőgazdaságot és a falut.

Közvetlen adataink elemzését a megkérdezett munkások mozgékonyságával (lakóhely-változtatásával) kezdjük. A lakóhely megváltoztatásával kapcsolatos megállapításaink között első helyen említjük meg, hogy a vizsgált mintánkban a nők mozgékonyabbak voltak a férfiaknál, mert amíg az 1114 férfi közül 700 nem változtatott lakóhelyet, ami az össz. megkérdezett férfiak számának 62,83%-át teszi ki, addig a megkérdezett 591 nő közül csak 333, vagyis 56,35% nem változtatta lakóhelyét. A lakóhelyet változtatott nők jelentős része hozza fel az „egyéb" indítékot, amely feltevéseink szerint, a férjhez menés volna.

Ezzel szemben a férfiak nagyobb mértékben „mozgékonyak" a szakma és a foglalkozási ágazat tekintetében. Míg a nőknek mindössze 16,17%-a változtatott szakmát vagy foglalkozási ágazatot, addig ez a részarány a férfiaknál 25—26%. Ez az adat arra enged következtetni, hogy a férfiak — a felsőoktatásnak köszönhetően — könnyebben változtatnak foglalkozást és szakmát. Másrészt ez azzal is magyarázható, hogy a tudomány és a technika újdonságai nagyobb mértékben változtatják az úgynevezett „férfi" szakmát, s így az itt dolgozóknak is foglalkozást kell változtatniuk.

A foglalkozás változtatására lényegesen hat az iskolázottsági szint. Ebben a tekintetben — mint ahogy azt az alábbi adatok igazolják — egy jellegzetes irányzat mutatkozik: a középiskolai végzettségűek szilárdabbak szakmai téren, az iskola nélküliek, az általános és főiskolát végzettek pedig mozgékonyabbak.

	Nem változtatott szakmát		Szakmát változtatott		Ismeretlen		Összesen	
	száma	% az összb.	száma	% az összb.	száma	% az összb.	száma	% a mindb.
Iskola nélkül vagy az elemi 1—3 oszt.	35	71,43	13	26,53	1	2,04	49	2,87
Az ált. isk. 4—7 oszt.	153	67,40	66	29,07	8	3,52	227	13,37
Általános isk.	231	68,04	94	27,54	15	4,40	341	20,00
Szakmunkásképző isk.	505	77,10	130	19,18	20	3,05	655	38,41
Magasszakképző szakiskola	156	80,83	33	17,10	4	2,07	193	11,31
Középiskola	87	87,38	23	20,72	1	0,90	111	6,51
Főiskola	71	74,74	23	24,21	1	1,05	95	5,57
Egyetem	25	73,53	6	17,65	3	8,82	34	1,99
Mindössze	1 264	74,13	388	22,76	53	3,11	1705	100,00

A megkérdezettek területi mozgása tekintetében érdekes megfigyelni az összefüggést e jelenség és a megkérdezettek szüleinek migrációs vonó-

sai között. Azok a munkások ugyanis ritkábban költözködnek, akiknek a szülei sem változtatták lakóhelyüket. Ez talán afféle hagyománytisztelet, mely szerint az ember legjobban az ismerősök körében találja fel magát, akikkel hosszú évek során egy közösségben élt. Ezt a feltevést támasztja alá az is, hogy azok a munkások kötődnek legkevésbé egy lakóhelyhez, akiknek a szülei is más városból költöztek jelenlegi lakóhelyükre. Egyébként a következő táblázat részletesebb adatokat szolgáltat:

A szülők migrációs jellegzetessége	Nem változtatott lakóhelyet		Munkahelye miatt változtatott lakóhelyet		Összesen	
	számuk	% az összb.	számuk	% az összb.	számuk	% a mindb.
Születése óta nem változtatott lakóhelyet	655	72,46	122	13,50	904	53,02
A környező tanyákról költözött be	41	53,25	7	9,21	76	4,45
A környező falvakból költözött át	88	45,13	42	21,45	195	11,43
VSZAT valamely városából költözött át	24	38,10	17	26,98	63	3,69
Nem a VSZAT falvaiból költözött át	141	48,12	70	23,89	293	17,20
Nem a VSZAT városából költözött át	44	53,01	17	20,48	93	4,86
Ismeretlen	40	43,96	25	27,47	91	5,33
Mindössze:	1 033	60,59	300	17,60	1705	100,00

MEGJEGYZÉS: Ebben a táblázatban a megkérdezetteknek csak e két fajta mozgási elemét mutattuk ki, vizsgálódásunk szempontjából a legfontosabbat.

Lényeges összefüggés tapasztalható a megkérdezett apjának migrációs jellegzetessége és a megkérdezett szakmaváltoztatása között is; a szakmát nem változtatott munkások szülei ugyanis születésük óta nem változtattak lakóhelyet. Ebből a tényből újból a valamiféle hagyománytisztelettre utalhatunk, egyes munkáscsoportoknál.

Az iparban való elhelyezkedés előtti szakmai tevékenység szintén lényeges meghatározója a lakóhely-változtatásnak. Amint azt a következő adatokból látni fogjuk, az állandó lakók a szakmunkásképző iskolát végzettek, illetve a kisiparosok közül kerülnek ki. Az ily módon szerzett tudás, és talán a szakmai tekintély következtében, ezeknek a munkásoknak nem volt miért lakóhelyet változtatni. Ugyanis már az induláskor azt választhatták, ami nekik a legjobban megfelelt, míg a többi munkás kénytelen volt lakóhelyet változtatni a jobb munka- és életfeltételek végett. Különösen vonatkozik ez a szakképzetlen munkásokra.

Korábbi foglalkozás:	Nem változatott lakóhelyet		Munkahelye miatt változtatott lakóhelyet		Összesen	
	számuk	% az összb.	számuk	% az összb.	számuk	% a mindb.
Ipari tanuló volt	472	70,24	83	12,35	672	39,41
Más iskola tanulója	95	57,83	31	18,90	164	9,61
Falusi földműves volt	79	49,29	34	21,38	159	9,32
Falusi kisiparos volt	34	56,67	9	15,00	60	3,51
Városi kisiparos volt	28	50,91	13	23,64	55	3,22
Önálló, szakképzetlen munkásként dolgozott	26	39,39	24	36,36	66	3,87
Hivatalnok volt	10	38,46	3	11,45	26	1,52
Nem volt munkaviszony.	222	59,20	77	20,53	375	21,99
Egyéb	67	52,34	26	20,31	128	7,50
Mindössze:	1033	60,59	300	17,60	1705	100,00

A térbeli adaptáció voltaképpen a gyártelep munkacsarnokában kezdődik, amikor megjelenik a zárt helyiségben történő munkavégzéshez való alkalmazkodás problémája. Ebben a tekintetben az egyes munkáskategóriák között jelentős eltérések észlelhetők, kezdve a nemek közötti eltérő viselkedéstől, egészen a szakképzettség megszerzési módja előidézte különbségekig.

A zárt helyiségben végzett munkára való adaptálódást elsősorban a nemek szerint vizsgáljuk:

	Nők		Férfiak		Összesen	
	számuk	%	számuk	%	számuk	%
Nehezen szokta meg a zárt helyiségben való munkát	165	14,81	123	20,81	288	16,89
Könnyen megszokta a zárt helyiséget, de zavarta a gépek sokasága és a többi munkás sürgölődése	88	7,90	60	10,15	148	8,68
Könnyen megszokta a zárt helyiséget, de zavarta a gépek sokasága	36	5,03	45	7,61	101	5,92
Könnyen megszokta a zárt helyiséget, de zavarta a többi munkás sürgölődése	55	4,94	27	4,57	82	4,81
Könnyen és gyorsan megszokta a zárt helyiségben való munkavégzés feltételeit az ipari környezetben	710	63,73	324	34,82	1034	60,65

A fenti adatokból világosan kitűnik, hogy a nők sokkal nehezebben illeszkednek be a zárt helyiségben végzett munkába, mint a férfiak. Ez az eltérés a válaszok majd minden változatánál kimutatható, kivéve

azokat a nőket, akikre a zárt helyiség mellett a munkások tömege is zavarólag hat. A nők ilyen viszonyulása a technikai környezethez valószínűleg a gyengédebb lelkivilágukból ered, amely természetszerűen jobban igényli a gyengédebb környezetet és feltételeket.

A zárt helyiség megszokására kifejezetten hatással van a munkás életkora is, mégpedig különösen a szolgálati idő kezdeti és befejező szakaszában, ami azt jelenti, hogy a panaszok a fiatalabb és a legidősebb munkásoknál jelentkeznek. Ezt az állításunkat igazolják az alábbi adatok.

A munkás életkora	Hogyan szokta meg a zárt munkakörnyezetét?						Összesen	
	Nehezen		Könnyen, de voltak akadályok		Könnyen és gyorsan			
	számuk	%	számuk	%	számuk	%	számuk	%
20 évesig	6	20,00	9	30,00	14	46,64	30	1,75
21—25 évesig	62	19,02	60	18,40	199	61,04	326	19,12
26—30 évesig	73	18,43	58	14,24	264	64,86	407	23,07
31—35 évesig	34	13,28	50	18,46	176	64,94	271	15,89
36—40 évesig	46	17,29	57	21,43	153	57,52	266	15,60
41—45 évesig	35	15,02	50	21,46	143	61,37	233	13,66
46—50 évesig	22	19,64	28	24,99	56	50,00	112	6,56
51—55 évesig	6	13,95	12	27,91	22	51,16	43	2,52
55 évesen felül	—	—	7	41,18	7	41,18	17	0,99
Mindössze:	288	16,89	331	19,41	1034	60,65	1705	100,00

A fiatal dolgozók nehézségei a zárt helyiségi munkához való alkalmazkodásban a tapasztalatlanságból származnak. A tapasztalathiány tehát a kevés szolgálati év következménye, amikor a munkások még nem jártasak a munkafolyamat valamennyi szakaszában. Az idős korosztályú munkások nehézségei viszont szervezetük gyengüléséből adódnak, s emiatt a káros hatásokat is jobban megsínylik.

A zárt helyiség és a műszaki környezet feltételeinek megszokása szoros összefüggésben áll az iskolai végzettséggel.

Iskolai végzettség	Hogyan szokta meg a zárt munkakörnyezetet?						Összesen	
	Nehezen		Könnyen, de voltak akadályok		Könnyen és gyorsan			
	számuk	%	számuk	%	számuk	%	számuk	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Iskola nélkül vagy 1—3 oszt.	7	14,29	17	36,68	23	46,94	49	
4—7 oszt.	43	18,94	40	17,62	135	59,47	227	
Általános isk.	60	17,60	64	18,77	206	60,41	341	

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Szakmunkásképző iskola	109	16,64	125	19,09	407	62,14	655	
Magasszakképző szakiskola	23	11,92	42	21,76	120	62,18	193	
Középiskola	22	19,82	24	21,62	64	57,66	111	
Főiskola	17	17,89	15	15,79	62	65,26	95	
Egyetem	7	20,59	4	11,76	17	50,00	34	

Az adatokból látható, hogy a zárt helyiségben végzett munkát legkönnyebben a főiskolai végzettségűek szokták meg, ami érthető is, hiszen ezek a szakemberek már iskoláztatásuk során felismerik, hogy munkájuk túlnyomó részét zárt helyiségben fogják végezni (irodában, munkacsarnokban, üzemrészlegben). Utánuk következnek a magasszakképzettségű és a szakképzett munkások, ami ismét csak arra utal, hogy a megfelelő iskolai végzettség sokban segíti a munkást a beilleszkedésben, az ipari környezet minden munkafeltételébe.

Kutatásaink felfedtek egy érdekes jelenséget is a zárt helyiségben való munkavégzés és az ipari munkakörnyezet körülményei megszokásával kapcsolatban: az utazó munkásoknak okoz legkevesebb problémát a zárt munkahelyi környezet, holott a logikus gondolkodás ennek ellenkezőjét feltételezi. Ezek a munkások ugyanis napjuk egy részét természetes környezetben töltik, s ezért normális lenne feltételezni, hogy ellenszenvvel viseltetnek a zárt környezetben levő munkahellyel szemben. Valószínű azonban, hogy éppen a természetben töltött hosszabb időben rejlik a magyarázat; az ingázó dolgozó a természetes környezetben pótolja be az ipari környezetben elveszített testi és szellemi erejét. Ez a „felfrissülés" ad neki erőt a zárt helyiség nehézségeinek leküzdésére.

A természetes környezet hatásának egy jellegzetes megnyilvánulási formája a munkakörnyezet elviselésére a művelhető földterület nagysága is. A földnélküliektől a háromhektáros földterülettel rendelkező tulajdonosig a zárt munkakörnyezethez való gyors alkalmazkodás arányosan növekszik a földterület nagyságával, a föld további növekedésével azonban csökken, majd változékonnyá válik a beilleszkedési képesség.

A földterület nagysága	Hogyan szokta meg a zárt munkakörnyezetet?						Összesen	
	Nehezen		Könnyen, de akadályok voltak		Könnyen és gyorsan			
	számuk	%	számuk	%	számuk	%	számuk	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Nincs földje	242	17,45	257	18,54	850	61,28	1387	81,34
0,50 ha-ig	12	14,12	17	20,00	34	63,53	85	4,98

1	2	3	4	5	6	7	8	9
0,51—2 ha-ig	11	13,58	17	20,99	53	65,43	81	4,75
2,01—3 ha-ig	7	16,67	16	38,10	18	42,86	42	2,46
3,01—5 ha-ig	1	11,11	3	33,33	5	55,56	9	0,52
5,01—8 ha-ig	3	60,00	2	40,00	—	—	5	0,29
8 ha-nál több	—	—	3	75,00	1	25,00	4	0,23
Ismeretlen	12	13,04	16	20,39	53	57,61	92	5,39

A kisebb földterület tulajdonosának a zárt munkakörnyezethez való efféle viszonyulását azzal magyarázhatjuk, hogy a 2 hektáros föld megművelése pl. még felüdíti a munkást az ipari munkakörnyezet egyhangúságából, a nagyobb azonban már sok gondot okoz — de ugyanakkor nagyobb jövedelmet is. Így ezek a munkások a gyári munkát csak „jövedelempótléknak" tekintik, s ezért szokják meg nehezebben a zárt helyiségben végzendő munkafeltételeket. Szerencsére, a vizsgált mintákban kicsi a nagyobb földbirtokkal rendelkező munkások részaránya.

A térbeli adaptáció folyamatában jellegzetes szerepet játszanak a családi körülmények. Mindenekelőtt megállapítható, hogy a családi kötelékek nagyban akadályozzák a területi mozgást, ill. a lakóhely-változtatást. Erre utal az az adat, hogy a szülőkkel együtt élő munkások 80,18%-a nem változtatott lakóhelyet, a család nélküli, magányos munkások között pedig ez a részarány csupán 43,75%. Ebből az adatból kitűnik, hogy mennyire kötheti a család a munkást egy állandó lakóhelyhez.

Ugyanakkor a munkásnak a szülőkhöz való kötöttsége nagy problémát is okozhat a zárt helyiségben végzett munka megszokásában. Véleményünk szerint ezek a munkások tudat alatt valamiféle kötöttséget éreznek egy kis emberi közösséghez (ahol esetleg nincs is meg a megértés és harmónia), s ezért nehezebben viselik el a munkát zárt helyiségben, valami egyhangú munkahelyen a műveletek állandó ismétlésével.

Családi állapot	Hogyan szokta meg a zárt munkakörnyezetet?						Összesen
	Nehezen		Könnyen, de voltak akadályok		Könnyen és gyorsan		
	számuk	%	számuk	%	számuk	%	
A szülők családjának tagja	48	21,15	46	20,26	129	56,83	227
Családtalan magányos	19	16,96	22	14,64	66	58,93	112
Gyermek nélküli házasság	28	16,67	32	19,05	103	61,31	162
Házasságban, az élettárssal és gyermekekkel	141	16,04	164	18,66	549	62,46	879
Házasságban, az élettárssal, gyermekekkel és más családtaggal	36	16,44	45	20,53	131	59,82	219
Csonka családban	13	15,85	18	21,96	49	59,78	82

Az adatok alapján leszögezhető, hogy a legkönnyebben és leggyorsabban a „rendezett" családi körülmények között élő munkások tudnak hozzászokni a zárt helyiségben végzett munkafeltételekhez. Rendezett családi viszonyokon pedig a gyermekes vagy gyermektelen házasságot értjük. Ez az adat is azt igazolja, hogy a mai körülmények között is a házassági közösség biztosítja a legrendezettebb viszonyokat, nemcsak a szélesebb társadalmi közösségekben, hanem a munkahelyen is, tekintet nélkül, arra hogy milyen.

A szociális hovatartozás, vagyis a megkérdezettek szüleinek családi jellegzetessége ugyancsak hatással van a térbeli adaptációra. Nagy eltérés mutatkozik a földműves és az értelmiségi családból származó munkások között. Az előbbiek könnyebben és gyorsabban beilleszkednek az ipari üzemek zárt munkakörnyezetébe, (63,31%-uk), míg az értelmiségi családból származóknál ez az arány mindössze 55%. Ez a földművescsalád kifejezetten patriarkális jellegével magyarázható. A patriarkális jelleg ugyanis egy bizonyos mértékben képessé teszi az ifjú nemzedéket az élet- és munkafeltételekhez való alkalmazkodásra. Ezzel ellentétben az értelmiségi családok kényelmesebben élnek, s így kevésbé is tudnak alkalmazkodni az új környezethez, különösen ha ezek az új körülmények rosszabbak a megszokottnál.

A térbeli adaptáció folyamatának jelentős tényezője még a munkás korábbi szakmai tevékenysége. Itt nyilvánulnak meg leginkább a mezőgazdasági dolgozók beilleszkedési problémái, a gyáripari munkakörülményekbe. A mezőgazdasági munkásnak az iparba való áttérésekor a legnagyobb változást éppen a zárt helyiségben végzendő munka jelenti. Ezért is okozza a legtöbb gondot az ehhez való alkalmazkodás. Ahogy a következő adatainkból kitűnik, ezek a feltevések a mi esetünkben is bebizonyosodtak, mert azok a munkások, akik korábban falusi földművesek voltak, abba a kategóriába tartoznak, amelynek a gyári munkacsarnokban végzendő munka nagyon nehezére esik.

Korábbi foglalkozása	Hogyan szokta meg a zárt munkakörnyezetet?						Összesen
	Nehezen		Könnyen, de voltak akadályok		Könnyen és gyorsan		
	számuk	%	számuk	%	számuk	%	
Ipari tanuló volt	106	15,77	114	16,96	436	64,88	672
Más iskola tanulója	25	15,24	29	17,69	105	64,02	164
Falusi földműves volt	31	19,50	43	27,04	83	52,20	159
Falusi kisiparos volt	15	25,00	14	23,33	28	46,67	60
Városi kisiparos volt	12	21,82	13	23,63	30	54,55	55
Önálló, szakképzettlen munkásként dolgozott	8	12,12	16	24,25	39	59,09	66
Hivatalnok volt	3	11,54	16	38,46	13	50,00	26
Nem volt munkaviszonyban	73	19,47	73	19,47	213	56,80	375

A volt kisiparosoknál tehát ugyancsak problémák jelentkeznek a zárt munkakörnyezet megszokásában (de erről későbbi fejtegetéseinkben lesz bővebben szó). Érdekes megemlíteni, hogy a mezőgazdasági dolgozók nagy része igyekszik beleszokni a gyáripari munkakörnyezetbe, de valami mindig megakadályozza ebben: vagy a gépek sokasága, vagy a munkások nyüzsgése, vagy mindkettő. A volt földművesek közül mindössze 1/5 ismerte be, hogy nehezen illeszkedett be a zárt környezetbe, 27,04%-uknak pedig valamilyen nehézsége volt a könnyű és gyors beilleszkedésben.

Vizsgálódásaink során arra a megállapításra jutottunk, hogy ha a mezőgazdasági munkások sikeresen átjutnak a zárt munkahelyhez való alkalmazkodás akadályán, akkor az ipari környezetbe való beilleszkedés többi szakaszát már könnyebben és zökkenésmentesebben átvészelik. Természetesen ebben sokat segíthetne a magasabb iskola, vagy a szervezett előkészítés az új munkakörülményekre. Erre most már egyre nagyobb gondot kell fordítani, hogy ezzel is elősegítsük a társadalmi átalakulásunkat, amely szükségszerű következménye az iparosodás, a tudomány és a műszaki fejlődés térhódításának.

Az adaptáció időbeli tényezője

A nagyüzemi termelés megszervezésének legfontosabb alapkövetelménye az időbeli pontosság. Vonatkozik pedig ez elsősorban a munkakezdésre és munkavégzésre, valamint a munkaszünetek pontos betartására. A pontosság szigorú betartása alapjában véve a termelési folyamat zavartalanságát biztosítja. Ezért minden munkás köteles ezt tiszteletben tartani, hogy ne fékezze a termelési és munkafolyamatot.

Az időbeli pontosság másik tényezője az egyes műveletek elvégzésére előre meghatározott időráfordítás. Az időbeli pontosságnak ez a fajtája különösen a szalagrendszerben fontos, hisz lényegében ez határozza meg a termelés folytonosságát. Ha ugyanis egy munkás nem tartja be a művelet elvégzésére megszabott időt, akkor ez egyrészt a megművelendő munkadarabok felhalmozódását idézi elő, másrészt pedig a következő munkásnak sincs mit dolgoznia, s így az egész termelési folyamat lelassul.

A szigorúan meghatározott pontosság betartására különbözőképpen képesek az emberek, ill. az egyes munkáskategóriák. Így mindjárt elöljáróban megállapítható: munkakezdéskor és a munkafolyamatban a nők alkalmasabbak az időpontosság betartására. A megkérdezett nőknek csak a 11,17%-a jelezte, hogy nehézséget okozott neki a pontosság betartása, míg a férfiaknak a 12,03%-a küszködik ezzel a problémával.

Az időbeli pontosság többi követelményének azonban már kevésbé képesek eleget tenni a nők. Adataink azt mutatják, hogy amíg a férfiak-

nak csak a 7,90%-a szokott bele nehezen a gépi munkatempóba, addig a nőknél ez 11%-ot tesz ki. A nők tehát pontosabbak az időben, de kevésbé képesek igazodni a gépi pontossághoz. Oka pedig ennek a gépi munkával szembeni ellenszenv, vagy esetleg a gépi munkától való félelem.

Az időbeli pontosság, de különösen a gépi munkaütem megszokásában fontos tényező a munkás életkora. A gépi munkatempóhoz való alkalmazásban legnagyobb nehézségeik a legfiatalabb és az idősebb munkásoknak vannak. A nehézségek csökkennek a 21—35 éves munkásoknál, hogy azután az idősebbeknél nagyobb mértékben jelentkezzenek. Egyébként ezt a megállapítást bizonyítja a következő adatcsoportunk is:

Életkor	Nehezen szokta meg a gépi munkatempót és az előírt műszaki szüneteket		Könnyen megszoktak a gépi munkatempót, de nehezen szokta meg a műsz. szün.		Könnyen megszokta a gépi munkatempót		Összesen
	számuk	%	számuk	%	számuk	%	
20 évesig	4	13,33	2	6,67	23	76,67	30
21—25 évesig	33	10,02	37	11,35	145	75,15	326
26—30 évesig	34	8,35	35	8,50	315	77,40	407
31—35 évesig	19	7,01	35	12,92	203	74,91	271
36—40 évesig	22	8,27	32	12,03	204	76,69	266
41—45 évesig	20	8,58	41	17,60	163	69,96	233
46—50 évesig	14	12,50	17	15,18	73	65,18	112
51—55 évesig	6	13,95	5	11,63	31	72,09	73
55 éven felül	1	5,88	2	11,76	10	58,82	17

Itt jegyezzük meg, hogy a legkevesebb problémájuk a gépi munkatempóval az 55 évesnél idősebb munkásnak van, ami érthető is, különösen ha az üzemi törzsgárdáról van szó, hisz ezek a dolgozók egész szolgálati idejüket a műszaki környezetben töltötték el, s lassan már az életritmusuk is megegyezik a gép munkaütemével.

A szakmai tudás elsajátítását és az iskolai végzettséget elemezve megdöbbentő adatokhoz jutottunk. A munkakezdési pontosságot ugyanis rendszerint azok a dolgozók szegik meg, akik iskolában szerezték a képesítésüket. Ezt azzal magyarázzuk, hogy iskolai tanulmányaik során nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a szaktudás tökéletes elsajátításának, mint a pontos munkakezdésnek. Bár az is lehetséges, hogy ezeknek a dolgozóknak lényegtelen apróság a pontosság, mert úgy vélik, hogy szaktudásuk alapján bármikor találhatnak más munkahelyet.

A szakképesítés megszerzési módja azonban döntően befolyásolja a gépi munkatempó elsajátítását. Ez tűnik ki a következő adatokból:

Szakképzettségszerzési mód	Nehezen szokta meg a gépi munkatempót és az előírt műszaki szüneteket		Könnyen megszokta a gépi munkatempót, de nehezen szokta meg a műsz. sz.		Minden tekintetben megszokta a gépi munkatempót		Összesen
	számuk	%	számuk	%	számuk	%	
Iskoláztatás	94	8,44	115	10,32	857	76,53	1114
Tanfolyam	18	12,41	27	18,62	89	61,38	145
Munkaszervezeti vizsgatétel	11	10,58	16	15,38	72	69,23	104
Átképzés és ÖÉK szervezésében	2	9,52	6	28,57	12	57,14	21
Hosszú szolgálati idő után	12	8,16	21	14,29	109	74,15	147
Más mód	15	9,09	19	11,52	124	75,15	165

Az iskoláztatással szervezett szakképesítés tehát pozitívan hat a gépi munkatempó megszokására. (Ez bizonyos értelemben bizonyíték is az előbbi feltevésünkre a munkakezdési pontossággal kapcsolatosan.) A felhozott adatok közül kiemeljük, hogy a gépi munkatempó követése az átképzett dolgozóknak okoz legtöbb gondot. Különösen zavarja őket az előre meghatározott műszaki szünet, mivel fékezi munkaütemüket, s mivel nincs összhangban életritmusukkal. Ebből arra következtetünk hogy a foglalkoztatási ÖÉK szervezete átképzések során fel sem figyelnek a munkás tényleges adottságaira és kívánságára, illetve az új szakképesítést megelőzően elhanyagolják a szakmai tanácsadást. Az ilyen átképzés eredményessége és hatékonysága érdekében tehát a jövőben sokkal jobban igénybe kell venni a szociális dolgozók, a munkapszichológus és egyébb szakemberek tanácsát.

A gépi munkatempó megszokására hatással van a gazdasági ágazat is. Kutatásaink során csak a legfontosabb gyáripari ágazatokat vettük figyelembe és a következő adatokat kaptuk:

A foglalkoztató ipari ágazat	Nehezen szokta meg a gépi munkatempót és az előírt műszaki szünetet		Könnyen megszokta a gépi munkatempót, de nehezen szokta meg a műsz. sz.		Minden tekintetben könnyen megszokta a gépi munkatempót		Összesen
	számuk	%	számuk	%	számuk	%	
Fémipar	29	5,52	65	12,38	417	79,43	525
Élelmiszeripar	37	12,54	50	16,95	199	67,46	295
Egyéb iparág	57	9,67	55	9,31	452	76,48	591

Az adatokat elemezve azonnal szembetűnik, hogy a gépi munkatempót leggyorsabban a fémiparban sajátítják el a munkások. Talán azért, mert ebben az iparágban a legtökéletesebb a termelési folyamat gépesítése — ami egyben azt is jelentheti, hogy a műszaki munkamegosztás a legteljesebb — és a tudomány legújabb vívmányai is itt mutatták ki gyümölcsöző hatásukat. Ezzel ellentétben a többi iparágban csak az utóbbi időben játszódnak le ezek a folyamatok. A gépi munkatempóhoz könnyen igazodó munkások magas részaránya az „egyéb iparág" gyűjtőnév alatti adatainkban valószínűleg annak köszönhető, hogy ebben az adatban szerepel a vegyipar és a lábbeligyártás, amely az utóbbi időben sokat fejlődött a mechanizáció és automatizáció tekintetében. Mindenesetre ehhez az állapothoz hozzájárult ezen gazdasági ágazatok gyors fellendülése, ami azt is jelenti, hogy munkásai viszonylag fiatalok, s ily módon képesek alkalmazkodni a gépi munkaütemhez.

A munkakezdésre bizonyos hatással van a földtulajdon is. Érthetetlen, hogy a föld nélküli munkások nehezen tartják be az időbeli pontosságot:

A földtulajdon nagysága	Nehezen szokta meg a munkaidő pontos kezdetét		Könnyen és gyorsan megszokta az időbeli pontosságot		Összesen
	számuk	%	számuk	%	
Nincs földje	168	12,11	1197 n	86,30	1387
Van földje 0,50 ha-ig	6	7,06	74	87,06	85
Van földje 0,51—2 ha-ig	8	9,88	71	87,65	81
Van földje 2,01—3 ha-ig	10	23,81	28	66,67	42
Van földje 3,01—5 ha-ig	2	22,22	6	66,67	9
Van földje 5,01—8 ha-ig	2	40,00	2	40,00	5
Több mint 8 ha	1	25,00	1	25,00	4

Az imént felhozott adatok további elemzésével ismét arra figyeltünk fel, hogy a kisebb földterülettel rendelkező munkásnak kevesebb gondot okoz a gyáripari termelésbe való bekapcsolódás. Azokat a nehézségeket, amelyeket a nagyobb földterülettel rendelkező munkások idéznek elő pontatlanságukkal, részben enyhíti, hogy ezekből a dolgozókból viszonylag kevés van a munkaszervezetekben. Csakhogy a szalagrendszerben pl. ez a viszonylag kevés munkás is nagy fennakadást okozhat.

Ha mindehhez hozzáadjuk még azt is, hogy a pontosság tekintetében a megkérdezett apjának földbirtoka is ugyanilyen hatást gyakorolt az ankétalanyra, akkor teljesen igazoltnak látszik az a jelmondat, mely szerint „Azé legyen a föld, aki megműveli!" — mégpedig mint egyedüli jövedelemforrás. A korszerű szocialista társadalomban ezt előbb-utóbb teljes egészében meg kell valósítani és végre kell hajtani.

Nem árt megvizsgálni az összefüggést a megkérdezett lakóhely-változtatása és gépi munkatempója között sem:

Lakóhely-változtatás	Nehezen szokta meg a gépi munkatempót és az előírt műszaki szünetet		Könnyen megszokta a gépi munkatempót, de nehezen szokta meg a műsz. szün.		Minden tekintetben könnyen megszokta a gépi munkatempót		Összesen
	számuk	%	számuk	%	számuk	%	
Nem változtatott lakóhelyet	93	9,00	122	11,81	781	75,61	1033
Lakóhelyet változatott a szüleivel együtt, még az iskola befejezése előtt	15	10,49	20	13,99	100	69,93	143
Lakóhelyet változtatott a szülei nélkül, középiskolai tanulmányai során	11	12,79	16	18,60	51	59,30	86
Lakóhelyet változtatott a szüleivel, egyetemista korában	2	11,76	6	35,29	8	47,06	17
Lakóhelyet változtatott a munkahelye miatt	20	6,67	29	9,67	238	79,33	300
Egyéb	12	9,84	13	10,66	87	71,31	122

Az adatok egyfelől azt mutatják, hogy az állandó lakóhely milyen jó hatással van a munkásra a gépi munkatempóhoz való alkalmazkodásban. Itt szerepet játszik a környezet és az emberi közösség állandósága, megszokása, de ugyanakkor a technika és a technológia, valamint az egész társadalom állandó fejlődési folyamata is. Ezek a munkások tulajdonképpen együtt „fejlődnek" a társadalmi és termelési viszonyokkal. Ezért is igazodnak könnyebben a gépi munkatempóhoz. Ezzel szemben a lakóhelyet változtatott munkások életük egy-egy szakaszát más körülmények között és más társadalmi meg műszaki környezetben élték le, s így nehezebb és bonyolultabb számukra az új feltételekhez való alkalmazkodás. Másfelől adatainkból az is kiviláglik, hogy a munkahely érdekében költözködő munkásoknak volt viszonylag a legkevesebb problémájuk a beilleszkedésnek ezzel a fajtájával. Ez pedig a korábbi munkájuk során szerzett tapasztalat eredménye. Feltételezhető ugyanis, hogy ezeknek a munkásoknak egy része már előzőleg is munkaviszonyban volt, s így megfelelő tulajdonságokra és alkalmazkodó képességre tett szert.

Az adaptáció időbeli tényezőjének elemzésekor a korábbi szakmai tevékenységnek a gépi tempó elsajátítására gyakorolt befolyását ugyancsak kivizsgáltuk:

Korábbi foglalkozása	Nehezen szokta meg a gépi munkatempót és az előírt műszaki szünetet		Könnyen megszokta a gépi munkatempót de nehezen szokta meg a műszaki szünetet		Minden tekintetben könnyen megszokta a gépi munkatempót		Összesen
	számuk	%	számuk	%	számuk	%	
Ipari tanuló volt	47	6,99	75	11,16	530	78,87	672
Más iskola tanulója	14	8,54	14	8,54	126	76,83	164
Falusi földműves volt	17	10,69	26	16,35	110	69,18	159
Falusi kisiparos volt	14	23,33	7	11,67	37	61,67	60
Városi kisiparos volt	6	10,91	13	23,64	35	63,64	55
Önálló, szakképzettlen munkásként dolgozott	5	7,58	5	7,58	49	74,24	66
Hivatalnok volt	1	3,85	4	15,38	16	61,54	26
Nem volt munkaviszonyban	38	10,13	52	13,87	271	72,27	375

Az adatok ékesen igazolják, hogy a földműveseknek sok gondot okoz a gépi munkatempó elsajátítása, de a munkaidő alatti műszaki szünetek is. Ez utóbbi valószínűleg azért, mert lényegesen eltér a mezőgazdasági munkás életritmusától. A földműves ugyanis maga határozza meg a pihenőket.

Az adaptáció műszaki tényezője

Az adaptáció műszaki tényezője kapcsán megvizsgáljuk a technikai környezet hatását a munkás egészségére. Ezt a kérdést azonban csak részlegesen válaszoljuk meg, mert kérdőívünk objektív és szubjektív okokból, nem tudta részletesen felölelni azt a problematikát.

A műszaki környezet annyira zsúfolt az ember egészségére tett káros hatásoktól, hogy teljesen érthető, ha az állandó idegesség és nyugtalanság miatt előbb-utóbb bekövetkezik a munkás testi és lelkiállapotának romlása. Az ipari környezet rossz hatása először is az egészség aláásában nyilvánul meg — foglalkozásbetegség vagy kisebb sérülések, fejfájás vagy más jelentéktelennek tűnő panasz formájában.

Egészségügyi szempontból a nők sokkal nehezebben viselik el az ipari környezetet, mint a férfiak. Ennek oka a nők testi és lelkialkatában rejlik. Az ipari környezet káros hatásai fokozottabban rombolják egészségüket, s ez súlyosabb következményekkel is járhat, mint a férfiak esetében.

A gyáripari környezet ártalmait elsősorban a nők idegállapota sínyli meg. Ide sorolható a zajártalom, a vibráció, a munkahely és a munkacsarnok mesterséges megvilágítása stb. Érzékenyebbek lévén nehezebben szoknak hozzá az üzemi munka durva hatásaihoz.

	Számuk		% az összesből	
	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak
Foglalkozásbetegséget kapott, s könnyebb munkahelyre helyezték	42	42	7,11	3,77
Mióta ipari környezetben dolgozik, többet betegeskedik	87	97	14,72	8,71
Sűrűn éri üzemi baleset	41	82	6,94	7,36
A munkahelyi ártalmak miatt gyakran rosszullét fogja el	26	24	4,40	2,15
Semmilyen változás sincs egészségében, mióta ipari környezetben dolgozik	385	854	65,14	76,66
A munkahelyi ártalmak miatt étvágytalansági és gyomorbántalmi panaszokkal orvoshoz fordult	42	53	7,11	5,12
A munkafeltételek miatt gyakran érez erős gyomorfájást	50	64	8,47	5,75
Mióta a mostani feltételek között dolgozik sokszor étvágytalan	58	78	9,81	7,00
Mióta az ipari környezetben dolgozik, allergiás bizonyos ételekre	24	44	4,06	3,95
Semmilyen emésztőszervi panasza sincs	400	858	67,68	77,02
Már másik munkahelyet kapott meggyenült látása és hallása miatt	9	18	1,52	1,62
Mióta ipari környezetben dolgozik, érezhetően gyengül látása és hallása	34	55	5,75	4,94
Az utóbbi időben hirtelen gyengülni kezdett a hallása	34	85	5,75	7,63
Az utóbbi időben hirtelen gyengülni kezdett a látása	76	105	12,86	9,43
Nincsenek látás- és hallásgyengülési panaszai	427	835	72,25	74,96
Már korábban is gyenge idegzetű volt, s mióta ipari környezetben dolgozik, tovább romlanak az idegei	43	36	7,28	5,23
Jó idegei voltak, mióta azonban ipari környezetben dolgozik, idegessé vált a munkahelyén, de a munkán kívül is	127	124	21,49	11,15
A munkahelyén még uralkodik magán, de munka után már kitör rajta az idegesség	78	81	13,20	7,27
Nyugodtt természetű, de a fatális hibák a munkában vagy más szabálytalanságok nagyon kihozzák a sodrából	99	255	16,75	22,98
Nem panaszkodik idegességre	229	606	38,75	54,40

Sokkal több nő, mint férfi panaszkodik tehát megromlott egészségi állapota miatt. Ezek az adatok is a dolgozó nők és anyák fokozott védelmét sürgetik. Társadalmunk gazdasági és anyagi fejlődésével, de különösen a tudomány és a technológia korszerű vívmányaival sokat javíthatunk a gyáripari munkakörnyezet feltételein, kiváltképp a nőket foglalkoztató üzemekben. Ezen a téren nyilván a termelési folyamat további automatizálása ad majd figyelemre méltó eredményeket.

A munkások életkora sem mellékes az ipari környezet káros hatásai-

nak elhárításában. Mivel az előrehaladott életkorral természetszerűen együtt járnak az emésztőszervi bántalmak, valamint a látás- és hallásgyengülés, további fejtegetéseinkben csak az ipari környezet káros hatására szorítkozunk a munkás egészsége és idegessége kérdésében. Először a munkás egészségére gyakorolt hatásokat ismertetjük:

Életkor	Foglalkozás betegséget kapott és más munkahelyre helyezték		Mióta az ipari környezetben dolgozik, betegessé vált		Sűrűn éri üzemi baleset		A munkahelyi körülmények miatt gyakran rosszullét fogja el		Nincs semmilyen változás egészségi állapotában, mióta az ipari környez. dolgozik	
	számuk	%	számuk	%	számuk	%	számuk	%	számuk	%
20 éves korig	2	6,67	2	6,67	4	13,33	1	1,33	20	66,67
21—25 éves korig	4	1,13	24	7,36	24	7,36	10	3,07	263	80.67
26—30 éves korig	16	3,93	32	7,86	33	8,11	8	1,97	312	76,66
31—35 éves korig	10	3,69	30	11,07	17	6,27	9	3,32	202	74,54
36—40 éves korig	6	2,26	29	10,90	16	6,02	10	3,76	203	76,32
41—45 éves korig	25	10,73	34	14,59	17	7,30	5	2,15	146	62,66
46—50 éves korig	15	13,39	17	15,18	11	9,82	4	3,57	62	55,36
51—55 éves korig	5	11,63	12	27,91	—	—	2	4,65	24	55,81
55 éven felül	1	5,88	4	23,53	1	5,88	1	5,88	7	41,18

Az idősebb korosztályban sokkal többen panaszkodnak valamilyen betegségre. Ez elsősorban az emberi szervezet „elhasználódásának" következménye és egy normális, természetes jelenség. Ugyanakkor az is kitűnik, hogy a legfiatalabb munkások, a 20 évnél fiatalabbak sok sérülést szenvednek. Ezt megítélésünk szerint, a tapasztalatlanság okozza

Hasonló tapasztalatokat szűrtünk le a megkérdezettek idegállapotát illetően is. Az idősebb dolgozóknak egyre több az ilyen problémájuk is.

Életkor	Korábban is gyenge idegzetű volt, de mióta az iparban dolgozik, tovább romlanak az idegei		Jó idegei voltak, de mióta az ip. körny. dolgozik, idegessé vált, a munkában és munkán kívül		A munkahelyén még csak uralkodik magán, de a munka után kitör rajta az idegesség		Nyugodt természetű, de a rendellenességek kihozzák a sodrából		Nem ideges	
	számuk	%	számuk	%	számuk	%	számuk	%	számuk	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
20 évesig	3	10,00	2	6,67	3	10,00	6	20,00	15	50,00
21—25 évesig	13	3,99	39	11,96	25	7,67	75	23,01	172	52,76
26—30 évesig	12	2,95	48	11,79	36	8,85	76	18,67	229	56,27

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
31—35 évesig	14	5,14	31	11,44	23	8,49	58	21,40	142	52,40
36—40 évesig	7	2,63	48	18,05	28	10,53	51	19,17	130	48,87
41—45 évesig	13	5,58	43	20,17	24	10,30	58	24,89	84	36,05
46—50 évesig	9	8,04	24	21,43	14	12,50	21	18,75	43	38,39
51—55 évesig	7	16,28	8	18,60	3	6,98	7	16,28	17	39,53
55 éven felül	1	5,88	4	23,53	3	17,65	2	11,46	3	17,65

Fel szeretnénk hívni a figyelmet, hogy a 20 évnél fiatalabb munkások 10%-a már a munkába lépés előtt is gyenge idegzetű volt. Feltételezzük, hogy ezeknek a fiataloknak ez az első munkahelye, az idegeik tehát még iskoláztatásuk idején vagy a más ágazatban eltöltött munkaévek során „lazultak" meg. Napjainkban ugyanis mind több szó esik arról, hogy a rohanó életforma, korszerű civilizációnk rákfenéje egyre több embert tesz neurózissá. A rohanás tehát, mind a termelésben és a technikában, mind pedig az egész társadalomban, igen káros következményekkel jár, többek között már a 20 éven aluliak is idegessé válnak.

A különböző iparágak különféleképpen hatnak a munkás egészségére.

	Gyáripar					
	Fémipar		Élelmiszeripar		Egyéb	
	számuk	%	számuk	%	számuk	%
Foglalkozás betegség miatt könnyebb mukahelyre helyezték	19	3,62	18	6,10	31	5,25
Mióta ipari környezetben dolgozik, sokat betegeskedik	35	6,67	43	14,58	71	12,01
Sűrűn éri üzemi baleset	44	8,38	32	10,85	25	4,23
A munkahelyi ártalmak miatt gyakran rosszullét fogja el	15	2,86	11	3,73	11	1,86
Semmi változás sincs egészségében, mióta ipari környezetben dolgozik	410	78,10	188	63,76	450	76,14
Korábban is gyenge idegzetű volt, de mióta az iparban dolgozik, tovább romlanak az idegei	9	1,71	14	4,75	39	6,00
Jó idegei voltak, de mióta az iparban dolgozik, idegessé vált, a munkahelyen és a munkán kívül is	54	10,29	52	17,63	105	17,77
A munkahelyén még csak uralkodik magán, de a munka után kitör rajta az idegesség	41	7,81	40	13,56	44	7,45
Nyugodt természetű, de a fatális hibák, a munkában és más rendellenességek kihozzák a sodrából	125	23,81	66	22,37	113	19,12
Nem ideges	294	56,00	119	40,34	282	47,72

Adatainkból megállapítható, hogy az emberi egészséget leginkább az élelmiszeripar veszélyezteti, holott mi a munkahelyi ártalmakat elsősorban a fém- és vegyiparban véltük felfedni: Újfent azt igazolják, hogy az

élelmiszeripar relatíve későn kezdett intenzíven fejlődni, s így a munkakörülményei is kedvezőtlenebbek a többi iparágéinál.

Az iskolázottsági szint előnyösen befolyásolja az üzemi ártalmak elhárítását, mert amennyiben az iskolázottsági és szakképesítési szint magasabb, ezzel arányosan csökkennek a problémák a munkás általános egészségi állapotát illetően. Ezzel ellentétben a megkérdezettek idegállapotát másként befolyásolja az iskolai végzettség:

Iskolai végzettség	Korábban is gyenge idegzetű volt, de amióta az iparban dolgozik, tovább romlanak az idegei		Jó idegei voltak, de mióta az ipari környezetben dolgozik, idegessé vált, a munkában és munkán kívül		A munkahelyén még csak uralkodik magán, de a munka után kitör rajta az idegesség		Nyugodt természetű, de a rendellenességek kihozzák a sodrából		Nem ideges	
	számuk	%	számuk	%	számuk	%	számuk	%	számuk	%
Iskola nélkül vagy 1—3 oszt.	1	2,04	12	24,49	10	20,42	7	14,29	19	38,78
Az ált. isk. 4—7 osztálya	14	6,17	50	22,03	20	8,81	31	13,66	107	47,14
Általános iskola	27	7,92	53	15,54	34	9,97	59	17,30	165	48,39
Szakmunkásképző iskola	8	4,15	28	14,51	20	10,36	58	30,05	75	38,86
Magasszakképző szakiskola	19	2,90	79	12,06	52	7,94	142	21,68	354	54,05
Középiskola	5	4,50	16	14,41	11	9,91	24	21,62	54	48,65
Főiskola	4	4,21	9	9,47	11	11,85	22	23,16	49	51,58
Egyetem	1	2,94	4	11,76	1	2,94	11	32,35	12	35,29

Legtöbbet idegeskednek tehát az iskola nélküli és a felsőiskolát, magasszakképzettséget, egyetemet végzett munkások. Amíg azonban az iskolázatlanok az ipari környezet rájuk gyakorolt, negatív hatása miatt idegeskednek, addig a magasszakképzettségűeket és az egyetemi végzettségűeket inkább a munkában előforduló szabálytalanságok hozzák ki a sodrukból. Az iskolázottsággal tehát a munkások egy megfelelő képességet szereznek, hogy megkülönböztessék a lényegest a kevésbé fontostól, s így idegességük oka is merőben különbözik a szakképzetlen munkásokéitól.

A megkérdezettek idegállapotára az iskolázottság szintjén kívül hatást gyakorol még a szakképzettség megszerzési módja is, mégpedig a következőképpen: Azok a munkások a kevésbé idegesek, akik szakképzettségüket rendes iskolai tanulmányaik által szerezték, így idegességüket inkább a munkában jelentkező szabálytalanságok okozzák.

Szakképzettség-szerzési mód	Korábban is gyenge idegzetű volt, de mióta az iparban dolgozik, tovább romlanak az idegei		Jó idegei voltak, de mióta az ip. körny. dolgozik, idegessé vált, a munkában és munkán kívül is		A munkahelyén még csak uralkodik magán, de a munka után kitör rajta az idegesség		Nyugodt természetű, de a rendellenességek kihozzák a sodrából		Nem ideges	
	számuk	%	számuk	%	számuk	%	számuk	%	számuk	%
Iskoláztatás	37	3,32	143	12,84	89	7,99	142	21,72	594	53,32
Tanfolyam	16	11,03	29	20,00	19	13,10	26	17,93	53	36,55
Munkaszervezeti szakvizsga	6	5,77	15	14,42	15	14,42	30	28,85	36	34,62
Átképzés	1	4,76	7	33,33	2	9,52	3	14,27	7	33,33
Hosszú szolgálati idő révén	10	6,20	28	19,05	17	11,56	19	12,93	69	46,94
Más módon	9	5,45	29	17,58	17	10,30	31	18,79	72	43,64

Legtöbbet azok a dolgozók idegeskednek az iparban, akik „szakképesítésüket" a foglalkoztatási ÖÉK révén, átképzéssel nyerték. Ebből ismételten levonhatjuk a következtetést, hogy nagyobb figyelmet kell szentelni a szakmaválasztásnak, s ez elsősorban a foglalkoztatási érdekközösségekre hárul, mert ennek az intézménynek áll leginkább módjában felvenni a kapcsolatot az illetékes szakemberekkel.

A társultmunka-szervezetekben egy meghatározott munka végzésének megvannak az előfeltételei, amelyek megkövetelik a szükséges szakképzettséget, vagyis a legalacsonyabb képzettséget, amellyel a szóban forgó munkahely betölthető. A gyakorlatban azonban sűrűn előfordul, hogy a munkás tényleges képzettsége eltér az előírt képesítéstől; mégpedig előfordulhat, hogy a munkás képzettsége magasabb (ami ritkább eset) vagy alacsonyabb a követelményeknél. Kutatásainkban arra is kitértünk, hogy miként tükröződik a megrelelő, az alacsonyabb és magasabb képzettséggel rendelkezők idegállapotában az ipari környezet hatása.

	A megkövetelt szakképzettség a munkáséhoz viszonyítva					
	Ugyanaz		Magasabb		Alacsonyabb	
	számuk	%	számuk	%	számuk	%
1	2	3	4	5	6	7
Korábban is gyenge idegzetű volt, de mióta az iparban dolgozik, tovább romlanak az idegei	49	3,17	13	5,65	6	5,71
Jó ideig voltak, de mióta ipari környezetben dolgozik, idegessé vált, a munkahelyén és a munkán kívül is	191	15,10	28	12,17	14	13,33

1	2	3	4	5	6	7
A munkahelyén még csak uralkodik magán, de a munka után kitör rajta az idegesség	99	7,83	30	13,04	17	16,19
Nyugodt természetű, de a munkában jelentkező fatális hibák és más szabálytalanságok kihozzák a sodrából	286	22,61	32	13,91	22	20,95
Nem ideges	624	49,33	127	55,22	46	43,81

Az, hogy a megköveteltnél magasabb képzettséggel rendelkező munkások „nyugodtabbak", egy feltételezett lélektani tényezővel magyarázható. Képzettségüknél fogva a munkájukban magabiztosak — a fatális hibák és a munkában előforduló rendellenességek miatt azonban ők is hajlamosak az ideges viselkedésre. Azonban azt is meg kell jegyezni, hogy ezeknek a munkásoknak csak akkor sikerül a fent említett módon viselkedniük, ha már előzőleg beletörődtek, hogy képességeiken aluli beosztásban dolgoznak, ami gyakran — bár a törvényes előírások az utóbbi időben ezt lehetetlenné tették — alacsonyabb személyi jövedelmet is jelent.

Az adaptáció műszaki tényezőjének elemzésekor szükséges megvizsgálni az ipari munkakörnyezet hatását a munkás egészségi állapotára, tekintettel a munkások korábbi pályafutására. Ebből a szempontból legkedvezőbb a helyzet a volt ipari tanulóknál, majd a más iskolák tanulóinál, s végül a munkanélkülieknél. Az egészségi állapotukat veszélyeztető ártalmakra pedig legtöbbet a volt mezőgazdasági munkások és kisiparosok panaszkodnak. Azt is megállapíthatjuk, hogy az ipari környezet hatása leginkább a munkás idegeit rongálja, amint ezt a következő táblázat is szemlélteti:

Korábbi foglalkozása	Korábban is gyenge idegzetű volt, de mióta az iparban dolgozik tovább romlottak az idegei		Jó idegei voltak, de mióta az ip. körny. dolgozik, idegessé vált a munkában és munkán kívül is		A munkahelyén még csak uralkodik magán, de a munka után kitör rajta az idegesség		Nyugodt természetű, de a rendellenességek kihozzák a sodrából		Nem ideges	
	számuk	%	számuk	%	számuk	%	számuk	%	számuk	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Ipari tanuló	19	2,83	68	10,12	45	6,70	152	22,62	383	56,99
Más iskola tanulója	10	6,10	21	12,80	11	6,71	43	26,22	79	48,17
Falusi földműves volt	6	3,77	38	18,87	19	11,15	36	22,64	66	41,51

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Falusi kisiparos volt	6	10,00	16	26,67	7	11,67	8	13,33	21	35,00
Városi kisiparos volt	3	5,45	11	20,00	7	13,73	12	21,82	19	34,55
Önálló, szakképzetlen munkásként dolgozott	2	3,03	17	25,16	10	15,15	10	15,15	26	39,39
Hivatalnokként dolgozott	3	11,54	2	7,68	5	19,23	4	15,38	11	42,31
Nem volt munkaviszonyban	23	6,13	54	14,14	44	11,73	72	19,20	177	47,20

A jellegzetes adatok egyike, hogy a korábban is gyenge idegzetűek között kevés a volt falusi földműves és az önálló szakképzetlen munkás, akik részben szintén faluról származnak. Ebből pedig arra következtetünk, hogy a természetes környezet nyugtatólag hat az emberre és szervezetére. Ez másrészről abban is megnyilvánul, hogy éppen ezeknek a munkásoknak van legtöbb panaszuk az idegesség különféle formáira, ami abból az adatból is kitűnik, hogy azoknak a százalékban kifejezett részaránya, akiknek ezek között a munkások között semmilyen problémája sem volt az idegeivel, csupán 41,51%, illetve 39,39%.

Az ismertetett adatokat és a megfelelő minőségi elemzéseket összegezve leszögezhetjük, hogy az ipari környezet nagyon is károsan befolyásolja a munkás egészségét, s ezért teljesen igazoltak azok a tudományos kutatások és fáradozások, amelyek a műszaki környezet munkafeltételeinek javítását és általában a munkahelyek, valamint a munkakörnyezet humanizálását szorgalmazzák és sürgetik. A befektetés ugyanis sokszorosan megtérül. Először: a munkás elégedettségével, másodszor pedig (ami az előbbinek a következménye is lehet) a nagyobb munkatermelékenységgel, amely nagyobb személyi és nemzeti jövedelmet is biztosít.

Rezime

Adaptacija poljoprivrednih radnika u industrijsku radnu sredinu

Autor u ovom radu prikazuje empirijske podatke — rezultate ankete 1705 radnika — o problemima navikavanja na industrijsku radnu sredinu. Ovo razmatranje započinje sa izlaganjem problema fizičke adaptacije, kao jednostavnije — bez obzira na velike i komplikovane probleme koje se javljaju kod radnika iz neindustrijske sredine.

Prostorna pokretljivost poljoprivrednih radnika je najvidnija promena koja dovodi do različitih reagovanja radnika prilikom prelaska u gradsku sredinu. Na prvom mestu je autor izneo podatak, da su žene znatno „pokretljivije" od

muškaraca, te da među ženskim migrantima ima dosta veliki udeo sa odgovorom „ostalo" što daje naslućivati, da među ovim dosta ima i tzv. „udadbenih migranata". Međutim, na drugoj strani muškarci su pokretljiviji u pogledu menjanja profesije i grane delatnosti.

Na menjanje mesta stanovanja znatno utiče i migracijsko obeležje oca ispitanika, ali isto tako i prethodna profesionalna aktivnost, tako da radnici sa formalnom kvalifikacijom su relativno stalniji u pogledu stanovanja u jednom istom mestu.

Problemi prostorne adaptacije u pravom smislu reči počinju tek u fabričkim halama, kada se javlja navikavanje na rad u zatvorenom prostoru. Iz autorovih empirijskih podataka može se zaključiti, da se žene, mlađi radnici, kao i relativno starija generacija teže navikavaju na radne uslove u zatvorenom prostoru. Među podacima problema navikavanja na zatvoreni prostor autor iznosi jednu zanimljivu pojavu: putujući radnici imaju relativno manje problema sa navikavanjem na industrijske uslove rada od ostalih kategorija. To autor objašnjava boravkom ovih radnika i u prirodnoj sredini, što im daje možda snagu da podnesu negativne uticaje zatvorenog prostora. Na okvakvo razmišljanje upućuje i podatak da radnici do 3 hektara zemlje imaju relativno malo problema sa problemom prostorne adaptacije.

Prema nalazu autora porodični odnosi isto tako utiču na proces navikavanja na industrijsku sredinu, pre svega uticajem na prostornu pokretljivost. Porodični odnosi roditelja ispitanika, tj. socijalno poreklo isto tako ima uticaja na navikavanje na zatvoreni prostor, i to tako da relativno manje problema imaju radnici iz poljoprivrednih, a veće problema imaju radnici iz intelektualnih porodica.

Druga komponenta fizičke adaptacije je vremenska tačnost i to kako u pogledu tačnog početka i završetka radnog vremena, tako i u pogledu pridržavanja normiranog vremena za obavljanje određene radne operacije. Autorovi empirijski podaci prikazuju da u tom pogledu žene i radnici različitih uzrasta se drugačije ponašaju.

Način sticanja kvalifikacije isto tako utiče na vremensku tačnost. Posebno autor ističe podatke o tome da radnici sa redovnom školovanjem tolerantniji su za tačnost u početku i završetku radnog vremena, ali imaju manje problema sa navikavanjem na mašinski tempo rada.

Posedovanje zemlje isto tako utiče na privikavanje na mašinski tempo rada, i to na taj način, da radnici bezzemljaši imaju relativno najviše problema. U istom pravcu utiče i posedovanje zemljišta od strane oca ispitanika, pa autor ističe konstataciju da u našem društvu pre ili kasnije mora doći do konačnog izbora kod radnika u vezi s pitanjem hoće li obrađivati zemlju ili raditi isključivo u gradskoj sredini.

Na navikavanje na vremensku tačnost ima uticaja i menjanje mesta stanovanja (imaju manje problema oni koji nisu menjali mesto stanovanja), kao i prethodna profesionalna aktivnost radnika.

Treće područje autorovog razmatranja je uticaj tehničke sredine na fizičko i mentalno zdravlje radnika. Empirijski podaci pokazuju da na žene negativnije utiče industrijska radna sredina nego na muškarca. Isto tako se može primetiti da stariji radnici imaju relativno više problema sa zdravljem zbog negativnog uticaja industrijske radne sredine.

Školska sprema i način sticanja kvalifikacije različito utiče na zdravstveno i

nervno stanje radnika, pre svega zbog toga, što radnici sa različitim kvalifikacijama se nerviraju zbog različitih stvari u industrijskoj sredini. Relativno najviše problema sa tehničkom adaptacijom imaju radnici, koji su dobili kvalifikaciju prekvalifikovanje u organizaciji SIZ za zapošljavajne, što navodi autora na zaključak da u ovoj aktivnosti u budućem periodu svakako treba uključiti stručnjaka za profesionalnu orijentaciju i selekciju, za šta i postoje svi preduslovi u svim SIZ-ovima.

Na kraju članka autor iznosi podatke o tome, da bivši poljoprivredni radnici i u ovom pogledu — kako i kod prethodne dve komponete — imaju najviše problema sa privikavanjem na industrijsku radnu sredinu, bez obzira čak i na to, da su izjavili da su pre zaposlenja u industrijskoj sredini imali jake živce i nisu imali nekih značajnijih problema sa zdravljem.

Summary

Adaptation of Agricultural Workers to Industrial Work Surroundings

The author of this work tries to show us the empirical datas — results of the inquiries of 1705 workers — on the problems of getting used to industrial work surroundings. He starts the discussion with the problems of phisical adaptation which is simplier — regardless of big complicated problems which appear at workers from the nonindustrual surroundings.

Teritorial movement of agricultural workers is the most evident change which leads to different reaction of workers when getting used to town surroundings. On the first place the author points out that women are more „movable" then men and that among women migrants there is a majority with an answer „the rest" which means that lots of them are „marriage migrants". However, on the other hand men are more movable regarding changes of profession or field of work.

A great effect on changing places has the migration character of the father of the inquiree, as well as the previous profession. So the workers with formal qualifications are relatively more stable then others from the aspect of living at the same place.

The real problems of teritorial adaption start at the factory when workers have to get used to working at a closed space. Among the datas there is an interesting feature: travelling workers find it less hard to get used to working at a closed space. This fact can be explained by the fact that these workers spend some time at the country too, which makes it easier to stand the bad effects of a closed space. We can come to the same conclusion by finding out that workers who own at least 3 hectares of land have little difficulties of adaptation to the space.

According to the datas of the author, relations in the family can also effect the adaptation to the industrial work surroundings by effecting the teritorial movability. Relations between the parents of the inquiree, their social background also effects the adaptation of workers to the closed space, in a way that less problems appear at workers from agricultural then from intelectual families.

The secind part of phisical adaptation is the promptness from the aspect

of prompt start and finish of the job as well as from the aspect of time schedules for certain work operations. The author's empirical datas show that women and workers of different age behave differently.

The way of getting qualifications also effects the promptness. The author points out that workers with regulareducation are more tolerant cinsidering promptness at starting and finishing their works but also have less problems getting used to the machine speed of work.

The possession of land also effects the adaptation to the machine speed of work in a way that workers without a land have more problems. The same effect is shown when the inquiree's father prossessest the land. The author points out that sooner or later in our society will appear the time for a big decision, wheather to just work in a town surroundings or to work in the field.

The third field of the author's discussion is the effect of technical surroundings on the phisical and mental health of workers. Empirical datas show that it effects women more then it does men.

School qualification and the way of getting it differently effects the health and nervous system of workers, first of all the differently qualified workers are getting nervous about different problems in the industrial surroundings.

On the end of the study the author shows some datas on the problem that ex agricultural workers have the most problems concerning adaptation to the industrial surroundings even if they stated before starting their jobs in the industra that they had no problems wiht their health.

Tomán László

HERCEG JÁNOS HETVENÉVES

Herceg János hetvenéves. Ez a három szó, ez a rövid, egyszerű mondat napihírként hat, pedig irodalomtörténeti adatot tartalmaz. Herceg János hetvenéves.

Húszéves korában folyóiratot indít (s a későbbiekben még kettőt szerkeszt), és irodalmunkban azóta is, több mint ötven esztendeje jelen van. Elsősorban mint elbeszélő; novellái félreismerhetetlenül életünkről, sorsunkról szólnak. A nagyobb összefüggésekkel, a társadalom és az egyén problémáival regényeiben néz szembe. Az *Ég és föld* korszakot jelez a jugoszláviai magyar regényirodalomban. Amikor megjelent, azt bizonyította, hogy magunkhoz tértünk, hogy vannak közöttünk, akik másképpen látnak és beszélnek. Szépprózájából kitűnik, hogy az emberi lélek jó ismerője, az élet drámai mélységei feltárásának, művészi ábrázolásának mestere.

A hetvenéves Herceg János irodalmunk egyik központi alakja; azzá teszik alkotásai, azzá teszi reagálása irodalmi és irodalmon kívüli jelenségekre, eseményekre, egyetértése vagy ellenkezése, helyeslése vagy tiltakozása.

Annyi minden egy személyben Herceg János, a hetvenéves Herceg János (De vajon hetvenéves-e? Egy alkotónak hogyan, mivel mérik a fáradhatatlanságát?): író, műfordító, szerkesztő, krónikás, riporter. Kiadók, folyóiratok, lapok, a rádió munkatársa. Múltunk és jelenünk ismerője. Irodalmunk hőskorának élő tanúja.

Herceg János ott volt irodalmunk indulásánál, de érésének (és változásainak, válságainak) is részese. Irodalmunk nekifeszülései, megtorpanásai, fellendülései Herceg János működésének fordulói és állomásai. Megmozdulások, kezdeményezések, megvalósított elképzelések jelzik fellépését, céltudatosságát, hitét. Hol műveivel hívta fel magára az olvasók figyelmét — könyvei, írásai maradandó értékek —, hol szerkesztői, szervezői munkájával tett szolgálatot irodalmunknak.

Vérbeli író: élményei idővel novellává lényegülnek át. Biztosan mozog

e műfaj világában, de nemegyszer lerázza a forma korlátait; amikor elégtelennek érzi a realizmus tárgyilagosságát, érdekesnek szókimondását, áttételesen fejezi ki magát, allegóriát ír. Kivételes, megismételhetetlen pillanatokban versbe önti indulatát és lenyűgöző látomásait. Nemcsak a szépirodalom foglalkoztatja azonban — mondjuk-e, hogy kevésnek érzi az irodalmi kifejezés lehetőségeit, hatását —, kritikát, esszét, naplójegyzeteket ír, visszaemlékezéseiben méri fel a maga útját, és kutatja irodalmunk múltját. És járja a falukat, városokat, Vajdaságot és a világot, s hűségesen beszámol arról, amit lát, hall, érez, gondol. Cikkei, riportjai példamutatóan időszerűek, s kiállásáról, magatartásáról tanúskodnak.

A betű szenvedélyes szerelmese Herceg János. Az írógép — és a mikrofon! — rabja. A valóság számonkérője. Az emberi élet, a nemzetiségi sors számontartója. Hetvenéves korában sem tudja elképzelni az életet írás nélkül; alkot, halljuk a hangját, értjük az üzenetét. S velünk lesz holnap is: új írásai jelennek meg a lapokban; új esszéjét olvassa fel a rádióban, legújabb kötetei kerülnek az olvasók kezébe.

Herceg János hetvenéves. Herceg János ma is fiatal.

HERCEG JÁNOS MŰVEI
(bibliográfia)

1. Viharban : [novellák] / Herceg János ; Szenteleky Kornél előszavával. — H. n. : k. n., é. n. [1933] (Sombor : Jugoslovenska štamparija, é. n.). — 83 [3] p. ; 15 cm.

[Előszó] / Szenteleky Kornél. Őszi vízió ; Meghalt a szerettem ; Szülőföldem ; Viharban ; Titok a fenyves felett ; Kirándulás a nagyapámmal ; Újhold [sic] játszott az égen ; Bolond legény a faluban.

A fedőlap felirata Viharban Herceg János novellái.

A [2]. p-n Walt Whitman-versidézet.

A [85]. p-n, a tartalomjegyzék alatt megjegyzés: Ebből a könyvből a rendes példányszámon kívül [sic] 50 darab amatőrpéldány készült, számozva és a szerző kezevonásával [sic].

Papírkötés.

2. Tó mellett város : [regény] / Herceg János. — Budapest : Dante Könyvkiadó, é. n. [1937] (Budapest : Hornyánszky Viktor m. kir. udv. könyvnyomda. é. n.). — 206 p. ; 19 cm

Copyright 1937 by Dante Könyvkiadó Budapest.

Fűzve, borítóval.

3. Gyászoló kőművesek : [elbeszélések] / Herceg János ; a fedőlapot Jakobsits János festőművész tervezte. — H. n. : Ka-

langya, é. n. [1943] (Zombor : Bosnyák József könyvnyomdája, é. n.). — 151, [1] p. ; 21 cm

Új honfoglalás ; Az élet álom ; Halálos tréfa ; Gyászoló kőművesek ; Örök szerelem ; Fekete rigó ; A nyugdíj ; Vándor a nyárban ; Meghasonlottak ; Vásár ; Galambszívű fiatalok ; Hajnali tűz : Sándor bácsi ; Házasság ; Két dal között ; Szegény emberek ; Hajnalban kezdődik az élet ; Cirkusz az Alma-uccában [sic] ; Pusztító idő.

Fűzve, borítóval.

4. Változó világban : [krónika] / Herceg János. — Noviszád [Novi Sad] : Testvériség-Egység Könyvkiadóvállalat [sic], 1950 (Ny. n.). — 95 p. ; 20 cm

A borító Milan Konjović rajza.

Fűzve, borítóval.

5. Bors és fahéj : [elbeszélések] / Herceg János. — Noviszád [Novi Sad] : Testvériség-Egység Könyvkiadóvállalat [sic)], 1950 (Noviszád [Novi Sad] : Zmáj Nyomdavállalat, é.n.). — 216, [1] p. ; 21 cm

Kekez Tuna lakodalma ; A fekete angyal ; Az ördög kovácsa ; Falu bolondja ; Az özvegy ; Rámpás ; Vasárnap délután ; Némajáték ; Szúnyogkirály és társai ; Előlről [sic] kezdjük ; Restiben ; Vénkisasszonyok ; Flóris megdicsőülése ; Bors és fahéj ; A föld és népe : Földosztás Dévityevón ; Hódítók ; Béke az Angyalosban ; Jégvirág ; Emlék ; Rendes úri ház.

Fűzve.

6. Vas Ferkó a vitéz kovács : [mese] / Herceg János ; B. Szabó György rajzaival. — Újvidék : Testvériség-Egység Könyvkiadóvállalat [sic], 1953 (Újvidék : Zmáj Nyomdavállalat, é. n.). — 50, [2] p. : ill. ; 25 cm

A fedőlapon csak Vas Ferkó cím szerepel.

Fűzve.

7. Crni anđeo : pripovetke / Janoš Herceg ; s mađarskog preveli Eugen Ormaj i Mladen Leskovac ; redaktor Jovanka Marković ; korice izradio Janko Krakšek. — Beograd : Prosveta Izdavačko preduzeće Srbije, 1952 (Beograd : graf. preduzeće „Vuk Karadžić, pogon „Prosveta", 1952). — 261, [1] p. ; 17 cm

Korektor Sofija Mićić.

Jesenja vizija ; Crni anđeo ; U oluji ; Seoska luda ; Rampaš ; Nečastivi kovač ; Pantomima ; Život je san ; Mladenci golubije duše ; Putnik je skrenuo s druma ; Greh Jožefa Ka-

rasa ; U staničnom restoranu ; Floriševo preobraženje ; Biber i cimet ; Deoba zemlje u Devićevu ; Osvajači ; Mir u Anđalošu ; Ženidba mesara Jonaša ; Kiša ; Kukumavka ; Veronika.
Pripovetke U staničnom restoranu, Osvajači i Kiša preveo je Mladen Leskovac, sve ostale preveo je Eugen Ormaj.
Štampanje završeno 10. jula 1952. godine.
Cirillbetűkkel.
Fűzve.

8. Három halász meg egy molnár : [elbeszélések] / Herceg János ; a borítólapot és fedőlapot Mirko Sztojnics [Stojnić] rajzolta. — Újvidék : Testvériség-Egység Könyvkiadóvállalat [sic], 1953 (Újvidék : Budutynoszt-nyomda [sic], é. n.). — 194, [1] p. ; 17 cm
Veron ; Medvetánc ; Eső ; Három halász meg egy molnár ; Panaszkodó ; A fogoly ; Virrasztók ; Esti lámpafény ; Nevető lányok ; Idegenek ; A köszörűs látomása ; A költő és a kislány ; Naplemente ; Hattyúdal ; Hazatérés ; A nagymama ; Az öreg harangozó ; Az erkölcs bálványa ; Gombház ; A szegény asszony kendője ; Árnyas ligetben.
Fűzve.

9. Papírhajó : [esszék] / Herceg János ; címlap Mirko Sztojnics [Stojnić]. — Újvidék : Testvériség-Egység Könyvkiadóvállalat [sic], 1953 (Újvidék : Zmáj nyomdavállalat, 1953). — 225, [1] p. ; 18 cm
Emlékezés Szentelekyre ; Nusics Braniszláv [Branislav Nušić] ; Jován Popovicsról [Jovan Popović] ; Janus Pannonius ; Rózsa Sándor a lovát ugratja ; Tömörkény ; Bródy Sándor ; Csáth Géza ; Jakov Ignyátovics [Ignjatović] ; „Egy egész világ ellen" ; Molnár Ferencről ; Egy író naplója ; A tenger hallgatása ; Részletek Gerhart Hauptmann haláláról ; Ch. F. Ramuz ; A kör bezárult ; Marcel Proust ; Kísértetek ; Robinson Crusoe ; Egy elfelejtett bácskai festő ; Konyovics Milán [Milan Konjović] ; Hangya András ; Husvéth Lajos ; Csávosi Sándor ; Képek, szobrok, műkincsek ; Papírhajó ; Cserebogár, sárga cserebogár... ; Cél és vallomás ; Emlékeinkről ; Kupuszinai lakodalom ; A puszta képekben ; Emlékezés egy kis tanyára.
Fűzve, borítóval.

10. Szikkadó földeken : [regény] / Herceg János ; [ill. Hangya András]. — Magyar Szó, 1954. IX. 26.—1954. XII. 15. ; ill.; 79 folytatásban.

11. Anna búcsúja : [regény] / Herceg János ; a fedőlapot Sztojnics Mirko [Mirko Stojnić] rajzolta. — Noviszád [Novi Sad]

: Testvériség-Egység Könyvkiadóvállalat [sic], 1955 (Szubotica [Subotica] : Minerva nyomda- és könyvkiadóvállalat [sic], é. n.). 195, [1] p. ; 21 cm
3000 pld.
Fűzve.

12. Anin oproštaj : [regény és elbeszélések] / Herceg János ; preveo Eugen Ormaji ; crteži Mirko Stojnić. — Novi Sad : Bratstvo-Jedinstvo, 1955 (Novi Sad : Štamparija Budućnost, s. a.). — 270, [1] p. : ill. ; 21 cm
(Brankovo kolo ; godina II, knjiga 6)
Naslov originala Anna búcsúja.
Urednik Predrag Vuković.
Anin oproštaj ; Pesnik i vatrogasac ; Suton ; Zarobljenik ; Morski car : odlomak ; Između ponoći i zore ; Opojna večernja svetlost ; Mečkari. Janoš Herceg [utószó] / B. Sabo Đerđ.
A szerző arcképével.
Vászonkötés.

13. Anna búcsúja : [regény] / Herceg János ; a védőborítékot Kondor Lajos tervezte. — Budapest : Magvető Könyvkiadó, 1957 (h. n. : Terv Nyomda, 1957). — 261, [3] p. ; 20 cm
Felelős kiadó a Magvető Könyvkiadó igazgatója ; műszaki vezető Beck Péter ; felelős szerkesztő Tóbiás Áron ; műszaki szerkesztő Murányi István ; a nyomda felelős vezetője Bolgár Imre.
2150 pld.
Félvászon-kötés borítóval.

14. Vas Ferkó a vitéz kovács : [mese] / Herceg János ; B. Szabó György rajzaival. — 2. kiadás. — Noviszád [Novi Sad] : Izdavačko preduzeće Bratstvo-Jedinstvo, 1958 (Noviszád [Novi Sad] : Zmaj nyomdavállalat, é. n.). — 50, [2] p. : ill. ; 24 cm
Technikai szerkesztő Tomcsányi László.
A fedőlapon a cím Vas Ferkó.
Fűzve.

15. A tengerkirály : [elbeszélések, karcolatok] / Herceg János ; a borítólapot Poznanovics Bogdanka [Bogdanka Poznanović] készítette. — Novi Sad : Progres Könyvkiadó, 1959 (Novi Sad : Štamparija Budućnost, é. n.). — 239, [3] p. ; 21 cm
A tengerkirály ; Erdei közjáték ; Homályban ; A kötőleány ; Rőtszakállú csillag ; Szalmarakók ; Őszi utazás ; Felhők ; A nyúl ; A tehenész ; Fehér álom ; Este ; A gépész ; Víz, hegy, erdő ; Mámoros esti fény ; A kisasszony ; Böske ;

A kicsike ; A halász ; Éjféltől hajnalig ; Hajósok a parton ; Az asztalos ; Álom és fák ; Halotti beszéd ; Az inas ; Disznótor ; A kőművés ; A pék ; Terus.
Fűzve borítóval.

16. Ég és föld : [regény] / Herceg János ; a rajzokat, a borító- és fedőlapot Sáfrány Imre festőművész készítette. — Novi Sad : Forum, 1959 (Novi Sad : Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1959). — 218 p. : ill. ; 17 cm
Szerkesztő Steinitz Tibor ; technikai szerkesztő Horvát Gyula.
Félvászon-kötés borítóval.

17. Leányvári levelek : [naplójegyzetek, esszék] / Herceg János ; a fedőlapot Sáfrány Imre festőművész készítette. — Novi Sad : Forum, 1959 (Novi Sad : Forum Lap- és Könyvnyomda Vállalat, 1959). — 122, [1] p. ; 20 cm
Szerkesztő Steinitz Tibor ; technikai szerkesztő Tomcsányi László.
Leányvári levelek 1—12 ; Napok és események ; Mit ér az író, ha vajdasági... ; Krúdy Gyula idézése ; Gyászbeszéd helyett ; Arany Toldijának száz éves [sic] szerb kiadása ; Egy műkedvelő nyelvész halálára ; Tavaszi temetés ; A magányos Sztérija [sic] ; Jása Ignyátovics [sic] emlékiratai ; Papp Dániel és a Vajdaság.
Félvászon-kötés.

8. Nebo i zemlja : roman / Janoš Herceg ; preveo sa mađarskog Ivan Ivanji ; nacrt za korice Dušan Ristić. — Beograd : Nolit, 1963 (Beograd : Graf, preduzeće „Kultura", s. a.). — 137, [1] p. ; 20 cm
Naslov originala János Herceg Ég és föld.
Tehnički urednik Aca Mijatović ; korektor Milena Šerbanović.
Cirillbetűkkel.
Vászonkötés

19. Hazulról : naplójegyzetek / Herceg János ; a borító és kötésterv Branko M. [N.] Miljuš munkája. — Novi Sad : Forum Könyvkiadó, 1965 (Novi Sad : a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat Nyomdája, 1965). — 171, [2] p. ; 21 cm
Szerkesztő Juhász Géza ; technikai szerkesztő Kapitány László ; korrektor Kovács Carmen.
Irodalmunk helyzetképe ; A szülőföld és az ország változásai ; Ellentmondások végletei között ; Nem vagyunk egyedül ; Az ugartörő példája ; Súly alatt a pálma ; A költői szó visszhangja; Néhány megjegyzés a művésztelepek tízéves működé-

séről ; Fegyvertelenül a fegyverek között ; A mozgalmasság jegyében ; Kavargó sorsok : Laták István novellás könyvéről ; Sulhóf József ifjúsági regényéről, a Csöpiről ; Emberek a Karas mellől ; Börcsök Erzsébet novellás könyve ; Két világ határmezsgyéjén ; A költői hűség változatai : Fehér Ferenc verseskönyvéről ; Varga Zoltán novellái ; Csuka Zoltán jugoszláv irodalomtörténete ; Megoszlás : Dobrica Ćosić regénye ; A kétnyelvűség demokratikus szempontjai ; Vuk jelentősége ; Naplójegyzetek ; Leányvári levelek 1—21.

Félvászon-kötés borítóval.

20. Gyaloghintó : elbeszélések / Herceg János ; [ill. Milan Konyović] ; a borító és kötésterv Branko M. [N] Miljuš munkája. — Novi Sad : Forum Könyvkiadó, 1965 (Novi Sad : a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat nyomdája, 1965). — 182, [2] p., 6 tábla : ill. ; 21 cm

Szerkesztő Juhász Géza ; technikai szerkesztő Kapitány László ; korrektor Burányi Mária.

Bivalyok ; Találkozás ; Hajnali kettő ; Barátság ; Unalom ; Csavargók ; Zajlik a Duna ; Csárdás ; Haldoklás ; Gyaloghintó ; Sötétség ; A császár törvénye ; Szép ország El Antara; Énekesmadár ; A hetedik ; Lovak és emberek ; Estéli asztaltársaság ; A muzsikus ; Ígéret ; Hajnali zeneszó ; Fagyöngy ; Révület ; Viharos este ; Nyulacska ; Hűség ; Leszámolás ; Esti szél ; Sós nem hagyja magát.

Félvászon-kötés borítóval.

21. Ég és föld : válogatott írások / Herceg János ; a borítólapot Konjović Milan festőművész alkotásának felhasználásával Kapitány László tervezte. — Novi Sad : Forum Könyvkiadó, 1967 (Novi Sad : Prosveta Könyvkiadó Vállalat nyomdája, 1967). — 444, [3] p. ; 19 cm

Szerkesztő Juhász Géza ; műszaki szerkesztő Tomcsányi László; korrektor Kovács Carmen.

Ég és föld ; Veron ; Eső ; A fogoly ; Szülőföldem ; Viharban ; Újhold játszott az égen ; Vásár ; Cirkusz az Alma utcában ; Örök szerelmem ; Gyászoló kőművesek ; Halálos tréfa ; Némajáték ; Falu bolondja ; A fekete angyal ; Kekez Tuna lakodalom ; Emlék ; Vénkisasszonyok ; Idegenek ; A köszörűs látomása ; Naplemente ; Disznótor ; Hajósok a parton ; Mámoros esti fény ; Rőt szakállú csillag ; A kötőleány ; Erdei közjáték ; A tengerkirály ; Bivalyok ; Hajnali kettő ; Zajlik a Duna ; Gyaloghintó ; A császár törvénye ; Szép ország El Antara ; A hetedik ; Estéli asztaltársaság ; Hajnali zeneszó ; Révület.

Vászonkötés borítóval.

22. Egy meg egy : arcképek / Herceg János ; a fedőlap rajza és az illusztrációk B. Szabó György munkája. — Novi Sad : Forum Könyvkiadó, 1968 (Novi Sad : a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat nyomdája, 1968). — 114, [3] p., 5 tábla : ill. ; 21 cm

Szerkesztő Utasi Csaba ; műszaki szerkesztő Kapitány László ; korrektor Piszár Ilona.

Ház a jegenyék között ; Eltelt az élet ; Színem a vörös ; Andante ; Tenyérnyi kék ég ; Kardos bácsi még nem megy nyugdíjba ; A könyvkötő ; Ne mondja meg senkinek ; A varrónő ; Levágták a sapkarózsát ; Három pár papucs ; Kardos úr tanfolyama ; Aranyhal ; Káprázat ; Pipafüst ; Szemben állok a világgal ; Árva gyöngyvirág ; A béke szigete ; Nem vagyok hős ; Az idő útja.

Vászonkötés borítóval.

23. Kiáltás a ködből : versek / Herceg János ; a borítón Milan Konjović rajza ; a borítót és a fedőlapot Kapitány László tervezte. — Újvidék : Forum Könyvkiadó, 1970 (Újvidék : a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat nyomdája, 1970). — 56, [1] p. ; 25 cm

Szerkesztő Tomán László ; képszerkesztő Kapitány László ; műszaki szerkesztő Tomcsányi László ; korrektor Milenkovics Mária.

Az érkező elé ; Az alvó helyett ; Fiatalok vonulása ; Az elárultak bosszúja ; Hiába bor és énekszó ; Idegen házban tétován ; A város, ahol születtem, s ahol élek ; Fegyverhordozók reménye ; Biztatás a csüggedőknek ; Kiskőszeg, nyár, virágos reggelek ; Emlékek és csodák ; Az új világnak hajnaláról ; Egy eltűnő világ ; Korán jött nyár dicsérete ; Ne engedje el senki a halat ; Útravaló ; A szőlőhegy és ami azontúl volt egykoron ; Kisvilág, nagyvilág ; Csendes marasztaló ; Tanítványai között a mester ; Bácskai tájkép bivalyokkal ; Köpjétek le a győzőt ; Játékos holdfényben vadak között ; Halk sóhaj, hangos dobszó ; Madarak ürügyén a hazáról ; Tél ; Csak a jegenyék őrködnek fölöttünk ; Könyörgés a kimondhatatlanért ; Intelem az utánunk jövőknek ; Fekete vizeknek elvadult partjain ; Fegyverhordozó és kengyelfutó ; Pusztító tűz után ; Mint a lépre ment galamb ; Hajában vacsoracsillag ; Egy hűtlen küldöttnek ; Programbeszéd az igazi békéről ; Hát mégis itt lett volna, akit vártunk? ; Az öregség elégiája.

Vászonkötés borítóval.

24. Évek és könyvek : [esszék, kritikák, naplójegyzetek] / Herceg János ; a fedőlapot Tomcsányi László tervezte. — Újvidék

: Forum Könyvkiadó, 1971 (Újvidék : a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat nyomdája, 1971). — 247, [5] p. ; 20 cm

Szerkesztő Tomán László ; műszaki szerkesztő Tomcsányi László ; korrektor Ibrajter Éva.

Évek és események ; A jelképtől a legendákig ; Politika és irodalom ; Álmok és utópiák ; A névelemzés gyakorlatában ; A baranyai helyzet ; Nyelv és állásfoglalás ; Színek és félreértések ; Itthon és másutt ; Közös dolgaink ; Szerbek és magyarok között ; Irodalmi férfiak között ; Könyvek, írók, emberek ; Itt és most ; Történelmi tükörkép.

Fűzve.

25. Két világ : [emlékezések] / Herceg János ; a borítót és a fedőlapot Baráth Ferenc tervezte. — Újvidék : Forum Könyvkiadó, 1972 (Újvidék : a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat nyomdája, 1972). — 358, [6] p. ; 21 cm

Szerkesztő Tomán László ; műszaki szerkesztő Tomcsányi László ; képszerkesztő Kapitány László ; korrektor Horváth Harangozó Margit.

Vidéki Parnasszus felé ; Kisebbségből nagyobb távlatok ; Egy kis kitérő ; Proletár légkörben ; Az akác jegyében ; Ady és az Anti-Dühring között ; Írni vagy cselekedni ; Győzők és legyőzöttek ; Könyv a kaszárnyában ; A Stožertől a Nyugatig ; A hallgatás iskolája ; A sziváci ház ; Festett egek alatt ; A Péter-novellák szerzője ; Bánáti dolgok ; Magányos lélekhang ; Két világ között ; Budapest zarándokútjai ; A tábornok úr kivonul ; Egy ifjú elbeszélő esendősége ; Két pogány közt ; Vajdasági erdő ; Az üvegfalon túl ; Népiek és népiesek ; Egy felmondás izgalmában ; Belgrádi kirándulások ; Hazahívó üzenet.

Vászonkötés borítóval.

26. Előjáték : [emlékezések] / Herceg János ; a borítót és a fedőlapot Baráth Ferenc készítette. — Újvidék : Forum Könyvkiadó, 1975 (Újvidék : a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat nyomdája, 1975). — 300, [4] p, ; 21 cm

Szerkesztő Tomán László ; műszaki szerkesztő Illés Lajos ; képszerkesztő Kapitány László ; korrektor Piszár Ilona.

Külön világ ; Elmélkedés a lólábról ; Hazai rejtelmek ; Vajdasági front ; Ház a Kalap utcában ; Sziget ; Fordítók iskolája ; Forradalmárok és renegátok ; Vita Bolyai ürügyén ; Élet és irodalom ; Kritikusok hűtlensége ; A szétszóródás ellen ; Harcok csillaga ; Utak és útvesztők ; Bagolyvár ; Hazai testamentum ; Mi és ők ; Politika és irodalom ; A leszakadt csil-

lár ; Átváltozások tüzében ; Aranyfüst ; Furulyás ének ; Álom és tűzvész ; Fehér ló, fekete ló ; Déli ének.
Vászonkötés borítóval.

27. Embersor: : [krónikák, riportok] / Herceg János ; a borítólapot Tomcsányi László tervezte. — Újvidék : Forum, 1977 (Újvidék : Forum Nyomda, 1977). — 222, [6] p. ; 20 cm
Szerkesztő Tomán László ; műszaki szerkesztő Illés Lajos ; korrektor Horváth Harangozó Margit.
Hajógyár ; Tájak Csonoplya, 1976 ; Bács, 1976 ; Élősziget, 1976 ; Babapuszta, 1977 ; Batina, 1973 ; Sepse, 1976 ; Doroszló.
Fűzve.

28. Kék nyárfás : elbeszélések / Herceg János ; recenzens Bányai János ; a borítót és a fedőlapot Kószó István tervezte ; fotó Dormán László. — Újvidék : Forum Könyvkiadó, 1979 (Újvidék : Forum Nyomda, 1979). — 223, [5] p., 1 tábla ; 21 cm
A kiadásért felel Fehár Kálmán főszerkesztő ; szerkesztő Tomán László ; műszaki szerkesztő Illés Lajos ; képszerkesztő Kapitány László ; korrektor Szakál Mária.
Pásztorok ; A túlélők ; Gyerekkorom ; Esti táj ; Borok ; Fegyvertelen ; A két öreg ; Rigószél ; Örökség ; A köcsödi fák ; Kék nyárfás ; Elmúlás ; Vacsora ; Búcsú ; Emberöltő ; A vendég ; A görög fiú ; Felhők ; Balett.
Megjelent a szerző 70. születésnapjára.
A szerző arcképével.
3000 példány.
Vászonkötés borítóval.

29. Visszanéző : helytörténeti emlékek / Herceg János ; recenzens Vébel Lajos ; a borítót és a fedőlapot Kószó István tervezte. — Újvidék : Forum Könyvkiadó, 1979 (Újvidék : Forum Nyomda, 1979). — 424, [4] p. ; 21 cm
A kiadásért felel Fehér Kálmán főszerkesztő ; szerkesztő Tomán László ; műszaki szerkesztő Illés Lajos ; képszerkesztő Kapitány László ; korrektor Piszár Ilona, Torok Júlia.
(Nagy általánosságban . . .) ; Zomborról szólni . . . ; A város ; Parkok, fák, virágok ; Utak és célok ; Szabadság, testvériség ; A nagy kor ; A subás ember és a többiek ; Bácska múzsája ; A zene szárnyán ; Megkésett levél Prielle Kornéliának ; Hírlapok és hírlapírók ; Viharban ; Irodalmi dolgok ; Történelmi Társulat ; Boltok és üzletek ; Fata libelli ; Válasz egy levélre ; Messzebbről ; A hét apostol ; A buktató állam-

nyelv ; Külön utak, közös utak ; Új viszonyok között ; Lapok és lappáliák ; A Telecska útján ; Keresztül-kasul ; Szállások — puszták ; Zombor—Szabadka vonalán ; Két vármegyéből — egy ; Messzebb tájon.

Megjelent a szerző 70. születésnapjára.

3000 példány.

Vászonkötés borítóval.

Összeállította *Tomán László*

Megjegyzés: Ez a bibliográfia nem tartalmazza Herceg János műfordításait, se műveinek kritikai recepcióját. Mindennek feldolgozása a bibliográfusok további feladatai közé tartozik.

Rezime

Autor pozdravlja Janoša Hercega povodom njegovog 70. rođendana. U daljnjem ističe značaj njegove spisateljske delatnosti s kojom je u mnogome doprineo stvaranju i razvoju mađarske književnosti u Vojvodini.

Summary

Author greets Herceg János on his 70 th birthday. Further on he points out the importance of his writing activity which contributed to the creation and development of hungarian literature in Vojvodina.

Dokumentum

TITO ELNÖK BESZÉDE AZ EL NEM KÖTELEZETTEK HAVANNAI CSÚCSÉRTEKEZLETÉN

Elnök úr, kedves barátaim!

Nagy megelégedéssel tölt el, hogy a szuverén országok vezetőinek ehhez az eminens gyülekezetéhez intézhetem szavaimat, azon országok vezetőihez, akiket az el nem kötelezett politika eredeti elveinek és célkitűzéseinek megvalósításáért, a békéért, a függetlenségért és egyenrangúságért, az új nemzetközi politikai és gazdasági viszonyokért vívott közös küzdelem fűz össze. Itt vannak közöttünk — egyenlőként az egyenlők között — a felszabadító mozgalmak vezetői is, akik — meg vagyok győződve róla — hamarosan valóra váltják majd népüknek a szabadságra és függetlenségre való törvényes jogait.

Engedjék meg, hogy a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság küldöttsége és a magam nevében köszönetet mondjak Kuba kormányának és Fidel Castro elnöknek mind a szívélyes vendéglátásért, mind pedig a hatodik értekezlet megtartásának előkészítéséért. Jugoszlávia népei őszintén rokonszenveznek Kuba baráti népével, nagyra becsülik a szabadságért és hazája átformálásáért vívott harc során elért eredményeit.

Jó alkalom ez, hogy elismeréssel adózzak Srí Lankának és elnökének, Jayewardenének, mert Srí Lanka és államfője az elnöklői szerepben nagymértékben hozzájárult az elnemkötelezettség politikájának további érvényesüléséhez és következetes alkalmazásához.

Szükségesnek tartom kinyilvánítani megelégedésemet azért is, hogy az el nem kötelezett országok Latin-Amerika földjén első ízben tartják csúcsértekezletüket. Nagyra becsüljük e kontinens népeinek harcát a szabadságért és függetlenségért, a politikai és gazdasági érvényesülésért, valamint hozzájárulásukat a világ kultúrájához és civilizációjához.

Nagy örömmel köszöntöm körünkben mozgalmunk új tagjait: Bolíviát, Grenedát, Iránt, Nicaraguát, Pakiszánt, Suriname-ot, a Zimbabwei Hazafias Frontot és másokat.

Maga az a tény, hogy összejövetelünkön több mint száz ország képviselői vannak jelen — márpedig ez az emberiség kétharmada — igazol-

ja az el nem kötelezett politika történelmi értékét, s azt a sikeres utat, amelyet mozgalmunk az 1961. évi belgrádi értekezlet óta mostanáig megtett.

Mi már akkor is azt tartottuk szem előtt — s ezt a belgrádi nyilatkozatban is megfogalmaztuk —, hogy „a dominancián alapuló régi rendszert a jólét irányába mutató szabadság, egyenlőség és társadalmi igazság alapjaira támaszkodó új rendszerrel cseréljük fel". Az a történelmi dokumentum magában foglalta az elnemkötelezettség elveit és célkitűzéseit, tartós törekvéseinket és elképzeléseinket, egyszersmind eltökéltségünket, hogy az elnemkötelezettség politikája és mozgalma a világesemények független, tömbön kívüli tényezője lesz.

Az elnemkötelezettség megalapítását idézve elmondhatom, hogy akkor is — akárcsak a mai napon — az a felismerés vezérelt bennünket, hogy a nemzeti, politikai és gazdasági emancipációért folyó küzdelem elkerülhetetlen. A hidegháború, amely azzal fenyegetett, hogy kiterjed az egész világra, és kérdésessé teszi a világ létét, kézzelfogható bizonyságát adta annak, hogy a tömbpolitika szöges ellentétben áll az emberiség érdekeivel és törekvéseivel.

Mi sohasem egyenlítettük ki a tömböket, sem keletkezési sorrendjük, sem pedig egyéb sajátosságuk szerint, de kezdettől fogva következetesen ellene vagyunk a tömbpolitikának, az idegen dominanciának, a politikai és gazdasági egyeduralomnak; következetesen küzdünk minden ország szabadságra, függetlenségre és önálló fejlődésre való jogáért. Sohasem váltunk senkinek a transzmissziójává vagy tartalékává, mert ez nem egyeztethető össze az elnemkötelezettség politikájával.

Az új korszak hírnökeként megszülető el nem kötelezett politika ma már jelentős erővé fejlődött a világ békéjéért és stabilitásáért, az új nemzetközi politikai és gazdasági viszonyok kialakításáért folyó küzdelemben. Ma már világos — főként, ha visszagondolunk az elnemkötelezettség létrejöttét megelőző időkre —, hogy mozgalmunk bármiféle gyengítése és szerepének háttérbe szorítása óhatatlanul a nemzetközi viszonyok összességének destabilizálását vonná maga után. Ezt egyébként mind gyakrabban ismerik el a világ számos olyan tényezői is, amelyek nem tartoznak mozgalmunkhoz.

Eddigi tevékenységünk igazán sikeres volt.

Az elmúlt két évtizedben tartós értékként érvényt szereztünk az elnemkötelezettség eredeti elveinek és célkitűzéseinek.

Határozottan küzdöttünk a világ békéjéért, biztonságáért és szabadságáért.

Elősegítettük a gyarmatellenes forradalom eredményes kibontakozását és sikeres kimenetelét.

Szentesíthettük az aktív és békés koegzisztencia elveit és határozottan munkálkodtunk alkalmazásukon.

Szembehelyezkedtünk az erőpolitika és az idegen beavatkozás minden megnyilvánulási formájával.

Hosszú távra szóló akciókat indítottunk az új nemzetközi gazdasági rendszer megteremtése céljából.

Hozzájárultunk az Egyesült Nemzetek Szervezetének egyetemességéhez, szerepének és jelentőségének fokozásához.

Figyelemre méltó intézkedéseket tettünk a leszerelési probléma megvitatása érdekében.

Határozott harcot indítottunk a dekolonizációért, a technológia, a tájékoztatás és általában a kultúra terén.

Mindennek köszönhetőleg az elnemkötelezettség politikája a leghaladóbb erőként érvényesült világméretekben, amely ledönti a fennálló igazságtalan nemzetközi viszonyok tartópilléreit, s megteremti az igazság, az egyenrangúság és az általános haladás előfeltételeit.

Egyszóval, a belgrádi értekezlet óta eltelt idő arra a megállapításra jogosít bennünket, hogy a világ az elnemkötelezettség politikája nélkül merőben más képet nyújtana, ha ugyan nem következett volna be már a legrosszabb is. A totális tömegmegosztottság irányzata és a hidegháború további szítása tulajdonképpen óhatatlanul a katasztrófa szélére sodort volna bennünket.

Igaz, a jelenkori nemzetközi viszonyokat beárnyékoló problémák sem kicsinyek és egyszerűek.

A világméretű háborús összecsapás veszélye ma kétségkívül kisebb, mint volt. A valódi békétől azonban még mindig távol vagyunk, mert ez a mai béke se nem egyetemes, se nem stabil. Válságok és összeütközések rázkódtatják meg szüntelenül. A békét ássa alá a fegyverkezési hajsza, az erőszak alkalmazása, az iparilag fejlett államok és a fejlődő országok közötti szakadék elmélyülése, a nemzetközi politikai és gazdasági viszonyokban fennálló egyenlőtlenség.

Világbiztonságról, békéről és stabilitásról szó sem lehet a nemzetközi gazdasági viszonyok gyökeres átalakítása nélkül, amíg a fejlődő országok hátrányos megkülönböztetésnek és egyenlőtlenségnek vannak kitéve. Az ember rendelkezésére álló jelenlegi anyagi lehetőségek ahelyett, hogy mindenki jólétét és harmonikus fejlődést szolgálnák, önnön ellentétükbe csapnak át. Az egyenlőtlen gazdasági viszonyok pedig az újabb kiéleződések és összeütközések mind veszélyesebb forrásává válnak.

Sajnálattal állapítjuk meg, hogy Dél-Afrikában, az imperialista erők támogatásával, továbbra is makacsul tartja magát a kolonializmus és rasszizmus. Teszik pedig ezt abban a világban, amelyben egyetemesen elfogadták az emberi jogok és az alapvető szabadságok tiszteletben tartásának elvét. Föltesszük azonban a kérdést: Vajon hogyan lehet érvényt szerezni az emberi jogoknak, amikor egész népeket és nemzeteket fosztanak meg alapvető jogaiktól?

Zimbabwe, Namíbia és Azénia népei, valamint törvényes képviselőjük: a Hazafias Front, a SWAPO és az Afrikai Nemzeti kongresszus, valamint a frontországok teljes mérvű támogatásunkra számíthatnak arra irányuló jogos és elszánt harcukban, hogy kivívják szabadságukat és füg-

getlenségüket. Mindent meg kell tennünk, hogy a kolonializmus mielőbb a múlt emléke legyen.

A Közel-Keleten Izrael makacsul folytatja agresszióját és az arab országok területének megszállását. Ezzel fittyet hány az ENSZ-alapokmányban meghatározott nemzetközi jogrendnek. Évek óta akadályozza a palesztinok törvényes jogainak érvényesítését, holott a közel-keleti válság homlokterében éppen a palesztin kérdés áll. E probléma rendezése nélkül nincs igazságos béke, nincs tartós biztonság e térségben, sőt tágabb viszonylatban sem. Ha reálisan felmérjük a helyzetet, akkor nyíltan kimondhatjuk, hogy a külön utak nem vezetnek célra.

Az átfogó és igazságos megoldásból minden érdekelt félnek egyenjogúan ki kell vennie a részét, beleértve a Palesztin Felszabadítási Szervezetet is. E megoldással szavatolni kell azt is, hogy Izrael maradéktalanul kiüríti a megszállt arab területeket, és azt is, hogy valóra válik Palesztina arab népének függetlenségre és tulajdon államra való joga. Ez az egyetlen út, amely a térség valamennyi országának békéjéhez, biztonságos határainak a megteremtéséhez vezet. S ezt a megoldást, véleményem szerint, mindenekelőtt az Egyesült Nemzetek Szervezetében kell keresni.

Mélységesen aggódunk a délkelet-ázsiai válság miatt is, hogy fegyveres összeütközések törtek ki és erőszakkal próbálták megoldani a viszályokat. Mindez kérdésessé teszi a térségben élő népek biztonságát és függetlenségét, és nagyobb méretű összeütközések veszélyével fenyeget.

Azzal pedig semmiképpen sem békélhetünk meg, hogy katonai beavatkozással idegen akarat alá kényszerítik a népeket. Ez homlokegyenest ellenkezik az Egyesült Nemzetek Alapokmányának és az elnemkötelezettség politikájának elveivel. A válságból éppen ezért abban látjuk a kiutat, hogy minden idegen csapatot kivonnak más országok területéről, és tiszteletben tartják a térségben levő valamennyi ország függetlenségét, biztonságát és békés fejlődését.

Ezek az elvek, ezek a hozzáállások határozzák meg a világ többi válsággócával kapcsolatos álláspontjainkat is, amilyen például Ciprus, Korea, Nyugat-Szahara stb.

Az el nem kötelezett országok nagy jelentőséget tulajdonítanak a nemzetközi viszonyokban tapasztalható feszültség enyhülési folyamatának, mert tulajdon érdeküket is benne látják. Az enyhülési folyamat azonban nem kiegyensúlyozott, ráadásul nagy megpróbáltatásoknak van kitéve. Mi több gyakran meg is torpan. Legnagyobb fogyatékossága, hogy a tömbérdekek még mindig korlátok közé szorítják. Ez pedig beláthatatlan következményekkel, egy újabb konfrontálódás veszélyével járhat. Az enyhülési politika senkinek sem szolgálhat támasztékul ahhoz, hogy nyomást gyakoroljon más országokra. Az enyhülési politikát semmi áron sem szabad kívülálló országok kárára gyakorolni.

A mai egységes világban, amelynek békéje is oszthatatlan, egyetemessé kell tenni az enyhülést is. Ez azt jelenti, hogy az enyhülési folyamat-

ban egyenrangúan kell részt vennie minden országnak — a legnagyobbaknak és a legkisebbeknek is —, hogy a folyamatot ki kell terjeszteni a világ minden térségére, a nemzetközi viszonyok és a fejlődés valamennyi központi kérdésre. S éppen ebben rejlenek az elnemkötelezettség politikájának nagy lehetőségei és feladatai.

Az enyhülési folyamatban persze, a nagyhatalmakra is nagy szerep és felelősség hárul. Rendezniük kell kapcsolataikat és csökkenteni a közöttük és a tömbök között fennálló versengés és konfrontálódás veszélyét.

Jól emlékszem arra, hogy Nehruval, Nasszerral, Sukarnóval és Nkrumahhal az ENSZ-közgyűlés 1960. évi jubileumi ülésszakán azt kezdeményeztük, hogy a két nagyhatalom konfrontálódás helyett bocsátkozzon tárgyalásokba a feszültség enyhítése érdekében. Ezzel világosan tudtukra adtuk, hogy kapcsolataik — amelyeknek következményei másokat is érintenek — nem csupán rájuk tartoznak. Kimondtuk, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete az a hely, ahol a jelenkor valamennyi lényeges problémáját meg kell vitatni. S ez ma is időszerű. Véleményem szerint az el nem kötelezettek mozgalmának okvetlenül szorgalmaznia kell, hogy a közgyűlés rendszeresen tárgyalja meg a nemzetközi feszültség enyhülésével kapcsolatos kérdéseket és intézkedjék az enyhülési folyamat előremozdítása érdekében.

Az enyhülés fokozódása és a nemzetközi viszonyok demokratizálása nélkül el sem képzelhető a világ nagyobb biztonsága. A pozitív irányú fejlődés pedig nem indulhat meg, ha nem tesznek intézkedéseket a bizalom fokozásáért és nem kezdik meg az általános és teljes leszerelést.

A fegyverkezési hajsza ugyancsak aggaszt bennünket. A Szovjetunió és az Egyesült Államok stratégiai fegyverkorlátozásról szóló megállapodását, a SALT—2 egyezményt abban a reményben köszöntöttük, hogy serkentőleg hat a tényleges leszerelést szolgáló intézkedésekre. Igen fontos az, hogy mozgalmunk kezdeményezésére összehívták az ENSZ-közgyűlés rendkívüli leszerelési ülésszakát. Mindent meg kell tennünk azért, hogy a szóban forgó ülesszak javaslatai és határozatai következetesen valóra is váljanak.

Az európai enyhülési folyamat, a helsinki értekezlet jóvoltából, bizonyos eredményekkel járt. Mindennek persze tágabb jelentősége is van, mert éppen az európai súrlódások tették kérdésessé a világ békéjét. Köntörfalazás nélkül ki kell azonban mondanunk, hogy Európa nem élhet békében és biztonságban, ha nem szavatolják az egész világ békéjét és biztonságát.

Örömmel nyugtázzuk, hogy az itt is jelen levő európai el nem kötelezett és semleges országok kimagasló szerepet töltenek be az európai együttműködés és biztonság erősítésében és a tömbökre osztottság kiküszöbölésének szorgalmazói az európai kontinensen.

Európa és a világ békéjének és biztonságának megszilárdítása szempontjából jelentős szerepe van a Földközi-tenger térségének. A helsinki

záróokmány rendelkezéseinek és az el nem kötelezett országok colombói ötödik csúcsértekezletén jóváhagyott nyilatkozat szellemében valamennyi földközi-tengeri országnak egyenrangúan kell munkálkodnia azon, hogy a mediterrán térség a béke és az együttműködés övezetévé váljon. A béke és a biztonság övezeteit kell létrehozni világszerte, de főként a világ érzékeny pontjain; véleményünk szerint ezek azok az intézkedések, amelyek a tömbök és a nagyhatalmak versengési területének csökkenését eredményezhetik. Ennek érdekében támogatjuk azokat az erőfeszítéseket is, hogy hasonló övezetek létesüljenek az Indiai-óceán térségében, Dél-Amerikában és másutt.

Elnök úr!

Az új nemzetközi gazdasági rendszer megteremtése az egyedüli útja és módja annak, hogy áthidaljuk a heveny fejlődési problémákat és az egész világgazdaságra kiterjedő válságot. Ez nemcsak egy országcsoport érdekét szolgálja, hanem az egész világét.

A vezető ipari hatalmak és más fejlett országok még mindig nem akarják ezt megérteni. Ellenállást tanúsítanak a fennálló viszonyok megváltoztatásával szemben. Az UNCTAD ötödik ülésszakán egyes fejlett országok még az Egyesült Nemzetek Szervezetében közösen megszavazott határozatokat sem tartották tiszteletben. Ugyanakkor egyre kifejezettebb a legfejlettebb országok arra irányuló törekvése, hogy tulajdon érdekeik védelmében zárt körben rendezzék az egész nemzetközi közösség létfontosságú problémáit. Arra törekednek, hogy megosszák az el nem kötelezett és más fejlődő országokat. Nyomást gyakorolnak, visszaélnek egyes fejlődő országok — főként a fejletlenek — súlyos nehézségeivel.

Ilyen körlmények között még következetesebben és állhatatosabban kell küzdenünk problémáink megoldásáért. Kiindulópontként pedig, mély meggyőződésem szerint, ugyanazt az elképzelést kell vennünk, amelyet az algíri és colombói csúcsértekezleten dolgoztunk ki.

A szóban forgó koncepció valóra váltása szempontjából rendkívüli jelentősége van az el nem kötelezettek és minden más fejlődő ország egymás közti együttműködésének. Legfőbb gazdasági érdeke és egyik legfontosabb politikai feladata ez egész mozgalmunknak. Nekünk hatalmas anyagi lehetőségeink vannak, amelyeket egyesült erővel külön-külön minden ország és együttvéve valamennyiünk fejlődésének szolgálatába állíthatjuk. Lehetőséget nyújt ez majd nekünk arra is, hogy sikeresebben tárgyaljunk a fejlett országokkal az új nemzetközi gazdasági rendszer kialakításáról.

Ezzel összefüggésben megkülönböztetett figyelmet kell fordítanunk a mind súlyosabbá váló energiaproblémára. Be fog bizonyosodni — meg vagyok győződve erről —, hogy vannak közös érdekeink. Bizonyos esetekben az intenzív pénzügyi, beruházási vagy hasonló együttműködés formájában található meg a megoldás. A legkevésbé fejletteknek pedig segítséget kell nyújtanunk az olajár, a korszerű technológia és az ipari

termékek árának folytonos emelkedése miatt. Kedvezőnek tartunk néhány ilyen irányú kezdeményezést, beható tárgyalásokat kell folytatnunk, hogy általánosan elfogadható megoldásokra jussunk.

Az új nemzetközi gazdasági rendszerért folyó küzdelem szempontjából roppant nagy jelentősége van az ENSZ-közgyűlés küszöbönálló rendkívüli ülésszakának, valamint a következő évtizedre vonatkozó nemzetközi fejlesztési stratégia jóváhagyásának. Célravezető lenne, ha a rendkívüli ülésszakot a problematika jelentőségével összhangban álló politikai szinten tartanák meg. Okkal várjuk, hogy az összes fejlődő ország — függetlenül attól, hogy mely csoportosuláshoz tartozik — nagyobb politikai jóindulatot és hajlandóságot mutat majd arra, hogy hozzájárulását adja a saját és az általános érdekében.

Kedves barátaim!

A legutóbbi, colombói csúcsértekezlet óta eltelt időszakban az elnemkötelezettség politikája erőteljesen érvényesült tovább. Ez annak eredménye, hogy a népek még határozottabban küzdenek a jobb és igazságosabb világért, mert meg vannak győződve róla hogy csakis ilyen világban védhetik meg függetlenségüket és biztosíthatják gyorsabb iramú társadalmi fejlődésüket. Nem véletlen, hogy csaknem minden, függetlenségét elnyerő ország csatlakozott mozgalmunkhoz. Fontos körülmény az is, hogy egyes országok, megszabadulva a katonai szövetségekhez való kötődésüktől, s felmondva a területükön létesített támaszpontokat, lerázták magukról azokat a béklyókat, amelyek nem engedték meg nekik, hogy az elnemkötelezettség politikáját válasszák, s ma már itt vannak sorainkban. Figyelmet érdemel az is, hogy az elnemkötelezettség eszméjét egyre több demokratikus politikai mozgalom és párt választja Európában is, és másutt is.

De miközben politikánk mindinkább érvényesült, s mozgalmunk egyre jobban erősödött, különféle nehézségekkel találtuk szembe magunkat. Egyikük-másikuk a múlt hagyatéka, vagy pedig a különböző fejlődési feltételek következménye. Mások az idegen befolyásból és elütő irányvonalból adódnak, azzal a veszéllyel fenyegetve, hogy mozgalmunk megoszlik.

Különösen aggasztóak az egyes el nem kötelezett országok közti összecsapások. Egy pillanatra sem téveszthetjük szem elől, hogy minden el nem kötelezett országok közötti összecsapás kitárja a kaput az idegen beavatkozás előtt. A szóban forgó összecsapások egyszersmind az új demokratikus nemzetközi viszonyok építését célzó erőfeszítéseink elé is akadályokat gördítenek. Ezek a viszályok nemcsak a közvetlenül érdekelt országokat érintik, hanem mindannyiunkat. Ezért az el nem kötelezett országok kötelesek alkalmas módon, megfelelő mechanizmusok útján támogatást nyújtani, még mielőtt a viszályok összecsapássá fajulnak, ha pedig ez mégis bekövetkezik, gyorsan meg kell lelni a békés megoldást. Hiszen mi sem természetesebb, mint hogy az el nem kötelezett országok egymás közti kapcsolataikban megbecsüljék és következe-

tesen alkalmazzák azokat az elveket és kritériumokat, amelyekért nemzetközi síkon küzdenek. Ezek az elvek pedig az Egyesült Nemzetek Alapokmányának és az elnemkötelezettség politikájának az alapelvei.

A nemzetközi viszonyok demokratizálásáért való küzdelmünk a mozgalmunkon belüli demokratikus viszonyok továbbfejlesztését is megköveteli. Annál inkább, mert mozgalmunk egyre gyarapodik, s mind nagyobb feladatok várnak ránk. Kötelességünk a demokratikus megbeszélés példájával járni elől. S éppen ezért az a feladat vár ránk, hogy új munkaformákat keressünk, a döntéshozatal és a közös tevékenység új formáit kutassuk fel.

Ezzel összefüggésben roppant fontosnak tartjuk a koordinációs bizottság munkamódját. A bizottságnak, mely egybehangolja tevékenységünket és kezdeményezéseket tesz, még eredményesebben kell működnie, kifejezésre juttatva egész mozgalmunk irányelveit. Különösen fontosnak tartjuk, hogy mozgalmunk valamennyi tagországa egyenrangúan kivegye részét az el nem kötelezett politikából. Ez pedig magában foglalja a konszenzusnak — az álláspont-egyeztetés és a döntéshozatal egyedül lehetséges módjának — az alkalmazását is.

Kedves elvtársak, kedves barátaim!

Az emberiség többségének legfelelősebb képviselőiként gyűltünk itt egybe. Új és nagy feladatok várnak ránk. Az egész világ figyelme ránk irányul. Mindez megköveteli tőlünk a kölcsönös megértést és megbecsülést, az egyenrangúságot, a különbségek kiküszöbölését szolgáló jóindulatot, a szolidaritás és a legmagasabb szintű felelősség átérzését.

Mozgalmunk a jelen kulcsfontosságú problémái: a béke, a biztonság, a fejlődés és az általános haladás kérdései felé fordul. Nemcsak az emberiség egy részének, hanem az egész emberiségnek a lényegbevágó érdekeit testesíti meg. S ezért történelmi felelőssége annál nagyobb. A felelősség egyformán nehezedik mindannyiunkra. Sohasem szabad szem elől tévesztenünk azt, ami közös, ami összefűz fennünket. Szembe kell szegülni mindennel, ami éket ver közénk és arra ad lehetőséget, hogy idegen érdekek hatoljanak be sorainkba.

Jelenleg tartós érdekünk és stratégiai célkitűzésünk, hogy tovább érvényesítsük az elnemkötelezettség politikájának eredeti elveit, s fokozzuk az el nem kötelezett mozgalom szolidaritását, összetartását és cselekvőképességét. További útunkon ezek a megbízható irányjelzők. Csak ezeket követve tudunk hozzájárulni annak a világnak az építéséhez, amely felé törekszünk.

Ez vezérelt engem is, amikor rászántam magam erre a hosszú és fárasztó útra. Tisztában voltam a felelősséggel, amely a mozgalom egyik alapítójaként hárul rám, mert szilárd meggyőződésem, hogy nincs az az áldozat, amit ne vállalna az ember, ha olyan magasztos célokról és nemes eszményekről van szó, amelyekért mozgalmunk küzd, és amelyek eléréséért a világ minden népe törekszik.

Meg vagyok győződve róla, hogy mostani értekezletünk a korábbiakhoz hasonlóan sikeres lesz, új erőt merítünk belőle és új szakasz kezdetét fogja jelezni az el nem kötelezett politika és mozgalom nemzetközi viszonyokban betöltött, mindannyiunk és az egész emberiség javát szolgáló szerepének erősödésében.

Ifjúság — a SZISZ jubileuma kapcsán

Sebők Sándor

AZ IFJÚSÁG NAGY ÉVFORDULÓJA, AZ EGÉSZ TÁRSADALMUNK ESEMÉNYE

Ünnepelünk! Az idén szocialista önigazgatású, el nem kötelezett hazánk munkásosztálya, dolgozói, egész lakossága, pionírjai és ifjúsága a Kommunista Párt (JKSZ), a forradalmi szakszervezetek és a forradalmi ifjúsági mozgalom — amelynek hosszú időn át a JKISZ (SKOJ) volt a hordozója — nagy jubileumát ünnepeljük, s napjainkban a JSZISZ ezeknek a gazdag forradalmi tapasztalatára építi a jövőnkért folyó küzdelem programját. Ebbe a hat évtizedes múltba beleszövődik szabad szocialista országépítésünk 35 éve is. A hatvanéves küzdelem eredményei a korszerű gyárak és iskolák, egyetemeink, művelődési házaink, sportpályáink, bölcsődéink, helyi közösségeink, városaink, tartományaink és köztársaságaink, egész hazánk, amelyet világszerte a szabadság jelképeként emlegetnek. Jubileumaink felölelik magát a történelmet, az eseményeket és fordulópontokat, a nagy emberi tragédiákat, a felkelést és a népi forradalmat, az önigazgatást, a szocialista békepolitikát, az elnemkötelezettséget, az egyenjogúságot, a társult munka győzelmét — hazánk nemzeteinek és nemzetiségeinek, a titói szocialista Jugoszlávia új horizontját és jövőjét. Az eltelt hat évtized folyamán vívtuk ki szabadságunkat, a munkásosztály hatalmát, nemzeteink és nemzetiségeink testvériségét és egységét, egyenjogúságát.

A JKP vezetésével küzdelmes utat tettünk meg, számos próbatételen estünk át a kommunista forradalmi haladás keresése közben. Az útkeresés során pártunk a forradalmi ifjúság széles körű támogatására talált, amely 1919. október 10-én megalakította a JKISZ-t, s ettől kezdve a JKISZ tagjai ugyanolyan üldöztetésnek és kínzásnak voltak kitéve, mint a többi kommunista. Ünneplésünk során ezért nem feledkezhetünk meg Janko Mišićnek, Mija Oreškinek, Zlatko Šnajdernak, Josip Debeljaknak, Pero Popovićnak, Josip Kolumbonak és Paja Marganovićnak, a JKISZ hét titkárának mártírhaláláról és mindazokról a hősökről, akik életüket áldozták a kommunista eszmékért. A kommunisták és a JKISZ

tagjainak a burzsoázia általi üldözése és tömeges legyilkolása azonban csak átmeneti nyomot hagyott a forradalmi mozgalmon.

1937-ben, amikor a JKP élére Tito elvtárs, a JKISZ-ére pedig Ivo Lola Ribar került, konszolidálódtak a párt és az ifjúsági szervezet sorai, s a JKISZ egyre inkább a munkás- és parasztfiatalok felé fordult. Csak ez a két szervezet volt tudatában a burzsoá hatalom végóráinak és a világháború veszélyének. Ezért, amikor a háború kitört, csak a JKP volt képes mozgósítani népeink és nemzetiségeink tömegeit a megszállók és hazaárulók ellen.

A JKISZ tagjai készségesen részt vállaltak hazánk népeinek és nemzetiségeinek négyéves, emberfeletti népfelszabadító harcából.

Bár ifjúsági szervezetünk többször is változtatta nevét (JKISZ, EJAISZ, JNI, JISZ és JSZISZ), forradalmi és szocialista ifjúságunk sohasem tért el a Kommunista Szövetség programjától. Kivette részét a háború utáni újjáépítésből, majd a szocializmus építéséből, hozzájárult az önigazgatáshoz, a nemzetközi munkásmozgalom egyenrangúságához és függetlenségéhez, a békéhez az elnemkötelezettséghez, a fejlett és fejlődő országok, a gazdagok és szegények közötti szakadék áthidalásához stb. Fiataljainkra azonban az elkövetkezőkben, a munkásosztály nagy eszményének, a kommunizmusnak elérésében is jelentős feladatok várnak. Nekik is egy olyan társadalmi rendszer kiépítésén kell fáradozniuk, amelyben a hatalom a szabadon társult dolgozók kezében összpontosul.

Büszkék vagyunk rá, hogy ezen az úton már több mint 40 éve Tito elvtárs vezet bennünket, hogy az ő eszméi és tevékenysége vezérelték népeinket és nemzetiségeinket legnagyobb sikereik során. Szerencsések vagyunk, hogy ahhoz a nemzedékhez tartozunk, amely a béke és a nemzetközi egyenjogúság világszerte ismert és megbecsült tanítójának a követője. Ifjúságunk jelenleg is a JKP, illetve a JKSZ és a JKISZ jelölte úton halad, amelyért sokan áldozták életüket.

Ezért ma, amikor ifjúsági és munkásmozgalmunk nagy jubileumát, valamint szabad szocialista országépítésünk 35. évfordulóját ünnepeljük, tovább kell ápolni hagyományainkat, új ihletet meríteni belőlük előrehaladásunkhoz.

A dicső múlt idézése is arra készteti a Szocialista Ifjúsági Szövetségbe tömörülő fiatalságot, hogy a Jugoszláv Kommunista Szövetség által vezetett többi szervezett szocialista erővel karöltve rendületlenül haladjon a kijelölt úton. Az önigazgatás továbbfejlesztése, a munka- és eszköztársítás, a közös fejlesztési terveken alapuló jövedelemszerzés és a munkatermelékenység fokozása, a munkafegyelem és a takarékoskodási elv tisztelete, a tudományos vívmányok felhasználása, a gazdálkodási és a munkafeltételek megszilárdítása és javítása, a munka szerinti díjazás, az oktatási reform célkitűzéseinek valóra váltása, az alkotótevékenység serkentése a művelődés, a sport, a műszaki kultúra és a tudományok terén, népeink és nemzetiségeink testvériségének és egységének, egyenjogú-

ságának az erősítése — ezen feladatok teljesítéséért küzdünk a közeljövőben. Kedvező számunkra, hogy ezt a küzdelmet olyan körülmények között folytatjuk, amelyek lehetővé teszik, hogy a dolgozó egyre nagyobb mértékben rendelkezzen munkájával, és hogy a munkásosztály érdekeiért harcolva ifjúságunk a saját társadalmi és gazdasági helyzetének javításáért is síkraszállhat.

Szerencsések vagyunk, hogy nemzeteink és nemzetiségeink történelmi hagyományából merítve, sokat tanulhatunk, hogy marxista képzésben részesülhetünk, de ugyanakkor felelősek is vagyunk az elméleti tudás gyakorlati valóra váltásáért. Az ismeretszerzés fokozása nélkül nem gyorsulhat fejlődésünk és nehezen küzdhetjük le a felmerülő nehézségeket. Tudásszerzéssel vértezzük fel magunkat az önigazgatás-ellenes erők ellen is, amelyek még mindig nem fogták fel, hogy a történelem és a haladás kereke nem forgatható vissza. Kiváltképpen azé a haladásé, amelyet a JKSZ és a Tito vezette ifjúság, illetve céltudatos munkásosztályunk visz előre.

Így volt ez a múltban, így van ma is és így lesz ez a jövőben is. Erre kötelez bennünket Mijo, Pajo, Marko, Josip, Zlatko, Pero, Ivo Lola — az 1 700 000 áldozat emléke: ezt vállaltuk magunkra munkásosztályunk, pártunk és Tito elvtárs előtt.

Tóth Lajos

EGYETEMI REFORM VAGY ÚJ EGYETEM*

Közel két évtizede folyik nálunk a vita az egyetemi reformról. Bizonyos erőfeszítések is történtek, amelyek az egyetem korszerű átszervezésére és munkájának korszerűbbé tételére irányultak, azzal a céllal, hogy a felsőoktatási intézmények is gyorsabban alkalmazkodjanak társadalmunk igényeihez, törekvéseihez. Azonban ezek az erőfeszítések, valamint az elindított folyamatok nem voltak átfogóak és társadalmi szempontból igazoltak, egyoldalú és nem mindig tudományos elképzeléseken és terveken alapultak. Jobbára a régi, hagyományos keretekben keresték az új formákat, megoldásokat. A meghatározás úgy szól, hogy az egyetemnek három alapvető funkciója van: tudományos, pedagógiai és transzfer (tudomány-átviteli) szerepe, csakhogy e szerepek mélyebb tudományos kidolgozása, kacsolatának és egymás közti feltételezettségének kimunkálása nem történt meg.

E funkciók egybekapcsolása és egységesítése céljából az újvidéki egyetem keretében (és más egyetemeken is) intézeteket létesítettek, amelyeknek egy része bezárkózott és meglehetősen keveset tett az intézet és az egyetem belső szervezetének korszerűsítése érdekében.

Ebben pedig a reformnak nemcsak eltérő, de néha szűk látókörű és egyoldalú felfogása tükröződik. Néhány előfeltétel hiányában, gyökeres, jelentős változásokra nem kerülhetett sor, bár ezekben a folyamatokban pozitív tendenciák mindenképpen fellelhetők, néhány részmegoldás pedig teljes egészében elfogadható.

Mindezt figyelembe véve joggal vetődik fel a kérdés: Egyetemi reformot vagy új egyetemet akarunk-e? Vajon adható-e kategorikus válasz a feltett kérdésre?

Tudatában vagyunk a klasszikus egyetem elévülésének. Azonban tisztában vagyunk-e társadalmunk pillanatnyi és jövőbeli szükségleteivel, azzal hogy milyen igényeket támaszt és mit követel a közeljövőben és

* A dubrovniki nemzetközi szemináriumon elhangzott beszámoló.

távolabbi síkon a tudománytól, az egyetemi intézményektől. A kérdés tehát a jövő tervezését is magába foglalja, s ezzel kapcsolatban még sok dolog tisztázásra vár. Az ilyen alapvető kérdések megvitatásával párhuzamosan lehetőségeinket is reálisabban kell felmérnünk, elsősorban az emberi tényezőt, hogy minél objektívebben tekintsük át az eddig megtett utat.

Voltaképpen mi is változott meg az utóbbi években nálunk; milyen változások történtek az egyetemen és mi tette ezt szükségessé? Az újvidéki egyetem tapasztalataiból a következőket állapíthatjuk meg:

— szemmel láthatóan növekedett a *tudományos-kutatómunka iránti érdeklődés és fokozódott a fiatal tudományos dolgozók alkalmazása;*

— *nagyobb lehetőségek nyíltak a tudományos vívmányok gyakorlati alkalmazására, illetve az egyetemek (és tudományos dolgozók) és a társult munka szorosabb együttműködésére;*

— *az új óra- és tantervek kidolgozásával* (vagy a régiek kiegészítésével és korrigálásával) új profilú szakembereket képeznek, összhangban a gazdaság és gazdaságon kívüli társadalmi tevékenységek valódi vagy állítólagos szükségleteivel;

— az anyagi helyzet javításával párhuzamosan az oktatás korszerűsítésére is történtek kezdeményezések, helyenként sikerült kapcsolatba hozni a tudományos kutatómunkát és az oktatási folyamatot, s ezzel az egyetemistákat is bevonni a kutatómunkába stb.

Mindez pedig oda vezetett, hogy sok intézetben dinamikusabbá vált a munka, közelebb került az élethez, a társadalmi valósághoz.

Ugyancsak figyelemre méltó mozzanat (igaz egészében véve elég lassú folyamat) az egyetemi tanár—egyetemista viszony fokozatos humanizálása és általában a szocialista önigazgatási viszonyok fejlesztése, valamint az egyetemi önigazgatási mechanizmus bejáródása a felsőoktatási intézményekben.

Ugyancsak a változások között tartjuk nyilván az önigazgatási érdekközösségek létrehozását is. Azonban egyelőre ezek még inkább csak új szervezeti formák, amelyektől sokat várunk. A változások eredményei mellett azonban nem hallgathatjuk el a fogyatékosságokat sem. Mindenekelőtt annak időszerűségére utalnánk, hogy a *mennyiségi növekedés nem megy át minőségi változásba, holott esetünkben éppen ez utóbbira volna szükség.*

A *tudományos munkában* ugyanis az a legfontosabb, hogy valóságos társadalmi szükségletek alapján történjen, hogy eredményei ne az egyéni érvényesülést, hanem közvetlenül vagy közvetve, a gyakorlatot, a konkrét problémák megoldását szolgálják. Szem előtt kell tartani ezenkívül, hogy milyen mértékben irányul az aktuális, égető társadalmi kérdések megoldására (vagy megkerüli ezeket), mennyire függ a napi politikától, milyen kritériumok alapján és milyen módszerekkel hitelesítik eredményeit, általában hogyan irányítják, szabályozzák ezt a munkát stb.

Ha ebből indulunk ki, akkor azonnal kételyeink támadhatnak az

egyetemi tudományos munkával szemben, és olyan, aktuális feladatok jelentkeznek, melyeket a tudományos munka korszerű értelmezése alapján mind rendszeresebben és hatékonyabban kellene teljesíteni. Enélkül nem lehet új, korszerű egyetemet kialakítani. A régi és elévült felújításával tehát nem sokra megyünk, inkább olyan forradalmi változásokat kell eszközölni, amely a jelenlegiből csak az arra érdemeset őrzi meg.

A transzfer, a tudomány gyakorlati alkalmazása szoros kapcsolatban áll a tudomány szerepével, amely viszont az egyes tudományágak fejlettségétől függ. Az igények rendkívül nagyok, de a lehetőségek is. Ajánlatos, volna, hogy a munkaszervezetek mind gyakrabban kerüljenek közvetlen kapcsolatba a tudománnyal — az igazival, a nekik megfelelő tudománnyal. Ezen a téren is sok alkalom adódik a privatizálásra és viszszaélésre. Egy bizonyos fejlődési szinten, az ilyen irányú tevékenység csak a jövőben jut majd kifejezésre az emberi tevékenység minden szférájában. Következésképp a transzfer *is a szó szoros értelmében az egyetemek és tudományos dolgozók tevékenységének alkotórészévé kell, hogy váljon.* Ezért szervezettebben kell irányítani, koordinálni és társadalmi szempontból is hitelessé tenni.

Az egyetemek elsődleges feladata még a közelmúltban is a *szakemberképzés és a tudományos dolgozók felkészítése volt.* Félő azonban, hogy az egyetemeken belüli tudományos intézeteknek, a tudományos munkának az oktatással történő egybekapcsolása mindinkább háttérbe szorítja ezt a feladatot. Amennyiben ez a jelenség még kifejezettebb méreteket ölt, s ha az intézkedésekben természetesnek is tekintik, akkor ez egy akkora melléfogás lesz, hogy a következményeit szinte még nem is sejthetjük. Ezt azonban nem szabadna megengedni; az egyetem alapvető funkcióinak és a társadalom iránti kötelezettségeinek pontosabb meghatározásával ennek is útját állhatjuk.

Nem nehéz felismerni, hogy az egyetem pedagógiai funkciója és a tudományos munka között szoros kapcsolat és függőségi viszony van. Az oktatás, a pedagógiai munka a tudományos eredményeken nyugszik, a tudományos felismerések az előadás tartalmába kerülnek, de ugyanakkor az előadás maga is serkentheti e tartalmak gazdagítását, az új kutatásokat, ha a saját kapacitásait (az egyetemistákat) is kihasználja ebben a munkában.

Ez a kapcsolat elsősorban az új óra- és tantervek kidolgozásakor nyilvánulhat meg. Vajon az új tantervek és programok kidolgozásakor megfelelő mértékben használták-e ki ezeket a lehetőségeket? — Erre nehéz egyöntetű és igenlő választ adni. Egyfelől a meglévő tervek és programok módosításából indultak ki, másfelől (az új profilú szakemberképzésből) valami egészen újat kellett létrehozni. Mindkét esetben a munkaprogramozás korszerű metodológiájának kidolgozása és a rendelkezésére álló elméleti (didaktikus) alapok hiányoztak. Ezért kizárólag mint szűkebb szakmai, illetve tudományos feladatot fogták fel, s nem történt meg az oktatás tartalmának korszerű koncentrációja, valamint a

szükséges integráció és koordináció az egyes káderprofilok tájékoztatásában. Sőt ezeknek az új profiloknak a kidolgozása is hiányos, az egyetemi oktatás célja és feladata sem elég konkrét, s ezért sem a tartalmak, sem pedig az eszközök nem a gyakorlathoz alkalmazkodtak.

Különösen fájó kérdés a szakirányú középiskolák, a főiskolák és az egyetemi tantervek kapcsolata. Egy égető problémára hívjuk itt fel a figyelmet:

— *bár az egyetem egyben pedagógiai intézmény is, ahol a legmagasabb szintű káderképzés folyik, munkájából majdnem teljes egészében hiányzik a pedagógia alkalmazása és a pedagógiai szellem.*

Mely mozzanatai és feladatai vannak a reformnak teljes egészében mellőzve, illetve csak többé-kevésbé „érintve" az egyetemen?

Természetes lenne, hogy egy ilyen átfogó reform — az összes fontosabb mozzanat — az egyetem életében és munkájában mindenütt érezhetővé váljon. A legfontosabbak egyike pedig kétségkívül *az oktatási folyamat korszerűsítése.* Mindez programozással, tervezéssel kezdődik, majd a korszerű munkaszervezéssel kell folytatódnia, hogy a frontális munkaforma túlhaladása, a sablonos és gyakran rutinos előadások helyett az egyéni és csoportmunka által az oktatás nagyobb fokú individualizálásához vezessen. Az új formák aktivizáló módszereket és eszközöket követelnek, s az oktatás teljes korszerűsítése feltételezi a tanár és az egyetemista viszonyának megváltoztatását.

E téren a pozitív törekvések, újítások ellenére is bizonyos egy helyben topogás tapasztalható. Nehezen szabadulunk meg az intellektualizmustól, a maximalizmustól, történetiségtől — a didaktikus materializmustól — s a verbalizmustól. Tevékenységünk még mindig szinte kizárólag az egyetemisták középszintjéhez igazodik, a hallgatók munkájának értékelése és osztályzása elavult, egyoldalú, nem kielégítő a tanárok és egyetemisták együttműködése, néhol pedig a kölcsönös megbecsülésük is hiányzik.

Sokszor elhangzott már, hogy a középiskolai jellegű kampánytanulás nehezen válik egyetemi tanulmánnyá, mégis keveset teszünk ezeknek az elavult viszonyoknak és szervezési formáknak a túlhaladásáért.

Ismeretes, hogy egyetemeink többségén igen lesújtóak a tanulmányi eredmények, s hogy ezt a hallgatók tömegességével magyarázzák. Vajon tisztáztuk-e mi egyáltalán az *egyetemi oktatás hatékonyságának fogalmát?* Aligha, mert egyébként nem ilyen egyoldalúan értelmeznénk, nem feledkeznénk meg funkcionális, nevelési céljairól és feladatairól, illetve nem tévesztenénk szem elől ezen alapvető kategóriák összefüggését.

Az utóbbi időben kísérletet tettünk az egyetemi oktatás hatékonyságának követésére és értékelésére; az eredmény és hatékonyság fogalmának korszerű és átfogó meghatározására, illetve meghatározó tényezőik és körülményeik megjelölésére.

Az egyetemeken és intézeteikben ritkán elemzik a munka hatékony-

ságát, és az önigazgató szervek sem folytatnak erről elmélyült vitákat, amelyek a helyzet megváltoztatását sürgetnék.

A tájékoztatási módszerek ugyancsak elavultak már felsőoktatási intézményeinkben. Többé-kevésbé mindenütt hiányzik a korszerűbb tájékoztatási rendszer, mely az önigazgatás fejlesztésének és a munkatermelékenység fokozásának előfeltétele. Egy ilyen rendszer segítségével kellene egybefogni az információk rendszeres begyűjtését — különböző források használatát, megfelelő nyilvántartás létrehozását stb. —, az információk osztályozását, feldolgozását, továbbítását az érdekelt személyekhez, tényezőkhöz, méghozzá nem is csak az egyetemen belül. Ennek a rendszernek kellene felölelnie az élet és munka jelentős mozzanatait, az összes szubjektív és objektív tényezőt, a tevékenység minden területét, minden szervezet munkáját, mely többek között megfelelően képzett szakembereket (szakszolgálatokat) igényelne. Egy magasabb fokon a tájékoztatási rendszernek az *egyetem átalakulásával kapcsolatos* tudományos információkat is be kell gyűjtenie, és meggyorsítani mások tapasztalatainak, különösen pedig a kutatómunka eredményeinek alkalmazását.

Egy ilyen információs rendszer érezhetően hozzájárulna az önigazgatás fejlesztéséhez az egyetemen — az információk diagnosztikus és pragnosztikus használatához, különösen a döntéshozatalban — és a munka nagyobb hatékonyságát is elősegítené: meghatározott szervek, eszközök, személyek mozgósítását, illetve alkalmazását, bizonyos feladatok teljesítése, az oktató-nevelő és a tudományos munka fejlesztése céljából.

Az *önigazgatási rendszer* (mechanizmus) bejáródása inkább formális, illetve technikai természetű fejlődést jelent. Sokkal fontosabb a hallgatók sokoldalú bevonásával fejleszteni az önigazgatási rendszert, melyet a tevékenység hatékonysága mellett az *önigazgatói szellem*, a *személyes* és *kollektív felelősségtudat*, az *önigazgatói viszonyok fejlettsége* jellemez. Ez pedig a humánus egymás közti viszonnyal egyetemben a munkához, az egyetemhez, a szűkebb és szélesebb társadalmi közösséghez való helyes viszonyulást is jelenti.

Az ilyen viszonyok gyorsabb fejlődését különösen pedig a tanár—hallgató, tanár—tanár, tanár—munkatárs viszonyok humanizálását nagyban akadályozzák *az oktatók körében még mindig uralkodó régi hierarchikus viszonyok*, amelyek jórészt az egyetemi tanár munkájának elavult értékeléséből erednek. Az arra tett kísérletek, hogy munkájuk értékelése az előléptetés és kinevezés alkalmával szélesebb alapra kerüljön, egyelőre csak kismértékben szolgálja a régi keretek túlhaladását. Ez azonban nem jelenti azt, hogy sok egyetemi tanárt nem léptethettek volna elő magasabb fokozatba teljesebb kritériumok alapján is.

Az egyetemi és felsőoktatási kollégiális és individuális ügyviteli (szakmai) szerveknek — tudományos és tantestületek, bizottságok, rektorok, prorektorok, dékánok, prodékánok stb. — jelentős részt kellene vállalniuk a tudományos és pedagógiai munka megszervezéséből, tervezéséből, koordinálásából, irányításából és értékeléséből. Tevékenységük azonban

rendszerint ügyintézési feladatokra és az alapszabályban előirányzott munkára szorítkozik. Hiányzik a jól szervezett, korszerű vezetés, mely lényegénél fogva ugyan kollektív lenne, de továbbra is lennének individuális szervei.

Nagy nehézséget jelent továbbá, hogy ezeknek a szerveknek nem lehet támogatójuk a nem létező szakmai szolgálatokban és hogy egyetemeinken még nem alakult meg az egyetemen folyó munka tanulmányozását végző intézet. Helytelen ezenkívül, hogy a rektor, prorektorok, dékánok és prodékánok kétévenként cserélődnek, mert ez az idő túl rövid a helyzet megismeréséhez, a problémákban való elmélyedéshez és a tapasztalatszerzéshez, hogy hatékonyan ellássák ezeket az összetett és felelősségteljes funkciókat.

A problémát csak tetézi, hogy a hatékonyabb vezetés céljából gyakran még a meglevő lehetőségek és kapacitások is kihasználatlanok maradnak. Ritkán alakítanak munkacsoportokat, bizonyos feladatok, elemzések, elképzelések, beszámolók készítésére. Ezek a fogyatékosságok pedig rögtönzéshez, felületességhez, az időszerű problémák részleges és rendszertelen megoldásához vezetnek, melyből elsősorban a hallgatóknak és a társadalmi közösségnek származik kára.

Az ügyviteli (szakmai) és egyedi szervek munkájában tapasztalható hiányosságok, az elévült munkaszervezés többé-kevésbé *az egyetemi munka ésszerűtlenségében nyilvánulnak meg*, különösen pedig az önigazgatási szervek munkájában: az üresjáratokban, egyes műveletek ismétlődésében, az ülések hiányos előkészítésében stb. — az idő, az energia, az eszközök nem gazdaságos felhasználatában.

Milyen szerepük van a külső tényezőknek és szerveknek az egyetem átalakításában? Jelentős elemzések hiányában ezt nehéz felmérni. Néhány mozzanat azonban teljesen világos. Az egyetemeken nem képezheti vita tárgyát a *társult munka* hatásának jelenléte. Az utóbbi időben az egyetem is fokozatosan kitárul a társult munka előtt, némi együttműködés alakult ki a szellemi és a termelómunka között. Igaz, ez még csak a szerény kezdete egy sokoldalú kölcsönös együttműködésnek.

A hivatásirányú oktatás *önigazgatási érdekközösségei* jelentős szerepet játszanak az egyetem fejlődésében, mivel az egyetemi tantervek és fejlesztési programok elfogadása is hatáskörükbe tartozik, s mivel a hallgatók beiratkozásának politikájáról is döntenek. Ezért fontos szerepük van az oktató- és tudományos munka politikájának kialakításában és valóra váltásában, egyszóval az egyetemi munka jelentős szabályozói. Felelősségük igen nagy, tevékenységük rendkívül összetett, a működésükhöz szükséges feltételek pedig gyakran meglehetősen szerények. Mindenekelőtt egy korszerű szakmai és tudományos bázis hiányzik, melyre támaszkodhatnának pl. a jövedelemszerzés kritériumainak és mércéinek kidolgozásában. E téren a küldöttrendszer működésében is (és általában) sok hiányosság van, gyakran a küldöttek sincsenek megbizatásuk magaslatán, s mindez kiváló televényévé válhat a technokratizmusnak.

Az elindított kutatások tehát valószínűleg hozzájárulnak a felsorolt kérdések tisztázásához és megoldásához.

Szabályzataik, irányvonalaik és döntéseik által az egyetemek munkáját és fejlődését meghatározott képviselő-testületi szervek és társadalmi-politikai szervezetek is befolyásolják. Ezekben a hatásokban mind világosabban kell tükröződniük a társadalmi érdekeknek, a felsőoktatással szemben támasztott követelményeknek.

A másik (ezzel szorosan összefüggő) kérdés: *Képes-e a mai egyetem ezeknek a követelményeknek és elvárásoknak eleget tenni, a tudományos feltevések alapján korszerűen szabályozni önigazgatási tevékenységét és meghatározott távlati előrelátással irányítani további fejlődését?*

Az alapvető kérdés: *Vajon kész-e, alkalmas-e a mai egyetem nagy változásokra, gyökeres és átfogó átalakulásra?*

Az eddigiekben az átalakulás szükségszerűségére, a megtett útra, az erőfeszítésekre, a reformkezdeményezésekre és a gyorsabb, hatékonyabb fejlődést gátló tényezőire mutattunk rá. Számos megoldásra váró problémát sorolhatunk még fel, valamint egész sor feladatot, melyet a közeli- és távolabbi jövőben kell teljesíteni. Most a további fejlődés irányvonalát és útját kell rendszereznünk és összegeznünk, és egy gyökeres átalakulás előfeltételeire utalni.

Az egyetem átalakulásának, további fejlődésének irányelvei és előfeltételei

Ha önigazgatású társadalmunkban az egyetemet a szó szoros értelmében a társadalmi élet, a társult munka alkotórészének tekintjük, akkor feltétlenül törölni kell az egyetem intézményéből mindazt, ami elavult és régi, s helyébe forradalmi újat, minden tekintetben korszerűt kell teremteni. Ilyen gyökeres változás pedig csak fokozatosan, szakaszonként és a szükséges előfeltételek megteremtésével érhető el.

Az előfeltételek egyike pedig az egyetem feladatköréről, helyéről alkotott nézetek, felfogások, álláspontok megváltoztatása, valamint a tudomány és a tudományos munka szerepének, illetve a gyökeres átalakulás szükségességének és lehetőségeinek meghatározása.

A megoldásra irányuló erőfeszítések nem lehetnek részlegesek, felemások; *előbb körvonalazzuk a jövő egyetemét,* majd kidolgozzuk, konkretizáljuk s ennek alapján jóváhagyjuk a rövid, a közép- és a hosszú távú terveket. Nyilvánvalóan nem lenne szabad, és nem is tudnának létrehozni egy korszerű egyetem egyedülálló modelljét, hanem *különböző modelleket, szervezési változatokat, de mindig az egységes elveket tartva szem előtt.* Az említett modellek meghatározásakor, a tevékenységi terület és jelleg mellett fontos szerepet fog játszani az egyetemnek a társult munka megfelelő részeivel való kapcsolata.

Az egyetem szerkezeti felépítésének ugyancsak tudományos feltevé-

seken kell alapulnia. Az egyetemen belüli társulás különböző rugalmas formái és a munka elasztikus, sokféle szervezeti formái elősegítik az egyetem jobb, gyorsabb alkalmazkodását az új társadalmi szükségletekhez és törekvésekhez. Ugyanakkor az egyetem keretében és egyes egyetemek között is nagyobb integrációt és sokoldalú együttműködést kellene kialakítani, a meghatározott tudományos és pedagógiai feladatok esetében az interdisszplináris és multidiszciplináris hozzáállás megvalósítása céljából.

Nem téveszthetjük szem elől, hogy egyidejűleg akarunk *korszerű, új és önigazgatású egyetemet kialakítani.* Az egyetemen folyó önigazgatásnak is egységesnek és tudományos szempontból megalapozottnak kell lennie, hogy széles társadalmi alapot létesítsen a problémák hatékony megoldására és a kitűzött feladatok teljesítésére. Az önigazgatási rendszer keretében nélkülözhetetlen egy hatékony vezetési alrendszer megteremtése, mely lehetővé teszi, hogy ez a bonyolult szervezet — az egyetem — és ezen belül a kisebbek, de szintén összetett szervezetek, a munkaszervezetek és a társultmunka-alapszervezetek (egyetemek, intézetek — más elnevezések is számításba jönnek) minél jobban, hatékonyabban működjenek. A gazdaságosság és ésszerűség elvének következetes alkalmazása és a korszerű mukamegosztás tipikus jegyei lesznek az új egyetemnek.

Az önigazgatási rendszerben továbbára is fontos szerep jut az egyetem társadalmi-politikai szervezeteinek, amelyek erőteljesebben hathatnak a küldöttrendszer tökéletesítésére, az egyéni és kollektív felelősség fokozására, az egyéni és társadalmi érdekek egyeztetésére, illetve jelentősebben hozzájárulhatnak az önigazgatású rendszer és az önigazgatású szocialista viszonyok fejlesztéséhez az egyetemen.

A *hallgatók,* mint az egyetemi munka legérdekeltebb tényezői, az új viszonyok közepette nem maradhatnak az események és a fontosabb folyamatok perifériáján; aktívabb tényezővé kell válniuk, mely erőteljesebben hat az egyetem életére, munkájára és fejlődésére. Tanárok és diákok közösségének középkori mintája alapján, egy gyümölcsöző együttműködést kell kialakítani, a szocialista humanizmus elveire alapozva. Egy olyan közösség megteremtésére kell törekedni, amely egyfelől a hallgatók egyéniségének teljesebb kibontakozását teszi lehetővé, másfelől pedig bátorítólag, serkentőleg hat az élet és a munka egyre fontosabb folyamataiba való bekapcsolódásukra.

Az egyetem munkája, alapvető funkcióinak betöltése ezáltal dinamikusabbá, hathatósabbá válik. Helyzeténél fogva képes lesz tudományos módszerekkel és eszközökkel állandóan kísérni, értékelni és helyes irányba terelni munkáját. A jövő egyeteme a tudományos vívmányok alkalmazásával elkerüli a tévutakat, a rögtönzéseket és az egyhelyben topogást. Fejlődése határozottabb lesz, a munka különböző formákban, csoportokban, termekben folyik majd, azzal az állandó törekvésével, hogy az élő valóság alkotórésze és az általános társadalmi fejlődés fon-

tos tényezője legyen. Az ilyen egyetem egyben sokkal fontosabb szerepet fog betölteni az elkövetkező reformokban (az oktatás és a társadalmi tevékenységek más területén is), a társadalmi közösség nagyhorderejű vállalkozásaiban, mert helyzeténél fogva biztosítani tudja a megfelelő tudományos alapot és a megfelelő szakembereket.

Mindez pedig az egyetemen belüli és kívüli munkaértékelés új, korszerű alapokra való helyezését is feltételezi. Olyan serkentést, rendszert, amely nemcsak a több munkát, illetve a tevékenység kiterjesztését, *hanem a minőség és a munkatermelékenység növelését is a gyökeres változások érdekében ösztönzi.* A felsorolt törekvések, a jövőbeli fejlődés irányelvei nem újkeletűek. Némelyik már kezdeti szakaszában van, néhány már jelentősebben meg is nyilvánul, némelyiket pedig ez ideig szem elől tévesztettük.

Az egyetemeink átalakulását felgyorsító, illetve lassító *alapvető tényezők* közül csak a szubjektíveket említjük: a tanárt és a hallgatót.

Régóta tudjuk, hogy megfelelő tudományos dolgozó és oktatók nélkül nem valósítható meg egy átfogó egyetemi reform. Ennek érdekében mégis keveset tettünk. Világos, hogy nekünk *komplett egyetemi oktatókra* van szükségünk, akik nemcsak a tudományos vívmányok értékelésére és tudásuk gyarapítására képesek, de megfelelő pedagógiai ismeretekkel és képességekkel, határozott világnézettel és megfelelő, személyes értékekkel is rendelkeznek. Helyes és haladó álláspontra kell helyezkedniük hivatásukkal *kapcsolatban,* a tudomány és pedagógiai munka, az egyetemisták és kollégáik, az egyetem (intézet) és a társadalom iránt, továbbá bírálóan viszonyulni a világhoz, a tudományhoz és önmagukhoz.

Kreatív, széles látókörű személyiségeknek kell lenniük, hogy helyesen fel tudják mérni a jelent és jövőt. Felelősségteljesen kell dolgozniuk, arra törekedve, hogy minél jobb és korszerűbb pedagógusok és nevelők legyenek — hogy hallgatóik segítőtársává, az önigazgatás aktív tényezőjévé váljanak, akik egyidejűleg vállalják az általános társadalmi haladás felelősségét, és az új társadalmi folyamatokba való aktív bekapcsolódást.

Ezekhez az alapvető követelményekhez tartozik még minden egyetemi tanár permanens önművelése és önnevelése. Személyiségének és munkájának tanulmányozása a tanárok és tudományos dolgozók értékeléséhez is segítséget nyújthat.

A hallgatónak szintén eleget kell tennie az eredményes tanulás feltételeinek, aktívan be kell kapcsolódnia az egyetem életébe és a tudományos kutatómunkába. A vele szemben támasztott követelmények a következők: a tudás meghatározott mennyisége és minősége, készségek és jártasságok, általános és speciális képességek, valamint munkaszokások fejlettsége, továbbá a választott hivatás iránti érdeklődés, az állandó, termelékeny munkára való motíváltság, néhány fontos álláspont, nézetek, felfogások stb.

Mindenki tudatában van, hogy hallgatóink jó része ezekkel a kvalitásokkal még a minimális mértékben sem rendelkezik (olyan mértékben, amely pótolható, továbbfejleszthető). Két kiút marad tehát a számukra: hogy az egyetemet elkeseredetten otthagyják, vagy pedig számos sikertelenség után alacsonyabb osztályzási kritériumok segítségével és a studiumok jelentős megnyújtásával mégiscsak oklevélhez jussanak. Társadalmi szempontból mindkét megoldási mód elfogadhatatlan. Az egyetlen helyes megoldás a következő: hogy az egyetemre megfelelő szelekció révén, csak az ilyen oktatásra alkalmas és érett fiatalokat vegyék fel, illetve, hogy a megkezdett oktatási reform keretében jobban felkészítsék őket az egyetemre.

Az egyetem gyökeres átalakulásának objektív feltételei sem mellékesek, de mégis nehezebb a minden szempontból kifogásatlan személyi tényezők biztosítása. Ezért foglalkoztunk velük részletesebben.

Végezetül tehát újból feltehetjük a kérdést: *Reformot vagy új egyetemet? Új, korszerű egyetemet — a jövő egyetemét* kell megalapoznunk, *amely megfelel a fejlett önigazgatás követelményeinek.*

Sok tekintetben teljesen új lesz, de egyes vonásaiban a régire, a jelenlegire fog hasonlítani (azon vonásaiban, melyek már eltávolodtak attól, amit elavultnak nevezhetünk). Nagy átalakulás előtt állunk. A fejlődés, akadályokkal és nehézségekkel teli útjára léptünk. Hozzáállásunkon, határozottságunkon, alkotóképességünkön múlik e folyamat intenzitása, és hatékonysága, amely még csak a csírájában és körvonalaiban alakult ki.

A társadalmi fejlődés szempontjából e kivételes jelentőségű és bonyolult cél elérésében a legnagyobb feladat az egyetemi tanárokra és a tudományra hárul, de ugyanakkor a szélesebb társadalmi aktivitást: a társadalmi erők mozgósítását is megköveteli.

Rezime

Reforma univerziteta ili novi univerzitet

U razmatranju te aktuelne problematike autor polazi od toga, šta je zapravo kod nas (posebno na Univerzitetu u Novom Sadu) na polju reforme — u naučnom radu, u transferu nauke i u pravcu osavremenjavanja nastavnog procesa — urađeno, koja su ona polja delatnosti koja su samo delimično zahvaćena ili su samo „dodirnuta" reformima pokretom, a koja su u potpunosti ostala izvan tih u suštini pozitivnih promena.

Tragajući za uzorcima takvog, u celini nezadovoljavajućeg stanja i sagledavajući posledice tih parcijalnih napora, zaključuje da na današnjem univerzitetu nužno mora doći do dubokog preobražaja. Treba da počne, intenzivna borba za novi, savremeni univerzitet koji istovremeno nosi u sebi i izvesne klice starog, klasičnog univerziteta a koje se javljaju u novom savremenom vidu.

Suština tog preobražaja je u uključivanju univerziteta u društveni život, u sistem udruženog rada, što pretpostavlja nov odnos nauke prema društvu i savremenije tretiranje osnovnih funkcija univerziteta — u njihovoj međusobnoj povezanosti i uslovljenosti.

Borbu za novi univerzitet povezuje i sa usavršavanjem sistema samoupravljanja na univerzitetu, sa izgradivanjem savremenog sistema naučnog rukovođenja, sistema informisanja i sa osposobljavanjem univerziteta da svoj rad naučno prati, proučava, vrednuje i usmerava.

Na kraju ukazuje na uticaj raznih društvenih faktora, samoupravnih i izvršnih organa na rad i razvitak univerziteta, kao i na ulogu društvenih organizacija u tom preobražaju.

Od osnovnih faktora tog preobražaja zadržava se samo na veoma važnim, odlučujućim subjektivnim faktorima: na univerzitetskom nastavniku i na studentu.

Svoj rad završava insistiranjem na mobilisanju svih društvenih snaga za preobražaj univerziteta od čega u mnogome zavisi dinamika opšteg društvenog razvitka.

Summary

Reforming the University or a New University

Discussing this current matter the author begins his work with a question: what is done (at the Universities) on the field of reformation, which are those fields of activities that are not reached yet in this reforming movement and which are those that totally stayed out of the positive changes.

In searcing for the reasons of this unsatisfactory state and looking at the results of these efforts we can come to a conclusion that it has to come to a great change. An intensive battle is to be started for a modern university which has some details from the old classical university.

The sence of this reform is the adaption of university to the social life and system of associated lamour, which can not be done without a new relation between the science and society.

The battle for the new university is connected to the system of self management at the university, with the building of a modern system of scientific management, information system and making the university ready to follow, study, value and lead it's own work.

At the end the author points out the effect of different social facts on the work and development of the university and the role of social organization in this reformation.

From the basic facts of reformation he points out only the most important ones, the subjective facts: the university professors and the students.

He finishes his work by insisting on the mobilization of social power in the reform of university, which would effect the speed of social development.

MIT HOZOTT ÉS MIVEL MARADT ADÓSUNK AZ OKTATÁSI REFORM A SZAKIRÁNYÚ OKTATÁS SZINTJÉN?

Kerekasztal-beszélgetés a Létünk szerkesztőségében

A bevezető tanulmányt írta, a kerekasztal-beszélgetést előkészítette, vezette és az elhangzottakat lejegyezte

SZÖLLŐSY VÁGÓ LÁSZLÓ

A nevelés történetének egyetlen korszakában sem éleződtek úgy ki az oktatás és nevelés alapvető kérdései — mit tanítsunk és hogyan tanítsuk azt —, mint napjainkban. Az oktatási-nevelési rendszerekben óriási belső feszültség jött létre — a régi és az új, a tradíciók és a modern (pedagógiai és pszichológiai) eszmék összeütközése rázza meg egész — sok tekintetben elavult szerkezetét.

Ugyanígy szemmel látható az ellentmondás az oktatással szemben támasztott társadalmi igények növekedése és a tanulók pszichofizikai lehetőségeinek korlátozottsága között — a társadalom által igényelt és szükségesnek vélt ismeretanyag átadása, befogadása és megtartása tekintetében.

Az ismeretek felhalmozódása nehezen megválaszolható dilemmát teremtett: milyen úton-módon átadni a tanulóknak a megnövekedett ismeretanyagot, és vajon ők — a tanulók (tekintetbe véve pszichofizikai adottságaikat) mennyiben képesek azt befogadni, megtartani, asszimilálni és a gyakorlatban hasznosítani? Hiszen az oktatás és nevelés intézményessé válása óta a neveléspolitika, a neveléselmélet és úgyszólván minden, e területet érintő tudomány alapvető kérdése: Mit tanítani? A társadalom érdeklődése is elsősorban az oktatás tartalmára irányul, és csak másodsorban vetődik fel a hogyan kérdése.

Minden kor és társadalmi rendszer rendkívüli figyelmet szentelt az oktatási anyag pontos meghatározásának. Ebből következik, hogy az oktatás — társadalmi tekintetben — mindig visszatükrözi a fejlődő társadalmi termelés, a kultúra, a tudomány, a technika helyzetét. Más megszövegezésben: az oktatás tartalmának (ahhoz, hogy az iskola a társadalom által vele szemben támasztott igényeknek permanensen meg tudjon felelni) állandóan követnie kell a termelés, a társadalom, a tudomány és a technika fejlődését.

Itt jegyezzük meg, hogy a tudomány, mint társadalmi tudatforma közvetlen levezetése az anyagi viszonyokból, a lét és tudat viszonyának

megengedhetetlen leegyszerűsítése volna: a társadalmi tudatot — bármennyire függ is a társadalmi léttől — viszonylagos önállóság is jellemzi. A tudomány például csak akkor jön létre, amikor a tapasztalat és az empirikus ismeretek egyszerű felhalmozása már nem elegendő a társadalmi termelés fejlesztésére. Emellett az anyagi viszonyokban végbemenő változások sem idéznek elő automatikusan azonnali változásokat a társadalmi tudatban: az új és a régi képzetek közötti (gyakran hosszan tartó) harc termti csak meg a megváltozott társadalmi lét szükségleteinek megfelelő új képzetek győzelmét.

Az új tudományos ismeretek (új képzetek) beépítése az oktatásba egy újabb áttétel eredménye. Amíg az anyagi fejlődés tempója lassú, a társadalmi tudatformák változása ezt a fejlődést (az említett fenntartásokkal) követni tudja; van idő az új képzetek beépítésére az oktatás tartalmába. Az évszázadokon át tartó lassú fejlődés lehetőséget nyújtott a tanulmányi anyag ugyanilyen tempójú bővítésére. A múlt századig az iskolában elsajátított tudás egy életre szólt, hiszen a társadalmi fejlődés, a termelési technológiák változásai nem igényelték a későbbi (esetleg, többszöri) kiegészítő és átképzést.

Korunk paradoxonja, hogy a tudomány és a technika fejlődése olyan mértékben felgyorsult (a tudományos ismeretanyag emberöltőnként egyszer-kétszer, egyes tudományágak területén néhány évenként megduplázódik), hogy az ember fejlődése (az egyedi embert értve alatta) nehezen tud vele lépést tartani. Tovább bonyolítja a kérdést, hogy a fejlődés eredményei a nevelésben új tartalomként — mint arról előbb már szó volt — csak hosszabb-rövidebb késéssel jelenhetnek meg.

Egyik paradoxon a másikat szüli: nem lehet (vagy legalábbis nehéz) egyensúlyba hozni a társadalom által „kifizetődőnek" talált tanulmányi időtartamot a tanulók számára szükséges (szükségesnek vélt!) ismeretanyag terjedelmével. Újabb, nehezen feloldható dilemma előtt állunk tehát: tovább nyújtani-e a tanulmányi időt (mely már így is az emberöltő közel egy harmadára terjed) — és meddig, vagy csökkenteni az elsajátítandó ismeretanyag mennyiségét? Bármelyik úton próbálunk is elindulni, úgy tűnik, zsákutcába jutunk. A probléma ugyanis kettős ellentmondást hordoz magában:

— Az iskola nyújtotta tudás ma már korántsem elég egy életre; gyakran — bizonyos tudományterületeken szinte törvényszerűen — már a tanulmányok befejezésekor elavult;

Az oktatási anyag bővülése, mely a tudományos fejlődés felgyorsulásából ered, olyan igényeket támaszt, melynek a tanulmányi idő és a tanulók pszichofizikai lehetőségei eleve gátat szabnak. Más szóval: a jelenlegi módon vagy kevesebb ismeretet tudnak a tanulók elsajátítani (ha az ismeretek mélyére kívánunk hatolni), vagy meg kell elégednünk sekélyebb tudással (ha széles tájékozottságra törekszünk).

Az információpszichológia nyelvére fordítva: vagy sok ismertetőjegygyel bíró, de kisszámú információt, vagy pedig kevés ismertetőjegyet tar-

talmazó nagy információmennyiséget tudunk csak átadni. Az igény — nyilvánvalóan — az, hogy minél nagyobb számú és minél több ismertetőjeggyel rendelkező információ felvételét tegyük, minél rövidebb idő alatt lehetővé.

Ha elfogadjuk King megállapítását, amely szerint az oktatás „... ismerethalmozás az emlékezetben és a kombináló képesség fejlesztése ..."[1] az oktatási folyamatot információátvitelként is vizsgálhatjuk. Az információelmélet már eljutott az információátvitel sémájának feltárásáig, megállapította legfontosabb törvényszerűségeit is.

Az információátvitel sémája:

Forrás	Kódoló berendez.	——→	Dekodáló berendez.	Felvevő

Itel'szon a tananyag magyarázatát információátviteli folyamatként írja le:

„Az adó itt a pedagógus, a vevő pedig a tanuló. A pedagógus a tanterveknek és a tanulók ismeretei színvonalának megfelelően kiválaszt bizonyos ismereteket, melyek fogalmakban és ítéletekben vannak rögzítve. Kiválasztja az ismeretek közlésének megfelelő kódjait, vagyis a szavakat és a kifejezéseket, a szemléltető eszközöket és a cselekvéseket, összeválogatja a megfelelő jelkombinációkat és megvalósítja átadásukat (beszél, mutat, cselekszik). Az információ, amíg a tanulók tudatába jut, néhányszor átkódolódik: a tanár elképzeléseiből és fogalmaiból beszédébe és cselekvéseibe, beszédéből és cselekvéseiből a tanulók érzékeléseibe és idegfolyamataiba, ezekből a folyamatokból a tanulók képzeteibe és fogalmaiba jut. Az átadott és átvett információk gyorsasága és terjedelme függ azoknak a közvetítő csatornáknak a kapacitásától, melyeken áthalad (a tanár és a tanulók fizikailag lehetséges cselekvéseinek mennyisége; az az információmennyiség, amelyet a tanulók egy időegység alatt képesek felfogni, stfb.).[2]

Ha az adó vagy a vevő nem tökéletes (a tanár magyarázata nem szabatos, azt a tanulók nem tudják megérteni), ha rossz az átkódolás (nem pontos szavakkal fejezi ki mondanivalóját, vagy azt a tanulók nem helyesen értelmezik), illetve ha az információ átadásában vagy átvételében zavarok keletkeznek (valami elvonja a tanulók figyelmét) — az információk egy része eltorzul vagy elvész.

Visszatérve az imént felvetett gyakorlati problámához, az igény a következőképpen fogalmazható meg:

a) növelni a közölt információk mennyiségét;

b) szem előtt tartva az ismeretanyag alkalmazhatóságát;

c) csökkenteni az információközlés időigényét;

d) kihasználni a közvetítő csatorna teljes kapacitását.

A megoldás lehetőségét a racionalizálásban kell keresni. Ebben a vonatkozásban a racionalizálás kiterjed a nevelés, az oktatás, a tanulás

egészére, a célból, hogy a tanulmányi idő, a tanulók (és nevelők!) pszichofizikai erőinek, valamint az oktatás eszközeinek ésszerűbb kihasználása által a nevelés és oktatás folyamatát hatékonyabbá tegye.

A taneszközök és oktatási módszerek racionalizálása a közvetítő csatorna kapacitásának az eddiginél teljesebb kihasználását célozza, melyet mint korunk pedagógiai imperativuszát így rövidebb idő alatt többet megtanulni, azzal, hogy a megtanult ismereteket biztosabban rögzítsük és bármely pillanatban mozgósíthassuk.

A múltban (és jórészt még a jelenben is) használt módszerek és eszközök nem biztosítják a mai ember számára szükséges minimális tudást. Új eszközök és módszerek kidolgozására és alkalmazására van szükség, melyek segítségével a mai nemzedéket felkészíthetjük, hogy élni, viselkedni, dolgozni, alkotni tudjon — holnap. Hiszen — J. Zielinski szavaival — „mi mindannyian sokkal ostobábbak vagyunk, mint akkor lennénk, ha megfelelő módon tanítottak volna bennünket."[3] Az új idők — nyilvánvalóan — új stratégiát követelnek.

Nemcsak arról van itt szó, hogy abszolút értelemben kell növelni az átadott tudás mennyiségét. Az oktatás funkciójának alapvető megváltozása azt igényli, hogy szelektáljuk egy kissé a szükségesnek vélt ismeretanyagot, de még inkább, hogy a lezárt ismeretek nyújtása, egyes műveletek végzésének elsajátítása helyett az újítások befogadására, a későbbi folyamatos önművelésre kell tanulóinkat alkalmassá tennünk — ilyen értelemben kell érteni az új stratégia kifejezést.

Az új igényeknek megfelelően a módszerekkel kapcsolatos szemléletmód is megváltozott: a comeniusi felfogás, az „artificium generale omnes omnia docendi" (mindenkit mindenre megtanítás művészete) helyett a módszerek sokféleége és ugyanannak a módszernek sokféle változata áll a pedagógus rendelkezésére, hogy az oktatás tartalmának, a tanulók fejlettségi szintjének, a pedagógiai szituáció objektív és szubjektív feltételeinek megfelelően választhassa ki az egyes didaktikai feladatok megoldására legalkalmasabb eljárásokat.

Az oktatási eszközök alatt még nemrég is elsősorban olyan (főleg műszaki) eszközöket értettek, melyek a megértést, az ismeretek elsajátítását meggyorsítandó, lehetővé tették a szemléltetést és a kísérletezést. Napjainkban az eszközök fogalma kiszélesedett: a szemléltetőeszközök mellé felsorakoztak a szóbeli és képi információkat nyújtó, kérdéseket feltevő és feladatok elvégzését igénylő, az értékeléshez és az önértékeléshez segítségül szolgáló taneszközök, melyek a tanítási és tanulási folyamat további szabályozását segítik elő (feladatlapok, munkafüzetek, proramozott tankönyvek, responderek, oktatógépek, sőt — nálunk egyelőre inkább csak kuriózumként — az elektromos számítógépek).

Itt hívjuk fel a figyelmet arra is, mennyire téves az a felfogás, mely az oktatás korszerűsítésének fogalmát a korszerű taneszközök alkalmazásával azonosítja, miközben minden más marad a régiben. Nem volna szabad szem elől téveszteni, hogy a nevelés komplex folyamat, melyben

a racionalizálási is komplex módon, nem pedig egyes elemeiben kell véghezvinni.

Választ kell találni mindenekelőtt arra, hogyan illeszthetjük be az egyes információhordozókat a különböző módszerek és szervezeti formák rendszerébe, milyen szerepet szánunk nekik az ismeretszerzés, de kiváltképp az alkalmazás folyamatában, nehogy a korszerű eszközök korszerűtlen pedagógiát konzerváljanak, hanem cselekedtetően, feladatok megoldása útján vezessék el a tanulókat az új ismeretekhez.

A kisipari oktatás ideje elmúlt a kisipari termeléssel együtt. Az új iskola létrehozásának kulcsproblémáját a tantervkutatások képezik, mint ahogy az új termelési technológia bevezetését is új termelési programok kimunkálása előzi meg. A hasonlat azonban egy ponton sántít: az új termelési technológiától a termelési költségek csökkenését, a termelékenység növekedését, munkaerő-megtakarítást várunk. A példában csak egy egybeesés van: a hatékonyság növelése, de nem várható sem az oktatás költségeinek, sem a pedagógusok számának csökkenése. Ellenkezőleg: a költségek is, az oktatásban dolgozók száma is szinte törvényszerűen emelkedni fog. És még ezen az áron sem érhetők el máról holnapra jelentősebb eredmények: ez többtényezős probléma — egy tényező esetleges kudarcaival az egész akció kudarcot vallhat. És milyen tényezők! — Mennyivel egyszerűbb rakétát lőni a Holdra, a tudomány mai állása mellett: ismerjük a Föld, a Hold, a rakéta útját, a rájuk ható erőket, stb. Az oktatásban viszont alig van szilárd tényező: a tanár, a diák, az ismeretanyag, de kiváltképp az az igény, melyet a társadalom 12—16 év múlva fog támasztani a ma első osztályba induló gyerekemberrel szemben...

És még egy felismerés: a gyermek nemcsak azt tanulja meg, amit az iskolai programokban előírt tananyagként megtanítunk vele, hanem mindazt, amit aktivitása révén önállóan elsajátít. Az oktatási rendszernek mindezt koherenciába kell hoznia ahhoz, hogy nevelésügyünk holnapja a mánál derűsebb legyen.

Éppen ez utóbbi — az oktatási rendszer — egyike az oktatás leggyakrabban (talán még helyesebb azt mondanunk: folyamatosan) változó tényezőinek. Az utóbbi három évtizedben nálunk éppúgy, mint szerte a világon, reform reformot követett. Századunk második felének rohamosan átalakuló világában a társadalmi fejlődés mind sürgetőbben igényelte az új iskolát, az új oktatási rendszert. És noha minden reform ezt ígérte, sok tekintetben még ma is több százéves pozíciókon állunk (klasszikus tanóra- és osztályrendszer — hogy csak a comeniusi hagyatékra utaljak).

Öt évvel ezelőtt nálunk minden eddiginél alaposabb, számtalan tabut negligáló, új felfogást tükröző reform kezdődött, mely idén jutott el a felsőoktatás szintjére. Nem célunk ennek a legutóbbi oktatási reformnak a mibenlétét ismertetni — számtalan dicsérő és talán még több elma-

rasztaló szó hangzott el vele kapcsolatban: nyilvánosan (értekezleteken, sajtóban, rádióban) csak úgy, mint félhivatalos vagy éppen magánbeszélgetéseken. Ezeknek a vitáknak közös sajátossága, hogy a legritkább esetben próbálták kétségbevonni a reform alapvető indokoltságát, elvi alapjait; a bírálatok az elvek gyakorlati megvalósításában jelentkező hibákra, mulasztásokra vonatkoztak elsősorban — sokszor nehezen tudtuk gyakorlattá váltani az elméletet.

Hogy egy pénzügyi hasonlattal éljek: hiába van bármilyen nagy címletű konvertibilis valutank, ehen halhatunk mellette, ha nem tudjuk helyi fizetőeszközre váltani. A valutát hivatalos pénzváltóhelyen válthatjuk be, a reform célkitűzéseinek „beváltóhelye" az iskola, a munkaszervezet — végső soron az egész társadalmi élet — itt kell gyakorlattá válnia a társadalmilag elfogadott elveknek. Hogy ez mennyiben sikerült? — Erre próbáltunk választ kapni kerekasztal-beszélgetésünk meghívott vendégeitől.

Célunk nem az volt, hogy értékelést adjunk, hanem hogy felvillantsuk a problémákat, néhány gyakorlati példán keresztül. Jól tudjuk, hogy az itt elhangzottak között cáfoló példákra is bukkanhatna az, aki nagyobb területen, vagy más összetételben vizsgálná ezt az olyan sokakat érdeklő és szinte mindenkit érintő kérdést; mi csak a problémák kiemelésére törekedhettünk.

*

A BESZÉLGETÉS VENDÉGEI: *Apci Erika*, a társadalmi tevékenységek iskolaközpontjának kulturológia szakos tanulója, *Bernát András*, a Lazar Nešić élelmiszeripari-technológiai iskolaközpont tanára és *Gyömbér Júlia*, ugyanennek a központnak a húsipari szakos tanulója, *Baranyi Rozália*, *Jankó Edit* és *Szabó István*, a Bosa Miličević áru- és pénzforgalmi iskolaközpont tanulói és *Varga Zoltán*, ugyanezen központ tanára, *Ágoston Pribilla Valéria*, a gépészeti iskolaközpont tanára, *Ágoston Gergely* pszichológus és *Balázs Piri István* oktató, magasszakképzett munkás, a November 29. húsárugyár dolgozói, valamint *Szebenyi János*, a Bratstvo Vagongyár mérnöke.

Bevezetőt DR. TÓTH LAJOS egyetemi tanár, ennek a területnek ismert vajdasági kutatója, a Létünk szerkesztő bizottságának tagja, mondott:

Mit értünk oktatási reform alatt? — Elsősorban az oktatás újítását, korszerűsítését. Világszerte folyamatban vannak és voltak a múltban is átfogó iskola-, illetve oktatásreformok és részleges vagy parciális reformok. Ez utóbbiak leggyakrabban csak a tantervet, az oktatás tartalmát, ennek megvalósítását, tehát az oktatási folyamatot érintik. A mi reformunk átfogó reform, mely az oktatási rendszer egészének megreformá-

lására, korszerűsítésére irányul, de természetesen ezen belül felöleli a többi — már említett — mozzanatokat is: a tartalmat, az oktatási folyamatot stb.

A következő kérdés: szükség volt-e az oktatás reformjára? — Visszatekintve az 1974 előtti állapotokra, megállapítható, hogy az oktatási rendszerben — noha már 1944-ben meghirdettük az osztálytársadalomból visszamaradt dualizmus felszámolását — még mindig megvoltak a dualizmus maradványai: még mindig voltak olyan iskolák, melyek megrekesztették a tanulóifjúság egy részének előrehaladását, teljesebb kibontakozását, voltak úgynevezett zsákutcák, melyekből csak nagy nehézségek árán lehetett kijutni. Ez különösen a szakképzést nyújtó iskolákat sújtotta.

Más téren is érezhető volt a lemaradás: a szakemberképzés valóban nem tudott lépést tartani a társadalom, elsősorban az ipari-gazdasági fejlődés ütemével, képtelen volt az igényeket kielégíteni. Nyilvánvaló, hogy eszményi megoldás nincs, de a lemaradás a hetvenes évek elejére annyira érezhetővé vált, hogy határozott közbelépést igényelt. Így került sor az oktatási reformra.

Nem tartom itt szükségesnek történelmi visszapillantást adni, a X. pártkongresszus határozatait idézni, csak annyiban utalok rájuk, hogy elvileg megszabták a tennivalókat: olyan rendszer kidolgozása, mely biztosítja a mindenkire kiterjedő általános oktatást (8+2 évvel) és az erre épülő hivatásirányú oktatást. A mi beszélgetésünk témája éppen ez az utóbbi, a szakképzés.

A szakképzés mindenütt, de különösen a fejlődő országokban az oktatási rendszer sarkalatos pontja, legérzékenyebb, legbonyolultabb kérdése. Kifogástalanul és hibátlanul megtervezni, de főleg megoldalni nagyon nehéz. Az egésznek az alapját a ma, a holnap és a távolabbi jövőben szükséges szakemberprofil megtervezése képezi. Az oktatási reform előkészítő fázisában mi is ezen töprengtünk legtöbbet. Az előkészítő szakaszban még egy problémával találkoztunk: kevés idő állt rendelkezésünkre. Ennek ellenére a legtöbb helyen sikerült megkörvonalazni a szükségesnek vélt — legalábbis a mának megfelelő — profilokat. Viszont nem voltunk képesek abban az időszakban — és ez a mára is kihat — távlatokban gondolkodni.

Jól tudjuk, hogy az egész oktatási rendszer a társult munkára alapozódik, annak a szükségleteire és részvételére. Vajdaság-szerte 16—18 iskolaközpontban végzünk vizsgálatot, ezt kiterjesztjük a már munkába lépett fiatalokra, majd folytatni fogjuk az egyetemeken is, hogy választ kapjunk a középiskolai szinten végzett oktatással kapcsolatos kérdéseinkre.

A társult munka és az oktatási központok között kialakult bizonyos kapcsolat. Ennek egyik mutatója, hogy a szakirányú oktatás előadókádderének kb. egyharmadát a társultmunka-szervezetek adják. Ez egy újabb kérdést vet fel: Vajon ezek a mérnökök, jogászok, közgazdászok, stb.

tényleges kapcsolatot képeznek-e vagy egyszerűen kényszerből, terhes kötelezettségként vállalták az oktatómunkát? Az oktatási központok egyébként is a társultmunka-szervezetekre vannak utalva: többségük a szakmai gyakorlatokat is csak velük együttműködésben tudja megvalósítani. A társultmunka-szervezetek tényleges bekapcsolása azonban az oktatás átalakulásának előkészítő szakaszában sem, később sem történt meg maradéktalanul. Leggyakrabban mások által előkészített kérdéseket szegeztünk nekik: jó lesz-e ez a megoldás, megfelel-e ez a profil stb. Mindezek következtében elég sok nyílt kérdés van a tantervekkel kapcsolatban, de bonyolítja a helyzetet, hogy az elméleti alapoktól a gyakorlati szükségletekig és lehetőségekig sok mindent kell ismernie annak, aki ezekhez nyúl, ezekre keresi a megoldást.

Az elmondottakhoz kapcsolódik egy újabb kérdés, a tankönyvek kérdése, és a következő: hogy ezek az oktatási központok, melyek nagyon széles körű feladatokat vállaltak magukra, melyek meglehetősen önállóak a munkájukban — ott készítik a tanterveket, a tankönyvek jórészét — mennyire tudnak ezeknek a feladatoknak eleget tenni.

A munka megindult, az első két éven túl vagyunk, az első végzett nemzedék munkába állt vagy eljutott az egyetemre. Voltak bizonyos elvárások: például az, hogy a középiskolát végzett fiatalok kb. 60 százaléka munkába áll és 40 százaléka tanul tovább. Habár pontos adatokkal még nem rendelkezünk, egyes jelzésekből arra következtethetünk, hogy ezek az arányok alaposan felborultak: egyes szakmákban még 10 százalék sem tudott elhelyezkedni. (Feltehető a kérdés: szükség volt-e ezekből a szakmákból ilyen létszámra!) Akik nem tudtak elhelyezkedni, akarva-akaratlanul az egyetemek felé fordultak; korai volna még arról beszélni, hogy ott mennyiben állják meg a helyüket...

Mindenesetre: az oktatási reform egy korszerűsítési folyamatot indított el. Mennyire jutottunk el ebben, előrehaladást vagy egy helyben topogást lát-e az, aki az oktatás gyakorlatát figyeli — ez is egyike azoknak a kérdéseknek, melyekre választ várunk, éppúgy, mint az oktatás szervezési formáival és módszertani-didaktikai előrehaladásával kapcsolatos kérdésekre.

*

SIKERÜLT-E ELSZAKADNUNK A TÖBB ÉVSZÁZADOS OKTATÁSSZERVEZÉSI ÖRÖKSÉGTŐL?

BALÁZS PIRI ISTVÁN:

Lényeges különbséget tapasztalunk a ma érkező tanulók és a néhány évvel ezelőttiek között. Nemcsak arról van szó, hogy ma két évvel idősebb; tehát testileg és lelkileg érettebb tanulók jönnek a gyárba, hanem

lényegesen más a felkészültségük, a munkához való viszonyuk is. De ugyanez megnyilvánul már akkor is, amikor — még mint egységes középiskolások — a termelési alapismeretek keretében jönnek termelési gyakorlatra.

ÁGOSTON GERGELY:

Évek óta rendszeresen vizsgálom a gyárba érkező fiatalokat. A pszichológiai tesztekkel végzett vizsgálatok is alátámasztják azt, amit a fiatalokkal dolgozó oktató megfigyelés alapján tapasztalt: nemcsak intelligenciaszintjük magasabb, ami abból következik, hogy megszűnt a negatív szelekció (valamikor erre a szakmára csak a szerényebb képességű gyerekek jöttek), hanem az egységes középiskolában szerzett ismereteik szélesebbek, alaposabbak. Mindez hozzájárul ahhoz, hogy könnyebben alkalmazkodnak a különböző helyzetekhez, általában könnyebben illeszkednek be a csoportba.

Mint a gyakornokokat vizsgáztató bizottság tagja is látom, milyen lényeges különbség van a régi típusú szakmunkásképző iskolát végzett és a mostaniak felkészültsége között. És ez a különbség nemcsak a szakmai tudásban, hanem az általános műveltségben és az önigazgatás szempontjából fontos ismeretekben is megnyilvánul. Pedig a gyakornokokkal — függetlenül végzettségüktől — egyformán foglalkozunk a gyakornoki idő alatt.

BALÁZS PIRI ISTVÁN:

Nagyon lényeges körülmény, hogy szoros az együttműködés a gyár és az iskola között. a termelési gyakorlatok tartalma állandóan nyomában jár annak, amit az iskolai tanterv előirányoz. Amit az iskolai órán elméletben megtanulnak, gyakran már a következő foglalkozáson gyakorlatilag is megismerik: megvalósulhat az elmélet és a gyakorlat egysége.

VARGA ZOLTÁN:

Sajnos, nem mindenütt ilyen derűs a helyzet. Bizony nagyon sok helyen jelen vannak még a régi formák. Igyekszünk nem lezárt ismereteket átadni, hanem megnyitni az önálló ismeretszerzés útját, elsősorban az egyéni önképzésre való felkészítéssel. Ez azonban jórészt a tantermek falain belül folyik, ahol a társult munkával való kapcsolat időről időre megvalósul ugyan — látogatások és a nyári szakmai gyakorlat útján — de nem folyamatos.

A korszerű oktatási formák és eszközök tekintetében nehéz általáno-

sítani: attól kezdve, hogy milyen épületet „örökölt" az iskola, addig, hogy milyen volt az anyagi ellátottsága, tehát mennyit fordíthatott beruházásra, számtalan körülmény befolyásolta és befolyásolja ma is a felszereltség fokát. Az a véleményem, hogy ebben a tekintetben az általános iskolák a szakirányú oktatási központok előtt vannak.

SZEBENYI JÁNOS:

Az iskola és a munkaszervezet kapcsolatának leggyakoribb formája a tanulók termelési gyakorlata. Ez elsősorban a munkaszervezettől igényel alapos felkészülést: tartalmat adni ennek a gyakorlatnak, mert enélkül csak vállalati séta lesz, aminek nincs sok értelme. Emellett tudni kell azt is, hogy vannak munkaszervezetek — ilyen az enyém is, a Bratstvo Vagongyár, ahol jórészt nagy munkadarabokon dolgozunk —, melyekben sokszor balesetveszélyes munkafolyamatok vagy területek is vannak. Úgy kell tehát megszervezni a gyakorlatokat, hogy a tanulókat ne tegyük ki veszélynek, mégis teremtsük meg a munkavégzés lehetőségét. Figyelemmel kísérve ezeket a gyakorlatokat meggyőződhettem, hogy a fiatalok szívesen és érdeklődéssel dolgoznak, de csak akkor, ha célját és értelmét látják annak, amit csinálnak.

A vállalat és a megfelelő szakirányú iskolaközpont között jó az együttműködés: káderrel is, felszereléssel is segítjük az oktatást. Sajnos, éppen az én munkaszervezetem egyike azoknak, amely állandó kádergondokkal küzd: a fiatalok számára nem vonzó ez a szakma, évről évre mind kevesebben választják ezt a hivatást. Nyilvánvaló, hogy fokozni kellene a pályaválasztási tanácsadás keretében ezeknek a foglalkozásoknak a népszerűsítését.

APCI ERIKA:

Tény az, hogy sok helyen megmaradt az előadás és a többi sok százéves oktatási forma, de az is tény, hogy mind többször kerül sor újszerű témafeldolgozásra is. Mikor első éves korunkban tanárunk először ajánlotta egy-egy téma önálló feldolgozását, többségünk vonakodott. Ma már gyakori az egyéni kezdeményezés is, ami az önálló munkába vezet be, ami az eddigi passzív befogadás helyett az aktív kutatásra ad teret és lehetőséget. Mennyivel érdekesebbek — és főleg hasznosabbak — ezek az órák, mint amikor az előadást hallgatjuk! Sajnos, nem minden tantárgynál van így: nálunk elsősorban a szaktárgyak keretében szakadtak meg az évszázados hagyományok. Nem a tanár utasít, hogy hova menjünk, hanem ki-ki a saját témája és érdeklődési köre szerint vizsgálódik. Természetes, hogy ilyenkor az osztályozás is másképp történik, mint a megszokott számonkérésnél.

ÁGOSTON PRIBILLA VALÉRIA:

Nagyon szerencsésnek tartom a szakirányú oktatás tantervében az irodalom és a művészet tantárgyak összevonását. Annak ellenére, hogy csak két éve tanítok, alkalmam volt tapasztalni, milyen nagyszerűen egészíti ki a két tantárgy anyaga egymást. Tanulóink gazdagabbakká, önállóbbakká válnak ezáltal és irányítani tudjuk őket a későbbi permanens önművelés felé, aminek az anyanyelv ismerete és a könyvvel való bánni tudás az alapvető eszköze.

SZABÓ ISTVÁN:

A reform megelőzte saját anyagi bázisát: meghozták a törvényt, meghozták a tanterveket és csak hosszú évek után készülnek el (ha egyáltalán elkészülnek) azok a tankönyvek, melyekből tanulnunk kellene. Nekünk például alig van tankönyvünk, ennek hiányában pedig bizony sok még a tollbamondás is, így hiába várjuk, hogy megváltozzon az évszázados oktatási gyakorlat.

A különböző tantárgyak anyaga is sokszor fedi egymást. Azt mondjuk, hogy a diákok túl vannak terhelve. Hogyne lennének túlterhelve, amikor ilyen értelmetlen kettőzések is előfordulnak. Az iskolai munka és az otthoni tanulás átlagosan napi tíz órát igényel; hol vagyunk mi a 42 órás munkahéttől? Sok mindenen nem lehet változtatni, de legalább ahol volna rá mód — a tantervek egybehangolásánál például — segíteni kellene rajtunk.

BERNÁT ANDRÁS:

Nagy érdeklődéssel vártuk a reform által ígért változásokat. Igyekeztünk felkészülni a tantervek meghozatalára is, amiben csak részben működhettünk közre. Mert miből is állt a mi közreműködésünk? — Az úgyszólván kész tantervi javaslatot vitatta meg az oktatási és a megfelelő termelő munkaszervezet szakembereinek egy csoportja. Az elhangzott megjegyzésekre kaptunk ugyan választ, de ez főleg azt magyarázta meg, miért nem kell (vagy nem lehet) változtatni a javaslaton. Azt például, hogy a gyakorlati oktatás nagyobb óraszámmal vegyen részt az ismeretek nyújtásában, nem értük el. Hasonló sorsra jutott az a megjegyzésünk is, hogy változtatni kellene az egyes tantárgyak óraszámán. Hogy mégis valóra válthassunk legalább valamit az elképzeléseinkből, az elméleti és a gyakorlati oktatást — a társult munkával egyetértésben — úgyszólván összeszőttük. Ez persze csak abban az esetben lehetséges, ha egy oktatási központ egy termelő munkaszervezet számára nevel kádereket.

Nagy várakozással tekintettünk az alkotmányos jogok érvényesítése elé az oktatásban — arra a jogra gondolok, hogy mindenki anyanyelvén tanulhat. Szomorú példáról kell beszámolnom: egyik tanulónk kiiratkozott, mert több tantárgyat nem az anyanyelvén adnak elő. A tanároknak is nehézségeik vannak, mert — a finanszírozás sajátos módja következtében — kénytelenek vagyunk nyelvileg vegyes tagozatokat létrehozni: például 20 magyar és 10 szerbhorvát anyanyelvű tanulóból áll a tagozat. A magyar anyanyelvűek egy része nem tud úgy szerbül, hogy megértené a szerbhorvát nyelvű előadást, de a szerbhorvát ajkúak közül többen egyáltalán nem tudnak magyarul Mi marad hátra? — ugyanazon az órán ugyanazt az anyagot két nyelven előadni.

A tankönyvek hiánya sokszor gátolja, hogy korszerű módon tanítsunk: a tanulóknak valamilyen formában rögzíteniük kell az anyagot, a korszerű taneszközök alkalmazásának emellett objektív akadályai is vannak. Idén 21 tagozatunk van és 10 tantermünk, helyesebben: 10 helyiség, amit tanteremnek használunk...

Sok szó esett itt arról, hogy a reform egyik célkitűzése az oktatás dualizmusának felszámolása volt. Nos, ez sem sikerült teljes egészében: ma is vannak „úri" iskolák és „munkásiskolák". Ma is vannak iskolák, ahova azok mennek, akik folytatni akarják tanulmányaikat — majdnem kizárólag ilyenek iratkoznak oda. És ha megnézzük, milyen szülők gyerekei ezek, könnyen tisztába jövünk a dolgokkal, hogy a felsőfokú oktatás a cél. Vannak azután olyan iskolák is, ahol könyörgünk a tanulóknak: iratkozz ide, szüksége van rád a társadalomnak!... A mi iskolaközpontunkban az idén történt meg először, hogy a beiratkozási pályázatra száz százalékban jelentkeztek. Mivel nem tudtak máshova beiratkozni, az utólagos pályázaton nálunk is betelt a létszám.

A tanulók létszámát tartományi szinten, a társult munka igényei alapján határozzák meg. A November 29. Húsárugyárnak például 30 szakmunkásra lesz szüksége, mi tehát 30 tanulóra írtuk ki a pályázatot. Arra nem gondolunk, hogy harmincuk közül néhányan minden bizonnyal továbbtanulnak, de valószínűleg le is morzsolódik közülük egy-kettő?

GYÖMBÉR JÚLIA:

Szó sincs róla, hogy a 30 fiatalnak, aki ide iratkozott, leghőbb vágya hentesnek lenni. A többség ilyen, de van köztük aki pék, elárusító, fordító vagy valami más szeretett volna lenni. Mivel az a szak éppen abban az évben nem nyílt, vagy oda nem vették fel, idejött. Elég szép jutalmat kapunk, az étkezés sem megvetendő, tudjuk, hogy az elhelyezkedés biztosítva van, de amíg ezt tanuljuk, addig is azon a másikon jár az eszünk, ahova nem juthattunk el. Jellemző az a beszélgetés, amit a napokban haliottam: én délben kezdem számolni, hány órát kell még dolgoznom — mondja az egyik, én már tízkor, az ebédszünetkor — vá-

laszol a másik. Ugyan — kapcsolódik be a beszélgetésbe a harmadik — én már ma rettegek, ha arra gondolok, hogy holnap dolgoznom kell.

A másik problémánk az, hogy — noha tavaly magyar tannyelvű osztályba jártunk — (van párhuzamos szerbhorvát tagozat is) az idén mégis, a szerbhorvát mellett négy tantárgyat (munkaszervezés, gépelemek, gépkezelés, mikrobiológia) szerb nyelven hallgatunk, mert nincs magyarul tudó tanár ezek tanítására. Egyetlen lehetőségünk a magolás, ez pedig nem lehet cél.

VARGA ZOLTÁN:

Mindannyiunkat foglalkoztató kérdés, hogyan lehetne tehermentesíteni a tanulókat. Tanterveinket továbbra is a maximalizmus jellemzi, amihez súlyosbító körülményként járul, hogy tanterveink sincsenek. A szűk szakosítás következtében vannak szakmák, melyekre egész Vajdaságban két tagozat nyílik, 60 tanulóval, mondjuk, ügyvitelgépesítés. Ilyen létszámra biztosan sohasem adnak ki tankönyvet. Marad tehát a jegyzetkészítés. Egy magyar nyelvű jegyzet gazdasági ára ilyen példányszám mellett 650 dinár körül van. Micsoda anyagi befektetést igényel a szűk felaprózottság mellett a jegyzetellátás, nem nehéz kiszámolni.

Véleményem szerint rossz az elméleti és a gyakorlati óraszám aránya. Nem sikerült úgy felépíteni a rendszert, hogy ez az arány helyrebillenjen, pedig ez az előbb említett problémát is közelebb vinné a megoldáshoz — ha az általános (elméleti) szaktárgyi ismeretek mellé a gyakorlati oktatás adná a szűk szakmai profilhoz szükséges ismereteket. Félő, hogy a folyamatban levő tantervmódosítás sem csökkenti lényegesen a követelményeket; továbbra is a lexikális tudáson lesz a hangsúly.

AZ ISMERETEK JELLEGE ÉS A GYAKORLATI IGÉNYEK

BERNÁT ANDRÁS:

Nem kívánom receptként előírni senkinek azt a gyakorlati oktatást, amit mi alakítottunk ki, de egyes elemeit sokan megszívlelhetik. A termelési gyakorlatok keretében minden tanuló megismeri az egész termelési folyamatot; nem csoportosan, hanem egyénileg, a legjobb termelőmunkások mellé beosztva, az oktató és a szaktanárok közreműködésével. A munkás érdekelve van, hogy a tanuló minél tökéletesebben elsajátítsa a munka minden csínját-bínját, mert így lehet csak ténylegesen segítőtársa. (A tanuló jutalma független a teljesítménytől.)

JANKÓ EDIT:

Az osztályozás alapjául legtöbbször a megtanult ismeretek reprodukálása szolgál. Ez azonban nem a reformtól függ, mert a reform előtt is voltak tanárok, akik a kreatív gondolkodást többre értékelték az egyszerű visszamondásnál (és így is osztályoztak), de a tanárok többsége saját szavai reprodukálását várja tőlünk.

APCI ERIKA:

Tizennégy tantárgyunk van és három könyvünk — igaz, vannak tantárgyak, melyeket könyvből nem lehet sem tanulni, sem osztályozni. Mi kultúrmunkásoknak készülünk, arra, hogy a helyi közösségben, a munkaszervezetben a művelődési élet szervezői legyünk. Lassan másfél éve készülünk már erre a pályára, de ilyen céllal még nem léptünk munkaszervezetbe. Tehát a gyakorlatot nem is osztályozhatják — nincs minek alapján. Színházba járunk, újságok szerkesztőségébe, könyvtárba, kiállítást rendezünk, de nem csináljuk azt, amire készülünk: munkaszervezetben, helyi közösségben kultúrakciót szervezni (még ilyen szervezést látni sem) volt eddig alkalmunk.

Különben is, egy generáció már végzett, de közülük senki sem dolgozik a szakmában, mert egyetlen egyet sem alkalmaztak közülük munkaszervezetben vagy helyi közösségben.

GYÖMBÉR JÚLIA:

Nálunk a gyakorlat jelentős szerepet kap az osztályozásnál, de vannak tantárgyak, ahol az elméleti ismereteket osztályozzák. Tankönyveink viszont ezekből sincsenek, aminek hiányát lépten-nyomon érezzük.

SZABÓ ISTVÁN:

Abból, amit az imént hallottunk, arra következtethetünk, hogy a társult munkának nincs szüksége kultúrmunkásokra. Illetve szüksége talán van, csak nem igényel egész embert.

APCI ERIKA:

Másról van szó, azt hiszem: van a munkaszervezeteknek üzemi lapja, kultúrmunka is folyik, de nem találják úgy, hogy ezt kulturológusra kellene bízni. Itt egy bácsi, ott egy néni végzi ezt a munkát, kisebb-

nagyobb tiszteletdíjért, noha legtöbbször nem is a pénz a döntő, mert ezek az emberek szeretik a kultúrmunkát, és többségük díjazás nélkül is szívesen csinálná. Az viszont úgy látszik, egyelőre még mellékes körülménynek számít, hogy ez a munka is képzett szakembert kívánna.

SZEBENYI JÁNOS:

A hiányos tankönyvellátás következtében előállt felemás helyzet (előadás vázlatkiemeléssel, vagy tollbamondás) felveti a kérdést: mi lehet az osztályozás kritériuma. A tanár — bizonyos mércék alapján — leosztályozza a tanulót, ez az osztályzat bekerül a végbizonyítványba, majd az oklevélbe. Azután munkába áll a fiatal és újra kell tanulnia — ha nem is mindent, de sokmindent, mert hiányzik valami a starthoz, amit az iskolának kellett volna megadnia: tudása nem akcióképes.

Gyakorlati szempontból próbálom megközelíteni a kétnyelvű oktatást is. A tanuló megtanulja egyik nyelven — mondjuk magyarul — a szakkifejezéseket, azután amikor munkába lép, a másik nyelven is meg kell tanulnia. Ez pedig sok munkát és hosszú időt igényel.

VARGA ZOLTÁN:

Fordítottam néhány könyvet magyarra. Mindegyikben, fejezetenként kiemeltük a szerbhorvát nyelvű szakszókészletet. Ha a tanár következetesen számonkéri ezeket, a munkába lépő fiatal szakembernek nem lesznek terminológiai problémái.

Van más példa is: a műszaki főiskola magyar tagozatain az előadások magyar, a gyakorlatok szerbhorvát nyelven folynak, ami megint csak hozzásegíti a magyar ajkú tanulót a másik szaknyelv ismeretéhez.

SZEBENYI JÁNOS:

Az elmúlt évek során az iskolák és a termelő munkaszervezetek között kialakultak az együttműködésnek bizonyos formái. Ezek egyebek mellett a középtávú fejlesztési tervek kidolgozásában is megnyilvánulnak. Ezek a tervek azonban csak abban az esetben jelentenek megbízható alapot az oktatás számára, ha részleteikben is alaposak. A most folyó előkészületek hamarosan definiálják azokat a szükségleteket, melyek a következő tervidőszakban jelentkeznek. Az oktatás azonban nem rövidlejáratú ciklus; hosszú távú tervezést igényel. A ma javasolt változások effektusai lehet, hogy csak egy évtized múlva érnek be. Azt hiszem, a fő probléma ebből a lassú tempóból ered, ezt kellene valami módon felgyorsítani.

ÁGOSTON GERGELY:

Mi valóban egyik évről a másikra határozzuk meg, mennyi és milyen szakemberre lesz szükségünk. Viszonylag könnyebb a technológiai változásokat megtervezni, mint előrelátni, hogy az új technológia mennyi és milyen profilú kísérőkádert igényel. Különösen nem tudjuk ezt tíz évre előirányozni, hiszen a fejlődés olyan gyors, hogy ha versenyképesek akarunk maradni, lehet, hogy 10 év múlva olyan technológiával kell dolgoznunk, melyről ma még fogalmunk sincs.

VARGA ZOLTÁN:

A beiratkozási keretlétszámok megállapításakor leggyakrabban a munkáselhelyező szolgálat adatai szolgálnak alapul: itt állapíthatók meg a pillanatnyi igények és az egyes profilokból jelentkező káderfelesleg. Az idén például egész Vajdaságban csak egy kereskedő-tagozatot nyitottak. A probléma ott van, hogy a finanszírozó, a megfelelő tartományi érdekközösség távol áll a társult munkától, annak tényleges vagy távlati igényeibe nincs betekintése. Hogy milyen mércék, milyen felmérések alapján, mindenesetre megállapítják, hogy Vajdaságban az idén ennyi és ennyi, ilyen profilú szakemberre van szükség. Így azután nyílnak olyan tagozatok is, melyekre egyáltalán nincs szükség.

Ez a gyakorlat persze az oktatási szervezeteket is nehéz helyzetbe hozza, mert az igényelt előadóprofil is ezzel párhuzamosan évről évre változik.

AZ ÚJ TÍPUSÚ SZAKEMBER KÍVÁNT ÉS VALÓS PROFILJA

DR. TÓTH LAJOS:

Végtelenül bonyolult és összetett a kérdés: legyen jó szakember — mondjuk — és a szakmai ismeretek garmadát értjük alatta, általános műveltséget várunk tőle, legyen jó önigazgató is — ami eszmei-politikai és erkölcsi igényeket is támaszt iránta. Eszményi szinten ez természetesen elérhetetlen, de tudnunk kell, egyrészt, hogy valójában milyen szakember nevelése is a cél, másrészt pedig — itt most mellőzve a szűk szakmai ismereteket — melyek azok az általános emberi tulajdonságok, amelyek kialakítása általános nevelési feladat. Ehhez arra van szükség, hogy az oktatás és a nevelés valóban egységes, rendkívül hatékony rendszerré integrálódjon, mely az óvodai neveléstől az egyetemi oktatásig azonos célok felé törekszik, összhangban van, egymásra épül, melyben nincsenek befejezetlen félbeszakítások, kettőzések és üresjáratok.

ÁGOSTON GERGELY:

Szakmunkásképzésünkből hiányzik az idegen nyelv. Ma, a technológiák nemzetközi cseréje idején az, aki idegen nyelvet nem ismer, eleve hátrányosabb helyzetben van azzal szemben, aki ismeri valamelyik világnyelvet. Természetesen nem úgy képzelem el, hogy az amúgy is nagy óraszámokat újakkal tetézzük, hanem a tananyag racionalizálásával kellene megteremteni a lehetőséget a nyelvoktatáshoz. Ezzel azokon is segítenénk, akik továbbtanulnak: nem kellene két évi kihagyás után a félig elfelejtett nyelvismeretek nyomai után kutatniuk.

BARANYI ROZÁLIA:

Legyen jó önigazgató — hallottuk az imént. Vajon hol tanuljunk önigazgatást? — Az ifjúsági szövetségben, ami társadalmi-politikai és nem önigazgatási szervezet, vagy egy sablonos tanácsülésen, ahol az előterjesztés után megkérdezik: Egyeztek? — és rábólintunk anélkül, hogy feltennénk magunknak a kérdést, mi az, amivel egyezünk... Mi tehát nézői, nem pedig részvevői vagyunk az önigazgatásnak.

SZABÓ ISTVÁN:

Az iskolában elméleti ismereteket kapunk arról, milyen a társultmunka-szervezetekben az önigazgatás, mert tudtommal senkinek sem volt még közülünk alkalma arra, hogy végignézzen, -hallgasson egy vállalati munkástanácsülést. Az, hogy az iskolai önigazgatásban ott vagyunk, nem készít fel bennünket arra, hogy maholnap teljes értékű szakemberként vehessünk részt a munkaszervezet önigazgatásában. Emellett az iskolai önigazgatásban — ha elvétve is — előfordul, hogy szubjektív körülmények, bizonyos megcsontosodott tanári magatartás rossz szolgálatot tesz a diákönigazgatás kibontakozásának.

APCI ERIKA:

Az iskolai SZISZ-szervezet munkája szerintem jó alapot nyújt arra, hogy mi, fiatalok megismerkedjünk gyakorlatban is az önigazgatás elemeivel. Amikor arról vitatkozunk, hogy vásároljunk-e színes tévét vagy sem, tulajdonképpen önigazgatunk, mert eszközeinkről döntünk. De mehetnénk még előbbre is: arról volt szó, hogy menjünk-e szüretelni vagy sem. Mivel a többség arra szavazott, hogy ne, így nem mentünk, tehát ebből jövedelmet sem valósíthattunk meg. Amíg diák vagy, a diákönigazgatásban kell megállnod a helyed.

BALÁZS PIRI ISTVÁN:

A nálunk dolgozó tanulók közül néhányan mindig részt vesznek a munkástanács vagy a munkaszervezet ülésein, megismerkednek a problémával, hallgatják a vitát, tanúi a döntéshozatalnak. Szerintem ez megkönnyíti számukra, hogy ha majd munkába lépnek, teljes jogú tagként is bekapcsolódhassanak a vállalati önigazgatásba.

DR. TÓTH LAJOS:

Ahhoz, hogy az önigazgatásra nevelés teljesebb tartalmat kapjon az oktató munkában, szükséges, hogy az oktatási központok és a munkaszervezetek együttműködése kiterjedjen az önigazgatás területére is. Persze, ez elég kényes kérdés, mert egy tanulócsoportnak rendszeresen ott kellene lennie az önigazgatási szervek ülésein. És még így sem tájékozódhatnának az önigazgatás minden összefüggéséről, mert ahhoz tényleg benne kellene élniük a munkaszervezetben, ismerniük kellene a napirenden szereplő kérdések minden összefüggését. De ha erre ilyen szinten nincs is lehetőség, az viszont minden oktatási szervezetnek kötelessége — és ez a reform egyik célja is —, hogy a tanulókat minden tekintetben készítse fel a társult munkába való bekapcsolódásra.

ÁGOSTON GERGELY:

Tisztában kell lennünk azzal, hogy bármilyen alapos felkészültséget ad is az iskola, a fiatal szakember munkába lépés után könnyen „elvesz" a munka, a szabályzatok, a jogok és kötelességek szövevényében. Hogy ez ne történjen meg, nálunk a gyakornokok rendszeres képzésben vesznek részt: megismerkednek az önigazgatási aktusokkal, a vállalati önigazgatással, a társadalmi-politikai szervezetekkel, stb. Nekünk is érdekünk, hogy a fiatal szakember minél előbb teljes értékű önigazgató is legyen, éppen ezért meg vagyok győződve arról, hogy egyetlen munkaszervezet sem zárkózik el, ha az iskola ilyen irányú együttműködést kezdeményez.

Van azonban az önigazgatásnak még egy területe, amit az önigazgatóvá nevelésbe be kellene kapcsolni: a képviseleti szervek és az önigazgatási érdekközösségek. Itt az önigazgatás áttételesen, küldöttek útján valósul meg és jelentős összegek felett rendelkeznek. Mindenképpen tanulságos volna a fiatalok számára végigkísérni a döntéshozatalt — nemcsak az érdekközösségek, hanem jóval előbb: már a küldöttségek szintjén.

*

Lehetetlen reprodukálni mindazt, ami a háromórás beszélgetés során elhangzott: a pályaválasztás-pályirányítás, az előadói káder pedagógiai felkészültsége, sőt egyáltalán a pedagógusképzés és a pedagóguspálya anyagi és társadalmi megbecsülése, a tanár-diák viszony és sok más — nem szorosan a beszélgetés témaköréhez tartozó kérdéssel kapcsolatos véleményt, hozzászólást őriz a beszélgetésen készült magnófelvétel.

Mi dr. Tóth Lajos szavaival zárjuk beszámolónkat, melyek rávilágítanak a beszélgetés céljára és summázzák annak értékét is: *Célunk az volt, hogy a közvéleményt egy kissé felrázzuk, hogy figyelmét ezekre a problémákra irányítsuk. Elérkezett az az idő, amikor nem elképzelések, feltételezések, hanem pozitív és negatív gyakorlati példák alapján tudunk beszélni a reformról. Szükség van a megtett út felmérésére, és ebben a felmérésben nagyon hasznos a különböző vélemények összevetése. Az oktatás nálunk valóban közügy és abba úgyszólván mindenki érdekelt — akár úgy, mint részvevő, akár mint szülő, vagy mint a társult munka dolgozója.*

Jegyzetek

1. Itelszon, L. B.: Matematikai és kibernetikai módszerek a pedagógiában. Budapest, 1969.
2. Itelszon, L. B.: I. m. 183—184. oldal
3. Zielinski, dr. J.: Kompjuter kao nastavno sredstvo — Nastava i vaspitanje, Zágráb, 1968/1.

Szimpozion

Tóth Lajos

A JELEN ÉS A JÖVŐ EGYETEME

Az idei dubrovniki nemzetközi értekezlet javaslatai

A Ma egyeteme — Univerzitet danas elnevezésű dubrovniki nemzetközi szeminárium immár a felsőoktatás jelentős nemzetközi fórumává vált. 1956-ban nyitotta meg első ízben kapuit, s azóta a több mint száz országból évenként idesereglő egyetemi oktatók, az egyetem kérdéseivel foglalkozó szakértők, az oktatásügy irányítói és az egyetemi hallgatók száma meghaladta a 4600-at. Az idei mintegy negyven beszámolóval együtt az elmúlt 24 év folyamán az írásbeli beszámolók száma már meghaladja a 900-at. A beszámolókban és a tartalmas viták folyamán úgyszólván minden időszerű s a nemzetközi érdeklődésre igényt tartó kérdés szóba került. A sok érdekes téma közül csak néhányat említünk:

— az egyetem autonómiájának lényege;
— az egyetem irányítása;
— a tudományos munka és az egyetem (szerepe);
— a nemzetközi együttműködés lehetőségei (ezen a téren);
— a felsőoktatás korszerűsítése és demokratizálása;
— az egyetem és a társadalom;
— az egyetemi hallgatók helye a megreformált egyetemen;
— az oktatás tervezése;
— az egyetem szerepe a tudomány alkalmazásában;
— az egyetem munkájának, hatékonyságának értékelése stb.

Az előadások anyagát minden évben eljuttatták az értekezleten résztvevő országok egyetemeinek, s így a világ sok országában nemcsak tájékoztatásul, de segítségül is szolgált. A beszámolókban közzétett adatok, valamint az egyes országokban e téren végbemenő változások bemutatása általában híven tükrözi a világméretekben kialakult alapvető törekvéseket, a felsőoktatás fejlődésének sajátosságait, ütemét — a közös és az eltérő vonásokat egyaránt.

Az idei, huszonnegyedik ülésszak központi témái a következők voltak: A felsőoktatás koncepciói és rendszerei a világban — ma és holnap, és A permanens képzés és a felsőoktatás.

Az idei dubrovniki nyári egyetemen 55 ország képviseltette magát, a 395 részvevők egyharmada külföldi volt.

Az egyetem társadalmi helyzete és feladatai, az egyetem reformja, továbbfejlesztésének lehetőségei, elsősorban a fejlett országokban, valamint a gyorsabban fejlődő, nemrég még elmaradottaknak számító országokban, már több mint két évtizede a figyelem központjában áll. Manapság ez úgyszólván mindenütt időszerű, sőt égető kérdéssé vált. Az egyetemet az utóbbi időben sok bírálat érte és éri. Sokat írtak és beszéltek már az egyetem bezárkózottságáról, visszahúzó hagyományairól, kisebb vagy nagyobb fokú elavultságáról, és megújításának társadalmi szükségszerűségéről. A felsőoktatás (s általában az oktatás) válsága szintén gyakori beszédtéma, de ugyanakkor helyesen mutatnak rá a tudomány és az oktatás növekvő szerepére, jelentőségére, termelőerővé válására. Az egyetem egyrészt a tudomány fő forrása, másrészt itt képezik ki legmagasabb szinten a szakembereket és a jövő tudósait, tehát most a tudományos-műszaki forradalom mind teljesebb kibontakozásának korában, jelentősége valóban nagy. Fejlődésbeli lemaradása súlyos következményekkel járhat. Ezért, különösen a mi viszonyaink között, jogosan merült fel a kérdés: *képes-e az egyetem, napjaink egyeteme, a növekvő társadalmi szükségleteknek és elvárásoknak kellő mértékben eleget tenni?*

A felgyülemlett problémák, a megoldásra váró kérdések özöne határozta meg a Dubrovnikban megvitatásra került témák megválasztását: az élet, a valóság vetette őket felszínre. A két főtéma szerencsésen egészítette ki egymást.

Az első témakör központi kérdése a következő volt: *Új egyetemre van-e szükség vagy csak a régi (a mostani) megreformálására?*

Ezzel a kérdéssel több beszámoló (Kavran, Suvar, Karman) behatóan foglalkozott és ezt a vitában részvevők nagyobb része is érintette.

Nem vállalkozhatunk a jórészt két nyelven megjelent mintegy háromszáz oldalas anyag részletes ismertetésére — ezt minden egyetemi karon és intézetben tüzetesen meg kellene vitatni —, de íme néhány érdekes, elgondolkoztató megállapítás a beszámolókból:

— A végzett szakemberek mennyisége és minősége teszi lehetővé minden országnak a nemzetközi munkamegosztásba való beilleszkedést, valamint az ún. technológiai rabságtól (függő viszonytól) való megszabadulását.

— A tudományos vívmányok intenzív alkalmazása által (az egyetemi oktatásban) tárgytalanná válik az oktatás és a tudomány hagyományos ellentéte.

— Korunk pragmatizmusa, az alkalmazott tudományok előretörése, az alaptudományok, a társadalomtudományok háttérbe szorításának veszélyét hordozza magában.

— Nálunk Szlovéniában dolgozik a legkevesebb egyetemi végzettségű szakember, de a Német Szövetségi Köztársaságban is lemaradás tapasztalható ezen a téren.

— Az egyetemek, az egyes egyetemi karok kutatásai sok mindre kiterjednek, csak a saját munkájukat nem képesek tudományosan követni, tanulmányozni.

— Nehezen szabadulunk meg a középkori egyetem hagyatékától és a hagyományos gondolkozástól.

— A szocializmusban az a cél, hogy minél többet termeljünk minél kevesebb munkával — ehhez kell az egyetemi képzést is idomítani: szorosabban kell összekapcsolni a társadalom anyagi és szellemi termelésével.

— Egyetemeink nem törekedhetnek az egyoldalúan képzett, csak a szűkebb szakmájához értő szakemberek („fah-idióták") oktatására — széles alapokat és látókört kell biztosítania, a szűkebb szakosításra, specializációra majd az üzemben, a munkahelyen kerül sor.

— Felszámolni az elavult felfogásokon alapuló értékelési rendszert és az oktatók között kialakult hierarchikus viszonyokat stb.

A beszámolókban és a vitában többen foglalkoztak az egyetem és a társult munka kapcsolatával, és az eddigi reformtörekvések tárgyi-személyi akadályaival, valamint eredményeivel. A külföldi beszámolók és felszólalók érdekesen mutatták be fejlődésük, törekvéseik főbb irányait, és időszerű problémáikat.

Arra a kérdésre, hogy *hol tartunk, mit értünk el eddig reformtörekvéseink megvalósításában és mennyiben nevezhető ez egyetemi reformnak,* csak egy-két előadó és néhány vitázó keresett választ. Pedig ez képezi további akcióink, fejlesztési stratégiánk kiindulópontját. Csak az eddigi fejlődés tárgyilagos felmérése és értékelése adhatja meg a választ arra a kérdésre is, hogy teljesen új egyetem (felsőoktatás) megalapozására van-e szükség, vagy a permanens reformok útján, fokozatosan kell, és lehet eljutni az új egyetemig — a jövő egyeteméig.

E kérdés taglalásánál az objektivitás mellett nagyon fontos követelmény: *a reális hozzáállás — adottságaink, lehetőségeink reális felmérése.* Ezenkívül figyelembe kell venni azt is, hogyan jutottunk el fejlődésünk mai fokáig, és milyenek lesznek (feltehetően) a közeljövő és a távolabbi fejlődés irányvonalai és követelményei.

A felfogások, a nézetek, az értékelések szemszögei gyakran különböztek egymástól. Egyesek rövid, mások hosszabb távon gondolkozva fejtették ki véleményüket, és vázolták a jövő körvonalait. Legnagyobb „vihart", a legélénkebb vitát azok a fejtegetések váltották ki, melyek szerint a mai egyetem nem képes a komolyabb megújhodásra, átalakulásra, nem felelhet meg az új társadalmi követelményeknek; valahogy „túlélte" önmagát és megért a pusztulásra. Helyette egy egészen újat, korszerűbbet kell alapítani.

Az ilyen és hasonló vélemények eléggé „magukra hagyatottak", több tekintetben egyoldalúak, és nem egészen reálisak. Ilyen hozzáállással nemcsak nálunk, de másutt is sok mindent a földig kellene rombolni, és alapjaitól újjáépíteni.

Az ilyen és valamivel enyhébben fogalmazott tételek elfogadása azt jelentené, hogy a mai egyetemeink nem hordoznak magukban semmi korszerűt, nem képesek a haladásra, fejlődésük akadályának a felszámolására. Ez semmiképpen sem elfogadható. A probléma lényege abban nyilvánul meg, hogy *megengedhetetlen űr tátong a társadalom forradalmi átalakulása és az egyetem, a felsőoktatás meglehetősen lassú, egyenetlen, megtorpanásoktól és tévelygésektől terhes alakulása között.* Ilyen körülmények közepette az egyetem nem képes kielégítő módon betölteni társadalmi szerepét, és a fejlődés ilyen jellege magában hordozza az ésszerűtlenség bizonyos elemeit.

A kiút tehát *a tervszerűen irányított mélyreható változásokban — a folyamatos reform megvalósításában van.*

A mi viszonyainkat tekintve a cél egészen világos: *nekünk korszerű, a társadalmi szükségletekhez dinamikusan alkalmazkodó, önigazgatási alapokon fejlődő egyetemre van szükségünk.* E cél elérése érdekében pedig a fejlesztési stratégia kialakítására és hatékony akciók megindítására van szükség, ami többek között feltételezi:

— a tudomány szélesebb körű és hatékonyabb alkalmazását a felsőoktatás jelenlegi szintjének megállapítására és távlati fejlesztésének megalapozására; és

— az alapvető viszonyok megváltoztatását az egyetem és a társadalom (társult munka) között, de az egyetemen belül is.

A mélyreható, átfogó egyetemi reformnak társadalmunkban, természetesen, *a permanens képzés elvére kell épülnie.* Ezt tette az idei dubrovniki szeminárium második témakörét annyira időszerűvé.

A permanens, az állandó, folyamatos képzés és az egyetem kapcsolatát megvilágító beszámolókból is felsorolunk néhány érdekes gondolatot és javaslatot:

— Korunk követelménye: a tanulás és a munka vagy a munka és a tanulás, de nem a tanulás nélküli munka.

— Ennek az elvnek a tiszteletben tartása lehetővé teszi, hogy az oktatás „javai" minél több ember tulajdonába jussanak.

— Hozzájárul a társadalom humanizálásához, és a sokoldalúan képzett személyiség kialakításához.

— A dolgozók permanens képzése a termelőerők fejlesztésének fontos feltétele.

— Minden szakembert képesíteni kell, hogy munkaszervezetében aktív tényezővé váljék a problémák megoldásában és a fejlődés irányvonalainak meghatározásában.

— Ennek az elvnek megfelelően, az egyetemi oktatásnak sokkal rugalmasabbnak és dinamikusabbnak kell lennie, s a hangsúlyt mindinkább a tanuló alany aktivitására kell helyezni" stb.

Az egyetemnek tehát egy egészen új szerepkört kell vállalnia, a szakemberek képzésében és továbbképzésében. Ez pedig új munkaformák bevezetését sürgeti: tematikus tanfolyamok szervezését, a megfelelő tv-

adások, illetve a távhallgatás rendszeresítését, nyári egyetemek létesítését, a mentor-rendszer továbbfejlesztését, a műszaki eszközök, az oktatási technológia széles körű bevezetését, az ún. „nyílt egyetem" egyes mozzanatainak megvalósítását, illetve tökéletesítését. Így fokozatosan lehetőség nyílik nemcsak a továbbképzésre (különböző formáinak, változatainak az alkalmazására), hanem az átképzési szükségletek kielégítésére is.

Erre pedig csak olyan egyetem képes, amely tisztában van a szükségletekkel, amely szoros kapcsolatot épít ki a társult munkával, és maga is a társult munka rendszerének szerves része.

A társadalmi szükségletek tökéletesebb kielégítése mellett igen fontos az egyéni szükségletek és lehetőségek kielégítésére való törekvés. Ez társadalmi rendszerünk, az önigazgatás lényegéből ered: lehetővé tenni mindenki számára, hogy adottságainak és érdeklődésének megfelelően elérje a képzettség legmagasabb fokát. Azzal, hogy mi a képzettség, az emberformálás fogalma alatt nemcsak tudásszerzést, képességfejlesztést, készségek és jártasságok kialakítását értjük, hanem az ember teljes, integrált alakítását. Éppen ezért a permanens képzés elvének szorgalmazása *az egyetem nevelői feladatának teljesítését helyezi előtérbe.*

Az egyetemre háruló feladatok tehát mind összetettebbé válnak. Ezekkel a feladatokkal az egyetemnek meg kell birkóznia. De nem a társadalomtól elzárkózva, magára hagyatottan, hanem a többi érdekelt tényezővel együttműködve.

A káderszükségletek minél tárgyilagosabb megállapítása pl. nem lehet csak az egyetem feladata, de a jelenlegi körülmények között az sem várható el, hogy a munkaszervezetek káderigényeiket pontosan meghatározzák. Ezen a téren is gyakran van szükség a tudományos módszerek és eszközök alkalmazására, ami a tudományos intézetekkel, az egyetemmel való szoros együttműködésre készteti a társultmunka-szervezeteket, valamint a gazdaság- és társadalomfejlesztés irányítóit. Így válik a társult munka részéről kifejezésre jutó igények és együttműködési készség az egyetemi reform legfőb hajtóerejévé.

A dubrovniki eszmecsere meggyőzően bizonyította, hogy nem elég csak a mának élni és esetleg a közeljövőbe tekinteni. *Távlati terveket kell készíteni,* a kitűzött célok érdekében pedig sokkal hatékonyabb lépéseket tenni és akciókat szervezni az egyetemeken. Ezek a törekvések és változások szoros kapcsolatban vannak az oktatás más fokozatain végbemenő változásokkal, reformtörekvésekkel, valamint a társadalmi élet valamennyi lényeges változásával. Az oktatási reform egy országban sem lehet tökéletes és eredményes a felsőoktatás gyökeres megreformálása nélkül. Sőt éppen az e téren bekövetkező átalakulás, a fejlődés pozitív hatással lehet az alsó- és a középfokon végbemenő újítási folyamatokra. Ez a tétel fordítva is érvényes: a felsőoktatás területén alkalmazott részleges megoldások, a reform következetlen végrehajtása árnyékot vet az előző oktatási fokozatokra is. Végeredményben a felsőoktatási intézmé-

nyekből kerülnek ki a szakemberek, a pedagógusok, kiknek minősége jórészt meghatározza a reformtörekvések eredményességét, de innen kellene kiáramlania a tudománynak és az elméletnek, mint a reformmozgalom alappillérének is. Ezekre az összefüggésekre a dubrovniki értekezlet is kellő mértékben rámutatott. Ezenkívül a tudomány egyenletes és tervszerű fejlesztését és célszerű felhasználását szorgalmazta.

Eddigi fejtegetéseinkben alig szóltunk *az egyetemi hallgatóról*, akinek az érdekében — végeredményben a társadalom érdekében — ezek a változások történnek.

Néhány beszámolóban, különösen az egyetemi hallgatókéiban világosan rámutattak a helyzet elavultságára, túlhaladottságára, hogy az egyetemisták még mindig csak az előadások passzív hallgatói, alig vesznek részt a tudományos munkában, munkájuk értékelési módja teljesen elavult, sőt még a megalázó vonásoktól sem mentes stb. Elhangzottak azonban olyan beszámolók is, amelyek már jelentős változásokról tanúskodnak; gondolunk itt elsősorban az egyetemi hallgatóknak a kutatómunkába való bevonására, és a korszerű oktatási formák alkalmazására. Az egyetemi tanárok és a hallgatók sikeres együttműködéséről, valamint az egyetemistáknak az önigazgatásba történő hatékonyabb bevonásáról ugyancsak hallottunk a szemináriumon.

Ebben a tekintetben általában nagy a lemaradás, pedig a lehetőségek megvannak rá. Az elvek és a célkitűzések valóra váltásának azonban még számtalan akadálya van az egyetemeken. Ezért is emelték ki a szemináriumi javaslatokban a változások fontosságát, az egyetem életének és munkájának minden területén, különösen pedig az egyetemisták szerepvállalásának szükségességét az önigazgatási szervek munkájából, a döntéshozatalból és a határozatok valóra váltásából.

Mindez szoros kapcsolatban van az önigazgatási viszonyok fejlesztésével, az oktatás folyamatának korszerűsítésével és a munka értékelésének megváltoztatásával.

Az átfogó átalakulások, a gyökeres változások csak a szükséges feltételek biztosításával valósíthatók meg. A magasan képzett szakemberekbe, a tudósokba, a tudomány fejlesztésébe történő befektetések mindig megtérülnek, csak ha eléggé gazdaságosak és ésszerűek. Felsőoktatásunk ugrásszerű mennyiségi növekedése, világméretekben is ritkaságszámba menő expanziója nagy befektetéseket, jelentős pénzeszközöket igényel. Ezek az anyagi befektetések azonban csak akkor lesznek igazán gyümölcsözőek, ha a személyi tényezők, az egyetemi oktatók és egyetemi hallgatók rendelkeznek azokkal a kvalitásokkal, amelyek a munka eredményességének előfeltételei. Ez a két személyi tényező tehát az eddiginél sokkal nagyobb figyelmet és elméleti munkát érdemelne.

Ez a jövő feladatai közé tartozik. Ezzel kapcsolatban az is fontos, hogy az egyetemi tanárokat és munkatársaikat megbecsülje és anyagilag is serkentse társadalmunk.

A felsorolt (és itt nem is említett) időszerű kérdések megoldása hatá-

rozott és következetes hozzáállást, elmélyültebb elemző- és értékelő munkát, több interdiszciplináris kutatómunkát igényel.

A tennivalók száma tehát igen nagy. Majd az elkövetkező évek megadják a feleletet, hogy elmozdultunk-e a holtpontról és hogy jó irányban haladunk-e.

Az idei dubrovniki tanácskozás mindenesetre igen tanulságos volt. Sok értékes útmutatást adott, és bátorítólag hatott azokra, akik a gyorsabb haladás és a mélyreható változások szorgalmazói.

Külön említésre méltó a szemináriumon uralkodó *demokratikus légkör*, az egymás problémái és álláspontjai iránt tanúsított megértés, a vélemény és ellenvetés szabadsága, a nemzetközi együttműködésre való törekvés.

A világ különböző egyetemeinek képviselői, küldöttségei sok azonos és különböző nézettel, felfogással találkoztak. Ez jórészt fejlettségi fokukat és fejlődésük sajátosságait tükrözi. Lehetetlen felbecsülni, hogy ki mit vitt magával az értekezletről. Azt azonban határozottan állíthatjuk, hogy senki sem távozott dolga végezetlen és nyugodt lelkiismerettel, hogy „nálunk minden a legnagyobb rendben van". Ellenkezőleg: feltehetően sokan eltöprengtek, hogy mi az, amit eddig jól, vagy esetleg rosszul csináltak. A gazdag tapasztalatok birtokában pedig egyetemük szerepét és jövőjét is világosabban látják.

Az egyenjogú nyelvhasználatról szóló tanácskozás

SZAKTANÁCSKOZÁS VAJDASÁG SZAT NEMZETEINEK ÉS NEMZETISÉGEINEK EGYENRANGÚ NYELVHASZNÁLATÁRÓL

Ez év február 26-án és 27-én a Tartományi Közigazgatási Intézet szervezésében szaktanácskozást tartottak a nyelvi egyenrangúság időszerű kérdéseiről Vajdaságban. A tanácskozás kezdeményezője a Vajdasági Képviselőház Végrehajtó Tanácsa volt. A szaktanácskozáson beterjesztett közlemények és a felszólalások a nyelvhasználatot számos szempontból világították meg. A több mint kétszáz résztvevő meghívását, illetve a benevezések elfogadását úgy eszközölték, hogy elsősorban azok a szaktisztviselők és közvetlen vezetők legyenek jelen Újvidéken, akik a községben, de még inkább a különböző típusú társultmunka-szervezetekben tevékenykednek. Így a tanácskozás az eredményekről és a teendőkről is reális képet nyújtott.

A szaktanácskozás résztvevőinek gazdag tapasztalatcsere volt ez, kiváltképpen azoknak, akik a községekben és főleg a társultmunka-szervezetekben vagy valamely szakszolgálatban tevékenykedve a tanácskozás eredményei alapján gyarapítják majd jártasságukat. Ezért a szaktanácskozás szervezőinek egyik feladata a tanácskozás anyagának megjelentetése, hogy eredményei minél több ember számára hozzáférhetővé váljanak. A Tartományi Közigazgatási Intézet gondoskodott arról, hogy a tanácskozás anyagát — a különböző nyelveken megírt szakdolgozatokat és felszólalásokat, amelyeket a tanácskozáson a Tartományi Képviselőház szakszolgálata szimultánul fordított — teljes egészében Vajdaságnak mind az öt hivatalos nyelvén elkészüljön. Az öt kiadvány megjelentetésének költségeit azonban már az Intézet képtelen volt teljes egészében fedezni. Ezért a Tartományi Közigazgatási Intézet különkiadványként a szaktanácskozás anyagát szerbhorvát nyelven fogja megjelentetni, és a tartományi folyóiratokhoz fordult azzal a javaslattal, hogy a már elkészült megfelelő nyelvű kéziratot, lehetőségeikhez mérten, jelentessék meg.

A magyar nyelvű kéziratot az Intézet folyóiratunk rendelkezésére bocsátotta, hogy a Létünk publikálja. Folyóiratunk szerkesztősége úgy ha-

tározott, hogy ennek a javaslatnak teljes egészében eleget teszünk, s az 1979 februárjában megtartott szaktanácskozás rendelkezésünkre bocsátott anyagát megjelentetjük.

Ez év utolsó számában közöljük Rudi Sova, a Vajdasági SZAT Képviselőháza alelnökének beszámolóját és az Intézet igazgatójának bevezetőjét, továbbá a tanácskozás napirendje alapján meghatározott sorrendben a beterjesztett első hat közleményt. Folyóiratunk jövő évi januári—februári számában közöljük a további hét szakdolgozatot, amelynek szerzői: Marija Boljanović, dr. Várady Tibor, Vladimir Popin, Darinka Nedeljković, Gulka Géza, dr. Jan Kmec és Molnár-Csikós László magiszter. Az 1980-as év első számában közöljük a tanácskozás eredményeinek összefoglalóját is.

Szerkesztőségünknek nincs lehetősége arra, hogy a szakdolgozatok szerzőinek a tanácskozáson elhangzott bevezetőjét és a vitában elhangzott felszólalását is közölje. De a tanácskozás részvevői és más érdekelt szerzők számára a Létünk lapjai mindig készséggel rendelkezésükre áll, hogy szakdolgozatukat folyóiratunk olvasóinak hozzáférhetővé tegye.

R. L.

Kovács László

A TANÁCSKOZÁS BEVEZETŐJE

Elvtársnők és Elvtársak!

Megnyitom a Vajdasági Szocialista Autonóm Tartomány nemzeti és nemzetiségei egyenrangú nyelv- és íráshasználatával foglalkozó tanácskozást.

Engedjék meg, hogy a tanácskozás szervezői nevében köszöntsem és üdvözöljem: Molnár Vilmost, a Tartományi Képviselőház elnökét, Bognár Mihályt, a Tartományi Szakszervezeti Szövetség elnökét, Matija Sedlakot, a VSZAT Elnökségének alelnökét, Petar Jovanovićot, a Szerbiai Képviselőház alelnökét, Azem Azemit, a Kosovo SZAT Elnökségének tagját, Enver Redepit, a Kosovói Végrehajtó Tanács alelnökét, Stipan Milašint, a VSZAT elnökségi tagját, Vasa Milićet, a KSZ Tartományi Elnökségének tagját, valamint a KSZ, a Tartományi Szocialista Szövetség, a Szakszervezeti Szövetség, a Szocialista Ifjúsági Szövetség és mindazon szervezetek és egyesületek képviselőit, akik köztársaságainkban és a Kosovói Tartományban is az egyenrangú nyelv- és íráshasználat szorgalmazói és oltalmazói; a köztársasági kutatóintézetek, az egyetemek és egyéb szakintézmények képviselőit, ill. a tanácskozás valamennyi jelenlevő részvevőjét!

Röviden ismertetném e tanácskozás lényegét és célját. Tartományunkban megkülönböztetett figyelmet szentelünk a nemzeti egyenjogúságnak, s ezzel összhangban az egyenrangú nyelvhasználatnak is. A Tartományi Képviselőház és a Végrehajtó Tanács állandó figyelemmel kíséri az idevonatkozó politika végrehajtását és a törvényes rendelkezések tiszteletben tartását, bár a Tartományi Közigazgatási Intézet ilyen irányú tevékenysége sem lebecsülendő. Az egyenrangú nyelvhasználat továbbfejlesztése ugyanis már jó ideje sürgeti egy ilyen tanácskozás megszervezését, egyrészt az eredmények felmérése, másrészt pedig a fogyatékosságok kiküszöbölése végett.

A Tartományi Végrehajtó Tanács tehát elsősorban az említettek végett hagyta jóvá a Közigazgatási Intézetnek a mostani tanácskozás meg-

tartására tett javaslatát. Az illetékes szakemberek, a tudományos és politikai dolgozók körében ugyancsak nagy visszhangra lelt a kezdeményezés. Valamennyien hajlandóságot mutattak arra, hogy tevékenységükkel, beszámolókkal és szakmunkájukkal hozzájáruljanak a felvetődő problémák megoldásához. Tudatában vagyunk, hogy ezt a tanácskozást másként is megszervezhettük volna, mert az elhangzott beszámolók, szinte kivétel nélkül, külön tanulmány tárgyát is képezhetnék. Az elkövetkezőkben tehát ilyen irányban fejlesztjük tovább tevékenységünket. Bízunk benne, hogy ezzel a tanácskozással jó alapozást végeztünk, s hogy erre már könnyű lesz tovább építeni. Nem szeretnénk fellengzős kijelentéseket tenni, de véleményünk szerint az egyenrangú nyelvhasználat terén mi máris olyan eredményeket értünk el, amilyenekkel senki sem dicsekedhet. Szocialista közösségünkben azonban bevett szokás — s ennek nemcsak Tito elnök, de a JKSZ is állandó szorgalmazója —, hogy a sikerek árnyékában meghúzódó fogyatékosságokat is felfedjük, illetve, hogy a megtett útra mindig visszapillantunk. Tesszük pedig ezt azért, mert meggyőződésünk, hogy az alkotó bírálatnak nagyobb foganatja van, mint a sikerekkel való hivalkodásnak. Mai tanácskozásunkra is így kell tekinteni; szem előtt tartani, hogy a fogyatékosságok jelzését és a bírálatot mindig a jószándék vezérli. Szeretnénk, ha valamennyien gazdag tapasztalatokkal távoznánk, ha olyan tanulságot vonhatnánk le az itt elhangzottakból, amelyekkel még inkább előrelendítenénk az egyenrangú nyelvhasználatot Reméljük, hogy a beszámolók kapcsán élénk vita alakul ki, s hogy a tanácskozás így nem lesz célja tévesztett.

Tanácskozásunkon mind a 44 tartományi község képviselteti magát: végrehajtó tanácsbeliek, társadalmi-politikai és tudományos dolgozók, szakemberek, munkaszervezeti, helyi közösségi, önigazgatási érdekközösségi, képviselő-testületi, igazságszolgáltatási és közigazgatási képviselők vannak jelen.

A részvevők összetételéből ítélve sikeres munkát várunk a tanácskozástól

Rudi Sova

VAJDASÁG SZAT NEMZETEI ÉS NEMZETISÉGEI NYELVÉNEK ÉS ÍRÁSÁNAK EGYENRANGÚSÁGA MINT AZ ÖNIGAZGATÁSI TÁRSADALMI-POLITIKAI ÉS GAZDASÁGI ÉLET ÉS MUNKA VALAMENNYI FOLYAMATÁBA VALÓ EGYENRANGÚ BEKAPCSOLÓDÁS FELTÉTELE

A nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangúsága többnemzetiségű szocialista önigazgatási közösségünkben a szocialista önigazgatási viszonyok fejlődésének feltételeként, kifejezett osztálykérdésként, a különböző nemzetiségű munkások és anyanyelvük egyenrangúságának, valamint az ember és a polgár egyéni szabadságjogai és jogai gyakorlásának kérdéseként jelentkezik.

Ez a kérdés valamennyi önigazgatási szocialista erő, de különösen a Kommunista Szövetség állandó figyelmének tárgya.

Tito elvtárs egy alkalommal a következőket mondotta a nyelvről: „Véleményem szerint nemzeteink és nemzetiségeink különböző nyelve és írása olyan értékes kulturális örökség, amelyet ápolni kell, mert lehetővé teszi, hogy a kommunikációs eszközök révén sikerrel megvalósítsuk a szocializmus eszméit, erősítsük a testvériséget és egységet."

„Nemzet és nemzetközi viszonyok" című munkájában Edvard Kardelj a következőket hangoztatja: „A nyelv nem egyedüli és nem döntő tényezője a nemzet fogalmának, mert a különböző nyelvek már akkor is megvoltak, amikor még nem léteztek nemzetek. Csak a szűk látókörű nacionalista logikával nem egyeztethető össze, hogy a jövőben is létezzenek különböző nyelvek és gazdag kulturális formák, a mai értelemben vett nemzet nélkül. A nemzetek közeledése és összeolvadása tehát nem a nyelvek asszimilációján vagy összeolvadásán át vezet... Az új szocialista Jugoszlávia, illetve ennek uralkodó szocialista erői elvetik a nemzetek, a nyelvek és a kultúrák erőszakos összeolvasztására irányuló törekvéseket. A jelenlegi feltételek közt értelmetlen a nemzetnek mint meghatározott történelmi kategóriának elhalási folyamatát összekapcsolni a nyelvek összeolvadásával. Nem a nyelvek, hanem az emberek fognak egy felsőbb általános emberi közösséggé összeolvadni, s ezt a folyamatot egyáltalán nem zavarja majd a többnyelvűség, annál is inkább, mivel a magasabb általános kultúrában az emberek általában több nyelvet fognak beszélni Nyilvánvaló, hogy a nagy nemzetek nyelve

lesz egyben a nemzetközi nyelv is. De nyilvánvaló az is, hogy a nyelveknek egymásra gyakorolt hatása, amely már ma is fennáll, megnövekszik. Azt a kérdést viszont, hogy ezek a hatások a nyelvek összeolvadásához vezetnek-e vagy sem, nyugodt lélekkel a jövő nemzedékére bízhatjuk"

Közismert, hogy a nyelvnek szociális ismérvei is vannak. A nyelv az ember egész lelki és szellemi aktivitásának külső verbális kifejezése. A nyelv a különböző társadalmi közösségekbe szerveződött emberek lényeges és elválaszthatatlan jellemzője, Marx szerint „a nyelv magának a gondolkodásnak az eleme, a gondolatok tényleges (életes) kifejezésének az eleme..."

A nyelv és társadalom között kölcsönös viszony van; nincs nyelv társadalom nélkül és társadalom nyelv nélkül. A nyelv a társadalomban a szociális és kulturális élet legkülönbözőbb területein az egymással való érintkezés és az alkotó tevékenység eszköze.

Hogy a nyelv a kulturális és társadalmi életben, a munkások és a dolgozók közötti kapocs, a szocialista együvé tartozás megszilárdításának tényezője lesz-e, vagy pedig ellenkezőleg, megbolygatja szilárd nemzetiségi viszonyainkat, azaz türelmetlenséget és összetűzéseket szít, hogy a nemzeti és nemzetiségi kultúra szabad fejlődésének akadálya lesz-e, az a nyelvi kérdésekhez való hozzáállásunktól függ.

Vajdaság SZAT alkotmánya nemcsak jogot ad az anyanyelv és írás használatára, hanem biztosítja is azt. A nyelv az emberi jogok gyakorlásának előfeltétele, így a Szerb Szocialista Köztársaságban és tartományunkban is. Nálunk senki sem korlátozhatja mások nyelvi szabadságjogait és senki sem élhet vissza e szabadságjogokkal, szétválasztásunk és elkülönítésünk céljából. Éppen ezért a KSZ politikája a nyelvet az integráció és a közösségi szellem tényezőjévé lépteti elő. A nyelv a jövőben is az emberek közti kapcsolat, a megértés és megbeszélés eszköze lesz, és nyitva áll minden pozitív kulturális hatás előtt.

Társadalmunk érdeke, hogy minden nemzet és nemzetiség történelmi, kulturális és nyelvi értékeit megmentsük és megőrizzük, hogy az élő nyelv gyorsabb fejlődésének, a nyelvi kultúra terjedésének és a nyelvi műveltség szintjének emeléséhez még kedvezőbb feltételeket teremtsünk.

A szocialista önigazgatású társadalmi-gazdasági és politikai viszonyoknak az élet és munka minden területén való kialakításával egyre több anyagi eszköz jut a nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának további fejlesztésére, ami szocialista együvé tartozásunk megszilárdulása szempontjából igen jelentős.

Az önigazgatási termelési viszonyoknak, a munka anyagi alapjának állandó erősödése kiterjesztette a gazdasági egyenjogúságot, lehetővé tette az életszínvonal emelkedését, továbbá a nevelés és oktatás, a kultúra, az alkotás; a tudományos, a kiadói és a tájékoztató tevékenység terén a nemzeti egyenjogúságot s ezzel nagy eredményeket értünk el a tartományi nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználatában is.

Az egyenrangú nyelvhasználat a társadalmi-politikai gyakorlatban,

számos szerv és szervezet munkájában, valamint az ehhez szükséges anyagi káder- és egyéb feltételek megteremtésében is érvényesül. A nemzetiségek nyelvét mind gyakrabban használják az önigazgatási szervek összejövetelén, a dolgozók gyűlésén és a társadalmi-politikai szervezetek munkájában is.

Ezenkívül a JKSZ és az SZKSZ kongresszusai, a VKSZ értekezletei és a VKSZ Tartományi Bizottsága is megtárgyalták az egyenrangú nyelvhasználat kérdéseit. A Vajdasági KSZ Tartományi Bizottsága Elnökségének Végrehajtó Bizottsága pedig elemezte az ezzel kapcsolatos aktivitást is, és megszabta a kommunisták feladatait. A nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelv- és íráshasználatának valóra váltásából tehát a tartományi szervek és szervezetek, valamint a Kommunisták Szövetsége is kiveszi a részét.

Vajdaság SZAT Képviselőháza az utóbbi időben megkülönböztetett figyelemmel fordult az egyenrangú nyelvhasználat felé. Fontos előfeltétele ez ugyanis minden nemzet és nemzetiség, de a szocialista önigazgatási viszonyok további fejlődésének is.

Vajdaság SZAT Képviselőházának ügyrendje szabályozza a képviselőház és testületei munkájában a nyelvek és írások egyenjogúságának megvalósítását. Ezeket a kérdéseket a Képviselőház más szervezeti aktusai, de különösen a küldöttségek és küldöttek tájékoztatásáról szóló határozat szabályozzák.

A képviselőházban a tesületi és tanácsüléseken megtárgyalt anyagok szerbhorvát, illetve horvátszerb, magyar, szlovák, román és ruszin nyelven készülnek.

Nagy gonddal készül a tájékoztatás. A Képviselőház kezdeményezésére jelenik meg a Küldöttek Híradója tartományunk nemzetiségeinek nyelvén, a napi vagy egyéb lapok mellékleteként. A Küldöttek Híradója ismerteti a Képviselőház elé kerülő anyagokat és a törvénytervezetek rövidített változatát, külön mellékletként pedig kinyomtatják a törvénytervezetek és a Képviselőház munkaprogramjának teljes szövegét is. Eddig külön mellékletként, (öt nyelven) megjelent már bizonyos számú törvénytervezet és törvénydokumentum.

A tartományi törvények, a záróhatározatok, a deklarációk, a társadalmi terv, a javaslatok és a jogszabályok, sőt más aktusok mind az öt nyelven megjelennek.

A Képviselőház munkájának megfelelően megteremtettük a szimultán fordítást is. A küldöttek felszólalását a többi nemzet és nemzetiség nyelvére is lefordítják.

Vajdaság SZAT Képviselőháza 1978-ban jóváhagyta a tartományi nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelv- és íráshasználatának előmozdításával kapcsolatos további tevékenység javaslatát is.

Ezen a téren a szakkáderképzés az egyik legfontosabb tennivaló. Vajdaság SZAT Képviselőháza e célból a következőket szorgalmazza: a több nyelvet beszélő szakkádereket valamennyi tartományi szervbe és

szervezetbe be kell tervezni, a képzésük pedig állandó gyakorlattá kell, hogy váljon. Tanulásukat és tanulmányaikat az ösztöndíjazással kell serkenteni. A képviselőházi szervekben és szervezetekben ide vonatkozó aktusaiban mielőbb meg kell határozni azokat a munkahelyeket, amelyeken nélkülözhetetlen a nemzetek és nemzetiségek nyelvének ismerete és megfelelő lépéseket tenni e munkahelyek betöltésére.

Vajdaság SZAT Képviselőházának Végrehajtó Tanácsa 1976-ban és 1977-ben négy elemzést tárgyalt meg a tartományi egyenrangú nyelvhasználat tárgyköréből és meghatározta az ezzel kapcsolatos tennivalókat is.

Az alkotmányos rendszer és a szocialista önigazgatás fejlesztésével tartományunk alkotmányjogi fejlődésében, de különösen a saját fejlődéséért és a Szerb SZK és a Föderáció fejlődéséért való kötelezettségei és felelőssége tekintetében minőségi haladás állott be. Vajdaság SZAT alkotmánya következetesen alkalmazza a nemzeteknek és nemzetiségeknek az élet, a munka és az alkotó tevékenység minden területén való teljes egyenjogúságát és szavatolja minden nemzetnek és nemzetiségnek az anyanyelv, a kultúra és a történelmi hagyományok ápolását. A nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága szocialista demokráciánk egész önigazgatási rendszerét áthatja. Ez az egyenjogúság pedig egyik fontos alkotórésze a munkásosztály szerepének az önigazgatású társadalomban.

A küldöttrendszer bevezetésével, amelyben valóra válik a nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználata, a munkásosztály még egy fegyvert kapott a közvetlen döntéshozatalért és a társadalmi újratermelés irányításáért folytatott harcában. A küldöttrendszer eddigi fogyatékosságai ellenére is soknemzetiségű közösségünk összetartó tényezőjének és olyan útnak és módszernek bizonyult, amely az egységes érdekek, a szocialista együvé tartozás és valamennyi nemzet és nemzetiség munkásosztálya és dolgozói szolidaritásának alapján tovább fejleszti a nemzeti egyenjogúságot.

A községekben mint alapvető társadalmi-politikai közösségekben a termelőerők fejlődése, a fejlesztéstervezés, a közművesítés, a munkások és dolgozók általános és közös szükségleteinek a kielégítése révén jelentős eredményeket értünk el az egyenjogúság megvalósításában, de különösen az oktatásban és nevelésben, a nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználatában és egyebekben. Ezzel azonban még nem elégedhetünk meg. Továbbra is nagy felelősség hárul a községi képviselőtestületi és igazságszolgáltatási szervekben, a bankokban, az egészségügyi szervezetekben, a kereskedelemben és a közlekedésben dolgozó kommunistákra a többnyelvű érintkezés törvényes kötelezettségeinek valóra váltásáért.

A nyelvi egyenrangúságról szóló alkotmányos elveket a községi statútumok, a társultmunka-szervezeti, a helyi közösségi és az érdekközösségi alapszabályok is részletesen taglalják. Közismert, hogy tartományunk meghozta A nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságá-

nak meghatározott szervekben, szervezetekben és közösségekben való biztosítása módjáról szóló törvényt. Az alkotmányos és törvényes rendelkezések alkalmazásával kapcsolatban pedig a nyelvek és írások egyenrangúságát a küldöttek képviselő-testületei határozatai és ügyrendje, száma, a társultmunka-szervezet általános aktusa, a dolgozók és a polgárok egyéb önigazgatási szervezeteinek aktusai, valamint a társadalmi-politikai szervezetek, a polgárok társadalmi szervezeteinek és egyesületeinek dokumentumai is szabályozzák.

Tartományunkban a többnyelvű helységnevek és más topográfiai fogalmak hiánya, illetve gyakorlati és a politikai álláspontok jogi megfogalmazásának hiánya ugyancsak fékezi az egyenrangú nyelvhasználat kibontakozását. Ezért meg kell sürgetni a helység- és személynevekről szóló, előkészületben levő törvény hatályba lépését. Ezzel kapcsolatban jelentős aktivitás folyik a Szocialista Szövetségben is.

Az önigazgatási és társadalmi-politikai gyakorlatban már jó ideje hiányát érezzük a nemzetek és nemzetiségek nyelvén készült terminológia szakszótárnak. Több évi előkészület után konkrét akció indult, hogy a JKSZ jubileuma alkalmából megjelenjen négy, mintegy 6 ezer szakkifejezést tartalmazó kétnyelvű szótár.

A KSZ és tartományunk szocialista erői a következőkért szállnak síkra: az oktatásnak és nevelésnek az egységes osztályalapokon való további szocialista és önigazgatási átalakításáért, a nemzetek és nemzetiségek nyelvén való oktatás és nevelés feltételeinek kiszélesítéséért, a nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználatáért a fiatalok és felnőttek nevelésében és oktatásában, a környezeti nyelv elsajátításáért, az anyanyelv ápolásáért, valamint a tan- és kézikönyveknek öt nyelven való megjelentetéséért. A nemzetek és nemzetiségek nyelvén való tanulás feltételeinek biztosítása a felelős társadalmi tényezőknek, de mindenekelőtt a kommunáknak mint alapvető társadalmi-politikai közösségnek, állandó gondja kell, hogy legyen.

A napközi otthonokban és az óvodákban, különösen pedig az iskolára való előkészítő tagozatokon állandóan bővül a több nyelven folyó nevelő munka és a gyermekek száma is növekszik. A kétnyelvű iskoláskor előtti munkával felölelt gyermekek számával azonban nem lehetünk elégedettek.

Az általános oktatás és nevelés valamennyi gyermek számára biztosítva van a nemzetek és nemzetiségek nyelvén.

Az egységes tanterveknek és órarendeknek a középfokú oktatás két osztályába való bevezetésével az utóbbi három évben tartományunkban 21-gyel gyarapodott azon helységek száma, amelyekben egységes oktatás folyik. Ez lehetővé tette, hogy a kevésbé fejlett községekből is nagyobb számú fiatal folytassa tanulmányait, egyben pedig kibővült a nemzetiségi nyelveken való oktatás alapja is. Az általános oktatásban tehát teljes egészében jó eredményeket értünk el az egyenrangú nyelvhasználat terén.

A középfokú, a főiskolai és felsőfokú szakirányú oktatásban, amint az a középfokú szakirányú oktatás első éve utáni elemzésekből kitűnik, a nemzetiségek nyelvén tovább tanulók száma bizonyos mértékben csökkent. Ezeket a kérdéseket a Szocialista Szövetség szakosztályai fogják megtárgyalni. A mai tanácskozás tehát hasznos gyakorlati tanáccsal szolgálhat az oktatás és nevelés ez irányú problémáinak megoldásában, hogy a közeljövőben (körültekintő programozással és tervezéssel) minél jobb eredmények szülessenek.

A nemzeti egyenjogúság és együvé tartozás megvalósításához jelentősen hozzájárul a környezeti nyelv tanulása is. Ma Vajdaság általános és középiskoláiban több mint 40 ezer nemzetiségi tanuló tanulja önkéntesen a szerbhorvát nyelvet és több mint 20 ezer szerb, horvát és crnagora-i nemzetiségű tanuló tanulja a nemzetiségek nyelvét. Társadalmi-politikai akcióval mindenesetre tovább kell serkenteni és tökéletesíteni a környezeti nyelv tanulását. Az itt elhangzott előadásokból kitűnik, hogy a környezeti nyelv tanítása igen felületes, mert a tanulók nyolc évi folyamatos tanulás után sem képesek kifejezni magukat a környezeti nyelven.

Mivel az iskoláskor előtti intézményekben 26%-kal megnövekedett a gyermekek száma, s mivel a környezeti nyelvet a középfokú szakirányú oktatásban is tanítják, így a környezeti nyelvet már mintegy 80 ezer diák tanulja. Ezért e tanácskozás tapasztalatai alapján tovább kell szorgalmazni a környezeti nyelv tanítását, illetve a társadalmi és szakmai elvárások közötti aránytalanság kiküszöbölését.

A kiadói és fordítói tevékenység hozzájárult a nemzetek és nemzetiségek irodalmi, művészeti és kulturális tevékenységének a megismeréséhez és összefonódásához. A marxista irodalomból egyre több mű jelenik meg. A nemzetiségek nyelvén folyó kiadói tevékenység nyitott a jugoszláv irodalmak felé és ezek alkotórésze, ugyanakkor azonban felaprózott és hiányzik belőle az önigazgatási kapcsolat.

Figyelemre méltó a műfordítás is. Egyre több irodalmi művet fordítanak le a nemzetiségek nyelvéről szerbhorvátra, valamint az egyik nemzetiségi nyelvről a másikra. A jugoszláv írók alkotásainak átültetését és megjelentetését valamennyi nemzetiségi nyelvű kiadó vállalat következetesen végzi. Megnövekedett a nemzetek és nemzetiségek nyelvén megjelent könyvek száma is. Az összes nemzetek, de különösen a vajdasági nemzetiségi nyelveken megjelenő könyvek intenzívebb beszerzése mellett azonban tovább kell társadalmasítani a könyvtárak munkáját és a többnemzetiségű környezethez idomítani.

A tartományi tájékoztatási eszközök fejlett hálózata, a napi- és hetilapok, az ifjúsági lapok és folyóiratok, a gyermeklapok, az irodalmi és társadalomtudományi folyóiratok, valamint az ötnyelvű rádió és televízió igen magas fokon biztosítják a nyilvánosságnak a nemzetek és nemzetiségek nyelvén való tájékoztatását. Az egyes községi és községközi lapokban azonban igen lassan jut érvényre a többnyelvűség. Ezek-

ben az esetekben — s ezt nem szabad elhallgatni — mindenekelőtt felelőtlen viszonyulásról, nem pedig káderhiányról van szó.

Hatalmas lépést tettünk a küldöttrendszeren belüli tájékoztatási rendszer kiépítésében és működésében is, a nemzetek és nemzetiségek nyelvén. A községekben is egyre többet tesznek a küldöttségek és küldöttek tájékoztatásáért, jóllehet ezek még csak csigalépések. Itt jegyezzük meg, hogy mielőbb javítani kell a tájékoztatók fordításának minőségén is. A társultmunka-szervezetek többségében nem szentelnek kellő figyelmet a nemzetek és nemzetiségek nyelvén való tájékoztatásnak. A nagyobb szervezetek túlnyomó többségében a kiadványok csak szerbhorvát nyelven jelennek meg, jóllehet e szervezetekben jelentős számban dolgoznak nemzetiségiek is.

A nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenjogú használata Vajdaság SZAT polgárai alapvető jogainak alkotó része. Ezt a jogot az alkotmány és A nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának meghatározott szervekben, szervezetekben és közösségekben való biztosítása módjáról szóló törvény is szabályozza. Húsznál több olyan törvényt hoztunk, amelyek konkrétan szabályozzák az egyenrangú nyelvhasználatot. A nyelvek és írások egyenrangúsága integrális részként beépült a társadalmi viszonyokba, az önigazgatási döntéshozatal folyamatába, a hatalom gyakorlásába és általában a kulturális és a közéletbe.

Még mindig akadnak azonban esetek, hogy nem tisztelik az egyenrangú nyelvhasználatot. Nagy a különbség az alkotmányba, a törvényekbe, a statútumokba és az általános aktusokba foglalt lehetőségek és a gyakorlat között. Egyes helyeken még mindig a törvényes szabályozásra, vagy pedig az összetett szervezetekben az önigazgatási általános aktusok összehangolására várnak. A káderekről, a szervezésről és az anyagi eszközökről lévén szó, azonnal problémák merülnek fel a meghatározott irányelvek tiszteletben tartása körül. Jóllehet nyílt szembeszegülésre még nem akadt példa az egyenrangú nyelvhasználattal kapcsolatban, az egyes szervekben, szervezetekben és közszolgálatokban azonban rendszerint eltúlozzák a nehézségeket, mert úgymond, túl sokba kerül az egyenrangú nyelvhasználat, továbbá azzal igazolják magukat, hogy „a nemzetiségek nem kívánják és nem követelik a saját nyelvükön való eljárást" vagy hogy „jobban feltalálják magukat a szerbhorvát nyelvű eljárásban". Ezekről a jelenségekről akkor is szó eshet, ha a jogi szabályozás jól van megoldva, de megvalósításához nincs kellő szívósság és szervezett munka, bár az objektív lehetőségek ezt megengednék, mivel az elfogadott szabályok további valóra váltásához megvannak a kedvező társadalmi, politikai és anyagi feltételek. Kétségtelen, hogy ebben a magatartásban az egyenrangú nyelvhasználat politikájával szembeni ellenállás nyilatkozik meg, sőt a nacionalizmus is fellelhető.

*

A tanácskozás elemzéseiből kitűnt problémák orvoslása szempontjából továbbra is a kommunisták ezzel kapcsolatos kötelezettségeire hivatkozunk.

A KSZ álláspontjaival összhangban továbbra is küzdeni kell hazánk valamennyi nemzetének és nemzetiségének egyenrangú nyelvhasználatáért a küldöttségi testületek, a közigazgatási és más állami szervek, az önigazgatási szervezetek és közösségek munkájában, minden szinten, valamint a polgár azon jogáért, hogy szabadon használhassa nyelvét alkotmányos jogai gyakorlásában és kötelességei teljesítésében. Mindez pedig szükségessé teszi az egyenrangú nyelvhasználat anyagi és társadalmi feltételeinek további javítását.

Minden községben rendszeresen és bírálóan fel kell mérni: a szabad és sokoldalú gazdasági, oktatási, kulturális és egyéb fejlődésre való jog gyakorlását szolgáló akciók szervezését és végrehajtását; az egyenjogú foglalkoztatás, iskolázás és nyelvhasználat feltételeinek megteremtését, valamint minden nemzet és nemzetiség nemzeti sajátosságainak a tiszteletben tartását. A helyi közösségekben, a társultmunka-alapszervezeteiben és a munkaszervezetekben, különösen pedig a kereskedelemben, közlekedésben, a biztosítóintézetekben, a közigazgatásban, az igazságügyi szervekben, az oktatásban, az egészségügyben, a bankokban és a többi jelentős társadalmi szervezetben, valamint az elmaradott vidékeken tovább kell javítani az egyenrangú nyelvhasználat következetes valóra váltásának feltételeit.

A társadalmi-politikai szervezetekben, a tagság, a dolgozók és a polgárok tájékoztatásával kapcsolatban, továbbra is küzdeni kell az egyenrangú nyelvhasználat következetes alkalmazásáért.

A többnyelvű káderek képzése és a műszaki felkészülés mellett fokozni kell az anyagi és egyéb feltételek megteremtéséért vállalt felelősséget is. A képviselő-testületek, a társadalmi-politikai közösségek, az önigazgatási érdekközösségek és a társultmunka-szervezetek fordítószolgálatainak a jobb és színvonalasabb munkára kell törekedniük. Ezeket a szolgálatokat egyébként mindenütt meg kell alakítani, hogy a községben és a községek között, a megfelelő intézmények és a lehetőségek ésszerű kihasználásával fejlesszük az együttműködést. A mai tanácskozás anyagában konkrét javaslatok is vannak e szolgálatok jobb és hatékonyabb munkájának megszervezésére.

Az egyenletes fejlődés a sajtótól, a rádiótól és a televíziótól is színvonalasabb, eszmei-politikailag angazsáltabb írásokat és műsorokat követel, nemzeteink és nemzetiségeink valamennyi nyelvén. Mindenütt biztosítani kell a nemzetek és nemzetiségek nyelvén megjelenő helyi és regionális tájékoztatást, valamint a lapok, a közlönyök és a tájékoztatás egyéb formáinak fejlődését és társadalmasítását.

Az oktatásügyben, abból a célból, hogy valamennyi nemzet és nemzetiség az anyanyelvén tanulhasson és elsajátítsa a környezeti nyelvet, fo-

kozottabb ütemben javítani kell az anyagi, a káder-, a szervezeti, a program- és egyéb feltételeket.

Az egyenrangú nyelvhasználat valóságunk része, lényeges előfeltétele a nemzetek és nemzetiségek egyenrangú bekapcsolódásának a társadalmi-politikai élet valamennyi folyamatába. Állhatatosan küzdenünk kell azért, hogy a társult munkában gyökeret verjen a tudat: A nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangúsága az önigazgatásban való közvetlen és aktív részvétel alapja. E tekintetben az elért eredmények ellenére távolról sincsenek kiaknázva a lehetőségek. Ezekre a kérdésekre tehát minduntalan vissza-visszatérünk, mert szoros összefüggésben állnak azokkal az új viszonyokkal, amelyek az önigazgatás és a szocialista önigazgatású demokrácia dinamikus fejlődéséből erednek.

Az egyenrangú nyelvhasználat érdekében tehát, kezdve a társult munkásoktól és önigazgatási szervektől a társultmunka-szervezetek társadalmi-politikai szervezetéig kitartó munkára, szocialista önigazgatású társadalmunk valamennyi szervezett tényezőjének, továbbá a községek és a tartomány, valamint a megfelelő tudományos és szakintézmények állandó és konkrét kiállására van szükség.

Az egyenrangú nyelvhasználat gyakorlati megvalósításával kapcsolatban az élet és a munka minden terén bőven van még tennivaló.

Tanácskozásunk célja, hogy bírálóan felmérje tartományunkban az egyenrangú nyelvhasználat eddigi eredményeit és fogyatékosságait, s hogy a KSZ álláspontjai, az alkotmány és az ide vonatkozó törvényrendelkezések végrehajtása érdekében útmutatást javasoljon.

Pavel Lomianský

A SZERBHORVÁT ÉS A SZLOVÁK NYELV EGYENRANGÚ HASZNÁLATÁNAK PETRŐC KÖZSÉGI TAPASZTALATAI

Petrőc község nagy erőfeszítéseket tesz a nemzetiségi viszonyok fejlesztéséért, az itt élő nemzetek és nemzetiségek testvériségének és egységének megszilárdításáért. Ebben látjuk ugyanis a kedvező politikai légkör megteremtésének, a munka és az alkotótevékenység, valamint a nemzetek és nemzetiségek egyenrangúságának előfeltételét. Erre pedig azért van szükség, mert községünkben több nemzet és nemzetiség él. Az 1971. évi népszámláláskor a község 16 042 lakosa közül 12 337 (77%) szlovák, 3008 (18,7%) szerb, 222 (1,38%) horvát, 114 (0,71%) magyar, 361 (2,07%) pedig egyéb nemzetiségű volt. A lakosság nemzetiségi eloszlása nem egyenletes. A kb. 8000 lakosú Petrőc és a 2682 lélekszámú Gložan kifejezetten szlovák település, míg a 3312 lakosú Kulpin kisebb részben szerb, nagyobb részben pedig szlovák. Maglić 2226 lakosának többsége szerb nemzetiségű, kisebb része pedig az ország minden részéből ide telepedett más nemzetiségekhez tartozik.

Mivel Petrőc Vajdaság SZAT legnagyobb szlovák települése és mivel itt vannak a szlovák kultúra leggazdagabb hagyományai (itt van a legrégibb szlovák közművelődési intézmény, hazánk egyetlen szlovák tannyelvű gimnáziuma, továbbá könyvtár és műkedvelő színjátszó csoport működik, könyvkiadó tevékenység folyik stb.), így feltétlenül az elért vívmányok folytatására és gazdagítására kell törekedni, a JKSZ társadalmi-politikai irányelveivel és azon alkotmányos elvekkel összhangban, amelyek a szlovák nemzetiség és a község többi nemzetének és nemzetiségének egyenrangúságát biztosítják.

A lakosság nemzetiségi összetétele fokozott felelősséget ró Petrőc községre az egyenrangú nyelvhasználat tekintetében. Az ezzel kapcsolatos alkotmányos kötelezettségek pedig a legkonkrétabbak és a legbonyolultabbak közé tartozik, mivel a nemzetek és nemzetiségek jogai a legteljesebben és leközvetlenebbül a községben mint alapvető önigazgatási társadalmi-politikai közösségben nyilvánulnak meg. Az alkotmányos

elvek tiszteletben tartásában jelentős szerepe van e kérdések jogszabályi rendezésének.

Községünk alapszabályával, a képviselő-testület ügyrendjével, illetve a társultmunka-alapszervezetek és közösségek önigazgatási aktusaival, jogszabályokkal konkretizáltuk az egyenrangú nyelvhasználat alkotmányos elveit, illetve azokat a kötelezettségeket, amelyeket ebben a tekintetben a tartományi törvény előír.

A fentiekkel kapcsolatban utalunk a községi alapszabálynak az egyenrangú nyelvhasználatra vonatkozó kitételeire.

A nemzetiségi összetétellel összhangban a községi statútum leszögezi, hogy a szerbhorvát (horvátszerb) és a szlovák nyelv egyenrangú. A többi nemzet és nemzetiség jogát saját nyelvének használatára, jogai gyakorlásában, illetve kötelességei teljesítésében, valamint az állami és a közigazgatási szervek előtti eljárásban ugyancsak szavatolja a községi statútum, vagyis az eljárás nyelvének nem ismerése nem lehet akadály a polgár jogainak és érdekeinek megvédésében és érvényesítésében. Biztosítva van a polgárnak, hogy a bíróság, az állami szervek és szervezetek előtti eljárásban, amikor a szervek és szervezetek a polgárok jogairól és kötelességeiről határoznak, a saját nyelvén ismerkedjen meg a tényekkel. Ez pedig jelentős kötelességeket ró az illetékes szervekre és szervezetekre, mivel e jogok gyakorlása nemcsak pénzeszközöket igényel, de bizonyos intézkedéseket is követel.

Az egyenrangú nyelvhasználat eddigi eredményeit és tapasztalatait azonban nem csak a községi képviselő-testületben és szerveiben értük el és szűrtük le. Ezen elvek valóra váltását szorgalmazzuk a társultmunka-alapszervezeteiben, a helyi közösségekben, az önigazgatási érdekközösségekben, illetve valamennyi önigazgatási szerv és közösség tevékenységében és munkájában — egyszóval a község egész önigazgatási struktúrájában.

A társultmunka-alapszervezetek munkafolyamatában, önigazgatási szerveik, valamint küldöttségeik és társadalmi-politikai szerveik munkájában egyaránt érvényesül az egyenrangú nyelvhasználat, mind a szóbeli, mind pedig az írásbeli érintkezésben. Igaz, ez az egyenrangúság jobbára a szóbeliségben nyilvánul meg, a munka, a megbeszélések, a döntéshozatal, az igazgató szervek, a társadalmi-politikai szervezetek és más önigazgatási szervek tevékenységében. Az egyenrangú íráshasználat pedig a következőkben érvényesül: a hirdetőtáblák értesítéseiben, az ülések jegyzőkönyvében, a határozatok ismertetésében, a határozatok és önigazgatási általános aktusok közzétételében és egyebekben.

Kétnyelvűek a cégjelzések, illetve a társultmunka-alapszervezetek és más önigazgatási szervezetek elnevezésének a kiírása, a hirdetések, a reklámok, a tájékoztatók, a felhívások stb.

Az egyenrangú nyelvhasználat terén azonban az oktatási és nevelési társultmunka-szervezetek érik el a legjelentősebb eredményeket. Községünkben az iskoláskor előtti intézménytől a középfokú szakirányú isko-

lákig számos ilyen szervezet működik. Petrőcön egy iskoláskor előtti nevelési intézmény van, amelynek a többi településen (Kulpin, Gložan, Maglić) kihelyezett tagozatai vannak. Minden helységben van általános iskola. Petrőcön pedig az egységes középfokú és szakirányú oktatást a „Jan Kollar" Oktatási Központ végzi. A társult munka mindezen oktatási-nevelési szervezeteiben egyenrangúan használatos a szerbhorvát (horvátszerb) és a szlovák nyelv és írás (lásd a melléklet adatait). Mivel községünk polgárai túlnyomórészt szlovák nemzetiségűek, így a maglići általános iskolában a szlovák nyelvet az első osztálytól a nyolcadik osztályig környezeti nyelvként tanítják.

E tekintetben jelentős tevékenységet fejt ki a petrőci egységes középfokú és szakirányú oktatási központ. Azonkívül, hogy a községnek, de ennél szélesebb területre is, szakembereket képez ki (jogi, kulturológiai, oktatási, fordítói stb.), gondoskodik a szlovák anyanyelv műveléséről és ápolásáról (fordítás, szlovák nyelvű tankönyvkiadás stb.) is.

A művelődési otthon keretében működik a községi könyvtár (korábban: Központi Szlovák Könyvtár), amely nemcsak a községben, de egész tartományunkban a szlovákok legrégibb művelődési intézménye. Az intézménynek gazdag szlovák, szerbhorvát és más nyelvű könyvállománya van, melynek révén a könyvtár szolgálatait igénybe vevő közönség megismerkedhet a szlovák nép és nemzetiség, valamint Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei irodalmi alkotásaival, illetve a világirodalomnak e nyelvekre lefordított műveivel.

A nyelvi egyenrangúság ápolásában kiemelt szerepet játszik a petrőci amatőr színház; ez tölti be a szlovák nemzetiség számára a hivatásos színház szerepét. Művelődési és művészi tevékenységével hozzájárul a szlovák nyelv ápolásához és fejlesztéséhez. Nemzeteink és nemzetiségeink kulturális hagyományainak a megismerése végett a szlovák szerzők művein kívül jugoszláv írók alkotásai is szerepelnek műsorán. E műveknek szlovák nyelvre való átültetéséből a színház tagjai is kiveszik részüket.

A vajdasági szlovák nemzetiség hivatásos színházaként működő petrőci színház nemcsak az ópazovai és a kovačicai színpadokon tart előadásokat, de fellép a szlovák nemzetiség lakta egyéb helyiségekben is. Itt említjük meg a vajdasági szlovák amatőr színházak szemléjét is, amelyet minden évben más helységben tartanak meg.

Az egészségházakban és gyógyszertárakban, illetve az egészségügyi szolgáltatásban ugyancsak biztosítva van a szlovák és a szerbhorvát nyelv használata. Az egészségügyi tevékenységet szabályozó aktusok, a tájékoztatók és hirdetmények, a közérdekű közlemények és azok az igazgatószervi ülésanyagok, amelyeken a társadalmi közösség képviselői is részt vesznek, kétnyelvűek. Az egészségügyi szervezetek belső szükségleteire készülő önigazgatási általános aktusokban azonban már nem alkalmazzák következetesen az egyenrangú nyelvhasználatot.

A községi önigazgatási érdekközösségek általános aktusai nem szabályozzák következetesen az egyenrangú nyelvhasználatot. Gyakorlatilag

azonban már dicsekedhetnek némi eredménnyel. Az önigazgatási érdekközösségek elnevezéséről, pecsétjéről és bélyegzőjéről szóló rendelkezések betartása mellett erőfeszítéseket tesznek, hogy munkájukban biztosítsák a szlovák és a szerbhorvát nyelv egyenjogú használatát. Mivel az önigazgatási érdekközösségek közgyűlésében a küldöttek nemzetiségi részaránya megfelel a lakosság nemzeti összetételének, így a küldöttek felszólalásaikban az anyanyelvüket is használják. Az ülések vitaanyaga azonban nem készül két nyelven. Csak az önigazgatási érdekközösségek általános aktusai, mivel ezek a község hivatalos lapjában jelennek meg. Pedig az önigazgatási érdekközösségek szakszolgálataiban megvannak a lehetőségek a szlovák és szerbhorvát nyelv egyenrangúságának alkalmazására.

Mivel a dolgozók és polgárok szükségletei és érdekei elsősorban a helyi közösségben nyilvánulnak meg, így megkülönböztetett figyelmet kell fordítani a helyi közösség területén élő nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználatára. Attól függően, hogy mely nemzetiség van túlsúlyban, a helyi közösségekben biztosítva van egy vagy a község statútumában megáliapított mindkét nyelv egyenjogú használata. A szlovák, illetve a szerbhorvát vagy pedig mindkét nyelv egyenrangúságát a helyi közösségekben, a dolgozók és a polgárok gyűlésén, a képviselő-testületek és szerveik munkájában, a tájékoztatók, a hirdetmények és közlemények megjelentetésében, a döntéshozataiban, a határozatok és más aktusok közzétételében, a hivatalos pecsétek használatában, a helyi közösségek elnevezésében, szavazáskor stb. alkalmazzák.

A helyi közösségek szakszolgálataik révén is biztosítják a szerbhorvát, illetve szlovák nyelven való érintkezést (és tájékoztatást) a polgárokkal és dolgozókkal.

A szlovák és a szerbhorvát, illetve a horvátszerb nyelv és írás egyenrangúsága a legkövetkezetesebben a községi képviselő-testületbe és a helyi közösség szerveibe delegálandó küldöttségek és küldöttek megválasztásakor érvényesül (szavazólapok, hirdetmények és egyéb választási anyag).

A községi képviselő-testület küldötteinek összetétele tükrözi a község nemzetiségi összetételét. A községi képviselő-testületi tanácsokra, bizottságokra és egyéb testületekre is ez vonatkozik.

Az alkotmányban, a községi alapszabályban és a többi általános aktusban foglalt kötelezettségek értelmében a községi képviselő-testület munkájában a következőket érvényesíti:

— a szerbhorvát, illetve a horvátszerb és a szlovák nyelv és írás egyenrangú használatát a községi képviselő-testület, ennek tanácsi és testületi munkájában,

— a községi képviselő-testület és szervei által hozott határozatok és más általános aktusoknak hiteles, szerbhorvát és szlovák nyelven és írásban való megjelentetését,

— a dolgozók és a polgárok számára jelentős hivatalos kiadványoknak az egyenrangú nyelveken való kiadását,

— az igazgatási szerveknek, a végrehajtó tanácsnak és más szerveknek a községi képviselő-testület üléseire szánt anyagát, szerbhorvát és szlovák nyelven.

Az alapszabály értelmében a képviselő-testületi és tanácsülések mindkét nyelven folynak. A küldöttek élnek jogukkal, hogy anyanyelvükön beszéljenek. A küldöttek és küldöttségek a községi képviselő-testületnek, tanácsainak és testületeinek az egyenrangú nyelveken nyújthatnak be javaslatokat, igényeket és beadványokat. Jóllehet a küldöttek és az érdekeltek ritkán élnek jogukkal, a gyakorlatban mégis előfordul a javaslatoknak mind szlovák, mind pedig szerbhorvát nyelven való beterjesztése.

Az üléseken elhangzó felszólalásokat csak a jelenlevők kívánságára fordítja le az elnöklő, a szavazásra bocsátott javaslatokat azonban kötelező az egyenrangú nyelvek mindegyikén elmondani. A községi képviselő-testület egyenrangú nyelvhasználatának előfeltétele a szimultán fordítás, a képviselő-testületi és tanácsüléseken. Ehhez azonban hiányoznak a helyiségek, a műszaki berendezés és a nagyobb számú fordító, illetve olyan anyagi eszközök, amilyennel jelenleg a községi képviselő-testület nem rendelkezik.

A községi alapszabály a közzététel tekintetében nem tesz különbséget a képviselő-testület és szervei előírásainak jelentősége vagy fajtája között. Községünkben a képviselő-testület, a tanácsai és szervei részéről hozott határozatokat, az általános aktusokat szerbhorvát és szlovák nyelven teszik közzé. A normatív aktusokat Petrőc Község Hivatalos Lapjában ismertetik, hiteles szerbhorvát és szlovák szövegben. Részint szubjektív, de főként objektív okokból ritkán vagyunk olyan helyzetben, hogy a lap mindkét kiadása egyidőben meglegyen. 1969 óta jelentetjük meg a képviselő-testület normatív aktusait mindkét egyenrangú nyelven.

A képviselő-testület időnként egyéb, a dolgozók és polgárok, illetve az önigazgatási küldöttbázis számára jelentős kiadványokat is nyomtat. Ezek az ugyancsak két nyelven megjelenő kiadványok a következők: a községi statútum, a község társadalmi terve és költségvetése, jelentős határozatok, hirdetmények, közlemények, plakátok vagy füzetek. Sajnos, a társadalmi-politikai aktivitás lanyhulása és megfelelő káderek hiányában ezek a kiadványok rendszerint csak szerbhorvát nyelven készülnek el és jelennek meg.

A képviselő-testület munkájában a szerbhorvát és szlovák nyelv egyenrangúságának további formája az ülésekre és döntéshozatalra előkészített képviselő-testületi anyagnak a kimunkálása. Jóllehet ez a forma a gyakorlatban előfordul, meg kell jegyezni, hogy az illetékes szervek és szolgálatok e kötelezettségüknek nem mindig és nem teljesen tesznek eleget. Ugyanis az objektív körülményeken kívül (az idő rövidsége, az anyag nagysága, a szakkáder elégtelensége, a hiányos műszaki felkészültség) bizonyos szubjektív akadályok is felmerülnek: nincsenek pl. célszerűen kihasználva a szakemberek. Korábban mindig két nyelven készül-

tek el az említett anyagok. A fenti okokból, és mert „erre nincs is szükség", hisz „valamennyien tudunk szerbhorvátul" stb. e tekintetben lemaradás tapasztalható.

Az egyenrangú nyelvhasználatnak a községi képviselő-testületben, ennek tanácsaiban és testületeiben megmutatkozó eredményei és fogyatékosságai híven tükrözik a végrehajtó tanácsban uralkodó állapotokat. E szervnek ugyanis kötelessége figyelemmel kísérni az egyenrangú nyelvhasználatot, és ahol csak lehet, javítani, illetve intézkedéseket foganatosítani ennek érdekében. Ám a végrehajtó tanács ezen kötelezettségének csak elvétve tesz eleget. Nagyobb erőfeszítéseket kell tehát tenni, hogy a képviselő-testület végrehajtó szerve folyamatosan figyelemmel kísérje az egyenrangú nyelvhasználat alkalmazásával kapcsolatos helyzetet és eredményeket, s oda hasson, hogy községünkben megteremtsük a szerbhorvát, illetve szlovák nyelv és írás egyenjogúságának feltételeit.

A községi statútum, valamint az önigazgatási alapszervezetek és közösségek alapszabályai fontos rendelkezésekkel biztosítják a dolgozóknak és polgároknak az egyenrangú nyelveken való nyilvános tájékoztatását. Ebből pedig jelentős részt vállalnak a tömegtájékoztatási eszközök: a Dnevnik, a Hlas ľudu, az Újvidéki Rádió és TV. Községünkben mind nagyobb szerepet kap a petrőci rádióállomás. A községi képviselő-testület tevékenységéről (ülések, döntések, intézkedések, a képviselő-testület és a küldöttbázis munkája szempontjából fontos kérdések), továbbá az önigazgatási érdekközösségek, a tmasz-ok, az önigazgatási szervek és közösségek, a társadalmi-politikai szervezetek munkájáról szóló tájékoztatás szlovák és szerbhorvát nyelven történik.

A küldöttbázis tájékoztatása szempontjából felhívjuk még a figyelmet az Informacije (Információk) c. közlönyre, amelyet a községi képviselő-testület szakszolgálata jelentet meg. Ez a községi képviselő-testület, a végrehajtó tanács, a társadalmi-politikai szervezetek és az önigazgatási érdekközösségek, valamint a küldöttségek, az önigazgatási szervek és közösségek munkáját ismerteti. E közlöny még azért is jelentős, mivel röviden összefoglalja a képviselő-testülethez megtárgyalás és határozathozatal végett beérkezett anyagot és javaslatot. Ez az önigazgatási küldöttbázisnak lehetővé teszi, hogy az egyes kérdésekben való állásfoglalás, az irányelvek megállapítása és a küldöttnek a képviselő-testületben való döntése céljából jobban megismerkedjen az anyaggal. A közlöny rendszerint a képviselő-testületi ülések előtt, az egyenrangú nyelveken jelenik meg.

Felesleges kiemelni, hogy az egyenrangú nyelvhasználat milyen nagyjelentőségű a községi közigazgatási és egyéb szervek munkájában. Funkciójuknál és tevékenységüknél fogva ezek a szervek közvetlen kapcsolatban állnak a dolgozókkal és polgárokkal, az alkotmány és a törvények betartása végett. Mivel tehát a polgárok közvetlen és konkrét jogaik, kötelezettségeik és érdekeik ügyében fordulnak ezekhez a szervekhez, így

a nyelvi egyenrangúság megvalósítása terén számos kötelesség hárul a közigazgatási szervekre.

Az egyenrangú nyelvhasználat érdekében számos intézkedést hoztunk. Legjelentősebbek pedig azok, amelyek az egyenrangú nyelveket beszélő szakkáderek képzését szorgalmazzák. Ilyen káderek biztosításában jelentős eredményeket értünk el, mind a vezető káderek, mind pedig a közigazgatási szervekben dolgozók tekintetében. Legtöbb gondot főleg azon vezető szakkáderek biztosítása okoz, akik a szerbhorvát és szlovák nyelvet egyaránt beszélik. Az egyéb dolgozóknak 80%-a szlovák nemzetiségű. Tekintettel arra, hogy a szlovák nemzetiségűek 50%-a elvégezte a szlovák tannyelvű gimnáziumot, így a nyelvi egyenrangúság előfeltételei megvannak. Kétségtelen, hogy a szakemberképzés érdekében további erőfeszítésekre, a káderek megfelelő összpontosítására és ésszerűbb elosztására, technikai felkészültségre, ösztönző és egyéb intézkedésekre van szükség.

A községi szervek munkaköri besorolása a kötelezettségek végrehajtóinak 91%-ára előírja az egyenrangú nyelvek megfelelő ismeretét (ennek 3 fokozata van: a nyelv ismerete, a helyesírás ismerete, valamint a helyesírás és szakterminológia ismerete).

A felekkel való szóbeli érintkezés teljesen biztosítva van a közigazgatási szervekben, úgyhogy a közvetlen érintkezésben útbaigazítást, felvilágosítást adhatnak azoknak a dolgozóknak és polgároknak, akik jogaik, kötelességeik és érdekeik érvényesítése céljából fordulnak hozzájuk.

Az írásbeli érintkezés céljából ezekben a szervekben is kétnyelvű űrlapok vannak, ezenkívül szlovák és szerbhorvát nyelvű minták vannak forgalomban (adóvégzés, vagyonjogi bizonylat, idézés, jegyzőkönyv stb.).

Az eljárás vezetésében a szóbeliség teljes mértékű, nem így azonban az írásbeliség. Ez is arra utal, hogy az eljárást vezető és az eljárást lebonyolító dolgozók szakmai képzését tovább kell szorgalmazni.

Az általános érdekű ügyek kezelésében nem tartottuk be következetesen az idevágó tartományi törvények előírásait. Az általános választói névjegyzéknek az egyenrangú nyelveken való vezetésén kívül a többi kötelezettségnek (anyakönyv, földnyilvántartás, adókönyv stb.) sem tettünk eleget. Az illetékes tartományi szervek segítségével előkészületeket teszünk a kétnyelvűségnek e téren való megnyilvánulására is, az anyakönyvi kivonatokat, a személyi névről szóló bizonyítványokat, a személyazonossági igazolványokat stb. az egyenrangú nyelveken adjuk ki.

Tájékoztatónkban nem öleltük fel az egyenrangú nyelvhasználat valamennyi eredményét és tapasztalatát községünkben, hanem inkább csak a jelentősebbekre hívtuk fel a figyelmet, valamint azokra a fogyatékosságokra, amelyek az aktivitást fékezik.

A nyelvi egyenrangúság fenti tapasztalatai alapján megállapíthatjuk, hogy e téren sokat tettünk, ahhoz azonban, hogy az elért eredményeket kiterjesszük az élet, a munka és az alkotótevékenység minden területére, s hogy teljes alkalmazást nyerjenek azok az alkotmányos, törvényes és

alapszabályzati kötelezettségek, amelyeket az általános aktivitás keretében a feladatok következetes végrehajtására a JSZK és SZKSZ kongresszusi dokumentumai, illetve a VKSZ választási értekezletének záróhatározatai előírnak — továbbra is nagy erőfeszítéseket kell tenni.

Petrőc, 1979. február

Függelék

A „Vcielka" napköziben 307 gyermek 11 tagozatban van elosztva: ezek közül 3 tiszta szlovák, 7 vegyes, egy pedig szerbhorvát. A gyermekek összlétszámából 217 szlovák, 59 szerb, a többi pedig egyéb nemzetiségű (6 jugoszláv és egy-egy macedón, albán, horvát, magyar és nemzetiség nélküli). Ezek a számok százalékokban kifejezve nagymértékben tükrözik a község nemzetiségi összetételét (70,6% szlovák, 18,8% szerb, a többi százalékot jugoszlávok és egyéb nemzetiségűek alkotják). A nemzetiségi hovatartozástól függően a gyermekek tiszta szlovák tagozatra (Petrőc, Gložan), tiszta szerbhorvát tagozatra (Maglić), illetve vegyes tagozatra (Kulpin, Petrőc) járnak. A nevelők, akik közül 10 szlovák, 1 szerb és 1 ruszin, mindkét nyelven ellátják oktatási feladataikat.

A 4 általános iskolában összesen 1512 tanuló 64 tagozatban van elosztva. Nemzetiségi összetétel tekintetében ezek közül 1116 (73,8%) szlovák, 322 (21%) szerb, 19 (1,3%) jugoszláv, 14 (0,9%) horvát, 41 (2,7%) pedig egyéb nemzetiségű: crnagorai, macedón, magyar, albán és cigány. A tanítási nyelvtől függően 43 szlovák tagozat van (Petrőcön, Kulpinban és Gložanban), 17 szerb tagozat (Maglićon és Kulpinban) és 4 vegyes tagozat van (Kulpinban). A fenti adatokból az is kitűnik, hogy az egyes tagozatokon a tanítás szlovák, illetve szerbhorvát nyelven folyik, a vegyes tagozatokon pedig mindkét egyenrangú nyelven. Ezen iskolák tantestületének nemzetiségi összetétele (a 104 közül: 79 (75,5%) szlovák, 22 (21,1%) szerb, 3 (3,4%) crnagorai) teljesen megfelel az iskola azon követelményeinek és kötelezettségeinek, hogy a tanításban biztosítsa az egyenrangú nyelvhasználatot. A település, illetve a tagozat etnikai összetételétől függően a tanítás (Petrőcön, Kulpinban és Gložanban) szlovák nyelven, Maglićon szerbhorvát nyelven, a kulpini vegyes tagozatokban pedig mindkét nyelven folyik.

A petrőci „Jan Kollar" Oktatási Központban

a) *a szlovák tagozatok* száma 9, 264 tanulóval
(241 szlovák, 10 szerb, 13 egyéb, azaz 6 jugoszláv, 5 horvát és 2 magyar),

b) *a szerbhorvát tagozatok* száma 4, 116 tanulóval
(96 szerb, 4 horvát, 7 szlovák és 9 egyéb)

c) a szakirányú oktatási tagozatok száma 8, 140 tanulóval
(104 szlovák, 33 szerb és 3 egyéb)

d) tantestület — 36 tanár (33 szlovák, 2 szerb és 1 ruszin).

Kovács László

A KÖZIGAZGATÁS SZEREPE A NEMZETEK ÉS NEMZETISÉGEK NYELVE ÉS ÍRÁSA EGYENRANGÚSÁGÁNAK MEGVALÓSÍTÁSÁBAN, AZ IGAZGATÁSI ELJÁRÁSRA VALÓ KÜLÖNÖS TEKINTETTEL

A dolgozók és a polgárok, a társultmunka-szervezetek, az önigazgatási szervezetek és közösségek személyi és közös érdekeik, jogaik érvényesítésében, kötelességük teljesítésében olyan kapcsolatokat teremtenek, amelyek írásbeli és szóbeli érintkezés útján jutnak kifejezésre. A soknemzetiségű Vajdaságban, kezdve a helyi közösségektől, a társultmunka-szervezetektől, valamint más önigazgatási szervezetektől és közösségektől a községeken át a tartományig és a tartományi szervekig mindenütt folyamatban van ez az érintkezés. Ebben pedig fontos szerepet játszik a nyelv, vagyis az, hogy az érintkezés milyen nyelven történik. Ha a dolgozóknak és polgároknak, valamint önigazgatási szervezeteiknek lehetőségük van arra, hogy érdekeiket és jogaikat anyanyelvükön érvényesítsék, illetve hogy környezetük problémáit is így orvosolják, akkor az ezzel kapcsolatos döntésbe is könnyebben és bátrabban beleszólnak. A nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználata nem újkeletű és nem csak mai szükséglet. A jugoszláviai nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangúsága a szocialista forradalom fontos vívmánya és szocialista önigazgatási közösségünk építésének lényeges elve. Soknemzetiségű közösségünkben (hazánkban és tartományunkban) ez nem csak lingvisztikai kérdés, illetve nem csak az összehasonlító nyelvtan hatáskörébe tartozik. Ez rendszerint a nemzetiségi viszonyok megnyilvánulási formája volt, és mindig e visznyok alkotórészeként szerepelt. A dolgozóknak ugyanis mint aktív döntéshozatali tényezőnek társadalmi-gazdasági és politikai helyzete szoros összefüggésben áll a nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangúságával is.

Jelentőségénél és alkalmazásánál fogva tehát fontossá vált az egyenrangú nyelvhasználat jogszabályokkal való rendezése.

A JSZSZK alkotmányának 246. szakasza megállapítja:

„Jugoszlávia területén a nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangú. A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban hivata-

los használatban van a nemzetek nyelve, a jelen alkotmánnyal és a szövetségi törvénnyel összhangban pedig a nemzetiségek nyelve is.

A nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának a hivatalos használatban való megvalósítását azokon a területeken, amelyeken az egyes nemzetiségek élnek, törvény és a társadalmi-politikai közösségek statútuma, valamint a társult munka szervezeteinek és más önigazgatási szervezeteknek és közösségeknek önigazgatási aktusai biztosítják, s ezek állapítják meg az egyenrangúság alkalmazásának módját és feltételeit."

Az alkotmány következetesen megállapította a nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának érvényesítéséhez szükséges normákat. Így a JSZSZK alkotmányának 214. szakasza megállapítja, hogy:

„Az eljárás nyelvének nem tudása nem gátolja a polgárok és szervezetek jogainak és jogos érdekeinek védelmét és érvényesítését.

A jelen alkotmányban mindenkinek biztosított joga, hogy a bíróság vagy más állami szerv előtt, valamint megbizatásuk végzése során a polgárok jogai és kötelezettségei tárgyában határozó társultmunka-szervezetek és más önigazgatási szervezet és közösség előtti eljárásban az anyanyelvét használja, és hogy ebben az eljárásban a tényekről anyanyelvén szerezzen tudomást."

Ezt a rendelkezést még jobban kihangsúlyozza a JSZSZK alkotmányának 171. szakasza: „A nemzetiségek tagjainak az alkotmánnyal és a törvénnyel összhangban joguk van ahhoz, hogy jogaik érvényesítése és kötelességük teljesítése során, valamint az állami szervek és a közmegbizatást végző szervezetek előtti eljárásban anyanyelvüket és írásukat használják..."

Az alkotmánynak ezt a megoldását figyelembe véve Az államigazgatási rendszer alapjairól, a Szövetségi Végrehajtó Tanácsról és a szövetségi igazgatási szervekről szóló törvény 14. szakasza az egyenrangú nyelvhasználat elvét az alábbi módon állapítja meg:

„A végrehajtó szervek és az igazgatási szervek az alkotmánnyal, illetve a törvénnyel és alapszabályukkal összhangban kötelesek érvényesíteni a Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei nyelvének és írásának egyenrangúságára vonatkozó elveit."

Vajdaság SZAT soknemzetiségű összetétele[1] több nyelv egyenrangúságának szabályozását tette szükségessé. Így Vajdaság SZAT alkotmányának 5. szakasza megállapítja, hogy Vajdaságban a szerbhorvát, illetve a horvátszerb, a magyar, a szlovák, a román és a ruszin nyelv és írás egyenrangú.

Az alkotmányok egyidejűleg arra az álláspontra helyezkednek, hogy a társadalmi-politikai közösségek statútuma, a társultmunka-szervezetek és más önigazgatási szervezetek és közösségek önigazgatási általános aktusa szintén szabályozza a nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangúságát, s ezzel kapcsolatban a nyelvi egyenjogúság megvalósításának módját és feltételeit is.

Vajdaság SZAT Képviselőháza 1973-ban meghozta A népek és nemzetiségek nyelvének és írásának az állami és közigazgatási szervek előtti egyenjogú használatáról szóló törvényt[2]. Az állami szervek, illetve valamennyi környezet káderösszetételéből megállapítható, hogy nem voltak meg a feltételek a törvény teljes alkalmazására, elsősorban a nemzetek és nemzetiségek nyelvén való eljárás folytatására, s ezért a törvény lehetőséget adott arra, hogy a szervek az eljárást az általuk kijelölt valamelyik nyelven vezessék, de legfeljebb 3 éven át. Természetes ezekben az esetekben is biztosítani kellett a fordítást, hogy jogait a fél minél jobban érvényesíthesse.[3]

A törvény alapvető törekvése, hogy szabályozza a nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának biztosítási módját az állami szervek, az önigazgatási bíróságok és a társadalmi önigazgatási ügyészek, a társultmunka-szervezetek és más önigazgatási szervezetek és közösségek, a társadalmi szervezetek, a polgárok társulásai és a közhatalmi szervezetek, az önigazgatási érdekközösségek, továbbá a kiemelt társadalmi érdekű tevékenységet végző társultmunka-szervezetek előtt. A tartomány területére alakult szervek és az egész tartomány területére vonatkozó közhatalmi szervezetek és közösségek a szerbhorvát, illetve a horvátszerb, a magyar, a szlovák, a román és a ruszin nyelv egyenrangúságát, a község területére alakult szervek és szervezetek pedig a község statútumában[4] egyenrangú nyelvekként megállapított nyelvek egyenrangúságát kötelesek biztosítani. A tartományi és a községi szervek számára a nemzeti és nemzetiségi nyelvek és írások egyenrangúságának mértéke is meg van határozva. Ez elsősorban a felekkel való szóbeli és írásbeli érintkezésre, az eljárás-vezetésre, az általuk meghozott jogszabályok és egyéb aktusok közzétételére, a dolgozók és a polgárok érdekkörét érintő hivatalos és egyéb kiadványok megjelentetésére, a polgárok érdekkörébe tartozó adminisztráció vezetésére, a képviselő-testületi ülésanyagok előkészítésére vonatkozik.

A képviselő-testületek és végrehajtó szerveik a nyelvi egyenrangúság megvalósításának módját a munkájukról szóló ügyrendben irányozzák elő.

A nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználatának külön nyomatékot ad, hogy e jog gyakorlásával a dolgozók és a polgárok hatékonyan érvényesíthetik alkotmánnyal szavatolt egyéb jogaikat (önigazgatási, tájékoztatási jogukat stb.) is. Ezért különösen fontos Az államigazgatási rendszer alapjairól szóló törvény 9. szakaszában foglalt elv, amely szerint: Munkájuk folyamán a közigazgatási szervek kötelesek a dolgozóknak és polgároknak, a társultmunka-szervezeteknek és más önigazgatási szervezeteknek és közösségeknek biztosítani jogaik és érdekeik eredményes érvényesítését, feltételeket teremteni és intézkedéseket foganatosítani e jogok és érdekek minél gyorsabb és minél teljesebb érvényesítésére, illetve a felsoroltak kötelezettségeinek teljesítésére, továbbá, hogy segítséget nyújtsanak nekik e jogok gyakorlásához és védel-

méhez. A közigazgatási tevékenység ilyen koncepciójában kapja meg a nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenjogúsága teljes értelmét.

A dolgozók és polgárok számos jogukat, kötelezettségüket és érdeküket érvényesítik az állami szervek útján, s ezt legkönnyebben akkor érik el, ha az általuk legjobban ismert nyelvet és írást használják. Bizonyítják ezt pl. a következő adatok is: Vajdaságban a közigazgatási szervekhez forduló dolgozók és polgárok 29%-a valamelyik nemzetiség nyelvét beszéli, az eljárásoknak mégis csak a 12%-át folytatják nemzetiségi nyelven [5] Ezek a tények tették szükségessé, hogy felmérjük a közigazgatásnak a törvényes kötelezettségek teljesítésére való felkészültségét, mivel ezek a szervek fontos szerepet játszanak a nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználatának meghonosításában. A tartományi kutatások arról tanúskodnak, hogy a törvény a nehézségek ellenére is alapjában véve realizálódik, ám a közigazgatási szervek felkészítése érdekében még számtalan intézkedést kell foganatosítani. A tartományi körkérdéssel felölelt 251 közigazgatási szerv különböző felkészültségi fokon áll az egyenrangú nyelvhasználatot illetően. Az eljárásokban leggyakoribb a magyar nyelv egyenrangú használata, viszont legkevésbé készültek fel a szlovák és a ruszin nyelv alkalmazására, jóllehet a közigazgatásban foglalkoztatott káderek nemzetiségi összetétele ezt nem akadályozza. Nyilvánvaló, hogy a szóban forgó nemzetiségek sorába tartozó munkások nem ismerik kellőképpen a szakterminológiát. Szemléltetésként a szervek felkészültségéről az alábbi adatokat ismertetjük:

Nemzetiségi nyelv	A 251 szerv közül alkalmazza	Teljesen felkészült		Részben készült fel		Nincs felkészülve	
		szám	%	szám	%	szám	%
Magyar	208	77	37,0	83	40,0	48	23,0
Szlovák	101	14	14,0	46	45,5	41	40,6
Román	66	2	3,0	45	68,0	19	28,0
Ruszin	35	3	8,6	18	51,4	14	40,0

Sok szerv ezt a kötelességét a káderek áthelyezésére vonatkozó intézkedések alapján akadálytalanul teljesítette. Ha a közigazgatási szervekben biztosítani akarjuk az egyenrangú nyelvhasználatot, akkor mindenekelőtt meg kell határozni azokat a teendőket és feladatokat, amelyekben a nyelvi egyenjogúság a mindennapi munka alkotórészét képezi. Vonatkozik pedig ez a közigazgatási szervek szervezeti felépítését és munkáját, továbbá a munkakörök rendszerezését szabályozó aktusokra is.

Tartományunk 251 közigazgatási szervének 47%-a aktusaiba foglalta ezt a kérdést, 146 szervben pedig (58,2%) a munkakörök rendszerezéséről szóló aktus irányozza elő a káderek összetételét. Azonban csak 97

szerv (39%) rendelkezik megfelelő összetétellel.[6] A közigazgatási szervekben egyes meghatározott teendők és feladatok végzésére 145 szerv (57,7%) követeli meg pályázatában az egyenrangú nemzetek és nemzetiségek nyelvének ismeretét.

Egyes meghatározott teendők és feladatok[7] végzésére műszaki megoldásokat keresnek arra, hogy megkönnyítsék a felekkel a nemzetiségi nyelven való érintkezést. Kétnyelvű űrlapokat használnak. A helyzet felmérésekor megállapítottuk, hogy 134 szerv használ kétnyelvű űrlapot, közülük 94 magyar, 22 szlovák, 9—9 pedig román, illetve ruszin nyelvűt.

A KÖZIGAZGATÁSI ELJÁRÁS KÜLÖN ÁTTEKINTÉSE

Az állami és közhatalmi szervek a polgárok, illetve szervezetek közötti viszonyt igazgatási-jogi viszony, illetve közigazgatási eljárás útján alakítják ki. Ezek a viszonyok mindig az eljárás folyamán meghozott, vagy a fél kérdésére, illetve a hivatalból kiadott igazgatási aktusok alapján jönnek létre. Ezekkel az igazgatási-jogi aktusokkal a viszonyokat kényszerítő (imperatív) normák útján szabályozzák, ami jellemzője is azoknak a viszonyoknak, amelyekben az egyik (itt kötelező) alany állami szerv. Mindez megköveteli, hogy a polgárok joga és kötelessége érvényesítésének biztosítása céljából külön eljárást (közigazgatási eljárást) állapítsunk meg, amely lehetővé teszi a polgárok védelmét. A tudomány, valamint a tételes jogszabály-gyakorlat ebből a célból már jelentős hozzájárulását adta. A közigazgatási eljárásban ebből a célból fontos elveket állapítottunk meg, melyeknek a tételes jogszabályokban való megvalósítása olyan viszonyokat hoz létre a közigazgatási eljárásban, amelyek az eljárási jogon túlmenően a dolgozók és a polgárok, továbbá a társultmunka-szervezetek és más alanyok számára az állami szervekkel való kapcsolataikban jogaik tényleges érvényesítését teszik lehetővé.

Az egyik alapelv, amelyet a közigazgatási eljárásban A közigazgatási eljárásról szóló törvény bevezetése (1956) óta érvényesítenek, a nyelvhasználati jog elve. Ennek az elvnek érvényesítésére azonban teljes figyelmet a JSZSZK és Vajdaság SZAT 1974. évi alkotmányának meghozatalával fordítottunk. Vajdaságban ennek az alapelvnek szélesebb körű jelentése van, ez pedig a lakosság soknemzetiségű összetételéből ered.

Ez az alapelv pedig valamennyi közigazgatási szervet arra kötelez, hogy az eljárás nyelvének megállapításakor a felek nyelvtudása, azaz az eljárás nyelvére vonatkozó nyilatkozatuk legyen irányadó. Vajdaságban abból kell kiindulni, hogy a szerbhorvát, illetve horvátszerb, a magyar, a szlovák, a román és a ruszin nyelv és írás egyenrangú (Vajdaság SZAT alkotmányának 5. szakasza, A népek és nemzetiségek nyelvének és írásának az állami és a közhatalmi szervek előtti egyenjogú használatát biz-

tosító törvény 2. szakasza). Ehhez hozzá kell adni még néhány nyelv egyenrangúságának lehetőségét, amit a községi statútumok állapítanak meg. (Ezzel a joggal élt és ezt a szükségletet vette figyelembe Fehértemplom a cseh nyelv és Pancsova a macedón nyelv esetében.)

Ebből a szempontból az anyanyelv használata a közigazgatási eljárásban más elveknek a gyakorlati érvényesítéséhez is hozzájárul. Példaként említem, hogy a közigazgatási eljárásról szóló törvény egyik alapelve „a polgárok jogai védelmének és a jogi érdekek védelmének elve". Ez az alapelv pedig csak az egyenrangú nyelvhasználattal kapott teljes értelmet. Ugyanis ha az eljárásvezető szerv gondoskodik róla, hogy a polgár éljen a jogaival, akkor a fél számára lehetővé teszi, hogy minél könnyebben védelmezze jogát. Itt nemcsak a törvényesség biztosítására gondolunk (ami az eljárásnak szintén fontos alapelve), hanem arra is, hogy a fél a tényállás megállapításakor nyilatkozzon a jogok és kötelességek megoldása szempontjából jelentős összes fontos elemről. Ezt a fél azon a nyelven tudja legjobban kifejteni, amelyiket állandóan használ, illetve amelyiket a legjobban érti. Így a közigazgatási eljárásnak egy másik fontos elve is érvényesül, éspedig „az anyagi igazság elve". A szerv ugyanis a végzés szempontjából jelentős tényeket a fél teljes közreműködésével állapítja meg, ezt viszont csak az eljárásban szereplő nyelvek egyenrangúságával éri el. Ha mindehhez hozzáadjuk, hogy az eljárásban szereplő nyelvek egyenrangúsága nélkül nehezen képzelhető el még néhány alapelv, mint például: a járatlan fél kisegítési elvének, a fél meghallgatása elvének érvényesítése, akkor érthető, hogy a tartományi közigazgatási eljárásban milyen nagyjelentőségű az egyenrangú nyelvhasználat.

A közigazgatási eljárásról szóló törvény rendelkezései alapjában véve biztosították a nemzetek és nemzetiségek nyelvének egyenrangúságát. Így A közigazgatási eljárásról szóló törvény 15. szakasza megállapítja, hogy:

1) A közigazgatási eljárást a JSZSZK, a köztársaságok és az autonóm tartományok alkotmányával, továbbá a törvénnyel, a községi statútummal, az önigazgatási szervezetek és közösségek alapszabályával összhangban meghozott önigazgatási általános aktusoknak megfelelően Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek nyelvén kell folytatni.

2) A hazánk területén élő nemzetekhez és nemzetiségekhez tartozó polgároknak a törvénnyel, és a községi alapszabállyal összhangban meghozott önigazgatási általános aktusok értelmében minden eljárásban joguk van anyanyelvüket használni. Ha az eljárást nem a fél anyanyelvén vezetik, a szerv köteles számára lehetővé tenni, hogy az eljárás folyamatát anyanyelvén kövesse. A szerv kioktatja a felet, illetve az eljárás más részvevőjét az eljárásban való nyelvhasználatról, a jegyzőkönyvben pedig fel kell venni, hogy a felet, illetve az eljárás más részvevőjét e jogáról kioktatták, és a kioktatás alapján adott nyilatkozatát a jegyzőkönyvben fel kell jegyezni.

Fontos megjegyezni, hogy A népek és nemzetiségek nyelve és írása

egyenrangúságának... biztosítási módjáról szóló törvény[9] 9. szakaszát A közigazgatási eljárásról szóló törvény dolgozza fel részletesen. Ez a törvény nemcsak a félnek a nyelvek egyenrangúságáról való kioktatását állapítja meg, hanem azt is, hogy a fél nyilatkozatát kell kérni arról, hogy melyik (egyenrangú) nyelven kívánja az eljárás vezetését. A jegyzőkönyvben nemcsak azt állapítják meg, hogy a felet kioktatták arról a jogáról, hogy használhatja anyanyelvét, hanem az előzetesen ismertetett módon megállapított eljárási nyelvet is. Itt figyelembe kell venni a vajdasági lehetőségeket, mert a gyakorlatban megtörténhet, hogy az eljárás részvevői három vagy több nyelv mellett nyilatkoznak. A törvény ezt úgy oldja meg, hogy az eljárás nyelveként azt a nyelvet veszi, amely mellett a felek többsége nyilatkozott. Ha nem tudnak egyetértésre jutni, akkor a nyelvet a szerv állapítja meg. Itt jegyezzük meg, hogy azoknak a személyeknek, akiknek anyanyelve nem használható az eljárás nyelveként, az eljárásban való részvételt tolmács útján biztosítják. A gyakorlatban találkozunk ilyen megoldásokkal, mivel a 44 község közül csak 4 (Opova, Pećinci, Ruma és Sremska Mitrovica) nem rendelkezik egyenrangú nyelvekkel. Két nyelv egyenrangú 21 község területén, éspedig: 17 községben a szerbhorvát és a magyar, 3 községben a szerbhorvát és a szlovák, és 1 községben a szerbhorvát és a ruszin nyelv. Három nyelv egyenrangú 12, négy nyelv pedig 6 község területén, egy községünkben pedig öt nyelv egyenrangú. Az egyenrangúsági modalitás különböző.[8]

Nálunk leggyakoribb a magyar nyelv egyenrangúsága, 34 községben, ezután a szlovák nyelv, 16 községben, majd a román nyelv, 11 községben, továbbá a ruszin, 6 községben, s végül 1 községben a cseh és 1 községben a macedón nyelv.

Meg kell jegyezni, hogy az eljárás nyelvének megállapításával kapcsolatos tennivalók elmulasztása bizonyos következményekkel jár. A Jugoszláv Legfelsőbb Bíróság 1967. XI. 8-i kibővített ülésén elfogadott 1/67. szám alatti elvi álláspont szerint a szervek kötelesek az eljárásban részvevők figyelmét felhívni az anyanyelvük használatára vonatkozó alkotmányos joguk érvényesítésére, és azt jegyzőkönyvbe foglalni. Ennek a cselekménynek elmulasztása az eljárási szabály megszegését jelenti.

Ha tehát a fél az eljárásban kérte anyanyelvének használatát, a szerv köteles tolmácsot biztosítani számára. Ennek elmulasztása az eljárási szabályok abszolút megszegését jelenti.

Ezek az elvi álláspontok a korábbi időszakra vonatkoznak. Ebből és a Vajdaság területén élő nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának alkalmazása során elért eredményekből kiindulva az eljárás nyelvével kapcsolatos mulasztásokra is rá kell mutatni, és nemcsak a fordító biztosítására, ami A nyelvek egyenrangúsága biztosításának módjáról szóló törvény[9] 9., 10., 11., 12. és 13. szakaszából ered.

A közigazgatási eljárásról szóló törvény a 170. szakaszban megállapítja a fél azon jogát, hogy beadványát azokon a nemzeti és nemzetiségi nyelveken is benyújthatja, amelyek az alkotmányok, a törvények és a

statútumok alapján egyenrangúak. Ezt a kérdést a nyelvek és írások egyenrangúságáról szóló tartományi törvény[9] szintén szabályozza. Így a 10. szakasz megoldása szerint az eljárás nyelvét az eljárás kezdeti szakaszán a beadvány nyelve alapján állapítják meg addig, amíg az eljárás folyamán nem állapítanak meg másik (egyenrangú) nyelvet.

A közigazgatási eljárásról szóló törvény 249. szakaszának 11. pontja az eljárás felújításának feltételeként állapítja meg: „ha az eljárásban részvevő személy számára nem adták meg azt a lehetőséget, hogy A közigazgatási eljárásról szóló törvény 15. szakaszában megállapított feltételekkel anyanyelvét használja". A rendkívüli jogorvoslat ilyen széles körűen megállapított lehetősége a nyelv kérdésének és egyenrangúságának jelentőségét domborítja ki.

Az egyenrangúság biztosításáról szóló törvény[9] Vajdaság SZAT területén lehetőséget ad arra, hogy A közigazgatási eljárásról szóló törvény rendelkezéseit a mi körülményeink között következetesen alkalmazzuk. Ez egyes kérdések részletesebb szabályozását tette szükségessé. Csak néhányat említek meg közülük. A 10. szakasz megállapítja, hogy a hivatalból indított eljárást is az egyenrangú nyelveken kell megindítani, ahogyan azt az alkotmány és a községi statútum meghatározta. A 13. szakasz a másodfokú eljárásra is rendelkezésbe foglalja ezt a kötelezettséget éspedig, hogy azon a nyelven kell vezetni, amelyiken az elsőfokú eljárás folyt.

Utalni szeretnék még a 12. szakasz rendelkezésére, amely a több nyelven folyó eljárásra vonatkozik. Ilyenkor a jegyzőkönyvet az eljárás nyelvén kell vezetni, az eljárásban részvevők nyilatkozatát és vallomását az eljárás egyik nyelvéről le kell fordítani az eljárás másik nyelvére, a határozatokat és az eljárás folyamán meghozott egyéb iratokat pedig az eljárás nyelvén kell készíteni.

A törvény[9] eddigi gyakorlati alkalmazásából megállapítható, hogy az előirányzott tennivalókat tiszteletben tartják, de az egyes szervek magatartása különböző. Szabály az, hogy az eljárás nyelvét a felek nyilatkozata alapján állapítják meg, ez a tartomány területén 166 szervről mondható el (66,14%). Tolmácsot 178 szervben (70,9%) biztosítanak, ha a felek nyilatkozata szerint a tárgyalást tolmács útján kívánják követni. A jegyzőkönyvet 90 szervben (36%) vezetik az eljárás nyelvén. Az eljárásban részvevők nyilatkozatát és vallomását az eljárás másik nyelvére 59 szervben (23,5%) fordítják. Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy a nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának a közigazgatási eljárásban való alkalmazása terén jelentős eredményeket értünk el. Vannak azonban olyan környeztek, ahol a szervek még most sincsenek felkészülve törvényes kötelezettségeik teljesítésére. Ezekben káderpolitikai intézkedésekkel (a munkakörök megállapítása, megfelelő betöltésük, káderképzés stb.) kell a helyzetet megváltoztatni.

A nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangúsága szempontjából a közigazgatási eljárás jelentősége kapcsán említést ér-

demlő adatok, hogy 1977-ben a községi szervekben 678 487 ügytárgy került a felek kérésére munkába, közülük 629 122-t zártak le. Az 1978. év háromnegyedében 537 328 ilyen ügytárgy volt, ebből 501 650-et zártak le.

Noha az ügytárgyak alakulásáról szóló adatok nem térnek ki arra is, hogy hány ügytárgyról határoztak nemzetiségi nyelven, illetve az egyenrangú nyelveken, közvetve mégis tudomásunk van erről. A közigazgatási eljárásra vonatkozó statisztikai adatokat ki kellene egészíteni az egyenrangú nyelveken tárgyalt ügytárgyak számáról szóló adatokkal. Ezt az illetékes szervek is felhasználják, és ezek alapján fel tudják majd mérni az intézkedések foganatosításának szükségességét.

Jóllehet a közigazgatási szervek leggyakrabban a közigazgatási eljárás, illetve a felekkel való szóbeli és írásbeli érintkezés útján realizálják a nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangúságát, nem szabad azért figyelmen kívül hagyni a többi területeket sem, ahol a nyelvek egyenrangúsága érvényesülhet. A hivatalos és egyéb kiadványok kiadása, a jogszabályok kidolgozása, majd közzététele, valamint a képviselő-testületi ülésanyagok kidolgozása olyan teendők, amelyek az igazgatástól nagy erőfeszítéseket és felkészültséget követelnek. Ebből a célból a községek nagy része fordítószolgálatot szervezett. A községi képviselőtestület ülésére készülő anyagot 26 község jelenteti meg az egyenrangú nyelveken. Az egyenrangú nyelveken 18 község jelentet meg hivatalos lapot, 23 községben pedig közlönyt adnak ki nemzetiségi nyelven. Nyilvánvaló, hogy Vajdaságban a nyelvi egyenrangúság gyakorlata az igazgatási szervek mindennapi aktivitásának részévé válik.

A felsorolt intézkedéseken kívül külön kérdés a káderek többnyelvű munkára való felkészítése. Ezt a káderképzési rendszerrel, illetve a továbbképzéssel oldjuk meg.

Az eddigi tapasztalatok, az alkotmányos és törvényes normák kidolgozása a közigazgatási eljárásról szóló tartományi törvények szerint biztosítani fogják, hogy a hazánk területén élő nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangúságát érintő kérdések valamennyi szerv mindennapi tevékenységét képezzék, a dolgozók és polgárok jogainak gyakorlása céljából.

Újvidék, 1978 decembere

Jegyzetek

[1] Vajdaság SZAT területén az 1971. évi népszámlálás alapján a lakosság létszáma 1 952 533, ebből 1 089 132, illetve 55,8% szerb, 423 866, illetve 21,7% magyar, 138 561, illetve 7,1% horvát, 72 759, illetve 3,7% szlovák, 52 987, illetve 2,7% román, 20 109, illetve 1,3% ru-

szi, 36 416, illetve 1,8% crnagorai, 16 527 macedón 4639 szlovén, 3745 bolgár, 3086 albán, 2771 cseh és 3702 más nemzetiségű.

[2] 1976. év végén Vajdaság SZAT Képviselőháza meghozta a törvény módosításáról szóló törvényt, ekkor módosult a törvény címe is az alábbiak szerint: A nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának egyes meghatározott szervekben, szervezetekben és közösségekben való biztosítása módjáról szóló törvény.

[3] A törvény módosításáról és kiegészítéséről szóló törvényben ez a kedvezmény elmaradt, mivel az a vélemény vált uralkodóvá, hogy megvannak a feltételek a törvény zavartalan végrehajtására.

[4] A községi statútumokban a felsorolt nyelveken kívül egyenrangú nyelvként állapították meg: Pancsován a macedón, Fehértemplomban a cseh nyelvet.

[5] Ez a százalék emelkedhet, ellenben ez egész sor tényezőtől függ, így a felek számától, akik az eljárás nyelvére hathatnak, a fél akaratától, mert ő élhet, de nem köteles élni a nyelvvel kapcsolatos állásfoglalás jogával.

[6] Teljesen 7 község készült fel, a szervek túlnyomó része 20 községben készült fel, csak néhány szerv 13 községben készült fel.

[7] Felvételi iroda, polgárok kérdéseivel foglalkozó (anyakönyvi) szolgálat, a pénzügyi osztályok egyes szolgálatai, a földmérési igazgatóság, közigazgatási eljárás stb.

[8] A három nyelv egyenrangúsága esetében a következő modalitásokkal találkozunk: szerbhorvát, magyar, román 4 községben; szerbhorvát, magyar, szlovák 4 községben; szerbhorvát, magyar, ruszin 2 községben; szerbhorvát, szlovák, ruszin 1 községben és szerbhorvát, román, szlovák 1 községben. A négy egyenrangú nyelv esetében az alábbi modalitásokkal találkozunk: szerbhorvát, magyar, román, szlovák 3 községben; szerbhorvát, magyar, szlovák, ruszin 2 községben; szerbhorvát, magyar, román, cseh 1 községben; Pancsova területén pedig 5 nyelv — a szerbhorvát, a magyar, a macedón, a román és a szlovák nyelv egyenrangú.

[9] A nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának egyes meghatározott szervekben, szervezetekben és közösségekben való biztosítása módjáról szóló törvény.

Nikola Balog

A NEMZETEK ÉS NEMZETISÉGEK NYELVÉNEK ÉS ÍRÁSÁNAK ALKOTMÁNYJOGI EGYENRANGÚSÁGA

A nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának egyik alkotóeleme nyelvük és írásuk egyenrangúsága. Az egyenjogúság integrális és oszthatatlan: vagy minden területre kiterjed, vagy sehol sincs meg. Ennek az egységnek pedig nemcsak a jogi normák meghozatalában, de a gyakorlatban is tükröződnie kellene, azaz a gyakorlatnak egyeznie kellene az alkotmányos elvekkel és a törvényes előírásokkal. A társadalmi-gazdasági és a társadalmi-politikai rendszer általában a normatív rendezés és a gyakorlati megvalósítás egysége. Mit sem ér az olyan jogszabály, amely nem érvényesíthető, ill. ha a jogszabály és a gyakorlat nem képezik egy és ugyanazon dolog két oldalát. A megvalósítás azonban nem lehet nyugalmi állapotban. A megvalósítás akkor is jelen van, ha a fő irányzatok a normatív szabályozás mind teljesebb realizálása irányába haladnak, amikor tehát, megvannak megvalósításának összes feltételei, a gyakorlat pedig szemmel láthatóan a jogi szabályozást fogadja el, s mindössze a megvalósítás módszerei után kell kutatni. Ez volna a normatív szabályozás és a megvalósítás közötti különbség „legszélsőségesebb" generozitása (természetesen fordítva is lehet: haladó szellemű gyakorlat és visszahúzó jogszabályok, ami most nem forog fenn, de volt már rá példa).

A nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága politikai rendszerünk legnagyobb vívmányai közé tartozik. Az emberi és polgári jog ezen jelentős viszonya valószínűleg a legnagyobb célok közé tartozik a világon.

Az egyenrangú nyelvhasználat elveit a következőképpen határozza meg hazánk alkotmánya:

1. Az alkotmány 170. szakasza (a vajdasági alkotmánynak pedig 194. szakasza, a szövetségi alkotmánnyal azonos szövegben) szavatolja a nemzeti, illetve a nemzetiségi hovatartozás szabad kinyilvánítását, a nemzeti kultúra szabad kifejezését, valamint az anyanyelv és írás szabad használatát. Ezek az elvek abszolút alkotmányos normák, semmivel sincsenek korlátozva és nincsenek feltételhez kötve.

Törvények tehá: csak ezen elvek érvényesítése, nem pedig korlátozása végett hozhatók. Az egyenrangú nyelvhasználat háromféleképpen nyilvánul meg: 1) az emberi és polgári jogok gyakorlása, valamint a kötelességek teljesítése; 2) az állami és közigazgatási szervek előtti eljárás (ami mindenben kiegyenlítődik); és 3) a nemzeti kulturális hovatartozás kinyilvánítása.

E három szféra a szövetségi alkotmány II. részének III. fejezetében „Az ember és a polgár szabadságjogai, jogai és kötelességei" cím alatt van jogilag szabályozva. Ezek voltaképpen az ember és a polgár kivételes jelentőségű jogai közé tartoznak, vagy mondhatnánk úgy is, hogy az emberi és polgári szabadságjogok és jogok gyakorlásának feltételei.

Ezzel azonban nem érnek véget a nyelv és írás egyenrangúságának biztosítékai. A szövetségi alkotmány III. részének I. fejezetében „A föderáción belüli viszonyok" cím alatt a 246—248. szakasz még a következő elveket állapítja meg:

— Jugoszlávia területén a nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangú. A nemzetek nyelve hivatalos használatban van, a nemzetiségek nyelve pedig az alkotmánnyal (köztársasági és tartományi) és a szövetségi törvénnyel összhangban van használatban;

— törvénnyel és a társadalmi-politikai közösségek statútumával, a társultmunka-szervezetek és más önigazgatási szervezetek és közösségek önigazgatási aktusaival biztosítva van a nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangúsága a hivatalos használatban, azokon a területeken, amelyeken nemzetiségek élnek, és ezen egyenjogúság alkalmazási módját és feltételeit meghatározták;

— minden nemzetiség számára biztosítva van a nemzeti és kulturális hagyományok ápolása, s ennek érdekében szabadon használja nyelvét és írását, e célból szervezeteket létesíthet és az alkotmányban meghatározott más jogokat élvez.

A vajdasági alkotmány megfelelő rendelkezése (308. szakasz) megállapítja a szerbhorvát, illetőleg horvátszerb, a magyar, szlovák, román valamint a ruszin nyelv és írás egyenjogú használatát.

Ezenkívül az alkotmány meghatározza a községi statútumok, a szervezetek és közösségek általános aktusai útján való jogi szabályozás elveit, amelyekről később lesz szó.

2. Jóllehet az elmondottakból úgy tűnik, hogy az egyenrangú nyelvhasználat irányelvei ismétlődnek a különböző alkotmányos rendelkezésekben, pedig voltaképpen arról van szó, hogy az alkotmány rendelkezése az emberi és polgárjogok követelményeiből indulnak ki, majd megállapítják a szervek es szervezetek — a politikai hatalmi szervek és a munkaszervezetek, valamint egyéb szervezetek és közösségek — kötelező magatartását. A felsorolt alkotmányos alvekből megállapíthatók a nyelvek és írások egyenjogúságának részletesebb elvei.

a) A nemzetek és nemzetiségek íráshasználati joga semmiben sem különbözik, a szövetségi alkotmány azonban nem sorolja fel a nemzetek

nyelvét, a nemzetiségek nyelvét pedig „átengedi" a köztársasági és tartományi alkotmánynak, azaz feltétel nélkül elfogadja azokat, amelyeket ez ilyenként megállapít. A szövetségi alkotmány nem sorolja fel a nemzetek nyelvét. Erre nincs is „joga". Az erről való „nyilatkozás", illetve ennek deklarálása minden köztársaság és tartomány joga. Ismeretes, hogy Jugoszlávia nemzeteinek a következő nyelvük van: szerbhorvát, illetve horvátszerb, macedón és szlovén. A föderáció szempontjából csak az lényeges, hogy a nemzeteknek és nemzetiségeknek a föderációban hivatalosan használt nyelve egyenrangú. A nemzetek nyelve hivatalos használatuk tekintetében feltétlenül egyenrangú, a nemzetiségek nyelve pedig az alkotmánnyal (szövetségi és tartományi) és a szövetségi törvénnyel összhangban egyenrangú, azzal, hogy a köztársasági és tartományi alkotmánynak elsőbbségi joga van; amint ugyanis megállapítja e nyelveket, mint ahogy ezt minden alkotmány megteszi, azonnal létrejön az elvileg feltétlen egyenrangúság;

b) Találkozunk „a nyelv hivatalos használatának" fogalmával is. Ebből az következik, hogy a szövetségi alkotmány szerint nincs „hivatalos nyelv". A nemzetek és nemzetiségek nyelve, mint mondottuk, egyaránt hivatalos használatban van. Csak a szövetségi alkotmány 246. szakasza 2. bekezdésének szoros magyarázata alapján mondható ki, hogy a nemzetek nyelve mindenütt, Jugoszlávia egész területén hivatalos használatban van, a nemzetiségek nyelve pedig csak azokon a területeken, amelyeken az egyes nemzetiségek élnek.

Ezen alkotmányos elvnek tágabb magyarázata szerint (ami a föderációnak helyzetével és jogaival, s ezzel mindenekelőtt a szövetségi alkotmány alkotmányjogi potenciáljával összhangban talán következetesebb magyarázat) nem a JSZSZK, hanem a köztársaságok és tartományok alkotmánya állapítja meg, hogy mely nemzet nyelve van hivatalos használatban. Célszerűtlen volna ugyanis, hogy valamely köztársaságban és tartományban olyan nyelvet használjanak hivatalosan, amelyet ott nem beszélnek. Mi célt szolgálna pl. tartományunkban a szlovén nyelv hivatalos használata, ha nem élnek itt tömegesen szlovénok? Ugyanakkor ésszerűtlen és alkotmányellenes volna, ha egy köztársaság vagy tartomány területén nem vezetnék be azon nemzet nyelvének hivatalos használatát, amely itt túlsúlyban van.

3. A nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználatának első szférája abban a jogban nyilvánul meg, hogy a nemzetek és nemzetiségek nyelvére vonatkozó jogok gyakorlása és a kötelességek teljesítése sehol sem hanyagolható el. A jogok és kötelességek mindenekelőtt önigazgatási jellegűek, majd az ember és a polgár szabadságjogai, jogai és kötelességei, azaz a klasszikus emberi jogok közé tartoznak. Az alkotmány rendelkezései (a szövetségi alkotmány 153—155., illetve a vajdasági alkotmány 176—178. szakasza) erről is tájékoztat.

A szövetségi alkotmány 153. szakasza azzal kezdődik, hogy az ember és a polgár jogai kölcsönös szolidaritásban valósulnak meg, és azzal az

elvvel végződnek, hogy mindenki köteles mások szabadságjogait és jogait tiszteletben tartani, ill. felelősséggel tartozik ezért. A szövetségi alkotmány továbbá kimondja, hogy a polgárok jogai és kötelességei, nemzetiségre és nyelvre való tekintet nélkül egyenlőek, s hogy a törvény előtt mindenki egyenlő.

A szövetségi alkotmány 155. szakasza megállapítja a dolgozónak és a polgárnak az önigazgatásra való sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogát. Itt voltaképpen arról van szó, hogy valamennyi társultmunka-szervezetnek és közösségnek biztosítania kell az önigazgatási jogok érvényesítését, hazánk valamennyi nemzete és nemzetiségének nyelvén. Ezt meg kell tenni, függetlenül attól, hogy a köztársaságok és tartományok területén hivatalos használatban levő nyelvről van-e szó, s hogy a valamely nemzetiséghez tartozó munkás, azaz önigazgató kisebb vagy nagyobb közösségben él-e vagy dolgozik. Ennek feltétetlen joga önigazgatási jogait anyanyelvén gyakorolni. Ezt a jogot tehát nem szabad összetéveszteni ezen jogoknak a községi alapszabály vagy a társultmunka-szervezetek és közösségek valamely más általános aktusa útján való biztosításának kötelezettségével.

Az egyenjogúság abból indul ki, hogy a Jugoszlávia területén élő összes nemzetek és nemzetiségek ezt az országot vallják hazájuknak.

Hasonló az eset az ember és a polgár többi szabadságjogával, jogával és kötelességével is. Valamennyi elv közül csak azokat kell kiemelni, amelyek a nemzetek és nemzetiségek nyelvének egyenjogúsága szempontjából relevánsak: az első, s talán legfontosabb elv, hogy hazánk nemzeteinek és nemzetiségeinek joguk van az anyanyelvű oktatásra; sajtó- illetve tájékoztatási szabadságuk van; tudományos és művészi alkotó szabadságuk; vallásszabadságuk és vallási iskolák létesítésének szabadsága.

A nyelvek egyenrangúsága felöleli a városoknak, a falvaknak és a településeknek a nemzetek és nemzetiségek nyelvén való elnevezését.

Minden jog (és kötelesség) önmagában, és valamennyi együttvéve, a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek jogainak és szabadságjogainak kifejezésre juttatását a beolvasztás elleni elveken alapuló joggá lépteti elő. Az a nemzet, amely létét és fejlődését az ember és a polgár igazi szabadságjogaira, jogaira és kötelességeire alapozza, nem törekedhet mások beolvasztására. A beolvasztási törekvések mindenekelőtt a nemzetiség (vagy nemzet) nyelvének elnyomásában nyilvánulnak meg, majd az itt említett szabadságjogok és jogok kifejezett vagy hallgatólagos megszüntetésével folytatódnak.

4. A nyelvek egyenrangúságának második szférája a nyelveknek az állami és közigazgatási szervek előtti eljárásban való használatában nyilvánul meg. A nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának meghatározott szervekben, szervezetekben és közösségekben való biztosításáról szóló törvény (Vajdaság SZAT Hivatalos Lapja 29/77. szám) 4. szakasza kimondja az egyenjogúságot: az eljárás vezetésében; a

felekkel való szóbeli és írásbeli érintkezésben ; a meghozandó jogszabályok és aktusok közzétételében; hivatalos, a dolgozók és a polgárok számára jelentős egyéb kiadványok megjelentetésében; a polgárok számára jelentőséggel bíró ügyviteiben; valamint a községi képviselő-testület, illetve a testületei számára készülő anyag kidolgozásában.

Nem bocsátkozva részletekbe, minden szabályozás megértésekor az a mértékadó, hogy az eljárást összes mellékcselekményeivel azon a nyelven vezetik, amelyet a törvény hivatalosnak nevez. Nincs tehát a nyelv használatának lehetőségéről szó, azaz hivatalos tolmács használatáról, a beadványok beadásáról, a feleknek és a tanúknak a nyilvános tárgyaláson való nyilatkozásáról a nemzetek és nemzetiségek nyelvén — ez a demokratikus társadalom demokratikus vívmányai közé tartozik — hanem az egész tárgyalásnak a hivatalos használatban levő valamelyik nyelven vagy több nyelven való vezetéséről van szó. Hogy az egyenrangúsági viszony mennyi lelkiismeretességgel és aprólékossággal van rendezve, jól megvilágítja az említett törvény 9. szakaszának 2., 3. és 4. bekezdése, amelyek kimondják: „Az eljárást vezető hivatalos személy köteles a féllel közölni, hogy az eljárásban melyik nyelvek egyenrangúak, majd megkérdezni, hogy melyik nyelven kíván részt venni az eljárásban."

Az eljárás egy nyelven is vezethető, ha a felek ebben megegyeznek.

Ha a felek három vagy több nyelv mellett nyilatkoznak, az eljárás lefolytatására pedig nem biztosítható ezen nyelveket ismerő személy, az eljárást azon a nyelven kell vezetni, amely mellett a felek többsége döntött. Ha a felek többsége egyik nyelv mellett sem döntött, az eljárás nyelvét az eljárást vezető szerv, szervezet illetve közösség határozza meg. Azok a felek, akiknek nyelve nem szerepel az eljárásban, tolmács útján vesznek részt az eljárásban.

A társultmunka-szervezetek illetve a munka- és eszköztársítás más formáinak általános aktusait is azokon a nyelveken hozzák meg, amelyek a társultmunka-alapszervezet, illetve a gazdasági vagy társadalmi tevékenység végzésének területén hivatalos használatban vannak. E tekintetben a társultmunka-szervezete részére, amint az az egyenrangú nyelvhasználat szelleméből következik, a társadalmi-politikai közösség alapszabálya a mérvadó. A társadalmi-politikai közösség statútuma a társultmunka-szervezete részére minimális kötelezettségként mérvadó.

A tartományi jogszabályokat a hivatalos használatban levő nyelveken jelentetik meg, a községi jogszabályokat pedig a községben hivatalos használatban levő nyelveken. A községben azoknak a nemzeteknek és nemzetiségeknek a nyelve lehet hivatalos használatban, amelyek e területen élnek. E jog elnyeréséhez az alkotmány és a törvény értelmében nincs szükség arra, hogy valamely nemzet vagy nemzetiség az egész község területén éljen, elég, ha annak valamely részében, helyi közösségben, falvában vagy településén él. A nemzetek és nemzetiségek tagjainak számára a törvény nem tér ki. Itt társadalmi konvencióról, a terület

nyelvhasználati hagyományairól és főként a nemzetek és nemzetiségek igényéről van szó (mivel, mint már említettük, a szövetségi alkotmány a nemzetek nyelvét a nemzetiségek nyelvével szemben nem részesíti előnyben, hanem alkotmányjogilag kiegyenlíti őket).

A nemzetiségek jogainak a bíróság és az állami szervek előtti megvalósításával kapcsolatban azonban, mivel nem csak a nemzetiség nyelve, hanem egyidejűleg a nemzet és nemzetiség (vagy két nemzet) nyelve is használható, bizonyos aggályok is vannak: félelem az ügydarab összekúszálódásától, a kétnyelven való eljárás bonyolultságával és a nyelvek hitelességével járó és egyéb nehézségektől. Ezek az aggályok pedig nem nemzeti-soviniszta nézetek képviselői, hanem a szocializmus eszméjének hű polgárok részéről merülnek fel.

Fejtegetésünket azzal a megállapítással zárhatjuk le, hogy minél szélesebbek a nemzetiségek (és a nem nagy közösségben élő nemzetek) jogai, annál inkább használatos a nyelvük is, azaz a nemzetek és nemzetiségek tagjai az állami szervek, a bíróságok, az alkotmánybíróság, a társadalmi-politikai közösségek stb. előtt élni fognak sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogaikkal, s fordítva — minél kisebbek a jogok, vagy ha esetleg nincsenek, ezek a követelések annál élesebbek, harciasabbak lesznek. Az ilyen jogszabályoknak meghatározott feltételeik vannak: a társadalomnak, az államnak szigorúan következetesnek kell lennie e jogok megadásában. Az a törvény vagy általános aktus pl., amelyet nem hoztak meg a hivatalos használatban levő nyelven e nemzetiség tagjai számára, nem lép hatályba. Ezért Vajdaságban (tartományi szinten) nem is történik meg, hogy a törvények vagy más előírások a nemzetiségek nyelvén (legalábbis, ami a megfelelő általános aktus hatályba lépését illeti) ne a nemzet nyelvén való megjelenéssel egyidőben jelennének meg.

Az állami és társadalmi szerveknek az egyenrangú nyelvhasználatban betartott következetessége elejét veszi azoknak a bonyodalmaknak, amelyek csorbát okozhatnak a népek és nemzetiségek egyenjogúságán, s Jugoszlávia egyik alapkövén: a testvériségen és egységen.

5. A harmadik szféra a nemzeteknek és nemzetiségeknek a nyelvük használatára való jogából áll. A nyelveknek az állami szervek, a bíróságok és a közigazgatási szervek előtti hivatalos használatáról már szóltunk. A társadalmi életben viszont annál jobban érvényesül az egyenrangú nyelvhasználat, minél szélesebb nyelvhasználati jogokat ad az állam. A nemzetiségiek nyelvhasználata mindenki számára íratlan szabály lehetne, ami nagyon értékes társadalmi konvenció, és a polgári társadalom elfogadott konvencióját alkotja. A türelmesség ugyanis rendszerint a polgári forradalom vívmánya. A türelmesség fogalma felöleli a saját nyelvnek minden helyen és minden alkalommal való használati jogát és lehetőségét. A polgári társadalom, e társadalom állapotától függően, kiépítette saját nyelvhasználatának társadalmi diszkrimináció nélküli szabályait. A türelmességben, a polgári társadalom e figyelemre méltó vívmányában azonban képmutatás is van: a nem uralkodó nemzet nyelv-

használatának gyakori megtiltása az állami szervek előtti hivatalos használatban, a városok és települések elnevezésében stb.

A türelmesség a szemléletnek és az elbánásnak e kettősségét (a haladást és ennek tagadását) tartalmazza. Az önigazgatású társadalom elfogadja a türelmesség haladó vívmányát, de ennél többet követel. A türelmességnél több a szövetségi alkotmány és a törvények, a községi alapszabályok és a társulatmunka-szervezetek általános aktusainak rendelkezése, amellyel a beolvasztás ellen vértezzük fel dolgozóinkat és polgárainkat.

Ha eltérés van az alkotmányban meghirdetett jogok és a más aktusokkal való szabályozás, valamint a szabályozás és a gyakorlat között, akkor fennáll az alkotmánybíróság közbelépésének, illetve a bíróságok és a társadalom más szervei által nyújtott védelemnek a lehetősége. Ilyen jogviszályok azonban gyakorlatilag nincsenek, mivel a nyelvek és írások egyenrangúsága kivételesen magas színvonalú, ami persze nem jelenti azt, hogy nem akadnak fogyatékosságok. A jelenlegi társadalmi légkörben senki sem kockáztatja meg olyan általános aktus meghozatalát, amely kérdésessé teszi a nyelvek és írások egyenrangúságát. Ez pedig még inkább a jogi szabályozás megvalósítására kötelez.

A nyelvek egyenrangúságának magas fokát a nemzetek és nemzetiségek nyelvén folyó tudományos munka is bizonyítja. Nem térve ki eredményeikre, Vajdaságban ismert a Szerb Matica, a Hungarológiai Intézet, a Szlovák Nyelvintézet, a román és ruszin lektorátus munkája. Egy élő és állandóan fejlődő nyelven ugyanis csak akkor végezhető tudományos munka és tudományos kutatás, ha az ember és a polgár egyenjogú, szabad, és élhet a jogaival.

A nemzetek és nemzetiségek tényleges nyelvi egyenjogúsága feltételeinek megteremtését tehát továbbra is szorgalmazni kell. Ez tartós szükséglet.

Újvidék, 1979. január

Rehák László

A NYELVHASZNÁLAT A DOLGOZÓ ÖNIGAZGATÁSI MEGNYILATKOZÁSÁNAK SZOLGÁLATÁBAN

A dolgozók, a polgárok, de legáltalánosabb értelemben véve is: az emberek egy-egy meghatározott nemzeti hovatartozású csoport tagjai saját nyelvük akadálytalan és szabad használatát rendszerint politikai jogaik részének érvényesítéseként élik át. Következésképpen az emberek anyanyelvük használatának megakadályozását, illetve annak korlátozását, amelyre különböző okok és körülmények miatt kerülhet sor, leggyakrabban politikai jogaik korlátozásaként élik át.

A saját nyelv használatáról kialakult ilyen felfogás végső fokon indokolt is, tekintet nélkül arra, hogy a nyelvi kérdés — a nyelv egyenrangúságára vagy meghatározott nyelv dominálására való törekvés — örve alatt igen összetett nemzetiségi és osztályviszonyok rejlenek, olyan bonyolult társadalmi viszonyok, amelyek csak leegyszerűsítve és szemmel látható módon, közvetlenül racionalizálódnak és nyilatkoznak meg az emberek tudatában mint pusztán nyelvi kérdés.

Tekintet nélkül arra, hogy az, ami tudatunkban közvetlenül nyelvi kérdésként jelentkezik, a leggyakrabban nem egyszerű nyelvi problematika, a mindennapi társadalmi gyakorlatban mégis eredményesen elfogadhatjuk kódolási módozatként (kibernetikai zsargonnal élve a „fekete doboz", szemiotikai értelmében véve a „jel" felfogásában), de tudatában kell lennünk annak, hogy itt nemcsak egyszerű értelemben vett nyelvi viszonyokról van szó. Ezért meggyőződésem, hogy szocialista közösségünk (társadalmunk szervezett forradalmi erőinek frontja) ilyen indítékok alapján szentel ekkora figyelmet a megfelelő társadalmi tudat fejlesztésének és megszilárdításának, ezért szabályozza ekkora figyelemmel jogszabályaiban a hazánkban élő nemzetek és nemzetiségek szabad nyelvhasználatát, s ezért tesz megfelelő szervezeti intézkedéseket is ezzel kapcsolatban.

A megjelölt téma kapcsán szándékom egy tágabb értelemben vett szociolingvisztikai nézőpontot hangsúlyozni, méghozzá úgy, hogy a szociológiai elem van előtérben, de a lingvisztikaival továbbra is egybefonód-

va. Eredeti szándékom az volt, hogy a szociolingvisztika eddigi eredményei alapján tudományos érveket sorakoztatok fel annak érdekében, hogy közérthető legyen, miért fektetnek olyan nagy hangsúlyt a demokratikus társadalmakban általában, de különösen nálunk, Jugoszláviában a nyelvi egyenrangúságra, valamint a megfelelő demokratikus társadalmi légkör kialakítására annak érdekében, hogy felfejlődjön a soknyelvű érintkezés. Ilyen értelemben a politikai érvek mellett, amelyek mindig komplexek is, felsorakoztatom a gondolkodás és a megismerés folyamatára, valamint a nyelv lényegére vonatkozó érveket is.

Természetesen azáltal, hogy nem politikai érveket sorakoztatok fel, bizonyos értelemben depolitizálom a nyelvi egyenjogúság kérdéskörét, de ez semmi esetre sem csökkenti a nyelvhasználat politikai jelentőségét. Csak arra hívom fel a figyelmet, hogy sok dologban mi csak végső vonatkozásban veszünk tudomást valamiről, mint politikai jogról, politikai követelményről, politikai jelentőségű viszonyról, intézményről. Viszont a nyelv mögött a múltban, de jelenleg is, nagyon sok lényeges társadalmi viszony rejlik. Ez különösen a korszerű társadalmakban nyilvánul meg, amikor például a burzsoá viszonyok és a nemzet kialakulása megy végbe. A nemzet kialakulásának folyamata nagyon szövevényes szociológiai és gazdasági viszonykapcsolat, a viszonyok tömegéről és sokrétű összességéről van szó, mégis gyakran dominál, különösen a nemzet kialakulásának korai szakaszában, a nemzeti nyelvért való harc. Viszont nem magáért a nyelvért folyik a küzdelem, mögötte más mély gazdasági-szociális érdekek, antifeudális osztályérdekek vannak. Ez bizonyos értelemben nálunk, a mi társadalmunkban is jelen van. Megelégszünk — ez köznapi használatra meg is felel — azzal, hogy egyszerűen politikai érdeket és igényt, illetve politikai fontosságot emlegetünk, noha más természetű differenciált érdekekről van szó, olyanokról, amelyek nemcsak az osztályérdekig, hanem az emberi lét, az emberi egyéniség szerkezetéig nyúlnak vissza. A marxisták gyakran, joggal, idézik Marx ifjúkori gondolatait, amelyek a nyelvnek a fontosságát hangsúlyozzák, mint a gondolkodás meganyagiasodott, materializált hordozóját. Marxnak ezek a megállapításai érzékeltetik a korszerű, a marxizmus által már tudományosan megalapozott érvelést annak a körülménynek megvilágítására, hogy miért is jelentkezik a nyelv olyan fontossággal az emberi és társadalmi viszonyok területén.

Nem téve kérdésessé annak politikai jelentőségét, hogy mindenki a saját nyelvén, zavartalanul értekezzen (ideértve az összetett társadalmi érdekek globális kifejezésre juttatását és uralkodó osztályerők alapvető törekvéseinek érvényesülését), kétségtelenül mindinkább érvényesül a meghatározott konkrét nyelvnek, mint a gondolkodás, az alkotó gondolkodási folyamat és a tudathoz, a felfogáshoz, a gondolattársításhoz, a tanuláshoz fűződő egész sor történés végbemenése megtestesítőjének felfogásáról kialakult korszerű marxista tudományos nézet. Leggyakrabban az anyanyelvről van szó, de nem minden esetben. Különösen az olyan

összetett nyelvi környezetben, mint amilyen például tartományunk, arról a nyelvről van szó, amelyen valaki gondolkozik, így a nyelvészek egy része (például Deme László) mindinkább a reflexnyelv terminusát használja. Ezért is említek meghatározott konkrét nyelvet, nemcsak Saussure nyelve, s nem is az ő felfogása szerinti nyelv, hanem a meghatározott konkrét formában és anyagiasult tartalomban megtestesült nyelv értelmében. Bár a reflexnyelv szerepét betöltő nyelvek egy emberöltő folyamán változhatnak, az emberi aktivitás és felfogás meghatározott területein a reflexnyelv szerepét néha egyidőben két konkrét nyelv is betöltheti. Mindenesetre a megismerési és a gondolkodási folyamat természetéből fakad, hogy mindig meghatározott konkrét nyelv (sokkal ritkábban két nyelv) képezi az emberi egyéniség jelentős tényezőjét.

Azonnal rá kell mutatni, hogy a modern nyelvészet, amely a strukturalizmus megjelenésével kivételes eredményeket ért el, és egy új módszert tárt fel, amelyet számos társadalomtudományban kisebb-nagyobb sikerrel alkalmaztak és alkalmaznak még ma is, s amely talán a strukturalizmus túlhaladásában, továbbá Jakobson és Chomsky alkotó jellegű kritikájával, mindenekelőtt Olaszországban és Franciaországban — igencsak egyetlenegy nyelv keretében mozog. Ez a nyelvi daltonizmus, amely különben igen érzékeny a nyelv osztályonkénti, kasztonkénti és foglalkozásonkénti rétegeződésére, mindig a beszélt irodalmi nyelvet helyezi előtérbe, még Olaszországban és Franciaországban is, ahol a mindennapi érintkezésben maguk az olaszok és a franciák jelentős számban nem használják az irodalmi nyelvet, nem kis hányaduk nehezen is érti meg, s mindamellett hozzá kell fűzni, hogy ezekben az országokban is több nemzeti (de nyelvészeti témánkat szem előtt tartva — nyelvi) kisebbség él.

A konkrét nyelvet egészében véve, s a beszédet mint az egyéniség struktúrájának részét, az embernek mint egyéniségnek a társadalmi környezetében való megnyilvánulását és a nyelvnek az ember társadalmi lényének megnyilatkozásában betöltött társadalmi szerepét a modern nyelvészet csak szórványosan világítja meg. Külön kérdés, miért van az, hogy még a szociolingvisztika sem öleli fel ezt a kérdést. Erre nem lehetnek lényegesebb hatással az ezzel kapcsolatos dilemma körüli tudományos viták, hogy van-e alkalmazott nyelvtudomány vagy a nyelvtudomány alkalmazásáról van szó, sem pedig az a természetes helyzet, hogy ez esetben a szociolingvisztikát a külön tudományok szakemberei (a nyelvészek és nem a szociológusok) fejlesztik.

Mégis szembetűnő, legalábbis az utóbbi néhány év során, az általam igénybe vett szakirodalom alapján, amelyet fel is tüntetek, hogy a nyelv elsődlegesen társadalmi funkciójáról (nem a társadalomnak a nyelvre való hatásáról vagy a nyelv társadalmi jellegéről) eddig sokkal többet mondtak a filozófusok, a pszichológusok és a fiziológusok, mint a szocio-lingvisták. Itt mindenekelőtt a nyelvnek az ember közéletében betöltött funkciójára, az ember munkajellegű aktivitásának (légyen ter-

melőmunkáról vagy a gazdaságban és szolgálatokban való munkaviszony keretében végzett munkáról szó, de ugyancsak szó lehet a nevelési-oktatási folyamatban végzett munkáról is) vagy az ember mint alkotó bonyolultabb alkotó munkájának szolgálatába állított nyelvre gondolok.

A marxista megalapozottságú lingvisztika az utóbbi húsz évben, vagyis a sztálini befolyás utáni években valóban nagy lépést tett. Addig jobbára a fellelhető marxi gondolatok interpretálásában merült ki, s csak napjainkban indult jelentős fejlődésnek.

Megjegyzendő, hogy ott is, ahol a marxista megalapozottságú szociolingvisták jelentősebb eredményeket értek el (Franciaországban és Olaszországban), bár ezek még csak a kezdetiek, máris megállapítható, hogy hozzáférhető munkáik reális alapot nyújtanak ahhoz, hogy számoljunk a marxista lingvisztika létezésével. A tényleges lingvisztákk, noha továbbra is érzékenyek a különböző társadalmi rétegek és osztályok nyelvhasználatában, beszédében és nyelvében jelentkező sajátosságokra — bátorkodom azt mondani: még mindig nyelvi sovinizmust mutatnak ki, azért mert egy nyelven belül gondolkodnak. Teszik ezt akkor, amikor Olaszországban pl. a hivatalosan kialakított irodalmi nyelvet anyanyelvként csak az olaszok 40 százaléka beszéli, és ahogyan néhány évvel ezelőtt a trieszti nemzetiségi értekezleten hallottam: Olaszországban 20 százalék olyan lakos él, aki meg sem érti, nemhogy beszélné az olasz irodalmi nyelvet. A szociolingvisztika a többnyelvűséget érdemlegesen még nem tárgyalja. Az olaszországi helyzet nem egyedülálló. A nagy lélekszámú nemzeteknél elég nagy különbség van a tájszólás, a beszéd és az irodalmi nyelv között. Franciaországban is Délkelet-Franciaország lakossága magár elnyomottnak tekinti, éppen az irodalmi nyelvnek a valóban beszélt nyelvvel szembeni merev, konzervatív nem toleráns állandó ráerőszakolása miatt, ami oda vezet, hogy csak az uralkodó osztály tagjai számára lehetséges a hivatalos közéleti nyelv kívánt szintű elsajátítása.

Ezért a szociolingvisztika ma még nem nyújt sok adatot arra vonatkozóan, hogy tulajdonképpen melyek is a marxi álláspontok tényleges következményei, amennyiben elfogadjuk azt, hogy nincs elvont gondolkodás, hogy nem gondolkodunk egyszerűen elvont fogalmakban, hanem konkrét nyelven, szavakkal és szókapcsolatokkal kifejezett materializált fogalmak alapján. Ezen a téren sokkal többet nyújtanak már a filozófusok, természetesen a marxista filozófusok. Ez vonatkozik a szocialista berendezésű országok marxistáira, de más égtájak marxista filozófusaira is.

Ma már domináns és elfogadható az a felismerés, amelyre V. Ny. Jarceva akadémikus is hivatkozik, hogy a tudat és a valóságiak a tudatban való tükröződése a valódi marxista felfogás értelmében nem egyszerű visszatükröződése a valóságnak, hanem alkotó folyamat, mert az ember tudata nemcsak tükrözi az objektív valóságot, hanem teremti is. Követ-

kezésképpen, ha a gondolkozás a valóságnak az emberi tudatban való visszatükröződési módja vagy formája, akkor a nyelv mind a megismerés eszközeként vett gondolkodási folyamat, mind pedig a valóságnak az emberi tudatban való ideális, szubjektív visszatükröződéseként vett gondolkodási termékek realizálódásának, azaz sajátos materializálódásának és megtestesülésének módja, legmagasabb formája.

A gondolkodási folyamatnak és a nyelvnek, tehát az emberi alkotófolyamatnak, és a nyelvnek mint e folyamat materializáló megtestesítője egyikének a közvetlen összekapcsolódása miatt a nyelv nem szűkíthető le csak az érintkezés eszközére, azon szükségletek kielégítőjére, hogy álláspontunkat, ítéleteinket és határozatunkat környezetünkkel közöljük, bár ezeket a funkciókat is meghatározott nyelven mindig jobban és tartalmasabban valósíthatjuk meg. A gondolkodási folyamat szintén meghatározott konkrét nyelvhez fűződik, ami nem zárja ki annak lehetőségét, hogy ez a folyamat ugyanazon személynél — bár sikeressége tekintetében nem ugyanazon a fokon — több nyelven is végbemenjen.

Önigazgatású szocialista társadalmunk külön az egyéniségnek az önigazgatású döntéshozatali folyamatban való minél zavartalanabb, közvetlenebb és autentikusabb megnyilatkozását igényeli. Ezeket a követelményeket tűzi ki szocialista, közvetlen demokrácián alapuló politikai rendszerünk működésével kapcsolatban, tehát a politikai közéletben, a hatósági és az önigazgatási szervek működésében is.

Ha méltányoljuk, hogy a nyelv nemcsak a külső érintkezés eszköze, hanem az emberi egyéniségek sokkal mélyebben beépített eleme, akkor az egyén többnyelvűségét sokkal óvatosabban és árnyalataiban megkülönböztetve kell elbírálnunk. Ugyanis a többnyelvű érintkezés lehetősége meghatározott társadalmi környezet és az egyén számára bármennyire is gazdagságot és előnyt jelent, amelyet mindjobban értékelünk mint általános emberi értéket, s amely útján a szakképesítés fokozata is mindjobban értékesíthető, az egyénnel a többnyelvűség szabály szerint mindig aszimmetriás. Igen ritkán találkozhatunk olyan egyénnel, aki két, esetleg kettőnél több nyelven is egyformán megvalósíthatja gondolkodási aktivitását, s ezt megfelelően ki is fejezi. Az egyik nyelv a kiinduló nyelv, amely nem feltétlenül mindig az anyanyelv, ezt inkább reflexnyelvként említhetjük.

Ez a reflexnyelv jelentkezhet esetleg mint kettős nyelv is, úgy, hogy meghatározott gondolati műveleteket egy nyelven, mondjuk szakmai kérdéseket bonyolítunk le, a hétköznapi élet dolgait meg egy másik nyelven gondoljuk végig. Ez a helyzet már egyéniség szempontjából konfliktust is jelenthet. Mindenesetre az ilyen értelmű kétnyelvűség bonyolult egyéniségi problémát tartalmaz.

A reflexnyelv vagyis a „saját" nyelv pontosságának figyelembe vétele azért lényeges, mert így foghatjuk fel igazán annak a fontosságát, hogy mit jelentenek a mi társadalmunk nyújtotta lehetőségek, hogy az önigazgató kifejezze önmagát, érdekeit és érveit a saját anyanyelvén, az,

hogy valójában ezen a nyelven történik az alkotó módon való asszociatív gondolkodás, ezen a nyelven (a reflexnyelven, a „saját" nyelven) megy végbe számunkra a legtartalmasabb és a leghatékonyabb oktatás, művelődés és tudásgyarapítás.

Természetesen a reflexnyelv fontosságának hangsúlyozásakor, különösen többnemzetiségű környezetben, nyilván nem engedhetjük meg magunknak a nyelvi puritanizmust, még kevésbé a nyelvi szegregációt. Valójában arról van szó, hogy ha figyelembe vesszük és tiszteletben tartjuk a reflexnyelv fontosságát, csak akkor vagyunk abban a helyzetben, hogy felismerhessük, milyen fontos a nyelvi tolerancia mások nem mindenben teljes nyelvtudásával szemben, csak ekkor becsülhetjük meg igazán mások nem-anyanyelvi tudását, azokat az eredményeket, amelyeket velünk együtt élő emberek éppen a több nyelv használata terén elérnek.

Távol áll tőlünk a gondolat, hogy az egynyelvűség mellett szálljunk síkra. Ellenkezőleg, méltányolva a konkrét nyelvnek a gondolkodási folyamatban és a személyiség kialakításában betöltött szerepét, kitartóan kell fáradoznunk a többnyelvűséggel kapcsolatos helyes társadalmi tudat kialakításán. Ez az egy-egy nyelv, tehát a környezetünkben élő nyelvek elsajátítására irányuló egyéni erőfeszítés méltányolását is megköveteli.

E tekintetben fejleszteni kell a nyelvi toleranciával kapcsolatos demokratikus tudatot, ami nem jelenti azt, hogy a nyelvhasználat tekintetében a nyelvi kultúra hiányát is el kell fogadnunk, de mindennemű túlzott nyelvi tisztaság a homogén nyelvi környezetben is elitizmust és megkülönböztetést jelent az ugyanazon nyelvű, kevésbé képzett emberekkel szemben. Különösen érvényes ez a többnyelvű környezetben, amelyben az egyének többnyelvű érintkezése gyakori és normális létszükséglet. Annál inkább méltányolni kell azoknak az egyéni eredményeit, akiknek módjukban áll, hogy két vagy több nyelven is jól értekezzenek. Itt emlékeztetnék Edvard Kardeljnek a Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja (A szlovén nemzeti kérdés fejlődése) háború utáni felújított kiadásának előszavában a nyelvek övezeti nyelvekbe való egybeolvadásáról kialakult sztálinista elméletben kinyilvánított sajátos nyelvi hegemonizmussal kapcsolatban 1957-ben kifejtett utalására. Edvard Kardelj egyebek között a következőkre mutat rá: „A jelenlegi körülmények között tehát, értelmetlenség egybekapcsolni a nemzet mint meghatározott történelmi kategória elhalását a nyelvek egybeolvadásának folyamatával. *Nem a nyelvek, hanem a nemzetek* olvadnak majd be egy magasabb szintű, általános emberi átfogó közösségbe, miközben e közösség nyelvének különfélesége egyáltalán nem lesz semmiféle akadály, annál is inkább, mert a magasabb szintű általános kultúrával rendelkező emberek általában több nyelven fognak beszélni . . ." (kiemelés E. K.)

Környezetünkben, Vajdaságban, társadalmi folyamataink, de a tudatosan indított társadalmi akciók és a dolgozók motiváltságának fejlemé-

nyeként igen elterjedt a többnyelvű érintkezési lehetőség jelensége, s állandó előrehaladásról tanúskodik.

Tartózkodva attól, hogy bárki is könnyelműen attól függően politikailag minősítsen valakit, hogy mennyire kész vagy képes társadalmi környezetünk valamely nyelvét és a saját anyanyelvét kisebb vagy nagyobb fokon elsajátítani, kétségtelen, hogy minden egyén többnyelvű érintkezésének elért fokát mint általános műveltségének és értékének jelentős elemét mindinkább értékelni fogják.

A helyes, demokratikus, társadalmi tudat elemeként méltányolni kell az egyénnek a többnyelvű érintkezésre való különböző motiváltságát, különböző lehetőségeit. Szemmel láthatóan lényeges különbség van az általunk mint társadalom és forradalmi mozgalom által megbízással felruházott szervezetben dolgozó személlyel szemben (ahol a többnyelvű érintkezés a személy szakavatottságának része) és azon dolgozóval szemben támasztott követelmény között, akinek, ha vele szemben támasztunk is közvetlen követelményt, többnyelvűsége általános műveltség kérdése és saját intim ügye.

A meghatározott nyelven való kifejezőkészség elsajátításának foka iránti nyelvi tolerancia ápolásával, valamint a nyelvi puritánság és elitizmus elvetésével sem kétséges, hogy mindenki műveltségi szintjének emeléséhez, tehát nyelvi kultúrájának előmozdításához is kitartásra van szükség. Ennek hangsúlyozása nem haladhatja túl azt a határt, amely az egyén számára már meghatározott értelembe vett társadalmi nyomást jelentene, de még kevésbé engedhetők meg, hogy az egyén ezt személyes állásfoglalásán elkövetett erőszakként élje át.

A több nyelv használata terén különbségeket kell tennünk azok között, akik normálisan élik a maguk életét, és a köznapi élet szükségletei alapján képesítik magukat több nyelv használatára, és azok között, akik már szakfelkészültségük szempontjából is kötelesek több nyelven érintkezni (függetlenül attól, hogy ez számukra sem jelent kisebb nehézséget, mint az előbbiek számára). Az utóbbi csoport nyelvhasználata tanácskozásunk egyik központi témája. Ezért olyan fontos, hogy meg is becsüljük társadalmilag, de anyagilag is azokat az eredményeket, amelyeket elérnek emberek, hogy két-három esetleg még több nyelven tudnak érintkezni. Az ilyen eredmény nagy egyéni erőfeszítést és motiváltságot igényel, nagyobbat, mint ahogy azt elképzeljük az esetben, ha a nyelvet csak egyszerűen kommunikációs technikai eszköznek fogjuk fel. Csak akkor foghatjuk fel, hogy milyen komoly dolog a több nyelven való érintkezés lehetőségének kialakítása, amikor a nyelv a személyiség belső szerkezetének összetevő részeként merül fel, ha a nyelvet a gondolkodás hordozójaként fogjuk fel.

A másik kérdés, ha a „saját" nyelvnek ilyen nagy fontosságot tulajdonítunk, akkor milyenek a többnyelvűség távlatai. A távlat mindenképpen az, hogy minél több alkalmat nyújtani mindenkinek, hogy a maga reflexnyelvén (anyanyelvén, „saját" nyelvén) fejezze ki magát, de úgy

hogy tisztában legyen azzal, hogy a más nyelvű beszélőtársa képes zavartalanul követni őt fordító nélkül. Természetesen ez nem zárja ki azt, hogy nemcsak a közvetlen emberi kommunikáció miatt fontos a több nyelv használata. Emlékeztetek a Kardelj-idézetre, hogy a jövendő gazdag kommunista társadalmában, kevesebb munkaidővel és sokkal több kulturális lehetőséggel, a több nyelv létezése egyáltalán nem lesz akadály a különböző anyanyelvű emberek egymás közti érintkezésében, noha továbbra is meglesz az egyes nyelveknek nem egyforma általános elterjedtsége, és léteznek majd továbbra is a világnyelvek.

De vehetünk példát saját hazai környezetünkből is arra vonatkozóan, hogy a nyelvi egyenjogúságon és egyenrangúságon belül, egy-egy nyelvnek különböző az alkalmazási lehetősége, és mindenki másként viszonyul saját kiinduló nyelvéhez, de a nem reflexnyelvnek egyike-másika iránt is. Ezért a nagyobb létszámú embereknek a nyelve szocialista társadalmi közösségünkben rendszerint többet nyújt a kisebbeknek, mint fordítva. Ezért a motiváltság nem is egyforma egy-egy nyelv megtanulása irányába. Ezt tudomásul kell vennünk, anélkül, hogy tagadnánk a politikai és társadalmi jelentőségét a többirányú (és nem egyirányú) nyelvtudásnak, mégis árnyaltan kell közeledni a többnyelvűséghez. Figyelembe kell venni a különböző tényezőket, amelyek nyelvről nyelvre nem egyenlőek, amelyek igen bonyolultak, úgy hogy az egyének érdekei felett erőszakot nem téve, valóban kialakítsunk egy egészséges nyelvi toleranciát és a nyelvi egyenrangúság iránti demokratikus viszonyulást. Akármennyire fontos, hogy a nyelvi kultúrát egy-egy nyelven belül is fejlesszük, valójában könnyen elitizmussá fejlődhet és megint szociális diszkriminációt véthetünk a saját nyelvünk kulturáltságát túlbecsülve és méltánytalanul elmarasztalva azokat, akik (akár saját hibájukból is) nem jutottak még magasabb kulturális szintre, nyelvi kérdésekben is. Mindenképpen meg kell becsülni a nyelvi kulturáltságot is, éppúgy mint a többnyelvűséget, de mindig tartózkodnunk kell attól, hogy a nyelvi kulturáltság társadalmi elismerése és értékelése mellett azok rovására élcelődjünk, akiknek nem volt lehetőségük, hogy saját anyanyelvüket vagy más nyelvet magas szinten sajátítsák el. A nyelvi kulturáltság elismerése, ide értve az anyanyelv ápolását is, ne elmarasztaló legyen, hanem a kirekesztés és a diszkrimináció helyett arra sarkalljon, hogy minden ember fokozza saját kultúrszintjét, ideértve saját nyelvének kulturáltságát és más nyelvek bírását is.

Dolgozatom végleges formában való megfogalmazásakor a következő válaszút elé kerültem: vagy aprólékosan füzérbe szedem azokat a jelentős gondolatokat és megállapításokat, amelyeket tekintélyes tudósok már publikáltak (legyenek azok a szociolingvisztika vagy a filozófia teréről, néhány esetben a filozófiai érdeklődésű marxista biológusok is sokat nyújtottak) vagy csak témám alapgondolatát fejtsem ki. Az utóbbi mellett döntöttem, feltüntetve azokat a műveket, amelyek hozzáférhetőek voltak számomra, amelyeket az utóbbi években gyűjtögettem. Ezeket a

műveket most figyelmébe ajánlom azoknak, akiket érdekel ez a téma, hogy végigjárják ugyanazt az utat, amelyet eddig megtettem, marginálisan foglalkozva ezzel a témával.

Szabadka—Újvidék, 1979. februárja

Szakirodalom:

1. A jel tudománya (szerk.: Horányi Özséb és Szépe György). Gondolat, Budapest 1975.
2. A nyelv keletkezése (szerk.: Papp Mária). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.
3. A nyelvtudomány ma, Személvények korunk nyelvészetéből (szerk.: Szépe György). Gondolat, Budapest, 1973.
4. Ádám György: Érzékelés, tudat, emlékezés... biológusszemmel, második kiadás. Gondolat, Budapest 1976.
5. Ákos Károly: Az idők örvényében, Agy és tudat. Gondolat, Budapest 1975.
6. Boas, Franz: Népek, nyelvek, kultúrák, Válogatott írások. Gondolat, Budapest, 1975.
7. Bugarski, Ranko: Jezik i lingvisztika (Nyelv és nyelvtudomány). Nolit, Belgrád 1972.
8. Deme László: A magyar nyelv a szomszéd államokban — megjelent: „Anyanyelvi őrjárat" (szerk.: Ferenczy Géza). Gondolat, Budapest 1971.
9. Idegen nyelv, anyanyelv, A nyelvészet és a nyelvoktatás kölcsönhatása (szerk.: Babos Ernő és Károly Sándor). Akadémiai Kiadó, Budapest 1970.
10. Ivić, Milka: Pravci u lingvistici. (Nyelvtudományi irányzatok) Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1970.
11. Jakobson, Roman: Hang — Jel — Vers, 2. bővített kiadás. Gondolat, Budapest, 1972.
12. Jakobson, Roman: Lingvistika i poetika. (Nyelvtudomány és poétika) Nolit, Belgrád, 1966.
13. Jarceva, Viktorija Njikolajevna: A tudomány nyelvének fejlődése — megjelent: Tudomány és emberiség, Cikkgyűjtemény. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978.
14. Jelek és közösség, Szemiotikai tanulmánygyűjtemény (szerk.: Voigt Vilmos, Szépe György és Szerdahelyi István). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
15. Kardelj, Edvard: Nacije i međunarodni odnosi (A nemzetek és a nemzetközi viszonyok) Beogradski izdavačko-grafički zavod, Belgrád, 1975.
16. Kardelj Edvard-Sjevans: Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja (A szlovén nemzeti kérdés fejlődése) Kultura, Belgrád, 1958.
17. Kovács Ferenc: Nyelvi struktúrák, nyelvi törvények. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
18. Kozolova, M.: Nyelv és filozófia (Moszkva 1972). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976.

19. Pei, Mario: Szabálytalan nyelvtörténet (New York 1949). Gondolat, Budapest, 1966.
20. Ponzio, Augusto: Jezična proizvodnja i društvena ideologija (A nyelvi termelés és a társadalmi ideológia) (előszó: Dubravko Skiljan). Školska knjiga, Zágráb, 1978.
21. Pszichofiziológia (szerk.: Ádám György). Gondolat, Budapest, 1972.
22. Rehák László: Kisebbségtől a nemzetiségig. Fórum, Újvidék, 1978.
23. Rubinstein, Sz. L.: Az általános pszichológia alapjai, I. és II. kötet, negyedik kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
24. Tran Duc Thao: A nyelv és a tudat. Kutatások a nyelv és a tudat eredetéről (Paris 1973.). Gondolat, Budapest, 1978.
25. Vereczkei Lajos: A marxista tudat — felfogás a tanulási, megerősítési és motivációs elméletek tükrében. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

Mojse Kostić

A NEMZETEK ÉS NEMZETISÉGEK EGYENRANGÚ NYELV- ÉS ÍRÁSHASZNÁLATA ALIBUNÁR KÖZSÉGBEN

Szocialista önigazgatású politikai rendszerünkben a község mint a dolgozók és polgárok alapvető önigazgatási közössége a társultmunka-alapszervezetek és helyi közösségek mellett társadalmi-politikai rendszerünk egyik leglényegesebb eleme.

A munkásosztály, a dolgozók és a polgárok a községben teremtik meg élet- és munkafeltételeiket, irányítják a társadalmi fejlődést, itt hangolják össze érdekeiket és elégítik ki közös szükségleteiket, de itt érvényesítik nemzeti egyenjogúságukat is. Az egyenjogúságban pedig fontos szerepe van az egyenrangú nyelvhasználatnak, amelyet a szövetségi alkotmánytól kezdve a köztársasági és tartományi alkotmányon át Alibunar község statútuma is szabályoz. Az alibunári község különleges helyzeténél fogva kötelességének tekinti ezen alkotmányos elvek tiszteletben tartását és következetes alkalmazását.

Alibunár községben az egyenjogúság alapján s azoknak a nemzeti hagyományoknak a teljes tiszteletben tartásával, amelyek az együvé tartozás, a testvériség és egység szellemében áthatják egymást, évtizedek óta együtt élnek a szerbek, románok, szlovákok, de más nemzetek és nemzetiségek tagjai is.

Községünkben élénk tevékenységet fejtenek ki a szervezett szocialista erők a nemzetek és nemzetiségek egymás közti viszonyának előmozdításáért, átfogó fejlesztéséért. A kommunisták és a dolgozók a KSZ politikájának következetes végrehajtásával és a nemzetiségi viszonyok fejlesztéséhez való alkotó viszonyulásukkal sokban hozzájárultak valamennyi nemzet és nemzetiség eszmei-politikai egységének kialakításához.

A termelőerők fejlődésével, önigazgatású tervezéssel, a kommunális rendszer kiépítésével és a dolgozók általános és közös szükségleteinek, különösen az oktatásban és nevelésben, valamint a nyelv és az írás egyenjogú használatában való kielégítésével, a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága állandóan tovább szélesedik. A tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a haladás gyorsabb is lehetne, s ezért határozottabban

kell cselekedni és megindítani a társult munkában és az egész politikai rendszerben végrehajtandó akciókat. A nemzeti kérdéshez való hozzáállásunk nem engedi meg a nemzetiségi viszonyok statikus vizsgálatát, mivel ezek a feladatok állandóak.

A nemzetek és nemzetiségek jogait Vajdaság SZAT és Alibunár község alapvető jogi dokumentumai szabályozzák.

Községi statútumunk külön fejezetet szentel a nemzetiségek jogainak. A statútum harmadik fejezetéből idézünk: 102. szakasz „A község területén egyenrangúan használatos a szerbhorvát, román és a szlovák nyelv." 103. szakasz „A román és szlovák nemzetiségiek számára az iskoláskor előtti és az általános oktatás anyanyelven folyik. Ahol szerbek és románok élnek, ott megvan a lehetőség a román nyelv tanulására. A község anyagi alapjainak fejlődésével a román nyelvű középfokú oktatás is biztosítva lesz." 101. szakasz „Az anyagi lehetőségekhez mérten a község a nemzetek és nemzetiségek kultúrájának és egyéb nemzeti sajátosságának ápolását is szorgalmazza." 105. szakasz „Az egyenjogúság megvalósítása érdekében egyenrangúan használható a szerbhorvát, a román és a szlovák nyelv és írás: 1. a község területén levő állami és közigazgatási szervek előtti eljárásban. Az állami szervek és a közmegbizatású szervezetek megfelelő számú olyan munkást alkalmaznak, akik e nyelveket egyformán beszélik; 2. a községi képviselő-testület és szervei anyagának kidolgozásában; 3. a községi képviselő-testület és szervei és szervezetei határozatainak és más általános aktusainak közzétételében, a hivatalos és más kiadványokban; 4. A gyűléseken, összejöveteleken, a hirdetményekben, a tájékoztatásban, a helyi közösségbe és a községi képviselő-testületbe delegálandó küldöttek választását megelőző választási eljárásban. Az egyenrangú nyelv- és íráshasználat részletes feltételeit és módját a községi képviselő-testület határozata szabályozza". 106. szakasz „A területi védelmi és oltalmi egységekben, szolgálatokban, parancsnokságokban és más szervekben is tükröződnie kell a nemzeti összetételnek, de a vezénylésben és a kiképzésben is a nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználatát kell alkalmazni". 107. szakasz „A társultmunka-szervezetek, a helyi és az érdekközösségek, valamint a társadalmi-politikai szervezetek általános aktusaiban állapítják meg az egyenrangú nyelv- és íráshasználat megvalósításának módját és feltételeit". 108. szakasz „A községi képviselő-testületnek és szerveinek, a társadalmi-politikai szervezetnek és a közigazgatási szerveknek a hivatali feliratokat szerbhorvát, román és szlovák nyelven kell biztosítaniuk. A társultmunka-szervezeteknek, a helyi és érdekközösségeknek, valamint azon szervezeteknek és közösségeknek, amelyek székhelye román és szlovák nemzetiségű területen van, a hivatali feliratokat a nemzetiségek nyelvén kell biztosítaniuk." 109. szakasz „A hivatalos pecséteken és bélyegzőkön, amelyeket a községi képviselő-testület és testületei, az igazgatási és igazságszolgáltatási szervek és a község jogai és kötelességei keretében

közmegbizatással bíró szervezetek elnevezését a törvénnyel öszhangban szerbhorvát, román és szlovák nyelven kell kiírni."

A nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságát a statútum ezen rendelkezésein kívül a község más önigazgatási aktusai, valamint az önigazgatási érdekközösségek, a helyi közösségek, a társultmunka-szervezetek és más önigazgatási szervezetek és közösségek önigazgatási általános aktusai is szabályozzák.

Alibunár községben az 1971. évi népszámlálás szerint 10 lakott területen a következő számú lakos él:

— 15 837 szerb, a lakosság 49,75%-a,

— 12 296 román, a lakosság 38,63%-a,

— 1561 szlovák, a lakosság 4,90%-a,

— 2139 más nemzethez és nemzetiséghez tartozó lakos, akik az összlakosság 6,72%-át teszik ki. Ezek közül 506 cigány, 482 magyar, 146 horvát, 136 macedón, 102 crnagorai stb.

Mintegy 2500 lakos külföldön van, ideiglenes munkán, a legtöbbjük román földműves.

A KSZ és községünk szervezett szocialista erői a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága társadalmi-gazdasági alapjainak megszilárdítását szorgalmazzák.

Kialakítottuk a társadalmi-gazdasági fejlődés azon fő irányvonalait, amelyek lehetővé teszik a gazdasági szerkezet gyorsabb megváltoztatását és a viszonylagos lemaradás helyrehozását. A gazdaságfejlesztési koncepció teljesen egybevág az egyenetlen fejlődés megoldási koncepciójával. A nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága mind kifejezettebb a küldöttrendszerben, a társadalmi-politikai szervezetekben, a társultmunka-alapszervezetekben, a helyi és érdekközösségekben. A nemzetek és nemzetiségek egyenjogú nyelvhasználatának községünkben is figyelemre méltó eredményei vannak már. Gondolunk itt elsősorban a tájékoztatásra és az oktatásra. Ez utóbbi az iskoláskor előttitől kezdve egészen a szakirányú oktatásig anyanyelven folyik. A művelődési élet és az alkotótevékenység formáinak gazdasága hozzájárul a nemzeti kultúrák gyorsabb fejlődéséhez, egymással való összefonódásához, a testvériség és egység szellemének megszilárdításához.

Sajnos községünk gazdasági fejlődésének lemaradása a társult munka dolgozóinak egyenjogúságára is rányomja bélyegét, ez pedig a többi társadalmi aktivitásra. Alibunárt tartományunk fejletlen községei között tartjuk nyilván. Nagyratörő és merész fejlesztési tervünk is ennek leküzdését szorgalmazza. A tervteljesítés azonban igen bonyolult viszonyok között, kedvezőtlen gazdasági szerkezet és egyéb nehézségek kíséretében történik. A társadalmi tervnek előfeltétele a termelés fokozása, a gazdaság szerkezetének az ipar javára való megváltoztatása, az újratermelés és a munkatermelékenység növelése, valamint a körültekintő gazdasági szervezés.

A hagyománytisztelet és azok a különleges feltételek, amelyek között

a község termelőerői fejlődtek, arra kötelezik a község szervezett szocialista erőit, hogy a társadalmi tervteljesítés folyamán harmonikusabban végezzék az ipari létesítmények telepítését, amivel a munkásosztály kifejlődéséhez is kedvezőbb feltételeket teremtenének.

A VKSZ TB XIII. értekezletének anyaga, többek között a következőket is tartalmazza: „a román, szlovák és ruszin nemzetiség még főként a mezőgazdasági magántermelőknél dolgozik..." „A vajdasági átlaghoz viszonyítva a román nemzetiség elmarad a foglalkoztatott szakemberek tekintetében, a foglalkoztatottak össz-számában pedig legkevesebb a szlovák nemzetiségű."

Az alibunári foglalkoztatottak szakképzettsége a következőképpen alakul:

	Szerbek %	Románok %	Szlovákok %
fő- és felsőiskolai képzettség	8,1	20.7	4,0
középfokú végzettség	16,3	20,4	11,7
alsófokú végzettség	4,4	9,0	3,0
magasszakképzettségű és szakképzett munkás	36,2	28,7	51,3
betanított és szakképzetlen munkás	35,0	21,2	30,0

Az egyenjogúság a társadalmi-politikai életben és a küldöttrendszerben is mind következetesebben megvalósul. Ennek eredményeként a társadalmi-politikai szervezetek szerveiben és testületeiben, a képviselő-testületekben, ezek testületeiben és szerveiben, az önigazgatási szervekben a lakosság összetételének megfelelő összetétele van.

Az 1978. évi választásokon a községi képviselő-testületbe újonnan beválasztott küldöttek száma nemzetiségek szerint a következő: 52 szerb, 31 román és 4 szlovák (százalékarányban 59,8% szerb, 36,6% román és 4,6% szlovák).

Az önigazgatási érdekközösségek közgyűlésében 391 küldöttet választottak, éspedig, 222 szerbet, 139 románt, 24 szlovákot és 6 más nemzetiségűt, azaz százalékarányban 56,7% szerbet, 35,5% románt és 6,1% szlovákot

A községi társadalmi-politikai szervezetek legfelsőbb szerveiben ugyancsak megvalósítható a megfelelő nemzetiségi összetétel, a kisebb tagságú munkatestületekben és bizottságokban azonban, bár állandóan erre törekszünk, nem mindig érhető el.

A KSZ-ben az össztagság növekedésére való tekintettel a KSZ román és szlovák nemzetiségű tagságának a száma abszolút mutatószámokban kifejezve, növekszik.

A szerbhorvát, román és szlovák nyelv egyenrangú használatával összhangban Alibunár községi képviselő-testületének igazgatási szervei pecséteket és űrlapokat készítettek a nemzetek és nemzetiségek nyelvén, a

titkárságokban azonban az írásbeli érintkezés még mindig jobbára szerbhorvát nyelven folyik. A munkakörök rendszerezéséről szóló aktusokban elő vannak irányozva azok a munkahelyek, amelyeken kötelező a nemzetiségek nyelvének ismerete, és a lehetőségekhez mérten erőfeszítéseket is teszünk, hogy e munkahelyeket megfelelő káderek töltsék be. A közigazgatási szervekben már évek óta működik román és szlovák nyelvű fordítószolgálat, amely főként a községi képviselő-testület és a többi községi szerv anyagát fordítja, másrészt pedig a felekkel való érintkezésben és meghatározott iratok lefordításával a többi szervnek is segítséget nyújt. A fordítószolgálat jelen van az összejöveteleken is és szükség szerint fordít. A szolgálat munkájával kapcsolatban sok nehézség merült fel, amelyeket igyekezünk leküzdeni.

Az egyenrangú nyelvhasználat terén némi haladás tapasztalható a községi bíróság munkájában is, mivel megfelelő, a nemzetiségek nyelvét beszélő káderek alkalmazásával már van rá példa, hogy román nyelven is folytattak eljárást. Jobb kezdeti eredményeket értünk el a nem peres eljárásban, mert a többi eljárás lefolytatásához a felsőbb bírósági fokozatokon nincsen biztosítva a szakképzettség és felkészültség.

Az egyenrangú nyelvhasználat leginkább a társultmunka-szervezetekben akadozik. Különösen azokban a mezőgazdasági társultmunka-szervezetekben kell több jószándékot és szakértelmet mutatni, amelyek nagyszámú társult és kooperációs termelővel tartanak fenn kapcsolatot. Ezekben ugyanis a legegyszerűbb értekezleti meghívótól kezdve egészen a munkaszervezet alapszabályáig, nincs példa a nemzetiségi nyelvhasználatra. Amíg tehát valamennyi intézmény nem tartja tiszteletben az egyenrangú nyelvhasználat követelményeit, illetve nem teremti meg ennek feltételeit, addig ebben a munkában mindig lesznek nehézségek és fennakadások. Az egyik intézmény hanyagsága ugyanis a másik intézmény munkáját is hátráltatja.

A jól értesültség egyik feltétele, hogy a dolgozók bekapcsolódjanak az önigazgatásba és alkotó módon részt vegyenek benne. Községünkben 15 naponként „Tájékoztatások" címen szerbhorvát és román nyelvű közlöny jelenik meg. Ezzel a társadalmi-politikai tevékenységről és a küldötti döntéshozatairól szóló tájékoztatás terén alapvető szükségletet elégítünk ki. A községi képviselő-testület küldöttei a számukra készült anyagot részben román és szlovák nyelven kapják, az önigazgatási érdekközösségek közgyűlésének vagy a társadalmi-politikai szervezetek szerveinek küldöttei számára azonban az anyag csak kivételesen készül el a nemzetiségek nyelvén is, ami feltétlenül befolyásolja felkészültségüket, hogy sikerrel bekapcsolódjanak az önigazgatási aktusok meghozatalába és valóra váltásába.

Az 1975/76. tanévben, előbb az általános, majd a középiskolai tantervbe is beiktattuk a környezeti nyelv tanítását. A szerb ajkú tanulóknak a környezeti nyelvként a román nyelvet vezettük be. Az alibunári általános iskolában az új tanterv és óraterv szerint 274 szerb nemzeti-

ségű tanuló, azaz a tanulók 95%-a tanulja a román nyelvet környezeti nyelvként. A többi 5% ugyancsak tanulja ezt a nyelvet, de csak fakultatív tantárgyként. A vladimirovaci általános iskolában 333 diák tanulja a román nyelvet környezeti nyelvként, Seleušban pedig két kombinált tagozaton a románul tanulók száma 29.

A középiskolások 68%-a tanulja a környezeti nyelvet.

A káderpolitikát mind a községi szinten, mind a társultmunka-szervezetekben, a helyi közösségekben, továbbá az önigazgatási szervekben, a társadalmi-politikai szervezetekben a JKSZ irányelveivel összhangban tervezzük, következetesen tiszteletben tartva az egyenjogúság, a nemzetek és nemzetiségek tagjai megfelelő képviseletének követelményét.

Alibunár, 1979. január

Helena Megyesi

A RUSZIN NYELV EGYENRANGÚ HASZNÁLATÁBAN SZERZETT EDDIGI TAPASZTALATAINK

A nemzetek és nemzetiségek nyelv- és íráshasználatának egyenrangúsága a polgárok alapjogainak alkotórésze, s az alkotmány, valamint A nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának meghatározott szervekben, szervezetekben és közösségben való biztosítása módjáról szóló törvény szabályozza. Ezen a téren eddig különböző eredményeket értünk el — a kielégítőektől kezdve azokig, amelyek széles körű társadalmi akciót igényelnek.

A Ruszin Nyelvművelő és Irodalmi Egyesület azzal a szándékkal, hogy az elért eredményekről legalább részleges képet nyújtson, a Tartományi Közigazgatási Intézet kezdeményezésére kijelölte és azzal bízta meg egyik tagját, hogy látogasson el azokba a községekbe, amelyekben a ruszint egyenrangú nyelvnek nyilvánították. Ezek a községek: Kula, Verbász, Zsablya, Topolya, Šid és Újvidék.

A kulai községben, ahol 6789 ruszin él, vagyis az összlakosság 14,0%-a ruszin nemzetiségű, az igazságszolgáltatási szerveknek a nyelvi egyenrangúság alkalmazására való felkészültsége magas fokot ért el. Az e téren kifejtendő további erőfeszítések szavatolják, hogy a kialakított politikát belátható időn belül érvényesítik is.

Az önigazgatási érdekközösségekben ez az elv, főként a lehetőségek részleges kihasználása és a foglalkoztatott káderek ésszerűtlen munkabeosztása miatt, csak lassan valósul meg. Így például az önigazgatási érdekközösségek közlönye csak szerbhorvát nyelven jelenik meg, bár a közlöny magyar és ruszin nyelven való nyomtatása sem kerülne nagy erőfeszítésbe.

Az egyenrangú nyelv- és íráshasználat érvényesítése terén a tmasz-ok tettek legkevesebbet. Egyes tmasz-ok ezeket a kérdéseket még előírásaikban sem szabályozták.

A nemzetek és nemzetiségek kulturális fejlődésében jelentős eredmények születtek, bár az összes reális lehetőséget még nem aknázták ki. Az egész művelődési-művészeti tevékenység a működvelésen alapul, s ezen a

téren számos olyan kulturális akciót és rendezvényt kell kiemelnünk, amelyekben az egyenrangú nyelvhasználat kifejezésre jut. Ezek: a bácskeresztúri Petar Riznics Gyágya emléknapok és a Cservena ruzsa, a kulai Szerb Amatőrszínházak Szemléje, a sziváci Szenteleky Napok stb.

A szóban forgó községben a nemzetek és nemzetiségek nyelvén való tájékoztatás legnyilvánvalóbb eredménye: A Kulai Községi Képviselő-Testület Hivatalos Lapja, valamint a Közlöny és számos más aktus szerbhorvát, magyar és ruszin nyelven való megjelentetése. A KSZ községi választmányának és más társadalmi-politikai szervezeteknek a közlönyét ugyancsak mind a három nyelven nyomtatják.

A Verbász—Kulai Rádió három nyelvű műsort sugároz, a Crvenka IMK és Sloboda Textilgyár lapja magyar nyelvű cikkeket is közöl, míg az Istra Szerelékgyár Közlönye mind a három nyelven való tájékoztatásra jó feltételeket nyújt.

Tekintettel az ismertetett tényekre, a VKSZ Kulai Községi Választmányának határozata továbbra is az egyenrangú nyelvhasználat feltételeinek javítását szorgalmazza. Megkülönböztetett figyelmet fordít azoknak a munkaköröknek és feladatoknak az ellátására, amelyeknél elengedhetetlen a nemzetiségi nyelvek ismerete és a nemzetiségi káderek alkalmazása. A megoldást a káderek minden oktatási fokozaton nemzetiségi nyelven való képzésében, valamint a jelenlegi káderek szemináriumok útján való továbbképzésben kell keresni. Egyszersmind hozzá kell kezdeni a környezeti nyelv oktatásához, a munkásegyetemen pedig ruszin és magyar nyelvtanfolyamokat kell szervezni.

A KSZ községi választmánya tárgyalta és jóváhagyta a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának érvényesítésével kapcsolatos programot. A közigazgatási és az igazságszolgáltatási szerveknek a nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználata érdekében úgy kell megszervezniük a felekkel való munkát, hogy a nemzetiségek nyelvén is folytassanak eljárást. Ennek értelmében változtatni kell a munkamódszereken, javítani a káderek összetételén, valamint meghatározott anyagi jellegű és káderügyi intézkedéseket foganatosítani. A bank, a posta, a szociális védelmi és foglalkoztatásügyi szolgálat köteles a nemzetiségek nyelvén való értekezést is biztosítani. A helyi közösségekben a nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangú használatához kell idomítani a munkát, a tmasz-ok, az önigazgatási érdekközösségek, továbbá más szervezetek és közösségek pedig középtávú fejlesztési tervükben kötelezik magukat az egyenrangú nyelvhasználat alkalmazására.

A verbászi községben állandóan figyelemmel kísérik a nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználatának eredményeit, s bár az utóbbi időben nem készítettek összegezést, a társadalmi-politikai szervezetek és a társadalmi közösségek, valamint az érdekközösségek ülésein más napirendi pontok keretében a község területén élő nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának erről a mozzanatáról is tárgyaltak.

A verbászi község statútuma a szerbhorvát, illetve horvátszerb, a

magyar és a ruszin nyelv és írás egyenrangú használatát szabályozza. A kedvező gazdasági alapnak és a nemzetiségi viszonyokból eredő légkörnek köszönhető, hogy az egyenjogúság elvének valóra váltásában figyelemre méltó eredmények születtek, de mint a beszélgetések során megállapították, nem éltek minden lehetőséggel.

A községi képviselő-testületben a magyar és a ruszin nyelvű fordítókon kívül elegendő számú olyan kádert is alkalmaztak, akik az egyik nemzetiségi nyelvet is beszélik. Csak a szóbeli értekezés gyakorlata vált azonban rendszeressé, az írásbeli érintkezés már nehézkes. A községi képviselő-testületnek, valamint szerveinek és testületeinek üléseire, a Hivatalos Lapban a legfontosabb anyagokat három nyelven, míg a többi anyagokat csak szerbhorvát nyelven készítik elő. A közös szolgálatokban szintén csak szerbhorvát nyelven folytatnak eljárást, s a dokumentációt is így vezetik.

Az igazságszolgáltatási szervekben kedvezőbb a helyzet, mindhárom nyelven folyik eljárás.

A községi szintű társadalmi-politikai szervezetek ülésére az anyagot rendszerint csak szerbhorvát nyelven készítik.

A községközi önigazgatási érdekközösségekben csak a magyar nyelvre fordítanak. A legfontosabb anyagokat, így az önigazgatási aktusokat, az önigazgatási megegyezéseket és a társadalmi megállapodásokat azonban ruszin nyelvre is lefordítják. Az űrlapok és a különböző nyomtatványok jobbára csak szerbhorvát és magyar nyelvűek, bizonyos esetekben pedig ehhez csatlakozik még a ruszin nyelv is.

A verbászi község nagy gondot fordít polgárai tájékoztatására. A Verszáb—Kulai Rádión kívül a Magyar Szó és a Ruszke szlovo külön mellékleteként (havonta kétszer) külön krónika jelenik meg. A Glas című újság most még csak szerbhorvát nyelvű, de a törekvések arra irányulnak, hogy minél előbb magyar és ruszin nyelven is megjelenjen.

A tájékoztatás a tmasz-okban főleg közlönyök útján történik. A közlönyök többnyire szerbhorvát nyelven jelennek meg. Legtöbbet a nagyobb tmasz-ok értek el, ahol az anyagi körülmények kedvezőbbek, s ahol a legfontosabb önigazgatási aktusokat mindhárom nyelven elkészítik.

Az oktatásban szép, de nem egészen kielégítő eredményeket értünk el. Az alapfokú oktatásban ruszin (Kucurán) és magyar (Verbászon) tannyelvű tagozatok is vannak. Ahol pedig szükség mutatkozik rá, ott megvannak a feltételek az anyanyelv fakultatív tanulására.

A verbászi község területén az egész művelődési-művészeti tevékenység a műkedvelésen alapul. A művelődési házakban a látogatottságtól függően vannak alosztályok, amelyek mindhárom nyelven működnek, s igen magas művészi szintű előadásokat tartanak.

A nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának érvényesítésében a verbászi község területén a káderhiány képezi az alapvető problémát. A társadalmi-politikai szervezetek és a községi képvi-

selő-testüiet végrehajtó tanácsának határozatai ezért a káderképzést és a káderellátást a legfontosabb problémák közé sorolják. Már hosszabb ideje szorgalmazzák a fordítóközpont alakítását, ahol az eszközök és műszaki berendezések összpontosulnának, továbbá a rendelkezésre álló szakkáderek, hogy minél ésszerűbben kihasználhassuk lehetőségeinket.

Az 1971. évi népszámlálás adatai szerint a zsablyai község területén 25 361 lakos él, közülük 2244 (mintegy 9%) ruszin. A község statútuma, továbbá a társadalmi-politikai közösségek, a társadalmi közösségek és az érdekközösségek megfelelő aktusai szabályozzák a szerbhorvát, illetve horvátszerb és a ruszin nyelv egyenrangúságát. Az élet és a munka különböző szféráiban azonban ezt az aloktmányos elvet különbözőképpen váltják valóra.

Sem a községi képviselő-testület, sem más közösségek, illetve szolgálatok nem rendelkeznek ruszin nyelvű fordítóval. Az anyagok és az iratok csak szerbhorvát nyelven készülnek el, a meghívók, egyes (az egész tartományra vonatkozó) űrlapok és a legszélesebb nyilvánosság tájékoztatására szolgáló plakátok kivételével. Hasonló a helyzet a bíróságon, a Községközi Belügyi Titkárságon és más nyilvános szolgálatokban is.

A tmasz-okban pedig szinte semmit sem tettek az egyenrangú nyelvhasználat érdekében. Jóllehet a sajkásgyörgyei földművesszövetkezetben elég sok ruszin nemzetiségű foglalkoztatott van és megvannak a reális feltételek arra, hogy a munkában levő anyagokat és az önigazgatási aktusokat mindkét nyelven elkészítsék — ezt mégsem teszik, mert úgymond: Nincs iránta érdeklődés. A szóbeli érintkezés tekintetében az egyenrangú nyelvhasználat hiánytalan, mivel a szövetkezetben, a helyi közösségben, a helyi hivatalban és más szolgálatokban majdnem minden foglalkoztatott tud ruszinul — vagy legalábbis ért.

A rossz anyagi körülmények és a káderhiány miatt a tájékoztatás területén a községben nem sokat tettek. Hetenként egyszer Žabaljska Komuna címen melléklet jelenik meg a Dnevnikben szerbhorvát nyelven, havonta egyszer pedig a Ruszke szlovo-ban a Zsabalyszka hronika című melléklet, ruszin nyelven. Időnként közlöny jelenik meg, túlnyomórészt szerbhorvát nyelven.

A legnyilvánvalóbb eredményeket az oktatás területén értük el, és részben a kulturális-művészeti életben. A sajkásgyörgyéni óvodában egy szerbhorvát és egy ruszin nyelvű tagozat, valamint egy vegyes tagozat van. Az alapfokú oktatásban a nyolcadik osztályig működik ruszin nyelvű tagozat, amely felöleli az összes ruszin nemzetiségű gyermeket (kivéve a vegyes házasságból származó gyermekeket), Zsablyán az általános oktatás folytatását jelentő első két évfolyamon a ruszin nyelvet fakultatív alapon tanítják, Gospođincin viszont, jóllehet jelentős számban vannak ruszin nemzetiségű gyermekek, ruszin tannyelvű tagozat nem létezik, és a ruszin nyelvet fakultatív alapon sem tanulják.

Az egész község művelődési-művészeti élete műkedvelő alapon folyik.

Sajkásgyörgyénben túlnyomórészt ruszin nyelven működő közművelődési egyesületek vannak, Gospođincin pedig semmilyen ruszin nyelvű aktivitás sem folyik.

Az újvidéki község területén a szerbhorvát, a horvátszerb, a magyar, a szlovák és a ruszin nyelv egyenrangúságát állapították meg (a statútum 3. szakasza). A községi képviselő-testület és szervei határozatait és más általános aktusait Újvidék Község Hivatalos Lapjában azokon a nyelveken jelentetik meg, amelyek egyenrangúságát a statútum előirányozta.

A közigazgatási szervekben uralkodó helyzet azt mutatja, hogy a káderek tekintetében a helyzet nem kielégítő, nem felel meg a tényleges szükségleteknek. Ez alól kivételt képez a Községi Gazdasági Titkárság, ahol két-két dolgozó felkészült arra, hogy magyar és ruszin nyelven folytassa a teljes közigazgatási eljárást. Ez mondható el a Községközi Belügyi Titkárságról is, ahol szintén két dolgozó készült fel a teljes közigazgatási eljárás magyar nyelven, egy dolgozó pedig a ruszin nyelven való vezetésére.

Az igazságszolgáltatási szerveknél a helyzet sokkal jobb. A Községi Bíróságon, az Ügyészségen, a Szabálysértési Bírónál részben vagy teljes egészében nemzetiségi nyelven folyik az eljárás, ami attól függ, hogy a vádirattól-vádlevéltől a bírósági döntésig a fél milyen nyelven kéri az eljárás folytatását.

Ami a felekkel való szóbeli és írásbeli érintkezést illeti, a Községi Településrendezési Közművesítési és Lakásgazdálkodási Titkárságon csak egy olyan alkalmazott dolgozik, aki a felekkel magyar nyelven és kettő, aki ruszin nyelven tud érintkezni. A Községi Általános Igazgatási Titkárság írásban és szóban is mind a három nyelven érintkezik a felekkel.

A községi képviselő-testület szervei által meghozott jogszabályokat és egyéb általános aktusokat a szakszolgálat fordítói útján jelentetik meg, de ez szükségessé teszi annak felülvizsgálását, hogy elegendő számú fordító van-e a szakszolgálatban. A dolgozók és polgárok érdekkörét érintő nemzetiségi nyelvű hivatali és más kiadványok kiadására szintén a képviselő-testület szakszolgálatának fordítóit veszik igénybe, hogy a meglevő szakkádert minél ésszerűbben használják és elkerüljék a terminológiai, technikai és egyéb problémákat.

A Községi Általános Igazgatási Titkárságon vannak dolgozók, akik bizonylatokat, kivonatokat és egyéb okiratokat magyar és szlovák nyelven adhatnak ki, hogy több nyelvű űrlapokat használhatnak és hogy anyakönyvi kivonatokat magyar nyelven is kiadhatnak, habár Az anyakönyvekről szóló törvény előirányozza, hogy az anyakönyveket azon nemzetiségi nyelven is vezessék, amelyeknek egyenrangú használatát a község statútuma biztosítja. A községi Harcos- és Rokkantügyi, valamint a Szociális Védelmi Titkárságon használnak űrlapokat csak magyar nyelven. A Községközi Belügyi Titkárságon számos többnyelvű űrlap van használatban, a személyazonossági igazolványokat és a pol-

gárok lakó- és tartózkodási helyének bejelentőit és kijelentőit is valamennyi nemzetiségi nyelven adják ki.

A jelenlegi szakaszban a küldötteknek szerbhorvát, magyar, szlovák és ruszin nyelven megküldik a képviselőház ülésanyagainak ismertetését, a megtartott ülések után pedig az elfogadott határozatok ismertetését is. A tájékoztatás és a döntéshozatal folyamába már három éve bekapcsolódott a Küldöttek Híradója, amely 20 000-nél nagyobb példányszámban az említett négy nyelven, havonta kétszer jelenik meg.

A legsikeresebben a felekkel való nemzetiségi nyelvű érintkezés valósul meg, míg az eljárás vezetésében az egyes szervekben lényegesen lemaradnak. Ennek oka az elégtelen számú dolgozó, aki nemzetiségi nyelven vezethetné az eljárást. Ezt a kérdést úgy lehetne megoldani, ha a nemzetiségi nyelvtudást megkövetelő, megüresedett munkakörökbe olyan munkásokat vennének fel, akik beszélik a kérdéses nemzetiségi nyelvet, valamint a jelenlegi káderek továbbképzésével (tanfolyamok, szemináriumok stb. útján), ösztöndíjak odaítélésével és a nemzetiségi nyelvtudás szorgalmazásával.

A községi szervek nemzetiségi nyelveken folyó munkához való műszaki felszereltsége úgyszintén nem kielégítő.

A község területére alakított szervek önigazgatási általános aktusaiból hiányoznak a megfelelő rendelkezések, amelyek serkentőleg hatnának a munkásoknak a nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának hatékonyabb és gyorsabb érvényesítésével kapcsolatos munkájára.

A községi szervek többsége nem rendelkezik a nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának érvényesítésére vonatkozó programmal, sem pedig az ezen programok teljesítéséhez szükséges meghatározott időre lekötött tervekkel (szervezési, káder-, műszaki és egyéb intézkedések foganatosítása).

A nemzetiségek soraiból való munkások száma ezekben a szervekben nem kielégítő.

A jogszabályok és egyéb aktusok fordítása, a hivatalos és egyéb kiadványok kiadása, az űrlapok fordítása és a községi képviselő-testület és a képviseleti testületek ülésanyagának a nemzetiségi nyelveken való kidolgozása nincs teljes egészében biztosítva. Célszerűbb lenne ezen anyagok fordítását a Község Szakszolgálatának fordítóira bízni, mint fordítói munkahelyeket nyitni valamennyi községi szervben.

A bácstopolyai község, ahol 31 497 magyar, 9812 szerb és horvát, 672 szlovák és 366 ruszin él, statútuma meghatározta, hogy a községi képviselő-testületben és a testületeiben nyilvános vitára kerülő anyagot szerbhorvát, magyar, szlovák és ruszin nyelven kell közölni. A képviselő-testület munkájában azonban a küldöttek csak a szerbhorvát és magyar nyelvet választották. A képviselő-testületi anyag rövidített változatát a Küldöttek Tájékoztatójában közlik, amely párhuzamos szerbhorvát és magyar nyelvű. A Tájékoztatót 3500 példányszámban nyomtatják és valamennyi küldöttségi tagnak, küldöttnek, bizottsági és kü-

lönbizottsági tagnak a képviselő-testületi anyag kézbesítésével egyidőben küldik el.

Az anyagok adminisztrációs-műszaki feldolgozása a küldöttségektől és a nyilvános vita más részvevőitől befutott megjegyzések, javaslatok és vélemények rendszerezéséből és fordításából; az illetékes bizottságok, illetve különbizottságok záróhatározatainak — javaslatainak összeállításából, a képviselő-testületi és tanácsülésekre szóló meghívók összeállításából és fordításából, valamint a teljes anyag sokszorosításából áll Mindezeket a teendőket a községi képviselő-testület szakszolgálata végzi.

A Topolya és Környéke helyi lap hetente egyszer, csak magyar nyelven jelenik meg.

A Hlas L'udu és a Ruszke szlovo lapok mellékletei Bácstopolya krónikájaként havonta egyszer jelennek meg.

Ami az oktatást illeti, meg kell említeni, hogy Zentagunarason van egy kombinált tagozat, amely felöleli az általános oktatás 1—4. osztályába tartozó ruszin anyanyelvű tanulókat.

A šidi község statútuma pontosan rendezi a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága érvényesítésének kérdéseit, és konkrétan megállapítja a szerbhorvát, a horvátszerb, a szlovák és a ruszin nyelv és írás egyenrangú használatát. A küldöttek nemzetiségi nyelven való tájékoztatása azonban csak félig valósul meg. A küldöttségek és küldöttek részére biztosították a szélesebb körű társadalmi-politikai közösségek képviseleti testülete nemzetiségi nyelvű képviseleti testületei híradójának, Šid község képviselő-testületének anyagát pedig csak szerbhorvát nyelven kapják kézhez. Ennek oka, hogy a képviselő-testület szakszolgálata sem szakemberekkel, sem műszakilag nincs felkészítve arra, hogy szlovák és ruszin nyelven elkészítse az anyagokat.

A kezdeti eredmények tehát már ebből a községből sem hiányoznak. Majdnem minden állami szervben biztosították a feltételeket az ügyfelekkel való nemzetiségi nyelvű szóbeli érintkezéshez, de a bíróság kivételével jelenleg még egyetlen állami szervben sem jöttek létre a feltételek az eljárásnak nemzetiségi nyelven való lefolytatásához.

Egyes szervekben (Belügyi Titkárság, törzsszolgálat) van néhány nemzetiségi nyelvű űrlap (személyazonossági igazolványhoz, anyakönyvi kivonathoz), amelyeket többnyire a megfelelő tartományi szervektől kapták.

Hasonló a helyzet az önigazgatási érdekközösségekben, a postán, a bankokban, a biztosító intézetekben stb.

A felsoroltak alapján ezeket a problémákat szakemberképzéssel a Képviselőház és a Végrehajtó Tanács, valamint az önigazgatási érdekközösségek közgyűlése általi kinevezésekkel, nemzetiségi nyelvtudást megkövetelő munkakörök megállapításával, valamint a nemzetiségek soraiból való tanulók és egyetemisták ösztöndíjazásával lehetne megoldani.

A šidi Sremski front Általános Iskolában az aránytalanul beosztott tanulók viszonylagosan kis száma, a pedagógushiány, valamint a szerb-

horvát nyelvű tanulás mellett való döntés miatt nem folyik ruszin és szlovák nyelvű oktatás.

A község dolgozóinak és polgárainak tájékoztatási eszköze a napi 3,5 órás műsort sugárzó šidi rádióállomás. A rádióállomás naponta sugároz szerbhorvát, szlovák és ruszin nyelvű (tájékoztató, szórakoztató zenés) műsorokat, előkészületben pedig olyan kontakt-műsorok vannak, amelyek a község helyi közösségeit fogják bemutatni. Ezt a műsort a nemzetiségek nyelvén is sugározzák majd. A rádióállomás 7 alkalmazottja közül 2 szlovák, egy pedig ruszin.

Az ismertetett tényállást szem előtt tartva az egyenrangú nyelvhasználat soron levő feladatai a következők:

— A Ruszin Nyelvi és Irodalmi Társaság Lektori és Fordítói Szakosztályának, valamint a Terminológiai Bizottságnak szervezettebb segítséget kell nyújtania a községekben és a tmasz-okban működő lektori és fordítószolgálatoknak.

— Ennek értelmében a Tartományi Közigazgatási Intézetnek és a Tartományi Végrehajtó Tanács Törvényhozási Titkárságának, a Bölcsészeti Kar Ruszin Nyelvi Társaságával és Lektorátusával PROGRAMOT kellene kidolgoznia a káderek további szakmai képzésére, mert a jelenlegi szakemberek, mind szerbhorvát nyelven végezték tanulmányaikat.

— (A bácskeresztúri Iskolaközpontban való) rendes iskoláztatással és a legjobb tanulóknak az egyetemeken való ösztöndíjazásával külön figyelmet kell fordítani az új szakemberek felkészítésére és képzésére. Ezt a segítséget különösen a gazdaságilag elmaradott šidi és zsablyai község várja el.

— A fordítószolgálatok eddigi munkájukban csakis a Ruszin Nyelvi és Irodalmi Társaság lektori és fordítói Szakosztályától kaptak segítséget. Hogy a segítség idejekorán való, teljes és minél jobb legyen, a szakosztály számára némi anyagi eszközt is biztosítani kellene, hogy a Terminológiai Bizottsággal együtt az év folyamán konkrét és gyakorlati segítséget nyújthasson a fordítói és lektori munka javításához. A szakosztály összehangol és szinkronizál, de a Társaságnak az a feladata, hogy a szakosztály elsősorban a tudományos-kutató tervezetekből eredő programfeladatokat váltsa valóra.

— A szakosztálynak gyakrabban kellene publikálnia munkája eredményeit és azokat megküldeni mind a meghatározott szolgálatoknak, mind pedig az oktatási társultmunka-szervezeteknek.

Az újvidéki Bölcsészeti Kar ruszin nyelvi lektorátusát teljes egészében fel kel készíteni oktatási és tudományos feladatkörének ellátására, megfelelő számú szakember biztosításával Ruszin Nyelvi Katedrává kellene fejleszteni, mert csak szervezett szakemberképzéssel lehet eleget tenni az egyenrangú nyelvhasználat alkotmányos követelményének.

— Az újvidéki Jogi Kar ruszin nyelvi lektorátusának munkájára szintén nagyobb figyelmet kell fordítani. Ehhez pedig nemcsak a kar szer-

veinek és az ifjúsági szervezetnek, hanem a Kommunista Szövetségnek is segítséget kell nyújtaniuk.

— Feltétlenül fontos minden társadalmi tényező közös akcióprogramjának kidolgozása, mert ilyen mindeddig nem volt. Minden szolgálat, szervezet vagy intézmény önállóan küzd káderproblémáinak megoldásáért, s ezért gyakori a szakembervándorlás, ami ismét csak kádergondokat okoz. Végső ideje lenne ezt önigazgatási megegyezéssel rendezni.

Újvidék, 1978 decembere

Nemzetközi szemle

Fazekas János

A HABSBURG ELNYOMÁS ERDÉLYBEN

A néptömegek harca a társadalmi és nemzeti felszabadulásért — 1690—1874 —

II. rész

IV.

A nemzeti létből való kivetköztetés programjának, melyet Kollonichtól Metternichig az osztrák nagypolitika számos vezető egynénisége dolgozott ki, illetőleg fejlesztett tovább, minden időben gyakorlati utasítások és országos akciók adtak nyomatékot. *Sorozatos állami és egyházi intézkedések gondoskodtak arról, hogy a bécsi Burgban fogant gondolatok valósággá váljanak és az erőszakos vallási, nyelvi és nemzeti homogenizálás mihamarabb következzék be.*

Erdélyt mindjárt az új politikai berendezkedés legelején ellenreformációs hullám borította el. A cél egységes katolikus vallású ország létrehozása volt. Az újrakatolizálás erőszakolása annál érzékenyebben hatott, mert a különböző vallások békés egymásmellettiségére Erdély szép hagyományokkal rendelkezett. Hiszen abban a korban, amikor a kontinens feudális országaiban a „cuius regio, eius religio" („akié a birtok, azé a vallás") elvének elfogadását kényszerítették a lakosságra, hivőkre, az erdélyi fejedelemségben már az 1568-as tordai országgyűlésen a vallásszabadság gondolata diadalmaskodott. A diéta idevágó végzése kimondta: „midőn helyökön az prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, ki-ki az ő értelme szerént, és a község... oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik".[44] Miközben Nyugat-Európában véres vallásháborúk dúltak, az erdélyi fejedelmek lényegében türelmi valláspolitikát folytattak, s ennek keretében a román könyvkiadás és iskoláztatás érdekében is lépéseket tettek.

Most a Habsburg-abszolutizmus itt is alkalmazta kipróbált fegyverét — az ellenreformációt. Ez a törekvés szorosan egybekapcsolódott az erdélyi rendi alkotmány visszaszorításával. A Lipót-féle hitlevél vallási tekintetben a régi állapotok fenntartását ígérte ugyan, de a jezsuita rend a császári fegyverek védelme alatt rövidesen térítő akcióba kezdett. A visszaállított erdélyi katolikus püspökség élére a Habsburg érdekeket

hűségesen kiszolgáló idegen, mindenekelőtt osztrák püspököt állítottak. Az új katolikus püspököt, Georg Sorgert is a főkormányzó és Steinville császári főhadparancsnok installálta, de egyben beiktatta Fehér vármegye örökös főispáni tisztségébe is. Királyi adományul a gyulafehérvári uradalmat nyerte. A püspök hallgatólagosan a gubernium első tanácsosa lett, akinek a kezébe került a cenzúra irányítása is. Jól kiépülő iskolahálózat és a szerzetesrendek tucatja szolgálta a császárhű katolicizmust. A protestantizmus visszaszorítását egyre több templomfoglalás jelezte. Georg Sorger püspök már nyíltan a katolikus vallás vezető szerepére és a protestáns vallás visszaszorítására törekedett. Nemcsak a protestáns házassági jogot akarta korlátozni, és a nem katolikus diákok külföldi akadémiákon való tanulását megtiltani, hanem egyenesen azt a tanácsot adta az udvarnak, hogy töröltesse el a négy bevett vallásról szóló törvényt.[45]

Az ellenreformáció az erdélyi román ortodox vallás ellen is támadást indított. Ismeretes, hogy az erdélyi románság nagy tömegei az alkotmány sáncain kívül éltek és semmiféle joggal nem rendelkeztek. A rendek a románokat és az ortodox vallást csak „megtűrt"-nek tekintették. Bécs tehát azt a célt tűzte ki, hogy a katolikus hitre térítéssel a románokat támaszul használhatja fel az erdélyi rendek ellen. Sőt abban reménykedett, hogy a Kárpátokon túli területekre is kiterjesztheti befolyását és általában csökkentheti az ortodox cári Oroszország befolyását Délkelet-Európában. A jezsuiták ígéretekkel rábírták az erdélyi román ortodox püspököt, hogy fogadja el a Rómával való uniót, s ezt 1698-ban egy 38 esperesből álló zsinat, sok vita után, el is fogadta. Az így létrehozott görög katolikus egyház önállóságát azonban erősen korlátozta az, hogy püspöke mellé, kánonjogi okokra hivatkozva, a jezsuita rend tagjai közül egy teológust neveztek ki. Ez az ún. auditor generális 1773-ig ténylegesen ellenőrizte az unitus püspök minden lépését.[46]

A történelmi igazság szellemében le kell szögeznünk azt is, hogy a németesítés, amelyet az országtól idegen felső klérus gyakran támogatott, még a kiváltságokat élvező katolikus egyház keretében sem talált egyöntetű visszhangra.

A görögkeleti, a református, az unitárius lelkészek mellett a katolikus alsópapság jó része határozottan felemelte szavát az erőszakos asszimiláció ellen, s mind a románok, mind a magyarok esetében, az anyanyelv védelmezésének eszméje jegyében bátran kiállott a nemzeti lét biztosításáért. Az alsópapság és a felekezeti iskolák oktatóinak soraiból került ki lényegében a nemzeti küzdelem számos élharcosa. A Habsburgok egyházpolitikájának igazi célkitűzéseit tehát idejében felfedték mindazok, akik ellen irányult.

Az uniót elfogadó román klérus Bécs katolizálási szándékát politikai meggondolásból és a keleti rítus fenntartásával fogadta el. Abban reménykedett, hogy így sikerül kiszabadulnia a jobbágysorból és vallásilag egyenjogúsíthatja magát. Ha a klérus kedvezőbb helyzetbe jutott is, az

unió a tömegek helyzetén mit sem változtatott, nem hozta meg politikai és eszmei egyenjogúsítását. Hiszen Bécsnek nem ez volt a célja, csak abszolutista szándékaihoz keresett tömegbázist Erdélyben. A rendek kiváltságos helyzetüket féltve szembefordultak a görög katolikus vallással. De szembefordult vele az egész ortodox világ, élén Havasalföld metropolitájával és uralkodójával.[47]

Az egyház mellett a hadsereg volt a másik országos intézmény, melyre a birodalmi és nemzeti homogenizálási politikában különös szerep várt. A hadsereg egységesen a német nyelvet használta és jó iskolának ígérkezett, hogy ebben csakis a Habsburg uralkodóra tekintő, csupán neki engedelmeskedő alattvalókat neveljenek.

A határőri intézmény felállításával a központi hatalom katonai, gazdasági és politikai célokat követett.[48] 1699-ben már foglalkozott a haditanács a tiszai és marosi határőrvidék gondolatával. 1702-ben külön területen (Erdély határától a Maros, majd a Tisza mellett Titelig) szervezték meg a szlavóniaihoz kapcsolódó szerb határőrvidéket. Ez a török háborúk függvényeként állandóan változó határokhoz alkalmazkodó határőrség az 1760—80-as években teljesül ki, terjed ki keletre és északkeletre, végig a monarchia határszélén. Az ingyenes paraszthadsereg pénzügyi szempontból is kívánatosnak ígérkezett. A nyugati hadszíntér jelentőségének megnövekedése szintén indokolta a keleti határok biztonságának a megteremtését. Végül az erdélyi határőrvidék megszervezésével a rendiséget is gyengíteni akarta a bécsi udvar. Valójában arra törekedett, hogy a saját uraival hosszan tartó harcban álló székelyekből, valamint az antifeudális harcot mind hevesebben folytató román parasztságból a Habsburg államvezetést szolgáló hatalmi eszközt teremtsen. Ezt vallja maga Brunkenthal főkormányzó is, kijelentve, hogy nem a hegyek védelme volt az első és legfőbb oka a katonai határőrvidék létesítésének, hanem az ország belső biztonsága s általában az állam igazi hatalmának megnövelése.

Egészében véve a román parasztság szívesen menekedett a földesúri joghatóság alól a szabad földbirtoklást, robotmentességet hozó katonai állapotba. Mégis 1763-ban Beszterce vidékén a románság ellenállását kellett Buccownak megtörnie.[49] 1764-ben pedig, mint ismeretes, Csíkban, Madéfalván kerül sor a császári katonaság támadására és arra, hogy százával mészárolják le a határőri szolgálatot vállalni nem akaró székelyeket.[50]

Szálván, Tanase Todoran ösztönzésére a határőrség felvételére kötelezett román parasztok, amikor Buccow osztrák generális Petru Pavel Aron egyesült püspök kíséretében az eskü letételére megérkezett, eldobták a fegyvereket és megtagadták az eskütételt. Buccow véres megtorlásra készült, de végül is beérte azzal, hogy a Siskowich generális vezetése alatt működő bizottság több román parasztot ítélt halálra. Tanase Todorant kerékbe törték s három társát felakasztották.

Ennél is keményebb volt az ellenállás a Székelyföldön. Buccow gene-

rális itt is minden eszközt igénybe vett, hogy rákényszerítse a székelyekre a fegyverhordozást. Tevékenysége eredménytelennek bizonyult. Csíkban, Gyergyóban, Kászonszéken és Háromszéken mindenütt általános volt az ellenállás. A sorozás végrehajtására újonnan kinevezett Siskowich tábornok erős katonai kísérettel látott hozzá 1763 késő őszén az erőszakos katonaállításhoz. December végén felcsíkba vitték a hírt, hogy Madéfalva férfilakossága felhúzódott a havasokba, s ottan a többi csíki és háromszéki falvakból érkezett székelyekkel az ellenállás megszervezésére készült. Amikor azonban a mit sem sejtő székelyek visszatértek a faluba, Siskowich generális Carato alezredes vezénylete alatt egy 1400 főnyi, ágyúkkal felszerelt katonaságot vezényelt ki ellenük. Ez körülzárta a falut és 1764. január 7-én hajnalban ágyútüzet zúdított az annyi nyomorúságot átélt, alvó székelyekre. Ezután a gyalogság indult támadásra. A vérfürdőben mintegy 400 szekélyt gyilkoltak le, de nagy volt a sebesültek száma is. *Siculicidium* néven tartja számon a történetírás a másfélszázados Habsburg elnyomás eme néppusztító tettét. A szuronyok csendjében ezek után ellenállás nélkül folyt a sorozás. Így köteleztek mintegy tízezer székely családot a határőrség nehéz terhének hordozására. Mint ahogy a székely és román parasztok a szervezés időszakában is igyekeztek kapcsolatot teremteni, az erőszak és véres végrehajtás veszszője ugyancsak egyformán sújtott le rájuk.

Már a határőrség felállítását megelőző időszakban igen sokan vándoroltak ki Moldvába. A XVI. és XVII. század folyamán kitelepült csángók számát jelentősen növelték azok a székelyek, akik a II. Rákóczi Ferenc Habsburg-ellenes felkelésének leverése után kényszerültek vándorbotot venni a kezükbe. A bécsi hatalom berendezése idején a Székelyföld a kegyetlen megpróbáltatások sorozatát éli át: nem elég, hogy pestis, éhínség pusztítja a népet, hanem megindul a szabad székelyek örökös jobbágyságra kötelezése is. A nyomorúságtól hajtva sokan Moldvában próbáltak szerencsét. 1718-ban már a főkormányszék is kénytelen felfigyelni a „csoportos elszélyedésre" és felszólítja a székely székek vezetőit, hogy a nép „nagy bódulását és fészkiből való kimozdulását" igyekezzék megakadályozni. De a hatóságoknak nem állt módjukban feltartóztatni az útra kelőket. 1741-ben a gyergyóiak az országgyűlésnek panaszolják el, hogy „az nagy szükség miatt a székük lakosai elbújdostak, ki Moldvába, ki pedig szélyel az országba, úgy annyira, hogy némely falukban majd lakosok nem maradtak". A határőrség szervezése idején, a madéfalvi vérengzést követően ismét sokezer székely család menekült Moldvába, a törvénytelen katonáskodás és a kíméletlen üldözés elől. A főleg Csíkból érkező menekülő székelyek egy tekintélyes része Moldvában a csángó falvakban telepedett le. A források tanúsága szerint megérkezésükkel jelentősen megszaporodott Bákó környéke több falujának csángó lakossága. A határőrség szervezésekor kimenekülőkből származott Pusztina, Lábnik, Kalugarén, Parincsa, Gajcsána, Ketris moldvai községek magyar lakossága.[51]

1764 tavaszán az erdélyi központi hatóságokhoz Beszterce vidéki román parasztok elvándorlásáról érkeztek hírek; ősszel pedig Doboka, Szolnok, Kolozs és Torda megyéből jött tudósítás, mintegy ezer román és magyar paraszt szökéséről. Mária Terézia 1764 őszén, bocsánatot ígérve, megkísérli a székely kivándorlók visszatérítését. Kísérlete azonban kudarcot vall. Miközben 1766-ban az udvar ausztriai protestánsokat telepít a szászok közé, Radna vidékiek, Fogaras földiek, valamint székely székbeliek tömegesen menekültek át a határon, jóllehet a szorosokat szigorúan őrzik. A kivándorlás 1767-ben is folytatódik, Száz és száz család költözik Moldvába. 1774-et követően a frissen szerzett, Habsburg tartománnyá lett Bukovina területén telepedtek le sokan a nemrégen Moldvába menekült székelyek közül is. 1776-ban kezdődött meg, majd 1784 és 1786 között folytatódik az áttelepülés Józseffalva, Fogadjisten, Istensegíts, Hadikfalva, Andrásfalva nevű falvakban telepedtek le a többségükben Csíkból, valamint Háromszékből elmenekült székelyek, akik a madéfalvi veszedelem üldözöttjeiként többé nem tértek vissza apáik földjére. Ők voltak a bukovinai csángó-magyarok.

A határőrség keretében az erőszak diadala után a bécsi udvar hozzálátott az egységesített katona-népesség neveléséhez. Jóllehet a határőrök továbbtanulását felső tanintézetekbe nem engedélyezték, az elemi fokú oktatást szorgalmazták és elősegítették.[52] Természetesen itt is a német nyelvű oktatást erőltették. Nem véletlenül fakadt ki a székely határőr katona, Gábor Áron amitt, hogy itten sohasem fogja „a katonát elévinni az ész, jellem és derékség, hanem a németség, a servillizmus és a protectio".[53]

A kemény fegyelmezés ellenére, az idegenből jött tisztek ama kísérlete, hogy megtörjék és engedelmes eszközzé tegyék a határőröket, végül is kudarcba fulladt. Éppen itt, a határőrvidéken, a kétségtelenül tágabb látókörű és haladottabb szabadparaszti hagyományokkal rendelkező parasztkatonák, és a lassanként mégiscsak gyarapodó számú nemzetükbéli altisztek, tisztek táborában fejlődött a nemzeti öntudat, erősödött a szabadságvágy, végső soron a polgári forradalomhoz vezérlő eszmeiség.[54]

A felvilágosodott abszolutizmus a korszerűség, a modern európaiság köntösébe próbálta átöltöztetni a birodalom hagyományos központosítási céljait.

Habsburg nacionalista, soviniszta államideológiaként tűnik fel a XVIII. század harmadik harmadában az az eszme, hogy meg kell teremteni „a lelkek egységét", mégpedig úgy, hogy a lakosság ugyanazt a katolikus vallást kövesse és ugyanazt a német nyelvet beszélje, mint amelyet az uralkodó követ és beszél. A birodalom boldogsága attól függ, hogy a népek lelke milyen mértékben lesz azonossá az uralkodóéval. A lakosság nemzetiségileg egységes arculata kialakítása eszközeinek megválogatásában Mária Terézia a katolikus hitterjesztésre, fia II. József viszont a németesítésre helyezte a hangsúlyt.

II. József abból a felismerésből kiindulva, hogy a birodalmát alkotó

egyes tartományok között túl nagy a különbség, elhatározta, hogy felszámolja a történelmileg kifejlődött sajátosságaikat, hagyományaikat és minden szempontból egységes birodalomba olvasztja be őket. Az államban látta a közjó legfőbb földi letéteményesét, és úgy vélte, hogy annak erős központosításával személyesen gondoskodhatik minden alattvalója egyéni boldogságáról, azokról, akiknek többségét akaratuk ellenére kell a jólét és megelégedettség irányába vezetni. A német nyelv általános hivatali nyelvvé való tételét is abból a tételből vezeti le, hogy az uralkodó így tudja egységesen gyakorolni a maga népboldogító hatalmát. Azt hitte, hogy közigazgatási úton, rövid idő alatt német nyelvűvé lehet nevelni a birodalom laksságát, s mindenki örömmel fogadja a császári kezdeményezést, hisz így egyszeriben alkalmassá válik a magasabb kultúra befogadására. Elég lesz a hivatalokban kötelezővé tenni a német nyelvet, a hadseregben a német vezényszót, és az oktatásban biztosítani a német nyelv kizárólagosságát, hogy *egy emberöltő alatt a birodalom népei elfelejtve anyanyelvüket örömmel váljanak német ajkúakká.*

Rendeletből felvilágosító brosúrából nem volt hiány;[55] százával követték egymást, hogy a császár üdvös céljait a néptömegekkel megismertessék, főleg a reájuk háruló előnyöket és hasznot híreszteljék. A nagy költséggel és sok-sok energiával megindított németesítés néhány látszateredményen és sok félrevezetően hencegő jelentésen túl eredeti célját nem érte el. Ellenkezőleg! Nem képzelt ellenállást váltott ki.

II. József germanizáló törekvéseivel szemben elemi erővel buzgott fel a birodalom nem német nemzetiségű népeinek nyelvvédő, anyanyelvet művelő mozgalma. Olyannyira, hogy a császár halálát követően az udvar kénytelen felhagyni a német nyelv erőszakolásával, de a nemzeti mozgalmak nyelvi követeléseivel szemben, közigazgatásban és oktatásban, no meg a tudományban ismét a latinnak biztosított elsőbbséget. A latin nyelvű kultúrának ez a Bécsből kiinduló támogatása oda vezetett, hogy a klasszikus műveltségnek ezzel a nagyhagyományú nyelvével mindazok szembeszegültek, akik a társadalmi és nemzeti kérdésben a haladás oldalára állottak. Világnézeti állásfoglalást jelentett a XIX. század első felében, hogy a latin nyelv kérdésében ki hogyan nyilatkozott. A latin nyelvet kitűnően ismerő tudósok és írók ismerték fel a probléma politikai horderejét és követelték, hogy az anyanyelvet a közéletben és művelődésben helyezzék az őt megillető jogaiba, ugyanakkor műveikkel, tudományos és irodalmi alkotásokkal bizonyították az anyanyelv életrevalóságát és mindenféle információ hordozására alkalmas voltát.

V.

A Habsburg hatalom az előbb taglalt gyűlöletes intézkedéseivel már berendezkedése legelején kiváltotta az erdélyi néptömegek ellenállását. Az ösztönös ellenállásból lassan szervezett harc bontakozott ki. II. Rákóczi Ferenc Habsburg-ellenes szabadságharcához tömegesen csatlakoztak a

nép fiai, anyanyelvre, nemzetiségre való tekintet nélkül. Az idegen elnyomás elleni küzdelem a kuruc szabadságharc leverését követő másfélszáz esztendőben a legváltozatosabb formát öltötte magára: osztályküzdelmek és nemzeti mozgalmak szegültek szembe a hódítókkal. Az osztályküzdelmek természetesen gyakran kapcsolták közös akciókba az Erdély földjén együtt élő nemzetiségeket. A polgári nemzeti mozgalmak kibontakozásával járó ellentmondásos tendenciák azonban azt is magukkal hozták, hogy a haladó erők megoszlottak, sőt olykor egymással szemben is kerültek. A polgárosodás ellentmondásos természetéből következett, hogy a Habsburgoknak a nemzeti jelleget háttérbe szorító németesítő politikájával szemben a magyarok és a románok külön-külön vívták a maguk harcát, miközben sajátos formát öltött az erdélyi szászok harca is, akik II. József korában ugyancsak szembekerültek az összbirodalmi érdekekkel.

A külön-külön kibontakozó erdélyi nemzeti mozgalmakat azok a gazdasági-politikai tényezők határozták meg, amelyekről az előző fejezetekben szóltunk. A nemzeti mozgalmak ezen a földön úgy bontakoztak ki, hogy itt még nem volt nyugat-európai értelemben kifejlett burzsoázia, olyan gazdaságilag erős osztály, amely élére állna a polgári átalakulásért vívott harcnak. Az elmondottakhoz még csak azt kell hozzátennünk, hogy a lassan, akadozva induló gazdasági-társadalmi fejlődés következtében, az erdélyi magyar nemzeti mozgalomban a vékony ipari és kereskedelmi burzsoázia, meg az értelmiség a polgárosodó reformer-nemességben találta meg érdekei előmozdítóját és őt tekintette politikai vezetőjének. Ehhez előzményként hozzájárult az is, hogy ez a nemesség a maga rendi harcaiban, melyet a központosítás ellen vívott, már évszázados politikai gyakorlatra, közéleti iskolázottságra tett szert és osztálykorlátaitól megszabadult kész volt, a haladást vállaló fiai révén hovatovább már tiszteletre méltó személyi és anyagi áldozatra is vállalkozott a gazdasági haladás és a polgári nemzetté válás érdekében.

A polgárság és a polgárosult nemesség haladó mozgalmaival szemben állt a magyar aulikus arisztokrácia legreakciósabb csoportja. Ez a főnemesség feltétlen híve volt a Habsburg-uralomnak, a feudalizmus megőrzését az egyetlen lehetséges politikai útnak tekintette és szembehelyezkedett minden haladó eszmével. A jobbágyfelszabadítás követelése és az erősödő nemzeti mozgalmak ellen a császár hadseregét tartotta a leghatásosabb érvnek. Erdély főhivatalait 1848 előtt ezek a saját nemzeti mozgalmukkal is élesen szembehelyezkedő erdélyi császárhű arisztokraták foglalták el. Az 1848-as forradalom előestéjén már a metternichi rendszer is számol a nemzeti mozgalmak erősödésével. Jelentős veszélyt lát bennük és emiatt óvatosabb politikát folytat. A nyílt németesítés erőszakos, közéleti formái háttérbe szorulnak és helyet adnak a gyengébb nemzetiségi mozgalmak támogatásának és az ellentéteket kiegyenlítő bírói szerepkör vállalásának.[56] *Magyarország területéhez kapcsolódó nemzetfogalom (magyar az, aki az ország területén lakik) és*

ennek eszközeként az a követelés, hogy a magyar nyelvnek döntő túlsúlyt kell biztosítani, súlyos konfliktusokhoz vezetett. A magyar reformmozgalom a francia forradalom ideológiájából átvette a politikai nemzet fogalmát és ezzel anticipálta azt a végzetes politikai hibát, amelyet a magyar kormányzat később, az 1867-es kiegyezés után követ el. A polgári demokratikus forradalom magyar előkészítői közül sokan estek abba a tévedésbe, hogy a demokratikus átalakulás önmagától megoldja a nemzeti kérdést. Csak 1849 tavaszán ismeri fel Teleki László, hogy a nemzeti létet külön törvényben kell biztosítani. „Liberté, egalité, fraternité, még nem elég — írta Teleki Kossuthnak. A népek nemzetiségi életet is kívánnak élni."[57] *Azok a magyar radikálisok, akik más nemzetiségekkel szemben türelmetlenek voltak, a társadalmi felszabadulás ügyének is sokat ártottak.* Egyik bírálójuk nem kisebb személyiség volt, mint Széchenyi István, aki a magyar nyelvnek mindenáron való terjesztése ellen foglalt állást. A nemzetiségi kérdésben, konkrét formájában a nyelvkérdésben, türelmességet hirdetett, s joggal hangoztatta azt, hogy a magyar nyelv megtanulásával senki sem válik még magyarrá. Voltak mások, akik a közeledés és megértés vonalán még tovább jutva keresték a nemzeti mozgalmakat egybefűző, egymáshoz társító eszméket és utakat. Egészében véve az egységes nemzeti állam érdekében elgondolt egybeolvasztó magyarosító politika elhibázott, káros volt. A népek nemzeti önrendelkezési jogának elismerése, nemzeti nyelvük és kultúrájuk tiszteletben tartása jelentette — s ezt 1848—49 világosan igazolta — a társadalmi szabadság és a nemzeti függetlenség felé vezető egyetlen járható utat.

A nemzeti létmegőrzésnek és a nemzeti közösségek polgári irányú kifejlesztésének jelentős csatái folytak a művelődés terén. Nyelvművelő mozgalmak indultak, társadalmi szükséglet támadt korszerű művelődési intézmények létrehozására, s maga a termelés is új igényeket támasztott az oktatással szemben. *A nemzeti kultúrát állami segítség híján, sőt sorvasztó szándékú állami intézkedések ellenében kellett megalapozni és felépíteni.*

Erdélyben már a korai felvilágosodásnak az az egyik sajátossága, hogy különleges hangsúlyt kap az anyanyelvű irodalom és tudomány. Az anyanyelvű kultúra igénye Erdélyben sem a magyaroknál, sem a románoknál, sem a szászoknál nem a felvilágosodás gondolatkörében merül fel először, hiszen már az első bibliafordításokkal megszűnt a művelődést, illetőleg az egyházi életet szolgáló latin és ószláv nyelv kizárólagos uralma. A reformációval, ezzel a vallásos mezben jelentkező polgári tendenciájú mozgalommal fejlődésnek indult anyanyelvű írásbeliség a XVII. században újabb ösztönzéseket nyert. Ekkor már tudományos művek és szépirodalmi munkák jelentek meg nyomtatásban, anyanyelven. Az anyanyelvűség ügye Erdélyben már a XVII. században művelődési programmá vált, a XVIII. század végére pedig politikai jelszó lett belőle.

A szépirodalomé az érdem, hogy a XVIII. század utolsó negyedétől kezdve az anyanyelvűség elfoglalta az őt megillető helyet az erdélyi ma-

gyar kultúrában. Jeles írók és művelődésszervezők léptek fel, akik eszmeileg gazdag, haladó irányzatú magyar nyelvű könyveket adtak a lassan kialakuló olvasóközönség kezébe. A szépirodalomnak, de általában az anyanyelvű kultúrának a terjesztésében felbecsülhetetlen érdemeket szerzett a színjátszás. A kóberes szekereken utazgató vándorszínészek, majd az ország társadalmi összefogással életre hívott kolozsvári állandó színházban játszó művészek anyanyelvükön az akkori Európa leghaladóbb gondolatait közvetítették a nézőknek. A magyar irodalom legjelesebb alkotói (köztük Petőfi Sándor, Arany János) fordultak meg a színpadon, mert felismerték a színjátszás hatalmas szerepét a korszerű nemzeti kultúra megteremtésében és a tömegekkel való megkedveltetésében. A színészek tudatosították a tömegekben az anyanyelvben rejlő szépségeket és emelték a tudatosság szintjére a nyelvápolást.

A Marosvásárhelyen 1793-ban alapított Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság, melynek Aranka György volt a kezdeményezője és szervezője, azt a célt tűzte maga elé, hogy jól átgondolt, tervszerű program keretében, irodalomban és tudományban, magánéletben és közéletben győzelemre vigye az anyanyelvi művelődés ügyét, hogy ily módon a korszerű ismeretek eljuthassanak a társadalom minden rétegéhez. A Társaság munkássága enciklopedikus jellegű volt, kiterjeszkedett a kultúra egészére: foglalkozott a nyelvhelyesség, a helyesírás kérdéseivel, tervbe vette magyar nyelvtan és szótár kiadását, hogy ezzel elősegítse az egyes tudományok terminológiájának kialakítását és mozgalmat indított a tájszavak összegyűjtésére. Tervezték egy erdélyi enciklopédia megírását, mely magába foglalta volna Erdély nemzetiségeinek történetét, az ország földrajzát, természeti kincseinek és művelődési állapotának leírását. Így akarták szolgálni a polgáriasodást és az erdélyi nemzetiségek egymáshoz való közeledését. A Társaság tagjai nagy jelentőséget tulajdonítottak a természettudományoknak. Az egyoldalúságtól mentes nemzeti kultúra felvirágoztatása érdekében *szorgalmazták az iskolarendszer korszerűsítését, akadémia, állandó színház felállítását, múzeum, közkönyvtár létesítését, irodalmi és tudományos folyóirat kiadását.* A Habsburg hatalom nem tűrte sokáig a Társaság munkáját. Eredményei láttán felismerték haladó tendenciáját, mely szembeszegült a nemzeti sajátosságokat sorvasztó bécsi politikával és betiltották működését. Megújuló kísérletek jelezték, hogy az erdélyi magyar alkotó értelmiség a továbbiakban sem nyugodott bele abba, hogy ne legyenek megfelelő tudományos és művészeti intézményei.[58]

A nyelvművelő mozgalomból nőtt ki az első erdélyi magyar folyóirat, az *Erdélyi Muzéum.* Szerkesztője, Döbrentei Gábor a folyóirat legfontosabb feladatának azt tartotta, hogy minél több eredeti alkotás lásson benne nyomdafestéket. Nem tagadja a fordítások jelentőségét, hiszen a művelt nagyvilág kultúrájával meg kell ismertetni az erdélyi közönséget, de a legfontosabb feladatnak eredeti alkotások közlését tartja. Azt hangsúlyozza, hogy „eljött az idő, melyben az eredeti dolgozásokhoz is hoz-

zá kell kezdeni s többen. *Egyedül az eredeti jó munka a nemzetnek tulajdon birtoka, az ád a nyelvnek tekintetet*". Az Erdélyi Múzeum 1814 és 1818 között eredeti szépirodalmi alkotások, filozófiai, esztétikai, történelmi nyelvtudományi tanulmányok publikálásával szolgálta a nemzeti önismeret kialakítását, a magyar nyelv csinosítását és az általános kulturális felemelkedést.[59]

Az *Erdélyi Híradó* volt Erdély legjelentősebb magyar hírlapja. A progresszió mögé zárkózott fel: a reformmozgalmat szolgálta. Igyekezett ismertetni az európai haladó gondolkodás különböző áramlatait, figyelme végig kiterjedt a nyelvművelés szempontjaira és néhány nagyműveltségű író és tudós bekapcsolásával magas színvonalú hírlapi publicisztikával szolgálta a polgári nemzetté válásnak a folyamatát.

Az erdélyi magyar nemzeti öntudat kialakításában jelentős szerepe volt a *történetírásnak* és a *nyelvtudománynak*. Bod Péter, Benkő József, Kemény József, Bölöni Farkas Sándor, Nagyajtai Kovács István, Jakab Elek és Kővári László történetkutató munkássága, az erdélyi múlt írásos forrásainak a feltárása és publikálása nagy szolgálatot tett a nemzeti önismeret kifejlesztésében. Gyarmathi Sámuel, Körösi Csoma Sándor nyelvtudományi munkássága révén európai rangra emelkedett az erdélyi mamagyar nyelvtudomány, eredményeik, emberi példáik a haladás és a patriotizmus forrásai lettek.

Mivel a németesítés és az összbirodalmi érdekeket hangsúlyozó állami propaganda különösen az iskolákat használta fel céljai érdekében, az erdélyi nemzeti mozgalmak is fokozódó figyelemmel fordultak az oktatásügy felé. Az erdélyi nevelésre jótékonyan hatottak a felvilágosodás eszméi: tartalmában megújult az oktatási anyag és a nagy cseh pedagógus, Comenius tanítása nyomán egyre több nevelő ismerte fel, hogy az *anyanyelv megsokszorozza a nevelés hatékonyságát*. A XIX. század harmincas éveitől kezdve a diákok már szervezetten léptek fel a korszerű anyanyelvi oktatás érdekében. A diákság és az európai szellemi élet pezsdítő hatása alá kerülő fiatal tanárok és nevelők örömmel támogattak minden olyan kezdeményezést, amelytől a szellemi élet korszerűsítését és a magyar nyelvű irodalom és tudomány szabad kibontakozását remélték. A haladó szellemű tanárok, nem törődve a hivatalos rendelkezéssel, mely a felsőbb osztályokban a latin nyelvű oktatást tette kötelezővé, tantárgyaikat kizárólag magyarul kezdték tanítani. A Szatmár megyei nagy magyar költő, Kölcsey Ferenc tárta fel a való helyzetet, miszerint a latin nyelvhez a bécsi udvar, az urak és főrangú zsoldosaik azért ragaszkodnak, hogy így útját állják a demokratikus eszmék terjedésének: „Nem kívánnak egyebet — írta azokról, akik egy idegen nyelvvel próbálták körülbástyázni saját hatalmukat —, mint a latin nyelvből olyan szent nyelvet csinálni, mely őket a sokaságtól elkülönözze. Vagy talán a demokráciától félnek, ha az anyagi nyelv felemeltetik?"[60]

A patrióta szellemű tanároknak és a radikalizálódó diákmozgalmaknak nagy szerepe volt abban, hogy az erdélyi iskolák többsége nem haj-

bókoló ifjúságot nevelt a bécsi udvar örömére, hanem oly nemzedéket, mely igazi elkötelezettségét 1848—49 forradalmi harcaiban mutatta meg. Máig ható tanulsága a mozgalomnak, sajnos, az is, hogy miközben védték magyar anyanyelvünk jogait a némettel, illetőleg a latinnal szemben, többségükben elutasító álláspontra helyezkedtek a haladó célokért harcoló román mozgalommal szemben is, és elvárták volna a románoktól és szászoktól, hogy saját nyelvük rovására a magyart részesítsék előnybe. Az 1842 januárjában készült, a magyar nyelv bevezetését célzó törvényjavaslat a román értelmiség körében hatalmas tiltakozást váltott ki. A balázsfalvi értelmiségiek tiltakozásukban ezeket írták: „Őszintén megvalljuk, hogy nem csak tíz év után, de még száz év után is, sőt soha semmikor minket és nemzetünket oly törvényre kötelezni nem lehet, mely az erkölcsi és a vallási életünkre veszedelmet, nemzetiségünkre pedig romlást és pusztulást hoz. Távol van ugyan tőlünk a magyar nyelv gyűlölete — ellenkezően, mint egyet a hazai nyelvekből nem csak eddig tanultunk s tanulta sok román ember, de tanulni is fogja a hivatalok kedvéért mindenki, s a magyarokkal való közelebbi viszonyok is ezt javasolják —, de semmiképpen sem az anyanyelv s a ráépített nemzetiség kárával."[61]

A balázsfalvi értelmiség fellépésének gyökerei messze visszanyúlnak az időbe.

I. Lipót császár 1700. március 19-i, a görög katolikus egyház jogviszonyait szabályozó diplomája már világosan tükrözte a román politikai igényeket és az udvar kilátásba helyezett kedvezményeit. Annak első pontja ui. biztosította az új egyháznak, személyeinek és ügyeinek a katolikus egyházzal azonos jogviszonyát. A második felmentette az unitus papságot „mint a többi nemesi előjognak örvendőket" mindennemű jobbágyi szolgáltatás alól. A harmadik pont szerint nemcsak az egyháziak, hanem a világiak, sőt a közemberek is, ha elfogadják az uniót, a katolikus rendhez tartoznak. Így megszűnnek megtűrtnek lenni, és a hazának a többi rendekhez hasonló jogokat élvező tagjaivá válnak. Ez a pont igen nagy horderejű, mert később a román nemzeti mozgalom politikai programjának alapjává vált.[62]

A román nemzeti mozgalomnak három hullámát különböztetjük meg a 48-at megelőző másfél évszázados Habsburg-uralom alatt. Az első feltörő hullámot Inochentie Micu Clain tevékenységéhez kapcsolhatjuk, a második a felvilágosodás korában a *Supplex Libellus Valachorum* és az *Erdélyi iskola* működésében ér újabb magaslatra, hogy aztán a polgári forradalmat megelőző mozgalomban csúcsosodjék ki.

Inochentie Micu, az unitusok fiatal püspöke felismerte, hogy az unió és a román nép érdeke nem szükségszerűen azonosak. A felismerésnek annál inkább be kellett következnie, mert kiderült, hogy az unió nem elegendő a románság társadalmi törekvéseinek érvényesítésére, nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, sőt széttörte a román népi egység az idő szerint egyetlen ideológiai, művelődési és szervezeti keretét, a vallá-

si közösséget. Az unióval kapcsolatos testvérharc tudatosította benne, hogy a vallás mögött van még valami, ami elsődlegesebb kapocs a román és román között: a közös nyelv- és a közös társadalmi érdek. Inochentie Micu a feltörekvő román rétegek szolgálatában új alapot keresett a románság igényeinek érvényesítésére. Ezt az alapot abban a felismerésben találta meg, hogy Erdélyben a románság *„nemcsak a legrégibb, hanem a legszámosabb is"*. Ezzel megfogalmazta a születő román nemzeti gondolat kettős alaptételét. Inochentie Micu 16 esztendei püspöksége idején 24 emlékiratot nyújtott be a bécsi udvarnak, az országgyűlésnek, a guberniumnak a románok egyenjogúsítására. Követeléseinek lényege az, hogy a románságot ne tekintsék többé „megtűrt"-nek, hanem ismerjék el negyedik alkotmányos „nemzet"-nek, legyen képviselete a guberniumban, a diétán, a közhivatalokban; a románt rendi nemzetnek akarta elismertetni, lényeges azonban, hogy a román rendi „natioba" a jobbágytömegeket, a népet is beleszámította. A román jobbágyoknak azt a jogot igényelte, hogy mint a magyar és szász jobbágyok, ők is saját egyházuknak fizessék a dézsmát.

Inochentie Micu követeléseit a bécsi udvar és az erdélyi rendek egyaránt visszautasították. Bukását még sem az okozta, hanem az erdélyi román nép unióellenes mozgalma. 1744-ben Erdélyben megjelent Visarion Sarai szerb ortodox szerzetes és vezetésével a nép megkezdte az unitus papok elűzését. Micu maga is gyanúba keveredett, Bécsben megalázó vallatás alá fogták, s hogy a vizsgálatot ne kelljen végigszenvednie, Rómába távozott.[63]

Az erdélyi román értelmiség tovább folytatta a harcot. Újabb memorandumok és petíciók érkeztek a hatóságokhoz, 1761-ben pedig kirobbant Sofronie szerzetes mozgalma, amely a román parasztság széles tömegeit ölelte fel és a görög katolikus egyesült (unitus) egyház felszámolását tűzte ki céljául. Két év alatt az erdélyi románság döntő többsége elhagyta a görög katolikus vallást, és visszatért az ortodox hitre. A bécsi udvar előbb, 1759. július 13-án türelmi rendelettel próbálta a Sofronie szerzetes vezette mozgalmat leszerelni. Mikor ez eredménytelennek bizonyult, 1761-ben Buccow erdélyi főhadparancsnok katonái léptek közbe és fegyveresen fojtották el a román népi tömegek küzdelmét. Ennek ellenére az ortodoxia védelmének jegyében kibontakozott Sofronie mozgalom eredményeket ért el egyes nemzeti és társadalmi célkitűzések megvalósítása terén is. Az ortodox egyház újra többségre jutott, az erdélyi románok között. Az 1761—1762-ben végrehajtott összeírás erről a következő képet nyújtja: a 152 886 erdélyi román családból csak 25 174 család vallotta magát görögkatolikusnak, míg a többi 127 721 az ortodox vallást tartotta magáénak. Ennek következtében a bécsi udvar kénytelen volt elismerni az ortodox egyházat (melyet 80 éven át eredménytelenül üldözött) és püspököt nevezni ki élére. Vigyázott azonban arra, hogy a püspök és hívei között bennsőséges kapcsolat ki ne alakuljon, s ezért erdélyi ortodox püspöknek állandóan csak szerb származású

szerzeteseket nevezett ki, majd magát a püspökséget is a karlócai szerb metropoliának fennhatósága alá rendelte.[64]

Az ortodox egyház tekintélyének és szervezeti kereteinek megerősödése túl mutatott a vallásos életen és azt jelentette, hogy a román nemzeti mozgalom az elkövetkezendőkben biztosan számíthat a maga egyházi intézményeire. Politikai szervezeti keretek híján erre nagy szükség volt. A román nemzeti mozgalom a feudalizmus válsága és felszámolása idején az erdélyi ortodox egyház szervezési lehetőségeit sikerrel használta fel a társadalmi és nemzeti felszabadulásért vívott harcban.

A XVIII. századi Erdély történetében társadalmi és nemzeti tekintetben is kiemelkedő helyet foglal el a Horea, Cloşca és Crisan vezette nagy parasztfelkelés.[65]

A nemesség döntő többsége a vármegyékben magyar lévén, a Királyföldön pedig a földbirtokosság szász patrícius, ezzel szemben a jobbágyság jórészt román, az 1784-es nagy parasztfelkelés idején az alapvető társadalmi, antifeudális mozgalomban természetesen nemzeti vonások is megnyilatkoztak.

Mikor a parasztság Horea vezetésével harcba indult, II. Józsefben bíztak, aki néhány intézkedésével enyhíteni igyekezett a jobbágyság sorsán, hogy ezáltal javuljon a monarchia legfőbb adóalanyának helyzete. Horea ismételten megjelent Bécsben és gyógyírt keresett román parasztfestvérei sebeire. Abban reménykedve, hogy a bécsi felvilágosult monarchia a fennálló jobbágyviszonyok megszüntetésén munkálkodik és a parasztság fellépését támogatni fogja — 1764 őszén Horea megindította a felkelést.

A mozgalomhoz rövidesen jelentős parasztfömegek csatlakoztak, különösen arra a hírre, hogy a császár parancsára katonai összeírást rendeltek el, de a nemesség ezt meg akarta akadályozni. Az erdélyi parasztság egyik legnagyobb arányú mozgalmának a központja a kifejezetten bécsi kamarai irányítás és ellenőrzés alatt álló, az Erdélyi-érchegység vidékén fekvő zalatnai kincstári uradalom területe volt. A természet szépsége, a hegyek aranyat rejtő gazdagsága kiáltó ellentétben volt a vidék dolgozó népének szörnyű elnyomásával és nyomorával. Ezen a helyen, a zalatnai kincstári uradalom területén, a földesúri elnyomást a Habsburg gazdaságpolitika súlyosbította, mely a vidék népének helyzetét még inkább megnehezítette és az osztályharcot erősen kiélezte. A zalatnai uradalomban ui. (de különösen annak középső, Abrudbányát környező részén), a dolgozó nép nem egyszerű parasztság, hanem bányászjobbágyság volt. Minél jobban fejlődtek a kincstári kohók, annál több lett a robot, annál jobban fogytak az erdők, annál inkább megszorították a nép erdőhasználati jogát. A tűrhetetlen kizsákmányolás következtében a bányászparasztok ellenállása nőttön nőtt és időről időre úgy kiélezte az osztályharcot, hogy fegyveres felkelésre, mozgalmakra került sor. Bár a Horea vezette felkelés elsősorban Alsó-Fehér, Zaránd, Torda és Kolozs megyék jobbágyságát mozgósította, annak hullámai távolabbi vidékekre, Arad, Hunyad, Bihar, Szatmár területére is elértek, sőt a Szászföldre is. A

parasztcsapatok útjukban mindenütt feldúlták a nemesi udvarházakat, a kincstári épületeket és bányaműveket, elűzték vagy megölték a birtokosokat. A fellázadt román parasztok megtámadták és feldúlták az egyes katolikus és protestáns templomokat, ami bizonyítja a lázadás történelmi korlátait. Ezeket a sajátos történelmi-nemzeti körülmények határozták meg, s természetesen akadályát képezték a népi erők egységének az antifeudális harcokban. Mindezek ellenére hangsúlyoznom kell, hogy különösen Kolozs, Torda és Fehér megyékben a román és magyar parasztok számos esetben vettek részt közös akciókban, amelyek során egyes helyi vezetők az utóbbiak sorából kerültek ki.[66]

Programjukat legvilágosabban Horea egyik alvezérének, Crisannak a dévai táborból 1784. november 11-én a nemességhez intézett ultimátuma fejezte ki. Sikereik láttán, a győzelem reményében azt követelték, hogy „nemesek ne legyenek többé", továbbá a nemesek uradalmaikról távozzanak el és birtokaikat a parasztok közt osszák fel, mindenki számára legyen kötelező az adófizetés. A követelések közt szerepelt az is, hogy az egész megye nemessége, minden leszármazottjával együtt, „esküdjön meg a keresztre", azaz térjen át a román vallásnak tekintett ortodoxiára.

A bécsi udvar, miután látta, hogy a felkelés az egész feudalizmus rendszerét veszélyezteti és szöges ellentétben áll a jozefinizmus célkitűzéseivel, gyors elfojtását rendelte el. II. József parancsára tekintélyes katonai erőket mozgósítottak, a felkelés vezetőjének, Horeának a fejére pedig 300 aranyat tűztek ki vérdíjul. Akadtak árulók, akik nyomra vezették a hatóságokat, s így a parasztvezéreket kézre kerítették és Gyulafehérvár kazamatáiba zárták.

A megtorlást II. József személyes megbízottja, gróf Jankovics Antal vezette, aki egy hónapig tartó nyomozás után gyűjtötte össze a terhelő bizonyítékokat. Az uralkodó parancsára Horeát és Cloşcát láncra fűzve végighordozták a felkelő vidékeken, hadd lássa a nép, hogy valóban foglyok és nincs több remény a megmozdulásra.

A bírósági különbizottság az ítéletet 1785. február 26-án hozta meg és az a Mária Terézia-féle büntetőtörvénykönyv értelmében a legkeményebb halálos ítéletet szabta a felkelés vezetőire. Mégpedig az összes falvakból odaparancsolt tömeg előtt először alulról-felfelé haladva kerékkel összetörték az elítéltek kezét-lábát, majd a felnégyelt testeket a felkelésben leginkább részt vett vidéken az útszélére tették ki közszemlére a parasztság megfélemlítésére. Így fizetett a „jó császár" azoknak a parasztoknak, akik belé helyezték bizalmukat és szabadságot vártak tőle.[67]

Hátszeg és Hunyad vidéke, a Nyugati-érchegység a továbbiakban is a hamu alatt parázsló parasztmozgalmak színtere maradt. Hosszú és nehéz küzdelmet vívtak a Habsburg és földesúri kizsákmányolás ellen a zalatnai kincstári birodalom jobbágybányászai. Az 1848-as forradalmat megelőző évtizedben itt a román parasztok élére a halmágyi kisnemes családból származott Varga Katalin állott. Panaszleveleket fogalmazott az elnyomottak nevében, védte a jobbágyok ügyét a törvényszék előtt,

vállalta a bécsi út fáradtságait, ott is a román parasztok érdekeiért harcolt. 1843-ban, amikor a kincstár számára Bucsum község irtványföldjeit erőszakkal elfoglalták, Varga Katalin a fejszékkel, baltákkal felszerelt parasztok élére állt. 1846-ban is a felkelt bucsumiak és abrudbányaiak élén találjuk. Varga Katalin nevéhez fűződik a Habsburg-ellenes és antifeudális magyar román közös forradalmi küzdelem egyik legszebb történelmi emléke. A Nyugati-érchegység román parasztjai féltve védték vezetőjüket, Varga Katalint, de végül is Báró Jósika Samu kancellár és Andrei Saguna ortodox vikárius cselszövéssel elfogták és börtönbe vetették. A bécsi udvar és az erdélyi Habsburg-barát arisztokrácia a galíciai parasztfelkelés méreteit látva Erdélyben is újabb felkelés kibontakozásától tartott.[68]

Míg a román parasztság antifeudális tömegmozgalmait hosszú időn keresztül vallásos keretben megnyilvánuló ösztönös népi tudat jellemezte, az unió után kialakult román értelmiség a XVIII. század folyamán kiteljesítette a román nemzeti öntudatot, előkészítve ezzel a tudatos román nemzeti mozgalmat.

A román értelmiségi réteg kialakulása szorosan egybekapcsolódott a román szellemi élet fellendülésével. E fellendülés középpontja Balázsfalva volt. 1754-ben három iskola nyílt meg: egy elemi, egy középiskola, valamint egy papi szeminárium. A következő évben pedig önálló nyomda létesült.[69]

Balázsfalva mellett a román oktatásnak másutt is jelentős centrumai alakultak ki. 1828-ban alapította Samuil Vulcan a belényesi gimnáziumot, mely igen híres intézménye lett a román kultúrának és falai közül sok kiváló értelmiségi került ki. Az 1812-ben alapított aradi román tanítóképzőnek olyan híres tanárai voltak, mint Dimitrie Ţichindeal és Constantin Diaconovici-Loga. Az általuk nevelt tanítók jelentős mértékben járultak hozzá a falusi oktatás általános színvonalának emeléséhez. A naszódi és orláti határőriskolákból nemcsak altisztek és tisztek kerültek ki, hanem olyan tehetséges fiatalok is, akik egyetemeken folytatták tanulmányaikat, és mint orvosok, ügyvédek, mérnökök váltak értelmiségiekké és a korszerű kultúra hordozóivá. 1811-ben Nagyszebenben ortodox teológiai szeminárium létesült. A papság műveltségi színvonalának emelkedése közvetlenül hozzájárult az ortodox egyház iskolahálózatának kiépüléséhez, az oktatás fejlődéséhez.

A nemzeti tudat iskolai formálásában nagy szerepe volt annak, hogy kiváló román pedagógusok, mint Moise Nicoara, Aron Florian, Eftimie Murgu, A. T. Laurian szoros kapcsolatot tartottak fenn a havasalföldi és moldvai értelmiségiekkel és nevelői munkásságukban, tanítványaik előtt nem győzték hangsúlyozni a közös eredetnek, a nyelvi együvé tartozásnak a gondolatát, illetve, hogy a románoknak egy közös országban kell egyesülniük.[70]

A kialakuló, polgári funkciót betöltő román értelmiség tagjai két, sürgősnek vélt feladat megoldásán dolgoztak: egyrészt a román nyelv és

nép latin, illetőleg római eredetét akarták tudományosan igazolni, másrészt az Inochentie Micu püspök által megfogalmazott követeléseket szerették volna kiharcolni Bécsben és a diétán. Az első feladatot, az ún. Erdélyi iskola három tagja („erdélyi triász") vállalta. Samuil Micu-Klein, Gheorghe Sincai és Petru Maior buzgalommal gyűjtötték az adatokat a román nép történetének megírásához. Samuil Micu és Sincai anyaggyűjtéséből életükben csak részletek jelentek meg, de Petru Maior híres munkája, az *Istoria pentru inceputul Romanilor in Dacia* 1812-ben megjelent és korában a román nemzeti mozgalom leghatásosabb könyve volt. Itt említjük meg azt is, hogy a magyar művelődés kiváló képviselője, Bod Péter már a XVIII. század derekán önálló könyvben írta meg az erdélyi románok történetét latin nyelven.

A román nemzeti mozgalom tudományos és ideológiai megalapozása politikai követelésekben nyilvánult meg. Ilyen volt a II. Lipót császárhoz beadott ismeretes kérvény, a *Supplex Libellus Vallachorum* (1791). A petíció elkészítésében részt vett az akkori román értelmiség, a katonatisztek, a papság legjava. Szerzői között szerepelnek: Samuil Micu, Ioan Pinariu-Molnar Iosif Mehesi, az udvari kancellária hivatalnoka, Ignatie Darahont váradi görögkatolikus vikárius, a naszódi Petru Para, Petru Maior, Gheorghe Sincai és mások. A kollektív munka szülte politikai irat a következő legfontosabb követeléseket fogalmazta meg: töröljék el a románokra sértő „megtűrt" kifejezést és a román nemzetet helyezzék vissza polgári és politikai jogaiba; a román papság, nemesség és köznép ugyanolyan jogokban részesüljön, mint a többi erdélyi nemzet hasonló rétegei; a románok számarányuknak megfelelően legyenek képviselve az országgyűlésen és a hivatali állások betöltésénél; írják ki román nyelven is azon helységek neveit, ahol románok laknak, a vegyes lakosságú helységek esetében pedig használják a lakók nemzetiségének megfelelő összes elnevezéseket. Végül pedig kérték az udvartól a román nemzet kongresszusának összehívását.

II. Lipót kezdetben eszközként akarta felhasználni a Supplexet az erdélyi rendek ellen. De miután kibékült azokkal, érdemi tárgyalásra az erdélyi országgyűlésnek küldte, amely visszautasította. Ez lett a sorsa az erdélyi románok polgári nemzettudata első politikai megjelenését igazoló kérvénynek.[71]

A Szentszövetség idején a Habsburg monarchia igyekezett gúzsba kötni minden nemzeti megnyilvánulást. Így a román nép nemzeti mozgalma is nagy ellenállást legyőzve bontakozhatott ki. Az „erdélyi triász" hagyományaira építve a román nemzeti mozgalom élére Gheorghe Baritiu, Timotei Cipariu, Eftimie Murgu, August Treboniu Laurean és Simion Barnutiu került.

Az 1848-as polgári demokratikus forradalmat megelőző időszakban a modern román nemzeti tudat kialakításában elsőrendű feladatot töltött be a román szépirodalom. Olvasóközönséget nevelt fel és a progresszió eszméit terjesztette a közönség körében. Műveiben Budai Deleanu pél-

dául leleplezi és éles szatirával kigúnyolja a királyok, császárok igazságtalan uralmát és a műveltségre támadó vallási fanatizmust. A Habsburg elnyomásból szerzett személyes élmények alapján támadja a zsarnoki királyi hatalmat és szembeállítja vele a természeti jogra alapozott republikanizmust. A forradalmi évet megelőző időben kezdi el munkásságát Andrei Mureşan, a nemzeti öntudatot ébresztő költő. O *privire de pe Carpaţi* című 1844-ben írt versében a nép felszabadulásának és a román nemzeti egység megvalósításának az eszméjét önti költői formába.

A nemzeti ideológia propagálásában a líra mellett nagy szerepet vállalt magára a román publicisztika. Cipariu, Baritiu, Barnutiu, Murgu, Damaschin Bojinca írásaiban központi helyet foglal el a román nép és a román nyelv római, illetőleg latin eredetének gondolata. Harcos szellemű publicisztikai írásaikban a felvilágosodás racionalizmusa szellemében bírálják a feudalizmus intézményeit, jogrendszerét és az elavult társadalmi szerkezet fenntartásához görcsösen ragaszkodó arisztokráciát. Ezek az írók és tudósok a román paraszti tömegek felemelkedésében látták nemzetük jövendőjének legfőbb zálogát és mindent elkövetnek, hogy műveikben meggyőzzék a kifejlődő új román értelmiséget a társadalmi és nemzeti felszabadulás történelmi szükségességéről, és az érette vívott harc fontosságáról.[72]

A nemzeti ébredésben különösen fontos szerepe jutott az 1838-tól megindult *Gazeta de Transilvania*-nak, amely a román nemzeti egység egyik hirdetőjévé vált. A román nemzeti mozgalom új szakasza, szemben az eddigi rendi nemzeti elismerésének követelésével, már igazi polgári programmá fejlődött. Az új eszmeiség először 1842-ben, az erdélyi nyelvharc alkalmával tör felszínre, a balázsfalvi iskola falai között, hogy azután az egész erdélyi román értelmiség magáévá tegye. Mikor 1837-ben az erdélyi országgyűlésen felmerült a magyar államnyelv kérdése és erről 1841-ben törvényjavaslat készült, a román politikai vezetőréteg ráébredt a fenyegető veszélyre. Baritiu lapja ezt a törekvést az erdélyi román nemzetiség és nyelv elleni halálos merényletnek nevezte.

A nyelvi törvényjavaslattal szemben a románok a szászokkal együtt léptek fel, hiszen korábbi védettségüket most már az utóbbiak is veszélyeztetve látták.[73]

A Lipót-féle hitlevél korábban ugyanis a szásság még megnövekedett reménységgel fordult a bécsi udvar felé. Az idegen kormányzás elnézte a szászok protestáns voltát, és igyekezett hasznos szövetségre lelni bennük. Kezdetben még olyan tervek is érlelődtek, hogy a szász székek igazgatásilag közvetlenül Bécshez kapcsolódjanak, s szintén korán felmerült az a gondolat, hogy a számbelileg megfogyatkozott szász népességet német telepesekkel többséggé erősítsék.

Miközben a szász kizsákmányoló réteg a „németségéből" adódó előnyöket igyekezett kamatoztatni — a rendekkel szemben éppúgy, mint az autonóm szász területeken lakó románokkal szemben —, régi privilégiumait éppen a protektor központi hatalom fenyegette. Az egységes biro-

dalmat összekovácsolni vágyó felvilágosult abszolutizmus idején Mária Terézia már hajlott arra, hogy a Szászföldön a más nemzetiségű katolikus vallású lakosok megtelepedése esetében engedélyeket tegyen. Miközben a szász felső rétegekben az ausztriai németséggel való egybekapcsoltság tudata munkált, a német eredetkérdés, de főleg a nyelvkérdés vizsgálatában oly számottevő hatást gyakoroló német egyetemek látogatása elé is bürokratikus akadályokat gördítettek.

A II. József trónra léptét örömmel fogadó szász főnemeseknek rövidesen szembe kellett nézniük azzal, hogy a császári németesítés rendjén privilégiumaik is végveszélybe juthatnak.[74] II. József megszünteti a szász iskolák autonómiáját, 1781-ben elrendeli a koncivilitást, választás nélkül tölti be a szász ispáni (comes) méltóságot, 1784-ben eltörli a szász universitást, a szász területeket pedig, a székelyekkel egyetemben megyei rendszerbe sorolja be stb.

A korabeli szász feljegyzések arról tanúskodnak, hogy a jozefinizmus elleni küzdelem, mindaz, amit védelmezni kívántak, mint ősit, közösségi jogosultságot, hagyományt és privilégiumot — méginkább erősítette bennük különálló entitásként való létezésük tudatát.

Amikor az 1790-es országgyűlés felvetette a nyelvkérdést, a szászok érthető módon — német anyanyelvűek lévén — ragaszkodtak a német nyelv használatához. Az előző évtizedekben különben is jelentős eredményeket ért el a szász nyelvtudomány. Már Leibniz levelezéséből kitűnik, hogy nagy szégyennek tartaná, ha Erdélyből kipusztulna a német nyelv, a tájszótár összeállítására ösztönöz, mert az „idegen nyelv átvétele rendesen a szabadság elvesztésével és idegen igával jár együtt". Az erdélyi szász nyelvészek Leibniz irányszabását követve bontakoztatják ki munkásságukat.[75]

Nagyszebenben 1795-ben megalakult a „Societas phylohistorum", amely a szászság történeti érdeklődését tükrözte. Az osztrák birodalom határait túllépő és más a Német Birodalom kultúrájához való kapcsolódást. L. A. Schlözer göttingai professzor 1795-ben megjelent történeti műve is szolgálta. A XVIII. század végén (1784-től) azután hírlap (Siebenbürger Zeitung), majd tudományos folyóirat (Siebenbürgiesche Quartalscrift), olvasókörök segítségével mind mélyebbre ereszti gyökereit a német tudat, s egyben már a polgári szemlélet is.

A kedvezőbb feltételek között fejlődő szász nemzeti mozgalomra különben az „ausztriai patriotizmus" mellett mind erőteljesebben hatott az Ifjú Németország mozgalma. 1845-ben Stephan Ludwig Roth már Erdélyben látja a német telepesek előtt keletre vezető aranykaput. A polgári átalakulásért is főként azok lelkesedtek, akik német egyetemeken tanultak liberális eszméket és új töltésű nemzeti öntudatot. A brassói Siebenbürger Wochenblatt (1837-től), amelyet fiatal, haladó értelmiségiek szerkesztettek, már a nép politikai öntudatébresztőjévé válhatott.

Jelentős szerephez jutott az iskolaügy is, hiszen az iskolákat joggal a

nemzeti jelleg megőrzésének eszközeként tisztelték; és számottevő volt a Nagyszebenben (1844-ben) megnyílt jogi fakultás szerepe is.

Újabb tanúbizonyságként annak, hogy a veszélyezettség ellenállásra serkent és a küzdelem megacéloz, a szász nemzeti mozgalom a fiatal liberális országgyűlési kísérletek elleni harcban is erősödik. A nyelvkérdésben tanúsított ellenállás, a magyarosítás veszélye elleni fellépés idején is Schreiber egyenrangúságot követelt a német nyelv számára, mondván, hogy „Az anyanyelv az első ismertetőjele egy nép nemzetiségének".

A Habsburg birodalom történelmi fejlődésének a polgári forradalmat megelőző másfél évszázada azzal a tanulsággal jár, hogy minél erőteljesebb a tömegek kizsákmányolása, a társadalmi elnyomás, annál hevesebb az osztályharc, és minél erőszakosabb a nemzeti lét megsemmisítésére törő politika, a nemzeti elnyomás, annál nagyobb, szervezettebb és szívósabb a nemzeti küzdelem.

Ezt tagadhatatlanul bizonyítja a 150 éves Habsburg-uralom tapasztalata Erdélyben, mert noha a bécsi udvar e másfél évszázad alatt a társadalmi és nemzeti elnyomás legváltozatosabb eszközeihez nyúlt, mégsem tudta sem a románokat, sem a magyarokat megfosztani nemzetiségüktől, anyanyelvüktől. Az erőszakos asszimiláció növelte a gyűlöletet a Habsburg uralkodóházzal s annak helyi kiszolgálóival, tisztviselőivel szemben. A nemzeti elnyomás valóságos mozgató ereje lett a nemzeti tudat fejlődésének, a nemzeti hovatartozás erősödésének és az anyanyelvhez való szívós ragaszkodásnak. A másfél évszázados Habsburg-uralom éppen azt igazolja, hogy erőszakkal, terrorral vagy a nemzeti elnyomás bármely más eszközével nem lehet a nemezeti, nemzetiségi kérdést megoldani. Csődöt mondott minden olyan kísérlet, amely nemzeti vagy nemzetiségi közösségek megszüntetését, beolvasztását tűzte céljául. Ez lett a sorsa Kollonich esztergomi érsek sok fáradtsággal és részletekbe menő alapossággal kidolgozott németesítő tervének. Ítéletet mondott a történelem a felvilágosult abszolutizmus egységesítő, nemzetiségeket felszámoló és a németesítés jegyében nemzeti homogenizáló törekvések és intézkedések felett.

Mindennek az eredménye az lett, hogy a társadalmi és nemzeti elnyomás legnehezebb korában bontakozott ki, vált történelemalakító erővé a nemzeti tudat mind a románoknál, mind a magyaroknál. A nemzeti ellenállási harc elmélete és gyakorlata valósággal kitermelte ezt a vezetőréteget, amely szószólója lett saját nemzeti etnikumának, nyíltan hirdette mind a jobbágyrendszer felszámolásának, mind a nemzeti lét szabad kibontakozásának történeti szükségszerűségét. Ékesszólóan bizonyítja ezt az 1848—49. évi polgári demokratikus forradalom és szabadságharc.

Már a XVIII. század második felében és a XIX. század első felében a történelmi fejlődés elérte Közép- és Délkelet-Európában is azt a fokot, amikor az etnikailag kialakult közösségeket, csoportokat nem lehetett semmiféle eszközzel megszüntetni. Az azóta elmúlt ötnegyed század történelme ezt az alapvető tanulságot és igazságot megerősítette, alátámasz-

totta. Már a XIX. század derekán az egyéni emberi jogok és a velük szoros kapcsolatban álló nemzetiségi jogok és szabadság elismerése, biztosítása bizonyult a feszült társadalmi ellentmondások és a nemzeti kérdés megoldása egyetlen járható útjának. Aki ezzel nem számolt, vagy számolni — osztály- vagy nemzeti elfogultságánál fogva — nem tudott, azt a történelem bármennyire is ellentmondásos fejlődése előbb-utóbb az előrehaladás útjából félreállította.

Jegyzetek

[44] *Erdélyi Országgyűlési Emlékek.* Szerkesztette Szilágyi Sándor, Budapest, 1877., II., 343.

[45] Jancsó Benedek: *Erdély története.* Kolozsvár, 1931., 198—199. old.

[46] *Erdély története* I. 224—226. old.; I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada* 1697—1792. Budapest, 1946., 40—43. I. Tóth Zoltán: *Magyarok és románok,* Budapest, 1966. 68—69. old.; D. Prodan: *Supplex Libellus Valachorum,* Bucureşti, 1967., 2. kiadás, 17.

[47] *Istoria Romanei,* III., 237—243. old.; *Erdély története* I., 228—230. old.; Bányai : I. m. 116—117. old.

[48] Carol Göllner: *Regimente granicereşti din Transilvania* 1764—1851. Bucureşti 1973.; Valeriu Sotropa: *Districtul graniceresc nasaudean.* Cluj, 1975., Szádeczky Lajos: *A székely határőrség szervezése 1762—1764-ben, Okirattárral (1761—1790).* Budapest, 1908.

[49] Vasile Bichigean: *Material documentar.* Archiva Someseana, 1930., 13. sz., 350. old.; V. Sotropa: *Infiintarea granitei militare*

[50] Szádeczky: I. m., Lásd még: Michael Conrad von Heidendorf: *Eine Selbstbiographie,* Kiadja Rudolf Theil. Archiv des Vereins für Siebenbürgiscken Landeskunde. Neue Folge. XV., 128—133. old.; *Halmágyi István naplói 1752—1753., 1762—1769 és iratai* 1769—1783. Közli Szádeczky Lajos, Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XV—XVIII. századból. *Magyar Történelmi Emlékek,* 38. k., Budapest, 1906., 24—76. old.

[51] Mikecs László: *Csángók.* Budapest, 1941.

[52] Benkő Samu: *Sorsformáló értelem.* Bukarest, 1971., 85—123, 183—205. old.

[53] Jakab Elek: *Szabadságharcunk történetéhez, Visszaemlékezések 1848—1849-re.* Budapest, 1881., 504. old.

[54] Imreh István: *A rendtartó székely falu.* Bukarest, 1973., 30—32. old.

[55] Cornelia Bodea: *Preocupari economice si culturale in literatura transilvana dintre anii 1786—1830.,* Studii. Revista de istorie. 1956., 87—104. old. Lásd még: A. Veress: *Orinduieli romanest vechi tiparite in Ardeal.,* 1744—1848. Bukuresti, 1926.

[56] Andics Erzsébet: *I. m.* 29—57. old.

[57] *Teleki László válogatott munkái.* Budapest, 1961., II. 27.

[58] Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai.* Bukarest, 1955., 11—78. old.

[59] Benkő Samu: *Sorsformáló értelem.* 216—231. old.

[60] Kölcsey Ferenc: *A magyar nyelv ügyében, A fő rendek tagadó válaszára. 1833. Kölcsey Ferenc összes művei.* Budapest, 1900. II. 71.
[61] Georgie Baritiu: *Parci alese din istoria Transilvaniei,* Sibiu 1889., I. 753.
[62] *Istoria Romanei* III. 492. Bányai: *I. m.,* 116—117. old.
[63] *Istoria Romaniei* III., 492—514. old.; *Erdély története,*
[64] Silviu Dragomir: *Istoria dezrobirii religioase a Românilor din Ardeal in sec. al XVIII-lea.* I—II. Sibiu 1920., 1930.
[65] D. Prodan: *Rascoala lui Horia in comitatele Cluj si Turda.* Bucuresti 1938.
[66] *Erdély története* I., 263. old.; Bányai: *I. m.,* 118—120. old.; I. Tóth Zoltán: *Parasztmozgalmak az Erdélyi Érchegységben 1848-ig.* Budapest, 1951., 120—125. old.
[67] *Istoria Romaniei* III., 772—776. old.
[68] I. Tóth Zoltán: *Magyarok és románok.* 190—191. old.
[69] Nicolae Albu: *Istoria Invătămîntului românese din Transilvania pînă la 1800.* Blaj 1944. 170—175. old.
[70] Nicolae Albu: *Istoria scolilor românesti din Transilvania intre 1800—1867* Bukureşti 1971.
[71] David Prodan: *Supplex Libellus Valachorum,* 40—48. old.
[72] *Istoria literaturii romane* II. Bucureşti 1968., 36—39. és 404—412. old.
[73] *Sachsische-Schwabische Chronik.* 53—104. old. Lásd még: Sárközi Zoltán: *Az erdélyi szászok a nemzeti ébredés korában* (1790—1848). Budapest, 1963.
[74] Arató Endre: *A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig.* Budapest, 1975., 52—54. old.; Carol Göllner. *Der Kaiser und sein Guvernator Joseph II. — Samuel von Brükenthal.* Forschhungen, 1970, 2. sz., 518. old.
[75] Arató Endre: *I. m.,* 62. old.

Könyv- és folyóiratszemle

Rehák László

A SAVREMENOST FOLYÓIRAT IDEI HAT SZÁMA

A Savremenost, a Vajdasági Kommunista Szövetség folyóirata, 1979 első felében, ahogy azt a szerkesztőség az egész év tartalmára is meghirdette, felváltva havonként és kéthavonkénti kettős számban jelent meg. A folyóirat (tanácsának elnöke: Boško Krunić, felelős- és főszerkesztője Szám Attila) januári száma legtöbb teret és figyelmet Vajdaság SZAT és egész hazánk nemzetei és nemzetiségei kultúrájának, ennek egybefonódásának szentelt. A 2—3. kettős szám központi témája az önigazgatás elméletének körvonalazása volt. A következő kettős szám, az április—májusi szám alapvető tematikája a tudomány helyzete és szerepe társadalmunkban volt, míg a júniusi szám központi kérdése a szocialista termelés volt.

A hazánk és tartományunk nemzetei és nemzetiségei kultúrájának közös elemeire és egymásra utaltságára vonatkozó kérdéseket a Savremenost januári száma elsősorban az irodalmi alkotás és a kiadói tevékenység kapcsán, valamint irodalmi kritikánk helyzetének vizsgálata alapján tárgyalja. Major Nándor „a társult munka és a könyv" témáját vizsgálva utal arra a követelményre, hogy „a kultúrában teljes egészében, s ezzel együtt a kiadói tevékenységben is a társult munkára jellemző, integrális önigazgatási viszonyokat kell kiépítenünk".

Ez az integrális viszony felöleli az alkotók és szerzők, a kiadói dolgozók, valamint a könyvárusítók és terjesztők, továbbá a könyvtári foglalkoztatottak munka és jövedelmi alapon történő összekapcsolását is. Cvetka Kotevska a következő témával foglalkozik: A könyv kölcsönös ismerkedésünknek és kultúránk alkotóerejű átszövődésének fontos tényezője. Deák Ferenc Vajdaság SZAT nemzetei és nemzetiségei irodalmának szabad és egyenrangú fejlődése és kultúrájuk kölcsönhatása című írásában többek között hangsúlyozza, hogy a kultúra nyíltsága, a kölcsönös átszövődések és a gyümölcsöző kereszteződések sajátos, megismételhetetlen eredménnyel járnak. Milutin Dedić írásában a munkások közötti könyvterjesztéssel és az olvasás iránti érdeklődés felkeltésével kapcsola-

tos tapasztalatokat tárgyalja, Rade Obradović elemzi a Zmaj-Gyermekjátékok hozzájárulását nemzeteink és nemzetiségeink kultúrájának kölcsönös megismeréséhez, Juhász Géza viszont adatokban gazdag átfogó írásában a vajdasági műfordítást és az ezzel kapcsolatos kiadói tevékenységet elemzi. Kiemeli, hogy az utóbbi hat évben milyen figyelemre méltó eredmények születtek. Tekintettel arra, hogy a nyelv- és az irodalomoktatás egyik alapvető célja, hogy a tanulók megismerkedjenek saját nemzetük, a JSZSZK más nemzetei, Vajdaság SZAT nemzetiségei, valamint a világirodalom kiváló alkotásaival, Stevan Micić írásában az anyanyelvi tankönyvek és a házi olvasmányok szerepét tárgyalja, a nemzetek és nemzetiségek egymáshoz való közeledési folyamatában. Vele Szmilevszki tömör írásában a Macedón SZK tapasztalataiból kiindulva tárgyalja a Jugoszláviában elért eredményeket és fejlődési távlatokat a kiadói tevékenység, a könyvtárhálózat és a könyvállomány terén.

Az 1978 novemberében, Vrdniken megtartott és az irodalmi kritikának szentelt tanácskozás beszámolóiból a folyóirat szerkesztő tanácsa a következő részvevők: Végel László, Jovan Zivlak, Michail Horpáň, Florika Štefan és Milan Pražić munkáját válogatta ki közlésre. Slobodan Dučić írásában a tájékoztatási eszközök kulturális funkciójával foglalkozik a társult munka szervezeteiben, Milenko Perović pedig a marxista könyvek helyét vizsgálja Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei kultúrájában.

Különálló témával jelentkezik a folyóirat januári számában Dragoje Žarković, aki a nemzetközi pénzrendszer válságát vizsgálja, továbbá, Miloš Nikolić, aki átfogóan és elmélyült elemzéssel a proletárdiktatúra fogalmát és gyakorlatát tárgyalja, egyik kiinduló pontként meghatározva, hogy a „proletárdiktatúra a proletariátus osztályharcából ered, kifejezésre juttatva a proletariátusnak e harcban vállalt történelmi szerepét".

A februári—márciusi kettős szám azzal a nagy veszteséggel foglalkozik, amely Edvard Kardelj halálával érte hazánkat. Itt tették közzé Dušan Alimpić Edvard Kardelj — a gondolkodó, a humanista és forradalmár című beszámolóját, amely a Tartományi Képviselőház gyászülésén hangzott el. A szerkesztőség Dušan Alimpić beszámolójának a következő megállapítását emeli ki: „A titói Kommunista Pártot Kardelj messzemenően ekötelezte, úgy is mint államférfi, és úgy is mint kimagasló teoretikus, aki tanulmányozta harcunk, létezésünk és távlataink elméleti kérdéseit." A folyóirat kettős száma szemelvényeket is közöl Edvard Kardelj műveiből, mégpedig az önigazgatás és a bírálat témaköréből. A Savremenost februári—márciusi számában közölt két vita anyaga témájánál fogva ugyancsak Kardeljnek és Tito elvtársnak „az önigazgatással kapcsolatos elképzeléseit és távlatait" tükrözi. Idevágó téma tehát a jugoszláv önigazgatás elméleti koncepciójának szentelt kerekasztal-értekezlet, amelyet a folyóirat a VSZAT Politológiai Egyesülettel karöltve szervezett, 1978 decemberében, s amelyen az egész ország területéről

összesereglettek a részvevők. A folyóirat az egész értekezlet anyagát közli. Szám Attila és Neca Jovanov vitaindító fejtegetései alapján 21 részvevő (A. Raič, Ž. Marković, Bodrogvári F., T. Šuvakov, R. Jovanović, I. Muncian, M. Kovačević, Z. Vidaković, D. Bilandžić, D. Miljković, N. Žuvela, B. Markič, D. Žarković, B. Bošković, D. Atlagić, S. Tubić, Ž. Surčulija, M. Stojanov, D. Đurović, B. Dimković, P. Toš) felszólalása következik. Ez a kettős szám közli a folyóirat szerkesztősége által szervezett és a topolyai munkásaktíva tagjaival folytatott beszélgetés közlésre szerkesztett anyagát. A beszélgetés témája Az önigazgatás és gyakorlat volt. A beszélgetést Nada Bregun kutató és Milenko Perović, a folyóirat szerkesztőségi titkárának tézisei alapján vezették le. A beszélgetésben nyolc munkaközösségből vettek részt (Szenti L., Kemenc G., J. Bandić, Čupić I., I. Svilar, Mengyán R., Szántó J., B. Dudić).

A február—márciusi kettős szám közli még Nada Bregun tanulmányát Az önigazgatás eszméje Marx műveiben címmel, Dragutin Bartulovićnak a nemzeti kisebbségek világviszonylatban tárgyalt helyzetével foglalkozó tanulmányát és Marija Pajvančić tanulmányát, amelynek címe: A dolgozók és a polgárok egymás közötti viszonyainak néhány mutatószáma a küldöttségek és küldötti testületek munkájában való részvétel szerint.

A Savremenost április—májusi száma a tudományos tevékenység társadalmunkban kialakított helyzetét és szerepét tárgyalja. A folyóirat teljes egészében közli az ezzel kapcsolatos kerekasztal-beszélgetés anyagát. A vitában részt vettek: Szám A., S. Ilić, J. Miljuš, Bodrogvári F., S. Stojakov, N. Perović, N. Čanak, Szórád Gy. és N. Jovanov. Újítások és találmányok a termelésben címen a folyóiratban helyet kapott a feltalálók szabadkai aktívájában folytatott beszélgetés is. (A beszélgetés részvevői: B. Kovačević, Lj. Đorđević, Kovács Á., N. Popov, Varga L., Vinkó J., G. Šabić, V. Tubić és V. Mrdaković.) A kettős szám központi témaként közli Neca Jovanov tanulmányát, amely a következő címet viseli: Adalékok a tudomány helyzetének és társadalmunkban elfoglalt helyének megtárgyalásához, és próbálkozások a társadalom fejlesztésére gyakorolt hatása fokozásához szükséges feltételek megállapítására. Ezenkívül a központi témával foglalkozik Spasoje Bjelica tanulmánya, amelyben a szerző az oktatás irányítását tárgyalja mint a munka irányításának egy sajátságos formáját, valamint Milenko Perović, aki a tudomány és a tudományos kutatómunka fejlesztésének eszmei-politikai kérdéseivel foglalkozik a Bosznia-Hercegovina KSZ vezetőségében lefolytatott vita alapján. Borislav Dimković és Danilo Tomić annak a körkérdésnek az eredményeit elemzik, amelyben az újvidéki egyetemi karok és főiskolák rendes hallgatóinak álláspontját és véleményét ismertetik a marxista oktatás tartalmáról és minőségéről.

A Savremenost 4—5. száma közli még Rajcsán István írását a tömegtájékoztatásról, önigazgatási szocialista társadalmunkban, Danilo Kecić írását A vajdasági munkásság részvétele a Magyar Tanácsköztársaságban

és a proletár szolidaritás általános sztrájkjában címmel, Blaž A. Perović tanulmányát, amelyben a marxizmus és a funkcionalizmus viszonyát tárgyalja, valamint Dragutin Miljković írását Önigazgatási érdekek és integrációjuk címmel.

A Savremenost hatodik, június hónapra megjelenő száma vezető helyen közli Milena Vlaškalić tanulmányát A JKP/JKSZ-nek az ember felszabadításáért vívott hatvanéves harca címmel. Ez a szám két beszélgetést is közöl. Az egyik kerekasztal-beszélgetést a szabadkai Veljko Vlahović Munkásegyetemen szervezték, Milan Korać A szocialista termelési mód című könyve kapcsán, a másik beszélgetést az újvidéki munkások aktívájában folytatták, témája pedig a társultmunka-alapszervezet helyzete volt a társadalmi újratermelési folyamatban (a beszélgetésben részt vettek: M. Vujović, M. Kezunović, T. Vukićević, Đ. Bosnić, Tóth B., M. Čavić, továbbá J. Miljuš és M. Perović, a folyóirat szerkesztőségéből). A folyóirat júniusi száma közli még a Todo Kurtovićtyal lefolytatott beszélgetést a szabadságról a szocializmusban, Jovan Miljuš tanulmányát, amelyben a szerző elemzi a jugoszláv gazdaságpolitika legfőbb eredményeit, és Zoran Trputec tanulmányát, amelyben az emberi tényezőt mint a gazdasági fejlődés lényeges tényezőjét tárgyalja, szemmel tartva a világviszonylatban végbemenő folyamatokat.

A Savremenost folyóirat bemutatja a társadalomtudományi kiadványok jelentősebb könyveit és folyóiratait is.

A folyóirat első számában (1979. januári szám) Kosta Jozifidis és Rajko Bukovič mutatják be a Vajdaság társadalmi-gazdasági fejlődése című könyvet, amely 1978 elején jelent meg, Újvidéken. A könyv szerzőcsoportja: Nikola Kmezić, dr. Mezei István, dr. Stevan Hadživuković, dr. Tomislav Bandin, dr. Tihomir Šuvakov, dr. Desanka Božidarević, dr. Stevan Reljin, dr. Viktor Rorbatfinski, dr. ing. Ladislav Kun, dr. Dragutin Zelenović, Aleksandar Bećin és Móra András magiszter a lényeges szempontok figyelembe vételével elemzi és dokumentálja Vajdaságnak az utóbbi harminc év alatt elért általános társadalmi fejlődését, majd külön a gazdaságit is. Ez a könyv mint kilencedik kiadvány jelent meg a Politikai elmélet és gyakorlat sorozatban, amelynek kiadója a VKSZ TV politikai tanulmányi és marxista oktatási központja. A januári számban bemutatott könyv címe: A vétség és a büntetés, szerzője Igor Primorac, megjelent 1978-ban, Belgrádban. Branimir Andrić, a bemutató szerzője, külön hangsúlyozza, hogy ez az egészet képező tanulmánykötet, amely a könyv írójának egységes témaválasztása és elkötelezettsége alapján valósul meg, a büntetés etikájára vonatkozó elméleteket elemzi mint az erkölcsfilozófia lényeges részét.

A február—márciusi kettős szám dr. Vladimir Bakarić A szocialista önigazgatási rendszer és a társadalmi újratermelés (II. kötet) című könyvét mutatja be. Jovan Miljuš, a könyvismertető szerzője szerint az itt közölt tanulmányok, amelyek 1973—1978 között íródtak, sajátos tanulmánykötetet képviselnek. V. Bakarić könyve a szocialista elmélet és az

önigazgatás társadalmi gyakorlata kérdéskörából igen átfogóan és elmélyülten válaszol meg egy egész sor időszerű és nyílt kérdést. Milenko Paravić bemutatja a Marx módszeréről című (alcíme: Szövegválogatás magyarázatokkal) könyvet, amelynek kialakításában Bodrogvári Ferenc jelentkezik mint Marx szövegrészleteinek válogatója, a kötet szerkesztője és az egyes fejezetekbe osztott szövegek kommentátora. A könyvbemutató szerzője nagyra értékeli Bodrogvári F. szerkesztői teljesítményét, mert a kiválasztott szövegrészletek által és saját szövegeivel bizonyságot tett Marx módszerének lényegbe hatoló megértéséről, s ennek alapján kimutatja módszerének időszerűségét, azoknak a kérdéseknek a megoldásában, amelyeket az önigazgatás folyamata nap nap után napirendre tűz. Az ismertetett könyv, sorrendben mint tizenharmadik jelent meg a már magának tekintélyt biztosított Politikai elmélet és gyakorlat című sorozatban.

Az 1979 április—májusi kettős számban Milena Vlaškalić mutatja be Tomislav Bandin A jövedelmi autonómia felé című könyvét, amely könyv kapcsán megállapítja, hogy a szerző több éves kutatásának eredménye. Bandin azonban már e könyv megjelenése előtt is szaktekintélynek örvendett a társult munkához kapcsolódó szervezési, tevékenységi és gazdálkodási kérdésekben. A bemutató utal a téma átfogó tárgyalási módjára, ami T. Bandin tanulmányának egyik kétségtelen erénye. — Đorđe Blagojević részletesen ismerteti Dušan Lakićević Bevezetés a szociálpolitikába című könyvét, és megjegyzi, hogy noha egyetemi tankönyvnek készült, a könyv mégis széles érdeklődésre tarthat számot, mert sok mondanivalója van azoknak az olvasóknak is, akik részesei az önigazgatási szociálpolitika megvalósításának.

A folyóirat 6. száma közli Radovan Vukadinović Zágrábban, 1978-ban (a kiadó: HSZISZ Társadalmi Tevékenységének Központja) A nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó elméletek című könyvének ismertetését. Đorđe Krajnović, az ismertető szerzője megállapítja, hogy a tárgyalt könyv a sikerült alkotások közé sorolandó, mivel írója a nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó különböző elméleteket mutatja be.

A Savremenostban ismertetett folyóiratok főleg a társadalomtudományokkal foglalkoznak vagy tartományunk társadalmi életében töltenek be jelentős szerepet. A Savremenost januári számában Miroslav Kuhajda bemutatja a szlovák nyelvű Nový život 1978-ban megjelent öt számát, Biacsi Antal pedig a szabadkai magyar nyelvű Üzenet c. folyóirat nyolcéves múltját idézi. A Savremenost 2—3. kettős számában Szám Attila bemutatja a magyar nyelvű Létünk kéthavonként kiadásra kerülő folyóirat 1978-ban megjelent számait.

A folyóirat 1979 első felében is folytatja Lukács György szerbhorvát nyelven még meg nem jelentetett szövegeinek közlését. A Savremenost első hat száma közli Lukács A társadalmi lét ontológiájáról II. kötetének (első magyar könyvalakban közreadott kiadása 1976.) IV. fejezetéből a 2. pontot, címe: Az elidegenedés ideológiai nézőpontjai. A vallás

mint elidegenedés. A szövegfordítás bonyolult feladatát Mirko Gotesman végezte el.

A szerkesztőség, a már kialakult szerkesztési módjával összhangban, közli az alapvető információkat minden szám munkatársáról. Ezenkívül, minden szám közli az egész szám tartalmát, feltüntetve minden írás alapgondolatát vagy az írás lényegét hat nyelven, nevezetesen: angolul, oroszul, magyarul, románul, szlovákul és ruszin nyelven. A folyóirat meghirdeti az év második felében (valószínűleg az 1980. év elején is még) megjelenő számok központi témáit. A témák a következők: az információ-folyamatok, a KSZ szerepe az önigazgatási érdekek összeegyeztetésében, irányítás és önigazgatás a társultmunka-szervezetekben, tudomány és társadalom, vallás az önigazgatású társadalomban, a társadalmi-politikai szervezetek befolyása falun, a szabad munkacsere, a tervezés nyílt kérdései, a szakirányú oktatás tapasztalatai, a szocialista önigazgatás a gyakorlatban, a szocialista önigazgatás politikai rendszerének fejlődési irányzatai Vajdaságban, a társadalmi-politikai szervezetek és a polgárok egyesületeinek szerepe társadalmi-politikai rendszerünk fejlesztésében, a forradalmi gyakorlat nyílt kérdései és az eszmei-elméleti tevékenység.

Hoffmann R. Viktória

A VIDÉKISÉG TÜNETEI*

„A láthatatlan érdekszövetségek hálózatában sohasem EGY „negatív jelenség", sohasem EGY kiskirály stb. az ellenfél, hanem a MECHANIZMUS;
Ezért olyan Don Quijote-ian parányiak az esélyeid."

Bosnyák Istvánt

A Gyorsuló idő, a budapesti Magvető kiadó e rendkívül hasznos, érdekes és sokoldalú közművelődési sorozata keretében ez évben jelent meg Bánlaky Pál és Varga Csaba Azon túl ott a tág világ című kötete, mely két tanulmányt tartalmaz: a nekünk, jugoszláv olvasóknak is annyira aktuális A vidékiség tünetei című szociográfiai munkát, szerzője Bánlaky Pál, valamint Varga Csaba A most utópiája című tanulmányt, amely szorosan a magyarországi (illetve kelet-európai) társadalmi-politikai viszonyokhoz fűződik, de néhány általánosabb vonatkozása figyelemre méltó.

Vidékiség — ez a melléknévből képzett főnév még Magyarországon sem vonult be a köznyelvbe (az Értelmező Kéziszótárban sem szerepel), nálunk méginkább magyarázatra szoruló fogalom. Vidéki — a jelző nem csak földrajzi különbségtételt jelöl, pejoratív értelmében is használjuk. Az ebből képzett gyűjtőfőnév is negatív jelenségek összességének jelölésére szolgál: „egy meghatározott minőségű élet- és gondolkodásmód, sajátos magatartás- (személyiség) modell."[2] Talán a tágabb értelmében vett kispolgári-nyárspolgári szemléletmód alatt értett jelenségcsoport áll hozzá legközelebb.

Ha a fogalom még tisztázatlan is, a vidékiség egyes tüneteit mindenki ismeri és mindenki találkozott velük, a kisvárosiak pedig saját bőrükön is tapasztalhatták hatásait.

A vidékiség bacilusainak legkedvezőbb táptalaja a kisvárosi életmód (durva közelítéssel az ötvenezer lakosnál kevesebbet számláló városok tartoznak ebbe a kategóriába), de megélnek a nagyobb városok és falvak levegőjében is. A kisvárosokra viszont *tipikus*, hogy többé-kevésbé kitermelik ezeket a kórokozókat, melyek elsősorban az értelmiségi rétegben „pusztítanak". (A szerző csak ezt a réteget vizsgálja.) Nehezen találjuk meg az ellenszerét, ha nem tanuljuk meg felismerni és nem vesszük bonckés alá tüneteit, ebben pedig kitűnő segítségünkre lehet Bánlaky Pál

* Bánlaky Pál és Varga Csaba: Azon túl ott a tág világ. Magvető Kiadó, Budapest, 1979

módszeres és szemléletes tanulmánya, mert tapasztalataink szerint Vajdaságban is szükség van e kór orvoslására.

Melyek azok a tényezők, amelyek a kisvárosokban oly kedvező feltételeket teremtenek a vidékiség kialakulásához? A szerző hármat említ:

— a munkahely-lehetőségek szűkössége, minek következtében a munkahelyválasztás kényszerpályán mozog;

— a kulturális intézmények, rendezvények gyér volta, illetve színvonala, mely a kulturális szokásokra hat;

— az értelmiség hierarchizált és viszonylag szűk köre, mely a társas kapcsolatok kialakulását tereli kényszerpályára.

A nagyvárosok anonimitást-biztosító, idegenség-érzést keltő, de nagyobb szabadságot nyújtó légköre helyett „... a kisvárosokban a különböző életszférákban kimutatható választékhiány párosul egy nagyjából a város *egészét* átfogó, eléggé *egységes* és így jól áttekinthető és kezelhető viszonyrendszerrel".

Miért éppen az értelmiségi az, melynek körében oly ragályos módon terjed ez a betegség?

„Az értelmiségi dolgozók egy részének tudata még mindig az elavult társadalmi viszonyok és az ezeknek megfelelő ideológiák felé tekint." — szögezi le a JKSZ programja.[3] S ez nem véletlen, hanem történelmi szükségszerűség következménye, mivel — Bánlaky megállapítása szerint —: „... a felszabadulás után a más rétegekből az értelmiségbe kerülők számára az *értelmiségi* szerep egyik fontos — mert ismert —, hozzáférhető *mintája* a régi értelmiség kellett, hogy legyen."

Megismerkedtünk a vidékiség objektív alapjával és fő hordozóival. Mely alapmotívumok nyitnak ajtót a vidékiségre jellemző magatartásmódnak?

A szerző két erős alapmotívumról szól:

— a minél konfliktusmentesebb, mondhatnánk, állóvíz-nyugodtságú és pocsolya-meleg élet iránti igény („nem kilógni a sorból se fölfelé, se lefelé");

— az ismeretségek, barátságok célszerű (mert előnyös [kialakításának igénye] „Znate, kod nas u socijalizmu ne postoji protekcija, ali postoji VIP" — veza i poznanstvo —, jegyezte föl Bosnyák István egy hivatalnok aranyköpését.).[4]

Ezek után áttérhetünk a vidékiség fő jellemzőinek áttekintésére:

— Bezártság, amiből kisszerűség és konzervativizmus következik. — A vidékiség kórjával megfertőzött egyén nem veszi észre, hogy „azon túl ott a tág világ", számára a helyi értékrendszer az egyedül létező. Bánlaky ezt a tényezőt *„a viszonyítási alap beszűkülésének"* nevezi.

— Lezártság — *„a helyi hierarchia abszolutizálásának"* tényezője. — E szemlélet szerint a város vezető pozícióit betöltő funkcionáriusok teljhatalmúak, a lokálisnál magasabb fórum képzete valamiféle kafkai misztikus ködbe veszik.

— Mindebből következik a vidékiség harmadik alapvető jellemzője,

„*a helyi értékrendhez igazodó életforma*". Álljanak itt magyarázatul Hódi Sándor pszichológus szavai: „Gyermekeknek, felnőtteknek egyaránt szüksége van arra, hogy elfogadják, szeressék, értékeljék. Ez annyira alapvetően fontos szükségletünk, hogy megszerzése, megőrzése érdekében »engedményekre«, illetve »teljesítményekre« kényszerülünk. Az »engedmények« árán fogadjuk el, sajátítjuk el, építjük be személyiségünkbe környező világunk törvényeit szabályozó rendszereit, kultúráját, egyszóval az élet tárgyiasult szellemi feltételrendszerét. »Teljesítményeinkkel« viszont termelési — társadalmi viszonyainkból adódó cselekvési-magatartási szükségleteknek igyekszünk eleget tenni. Amennyiben azonban alapvető emberi viszonyaink olyanok, hogy lényünk elfogadása érdekében fokozott »engedményekre« ill. fokozott »teljesítményekre« kényszerülünk, személyiségünk fejlődése nehezítetté, egyoldalúvá és önállótlanná válik. Magyarán, feláldozni kényszerülünk önmagunkat."[5]

A tanulmány gerincét a felsorolt három tényező részletes elemzése képezi. Illusztrációképpen és kiindulópontul példákat hoz fel a szerző. Sőt, a gazdag példatár egyben dokumentáció is, mert, habár a történetek alanyai (természetesen) nincsenek megnevezve, az, amit elmondanak, nem szorul bizonyításra: a legtöbb olvasó saját tapasztalataiból meríthet analóg példákat. Nézzük tehát, milyen következtetésekre és eredményekre jutott a szerző a tényezők elemzése folyamán.

A viszonyítási alap beszűkülése

Akiben kialakul a vidékiségnek ez az eleme, nem lát (vagy nem akar látni) a város határánál messzebbre. Akarva-akaratlan figyelmen kívül hagyja, hogy a város mint mikrostruktúra a társadalom makrostruktúrájába ágyazott, annak része. Ebből következik, hogy az ilyen egyén „... *szellemi szintjében*, gondolkodásmódjában azt és csak azt nyújtja, amit a város megkíván, *értékrendjéül* fenntartás nélkül elfogadja, amit a város értékel, *tevékenységében* pontosan igazodik ahhoz ami a városban szokásos..."

Próbáljuk meg egy „hazai" példával világosabbá tenni a fentieket. N. Vajdaság egyik kisvárosában lapszerkesztő. Már-már az önfeláldozásig menő szorgalommal szervez a községben és azon túl élőújságokat, rendezvényeket, műsoros esteket. Az „arisztokratikus" művészet ellensége (joggal) — de ezzel az ideológiával alátámasztva műsorpolitikájában tobzódnak a minden igényességet nélkülöző műsorszámok. S miközben kiszolgálja a közönséget, észre sem veszi, hogy magáévá tette annak értékrendjét. Például, míg egyetemista korában sokat olvasott, maga is írt — ma már csak Szilvási Lajosnak az „életből vett" regényei érdeklik.

A viszonyítási alap beszűküléséből következik, hogy ami eltér az átlagostól, a megszokottól, eleve bukásra ítéltetik. Mert, „érték az, és csak az, amit a környezet (a város) értékel."

„Münchausen bárónak könnyebb volt magát önnön üstökénél fogva kihúzni az ingoványból, mint egy embernek, emberi közösségnek vagy társadalomnak kiszabadítania magát önnön fogalomrendszerének, önnön látás- és gondolkodásmódjának áttetsző, önmaga számára láthatatlan, de áttörhetetlenül erős üvegketrecéből." (Hankiss Elemér)[6] Mennyivel erősebb és fontosabb az ilyen szemellenző egy olyan közösségben, mely egyenesen a számára kényelmesnek bizonyult gondolkodásmód konzerválására törekszik, mert sajátos életmódja fenntartásának és megőrzésének ez elengedhetetlen feltétele. A vidékiség értékrendszere tehát zárt, mozdíthatatlan.

Még egy vajdasági példa: M. Budapesten diplomált, ambíciókkal telve rogott munkához egy kisvárosi gimnáziumban mint magyar szakos tanár. Nem akarta tovább építeni az iskola megkövesedett, csak a tanítási órákra szorítkozó, klasszikus tanár—diák viszonyát, tanulóival hetente többször is összejött a helyi kultúregyesületben (amely K., a másik magyar szakos tanár és a kultúregyesület vezetőjének *személyes* torzsalkodása miatt addig kihasználatlanul állt), beszélgettek, szórakoztak, költői estre készültek, színdarabot próbáltak. És — micsoda szentségtörés! — a fiatal tanár tegeződött a diákokkal. Vérszemet kapott a konkurrencia miatt különösen „veszélyeztetett" K., és mivel egyben az igazgatóhelyettesi posztot is ő töltötte be, írásbeli fegyelmi megrovót továbbított M.-nek. Ez, s más „akciók" (személyes ellenségeskedés, pletyka, kiközösítés, fenyegetések) arra vezettek, hogy M. hajszál híján elhagyta a gimnáziumot. Bizonyos okok miatt ma is ott tanít, de költői estek, összejövetelek már nincsenek. M. rákényszerült, hogy elfogadja a környezete diktálta tevékenységmódot. Mondhatnánk, a konfliktuskerülésnek fentebb már kiemelt motívuma késztette erre, viszont — nyomatékosan kiemelném Bánfalvy megjegyzését —: „... nem is olyan egyszerű »bátornak« lenni ott, ahol az ember környezete a maga kialakult érték — és tevékenységrendszerét olyan *agresszív-intoleráns* módon állítja az egyénnel szembe, ahogy az a vidékiség modelljét reprezentáló kisvárosokban történik. (...) Az agresszív intolerancia ... nem *követel* bizonyos magatartást, hanem *tilt* minden eltérőt..."

A helyi hierarchia abszolutizálása

Arról van szó, hogy egyik oldalról az egyén úgy érzi, hogy teljesen kiszolgáltatott a vezető beosztásúaknak (nem ismer felsőbb fórumot, fellebbezést), a másik oldalról pedig a funkcionáriusok teljhatalmú kiskirályoknak tartják magukat portájukon.

Amit a „szkupstinában", az „illetékes szervezetben" határoztak, az szent és sérthetetlen. „Ha ... a helyi hierarchiát egyetlen valóságosnak akarják látni akkor a külső relációkat nem valóságos, mitikus szférába kell emelni." Ez áll fenn például, amikor ilyeneket hallunk a tanárok-

tól: „Nem tehetek róla, ez van a tantervben, nem én csináltam, a TARTOMÁNY..." stb.

A helyi hierarchia abszolutizálásából ered a vidékiség bűvkörébe került egyének gyakori személyiségjegye: a szervilizmus, a szolgalelkűség.

„Emlékezetes marad az a tekintet és kézlegyintés is, mellyel... R., a községi pártvezetőség egyetlen laskói tagja lepisszentette az adóbehajtót... A községi pártvezetőség tagja — és egy közönséges, funkció nélküli tag; a szövetkezet, mint hallom, »erőskezű«, ellentmondást nem tűrő igazgatója [R.] — és egy adóbehajtó; mester és kisinas — adódik spontánul és ellenőrizetlenül a párhuzam." (Bosnyák István)[7] Íme, a szervilizmust termő talajminta. Nem az ember a fontos, hanem a funkció. Az igazgató nem a vitapartnerét pisszentette le, hanem az alattvalóját. S az „alattvaló" nem lázad, mert kényelmesebb megoldásokat is talál. Ezek, Bánlaky szerint:

— a *cinikus szervilizmus,* alapelve: hallgatni arany („Megmondanám én a magamét, de nem estem fejre. Talán magam alatt vágjam a fát?!");

— a *meggyőződéses vagy ostoba szervilizmus,* „alapja az a meggyőződés, hogy aki »fönt« van, azért van »fönt«, mert nála bölcsebb és okosabb".

A szolgalelkűségnek személyiségromboló ereje van. Válságba jut az ember becsvágya és önbecslése. „A büntetéstől félő és jutalomban reménykedő embertípus etikája gyökerében idegen az emancipált embertől, aki úrrá válik az alárendeltség tényén és érzésén, s aki már nem ismer el fölébe rendelt, megfélemlítő vagy jutalmazó hatalmakat." (Sinkó Ervin).[8]

A helyi értékrendhez igazodó életforma

Már az eddigiekben is szó volt arról, hogy a vidékiség modellje kitermel egy életformát-életstílust, amihez a minél konfliktusmentesebb élet igénye vagy a „mechanizmus" nyomása következtében alkalmazkodnak az egyének. De azt is mondhatnánk, a vidékiség modellje lepénzeli embereit: „Mert itt van A. (s a vele rokon szellemű ezeregy »A«), aki most, a fejemet tenném rá, miután olyan fiatalon »befutott«, rendületlenül meg van győződve, hogy ez a világ a lehető összes világok közül a legjobb, mert lehetővé tette, hogy »befusson«, ezentúl »jól« és »gondtalanul« éljen. A kispolgár számára a szabadság és az igazság diadala abban a pillanatban teljes, amikor a hatalmasok neki is helyet adnak a terített asztalnál — írta egy helyütt idős barátom, s azt hiszem, éppen ez jellemzi... nemzedékünk egy jelentős részét is, méghozzá nem csupán politikus-karrierista értelemben, hanem általában is." (Bosnyák István)[9]

Bánlaky Pál ezen életforma két mozzanatát, a társas kapcsolatok

hierarchikus rendeződését és a kapcsolatok kiüresedését vizsgálja tüzetesebben.

A vidékiség modelljében a barátságok csak formálisak, céljuk a „VIP", és a hierarchia ugyanazon lépcsőfokán való elhelyezkedésnek demonstrálása, biztosítása, konzerválása. Jellemző, hogy a baráti körök szűkek, zártak, szinte kasztszerűen csoportosulnak a tanárok, az orvosok különálló társaságokba. Ez szükségszerűen vezet a kapcsolatok kiüresedéséhez, felszínessé válásához. Megint csak Bosnyák István egy feljegyzésével illusztrálnám ezt: „O.-ék beszéltek arról, hogy a helybeli tanítóság társas élete a minimumra csökkent, mióta elköltözött a faluból az a »jópofa M.«, aki olyan ügyesen össze tudta tartani a kollégákat; szinte minden másnap, harmadnap volt valahol — néha virradatig is eltartó, annyira vidám — házibuli, halpaprikással, vagy anélkül, de mindig murisan: a fejtetőn állástól a gatyatáncig a legkülönfélébb stószok biztosították a jó hangulatot..."[10]

A vidékiség modellje nem egyszeri és nem szórványos, mint ahogy a mottóban is kiemeltük, nem *egy* „negatív jelenségről" van szó, hanem egy mechanizmusról; nem titulálhatjuk egyértelműen kispolgárinak N.-t, nem jellemezhetjük gyáva emberként M.-et, mert nem csak bennük van a hiba: az a baj, hogy a modell rendületlenül funkcionál, mert folytonosan újratermelődik. A vidékiségnek ugyanis félelmetes asszimiláló ereje van.

Az egyén szocializációja bonyolult folyamat, Kovács Teréz írja a munkásfiatalok beilleszkedési folyamatáról: „A munkatársaknak nem csak egymáshoz kell alkalmazkodniuk, hanem a mindenki számára érvényes szabályokhoz és előírásokhoz is, amelyek a termelési eszközök használatán túlmenően egyrészt az üzem és a szélesebb közösség elvárásainak leginkább megfelelő életmód kialakítását követelik meg a dolgozóktól, másrészt meg épp ezáltal kihatnak a dolgozók egész időbeosztására: szabad idejükre, kötelezettségeikre, sőt személyi és élettani szükségleteik kielégítésére is. Ez az egyesítő tendencia együtt jár a munkás egyéni hajlamainak, személyiségjegyeinek bizonyos mérvű lefaragásával. Az egyéniség korlátozása a kezdőket, tehát a fiatal munkásokat sokkal erősebben érinti, de függ az egyén személyiségtípusától, alkalmazkodóképességétől, műveltségi szintjétől is. Ugyanakkor a környezet, elsősorban az idősebb szaktársak megértése, belátása és műveltségi szintje is kihat a kezdő egyéniségének átformálására."[11] A pályakezdő fiatalok életében fontos, egyéniségük további alakulása szempontjából döntő fordulat az új közösségbe való beilleszkedés mikéntje. Mi történik, amikor „a szélesebb közösség elvárásainak leginkább megfelelő életmód" és „a szaktársak megértése, belátása és műveltségi szintje" a vidékiség tüneteinek megfelelő? A fiatal vagy különccé válik (és vállalja az ezzel járó anyagi és szellemi hátrányokat), vagy beleolvad környezetébe, személyiségét torzulni hagyja, s ezzel újratermeli a mechanizmust. Aki kompromisszumot köt, megint csak ingoványos talajra lép; „Állandóan mérlegelni a

még szabad és már nem szabad határmezsgyéjén mozogva; szükségesnek ítélt, és így vállalt, de mégiscsak *hazugságok* hálójában élni: lehetetlen így tisztán megőrizni az értékeket." A különcködés, habár amorálisnak tetszik, nem okvetlenül az: „Született különcök nincsenek, potenciálisan eredetileg mindenki közösségi ember, s a »különcöket« olyan környezet szüli, melyben embernek, azaz igényesnek maradni, meg nem békélni a sárral csak a »különcség« révén, ti. egy kényszerű száműzetés minden keservét vállalva lehetséges."[12]

Ember legyen a talpán, aki a vidékiség mechanizmusának „ördögi körében" megőrzi személyisége identitását, szellemi horizontjának távlatait, nem hagyja elbizonytalanodni értékrendjét.

Vajdaságban kb. kilenc kisváros van. Jugoszláviában ötvenkilenc. S habár a vidékiség tünetei együtt, rendszerré szerződve csak a kisvárosokban lelhetők meg, egyes jelenségei nagyvárosokban és falvakban is előfordulnak. „Ez a magatartásmód lényegi tartalmaiban idegen a szocializmustól, a társadalmi fejlődés törvényszerű útjához képest deviáns. De létezik, nem csekély hatással, emberek sorsát befolyásolóan, *újratermelődésre képesen* — ezért igazán veszélyes."

Jegyzetek

[1] Bosnyák István: Laskói esték (vallomások). Forum, Újvidék, 1968. 92. p.
[2] Bánlaky Pál: A vidékiség tünetei. In: Bánlaky Pál—Varga Csaba: Azon túl ott a tág világ. Magvető, Budapest, 1979.
A következő, számjeggyel nem jelölt idézetek e könyvből valók.
[3] A Jugoszláv Kommunista Szövetség programja, Forum, Újvidék, 1977. 144. p.
[4] Id. mű 68. p.
[5] Hódi Sándor: Létélmény és valóság: Fórum, Újvidék, 1978. 72. p.
[6] Hankiss Elemér: Érték és társadalom. Magvető, Bp., 1977. 33. p.
[7] Id. mű, 68. p.
[8] Idézi Bosnyák István, id. mű, 103. p.
[9] Id. mű, 68.
[10] Id. mű, 69.
[11] Kovács Teréz: A vajdasági magyar fiatalok életmódjának szociológiai felmérése. 5., Új Symposium, 1978/11. 438. p.
[12] Id. mű, 137. p.

Garai Aranka

EGYENJOGÚSÁG, NŐFELSZABADÍTÁS

Az ARGUMENTI társadalomelméleti és gyakorlati folyóirat nőkérdéssel foglalkozó száma kapcsán

---

A női egyenjogúság, illetve „egyenjogútlanság" a nőket a mindennapi életben érinti: a családban mint gyermeket, testvért, a házasságban mint feleséget, anyát, a munkahelyén mint dolgozó nőt stb. A férfiakétól eltérő helyzetüket kora gyermekkoruktól — öntudatlanul, majd egyre tudatosabban — érzik és ösztönszerűen megkérdőjelezik, később pedig spontánul tiltakoznak hátrányos megkülönböztetésük ellen. Összefogásukra, közös fellépésükre a XIX. század végén és a XX. század elején került sor.

A nőmozgalom akkori céljai gazdaságiak és politikaiak voltak, amenynyiben meghirdették az „egyenlő munkáért egyenlő bért" elvet, követelték a munkaidő csökkentését, az egészségükre ártalmas munkahelyeken a női munkaerő alkalmazásának megtiltását.

Ezt a mozgalmat a női emancipáció reformista útjának nevezhetjük, mert céljaikat az adott társadalmi keretek között kívánták elérni.

A nők elnyomott helyzetét elemezve Marx és Engels nyomán sokan arra a következtetésre jutottak, hogy változást csak a nők termelésbe való bevonása hozhat. Ez tenné lehetővé évszázados elszigeteltségük megszűnését, a szűk családi környezet kitágulását, érdeklődési körük társadalmi méretűvé szélesedését.

August Bebel *A nő és a szocializmus* című könyvében érzékletes leírást olvashatunk arról, hogy milyen nevelést kapott egy nő a múlt században: „A nők kiképzése a felsőbb osztályoknál főképpen a kedély mélyítésére, formai művelésére irányul, amely által csak idegrendszerének izgékonysága és a képzelőtehetsége lesz nagyobb. E képzés eszközei: a zene, a szépirodalom, a művészet és költészet. Általában eddig a nő kedély- és lelkiéletét mértéktelenül táplálták, ellenben értelmi fejlődését megakadályozták, elhanyagolták és elnyomták. Ennek következtében a kedély- és lelkiélet túltengésében szenved... A nőnek, aki hajlamait és képességeit nem fejtheti ki, akit a legszűkebb eszmekörben tartanak fogva és aki majdnem kizárólag csak a saját neméhez tartozókkal érintkez-

hetik, lehetetlen fölülemelkednie a közönséges mindennapiasságon. Szellemi látóköre csak a közvetlen környezetében történőkre, rokonsági viszonyokra és ezzel összefüggő dolgokra szorítkozik." (August Bebel: A nő és a szocializmus. Budapest, Népszava-Könyvkereskedés kiadása, 1919.)

Az ipari forradalom, a kapitalizmus kibontakozása megnyitotta a nők előtt a lehetőséget, hogy bekapcsolódjanak a termelésbe. Tömeges méretű munkavállalásuk azonban nem jelentette azt, hogy egy lépést tettek előre emberi lényük kiteljesedése felé, hanem hogy kizsákmányolásuk foka az elviselhetetlenségig fokozódott. A nőt kizsákmányolták mint munkaerőt és mint szexuális lényt. Ily módon nyilvánvalóvá vált, hogy a nőknek a társadalmi munkamegosztásban való tömeges részvételét nem követte egyenjogúságuk is.

„Amennyiben az emancipáció ezen a szinten marad és nem forradalmasítja a termelést, a társadalmi szférát, az erkölcsöt, a tudatot és ha nem történik meg azoknak a családi funkcióknak a szocializálása, amelyeket hagyományosan a nők végeztek, akkor a nők termelésbe való bekapcsolódása a szabadság és az emancipáció tagadása lehet csupán — csak többszörös rabsággá válhat." — állapítja meg Neda Ler-Sofronić a Pokreti za oslobođenje žene — putevi i stranputice című cikkében (Argumenti, 1979., 1. sz.).

Századunk 60-as éveiben tömegessé és demonstratívvá vált, nemzetközi méretűvé szélesedett a nőmozgalom. Az „újfeminizmus" rendkívül sokrétű, ellentmondásoktól terhes. Bár a számtalan irányzat fellépése és módszere különböző, közös vonásuk az antikapitalista, antipatriarchális, antifamiliáris magatartás, melynek során elsősorban a polgári családot — mint a nők elnyomásának, személyiségük háttérbe szorításának intézményét — támadják. Jelmondataik világosan tükrözik céljaikat: munkát, a férfiakkal egyenlő munka- és tanulási feltételeket, azonos munkáért azonos bért, a testük feletti önrendelkezést, szabad, ingyenes és szakszerű abortuszt, a párok és gyermekek együttélésének alternatív lehetőségét, egésznapos ingyenes bölcsődéket, óvodákat követelnek.

Nada Ler-Sofronić említett cikkében a következőkre hívja fel a figyelmet: „Amíg a nőmozgalom a hagyományos érdekszférában marad, s csupán a házasság, a család, a nevelés kérdésével foglalkozik, ... addig a nőmozgalom partikuláris, korlátozott marad. Amíg a munkásmozgalom mellékes kérdésnek tekinti a nemek közötti viszonyt, a család, a nevelés, a tudat forradalmasításának és az emberi boldogságnak a kérdését az intim szférában, nem kerülhet sor az ember és a munka igazi felszabadítására."

A múlt századvégi és a századeleji, de még inkább a mostani nőmozgalom lényegesen különbözik: a nőfelszabadítást a társadalmi forradalommal kötik össze. Az európai radikális irányzatok jelszava a következő: „Nincs forradalom nők nélkül — nincs nőfelszabadítás forradalom nélkül." Nézeteik terjesztésére széleskörűen felhasználják a sajtót

is. Több százezres példányszámban jelennek meg feminista folyóiratok „a nőktől a nőkről": az *Ms* az Egyesült Államokban, az *F — magazin*, a *Nők a mozgalomban* Franciaországban, az *Emma* a Német Szövetségi Köztársaságban.

A 70-es évek közepén már számos női lap és folyóirat jelenik meg Európa-szerte: Franciaországban, Olaszországban, Angliában, a Német Szövetségi Köztársaságban, Hollandiában és Spanyolországban.

Az Argumenti című folyóirat ez évi első számában Đurđa Milanović és Lydia Sklevicky interjút közöl e kiadóházak nőmozgalmainak képviselőivel, akik egyébként különböző női tanfolyamokat is szerveznek és vezetnek, folyóiratokat és feminista könyveket adnak ki. A beszélgetésekből megtudhatjuk, milyen módon került sor a női lapkiadó-vállalatok megalapítására, honnan teremtették elő a szükséges pénzösszegeket, milyen példányszámban jelennek meg, milyen témákkal fordulnak a női olvasóközönséghez, milyen módszerekkel végeznek felvilágosító munkát a nők között, milyen elméleti alapról indulnak stb.

Milyen társadalmunkban a nők helyzete? Ezzel a kérdéssel foglalkozik Slobodan Drakulić *Preduvijeti i prepreke za postavljanje ženskog pitanja u Jugoslaviji* című írásában (Argumenti, 1979., 1. sz.): „A nők tanulási és elhelyezkedési lehetőségei még távolról sem azonosak a férfiakéval; a nők átlagfizetése és munkaköre alacsonyabb a férfiakénál; a nők munkába állását még mindig rendkívülinek vagy szükséges rossznak tartják. A nők átlagosan alacsonyabb iskolai végzettségűek mint a férfiak; a lányok tanítását kevésbé tartják fontosnak, mint a fiúkét. Az egyetemi végzettségű dolgozó nőket alacsonyabb társadalmi státusú helyeken foglalkoztatják, mint a férfiakat."

Tény, hogy „a szakmák differenciálódását hierarchizálódásuk követi, tehát az, ... hogy egyes szakmák nagyobb, mások kisebb társadalmi tekintélynek örvendenek". (Maria Casowska: Erkölcsszociológia, Budapest, Kossuth, 1973.) Vajon a nőket vonzák a kevésbé becsült foglalkozások vagy a pályák elnőiesedése okozza degradálódásukat?

Valószínűleg javítana a nők helyzetén — s nem csupán gazdaságilag, hanem pszichikailag is —, ha szakítanának a hagyományos női foglalkozásokkal és a jobban fizetett pályákat választanák. Az Egyesült Államokban például a technikai, pénzügyi és természettudományi, valamint az autó-, a tv- és rádiószerelői szakmák iránt kívánják a nők érdeklődését felkelteni. Ma, mint villamossági mérnökök, matematikusok helyezkedhetnének el, így az értelmiségi nők érvényesülésének tág tere nyílna.

Érdemes lenne felmérni, milyen intézményes formák tehermentesítik a családokat, s elegendő számban és minőségben állnak-e rendelkezésre, s elérhetők-e minden mikroközösség számára. Mert a kétszeresen elnyomott nőnek, akit munkahelyéről hazatérve a háztartás és a gyermekekkel való foglalkozás von el a fizikai és pszichikai felüdüléstől, nincsen lehetősége önképzésre, pihenésre. A megoldás kulcsa nem lehet az, hogy

a háztartási munkát a nő és a férfi egymás között felosztva végezze — bár átmenetileg ez képzelhető csak el —, hanem társadalmi méretekben kellene megvalósítani a magán- és a közélet összefonódását, szélesíteni kellene a szolgáltatásokat olyan területeken, amelyek eddig családonként külön-külön valósultak meg. Hiszen nem is olyan régen a családok önálló termelési egységek voltak, önmaguk állították elő nem csupán az élelmiszert, hanem maguk szőtték a vásznat, varrták a ruhát, főzték a szappant, öntötték a gyertyát, nevelték a gyermekeket. Az iparosodás lényeges változást hozott, ám még távolról sem lehetünk elégedettek az elért eredményekkel.

Figyelemre méltó Gordana Cerjan-Letica megállapítása (*Zašto i otkud u Jugoslaviji*, Pitanja, 1975., 7—8. sz.): „Ahogyan még mindig nincsen elméletileg meghatározva, milyen helyet kellene a családnak elfoglalnia a szocializmusban, azaz mi a különbség a polgári és az önigazgatási monogám házasság között, úgy az sincs (gyakorlatilag) tisztázva, hogy a nőnek otthon a helye vagy az iskolában, a gyárban. A helyzetet pedig csak bonyolítja, hogy a gyárakban és az iskolákban korlátozott a hely, otthon azonban nem."

A női egyenjogúság ellenzői az alkotó nők hiányát alacsonyabb rendűségük állításából vezetik le. Ezzel a témával foglalkozik Rada Ivković *Ženska kreativnost i kreiranje žene* (Argumenti, 1979., 1. sz.) című cikkében. Az alkotó nők hiányának, illetve kevés számának okát kutatva rámutat: „Az, hogy a történelem során kevés ilyen nő volt, nem bizonyítja, hogy más körülmények között nem lehetett volna több."

Az alkotás fogalmának tartalmát kiterjeszti a szülésre, az emberformálásra, a kötésre, a horgolásra, a varrásra, a konyhaasztal festésére. Minden megvetendő semmiség, amivel a nő foglalkozik, vagy csupán arról van szó, hogy ez az egyetlen terület, ahol a nő kiélheti alkotóvágyát? Senki sem született tehetség, de azzá válhat, ha megfelelő környezetbe kerülve képességeit, adottságait fejlesztheti. Erről nem lehetett ott szó, ahol „minden tekintetben" szigorú és nevetséges kasztszellem uralkodott. A lányokat hasonló szellemben nevelték és szigorú házi fegyelem alatt tartották. Szellemi kiképzésük jelentéktelen volt és látókörük nem terjedt túl a kicsinyes házi viszonyok határán... Az az ellenvetés, hogy a nők közül eddig még nem támadt lángész, nem állja ki a bírálatot és nem bizonyít semmit sem. A lángész nem az égből pottyan, hanem szüksége van arra, hogy képezze magát, hogy fejlődhessék; a nőnek pedig erre nem volt alkalma — írta többek között Bebel már említett könyvében, amelyben egyébként interdiszciplináris megközelítéssel vizsgálta a nők helyzetét a korabeli történelemtudomány, etnológia, közgazdaságtudomány, összehasonlító statisztika, táplálkozástudomány és természettudomány felhasználásával.

A nők biológiai szerepének misztifikálásából adódik, hogy a gyermeknevelést természetes adottságaiból adódó kötelességének tartják. (Amíg azonban a szexuális felvilágosítás terén jelentős előrehaladást értünk el,

a lányok az anyaság és a velejáró kötelességek tekintetében majdnem tökéletes tudatlansággal lépnek be a házaséletbe.) Kétségtelen, hogy a gyermek kihordására és megszülésére csupán a nők képesek (tekintsünk el az orvostudomány legújabb kísérleti eredményeitől), a természetes tehát, hogy az elemi szükségletekre, az önállóságra csak ők tudják a gyermeket megtanítani. Ha helytelen a kiindulópontunk, természetszerűleg a következmény is az lesz. Így juthatunk arra az eredményre, hogy a nők nem lehetnek egyszerre hivatásukat végző lények és anyák. A kettő szembeállítása „a társadalom és a munka ellentmondásából, a nemek antagonisztikus felosztásából, a közélet és a magánszféra kibékíthetetlen ellentétéből" következik. (Nada Ler-Sofronić: *Odiseja ljudskog identiteta žene*, Pitanja, 1978., 7—8. sz.)

Egyesek a nők teljes értékű emberi élethez való jogát a férfiaktól eltérő tulajdonságaik miatt akarják elvitatni. Szerintük a nők túlságosan érzékenyek, hiányzik belőlük a kezdeményezőkészség, önállótlanok, szentimentálisak, engedelmesek.

Hogy ezek mennyire nem „őstulajdonságaik" a nőknek, idézzük Bebel fent említett könyvéből, miért rótták meg száz éve a nőket: „a rettegett nyelvesség és pletykásság, a hajlandóság egészen semmis és jelentéktelen dolgokról végtelen beszélgetéseket folytatni, a külsőségekre, cicomára és tetszésvágyra irányuló gondolkodás, ... könnyen fölkelthető irigység és féltékenység más nők iránt, hazudozásra való hajlam és a képmutatás művészete" miatt. „Azt, hogy a nőben is legyen erő, bátorság és határozottság, eretnek »nőietlen« dolgoknak tartják."

Változnak a korok, változnak a nemek magatartásával, társadalmi szerepével kapcsolatos sztereotípiák, úgyhogy ma valószínűleg másként alakulna egy női tulajdonságokat összegező lista. Mindenesetre az Argumenti nőkérdésnek szánt számáról nem árt elmondani, hogy a többi hazai folyóirathoz és a sajtóhoz hasonlóan, csak kerülgetik, körbejárják a tárgykört, időnként szót ejtenek a jugoszláv nőkérdésről is, de megmaradnak az általános megállapításoknál — pl. Gordana Cerjan-Letica: „az önigazgatáson alapuló szocializmusnak lehetővé kell tennie (de még mindig nincs rá mód) a nő és a férfi kiegyenlítődését, társadalmi és kulturális téren (a társadalomirányításban, a társadalmi valamint a nők és a férfiak egyéni tudatában). Sajnos, a nőemancipáció Jugoszláviában még az egészen következetlen termelési, gazdasági és polgári egyenjogúság sizntjét sem éri el." (Pitanja, 1975., 7—8. sz.) A nőkérdésről tehát nemcsak beszélni kell, hanem kutatni, feldolgozni „még akkor is, ha a társadalom számára azzal a veszéllyel jár, hogy esetleg megállapítást nyer: társadalmunk alapvető értékei kérdésesek". (Gordana Cerjan-Letica idézett cikkéből). A találgatásoknak és a deklaratív jellegű, tényekkel alá nem támasztott állásfoglalásoknak ugyanis csak a kérdés körültekintő feltárása vethet véget.

Szilágyi Károly

KÖNYVÚJDONSÁGOK — A FORUM MARXISTA KÖNYVESBOLTJÁNAK TÁJÉKOZTATÓJA

SZERBHORVÁT NYELVŰ KÖNYVEINKBŐL

Tito élete és munkássága

TITO I MARKSISTIČKA MISAO
Privredni pregled, Bgd, 1979.
160,— din.

TITO I REVOLUCIJA
Export press, Bgd, 1979.
850,— din.

TITO O POLJOPRIVREDI
Társult kiadók, 1979.
250,— din.

A marxizmus klasszikusai

Marks: KAPITAL
Prosveta—BIGZ, Bgd, 1979.
700,— din.

Marx: TEMELJI SLOBODE
Naprijed, Zgb, 1977.
200,— din.

Marx—Engels: RANI RADOVI
Naprijed, Zgb, 1978.
250,— din.

Mai marxista irodalom

AVANGARDA I REVOLUCIJA
Privredni pregled, Bgd, 1979.
650,— din.

Goati: IDEOLOGIJA I DRUŠTVENA STVARNOST
Radnička štampa, Bgd, 1979.
150,— din.

Kardelj: IZABRANA DELA I—VII
Társult kiadók, 1979.
1.300,— din.

KARDELJ — MONOGRAFIJA
Delo—Globus, Ljubljana—Zgb, 1979.
980,— din.

Vranicki: MARKSIZAM I SOCIJALIZAM
Liber, Zgb, 1979.
280,— din.

Dokumentum

DRŽAVNI AMBLEMI I DRUGE JAVNE OZNAKE U SFRJ
Privredni pregled, Bgd, 1979.
300,— din.

Filozófia

Lenjin: MARKSISTIČKA DIJALEKTIČKA FILOZOFIJA
Rad, Bgd, 1979.
40,— din.

Petrović: SAVREMENA JUGOSLOVENSKA FILOZOFIJA
Veljko Vlahović Munkásegyetem, Szabadka, 1979.
200,— din.

Windelband—Heimsoeth: POVJEST FILOZOFIJE I—II
Naprijed, Zgb, 1978.
550,— din.

Munkásmozgalom

Marković—Ristović—Kržavac:
PRED NEPRIZNATIM SUDOM — ROBIJA I—III
Privredni pregled, Bgd, 1979.
1.200,— din.

TRI DECENIJE REVOLUCIONARNIH ZBIVANJA U BEOGRADU (1920—1950)
Institut za savremenu istoriju, Bgd, 1979.
350,— din.

Zorkić: PARTIZANSKE DIVERZIJE U VOJVODINI
Institut za istoriju, Újvidék, 1979.
120,— din.

Szocialista önigazgatás

Goljanin: BANKARSTVO JUGOSLAVIJE
Privredni pregled, Bgd, 1979.
280,— din.

Ilić: INFORMISANJE U UDRUŽENOM RADU
Privredni pregled, Bgd, 1978.
150,— din.

Marković: PRIRUČNIK O IZBORU I OPOZIVU ORGANA UPRAVLJANJA U ORGANIZACIJAMA UDRUŽENOG RADA I SAMOUPRAVNIM ORGANIZACIJAMA
Pravno-ekonomski centar, Bgd, 1979.
170,— din.

Milisavljević: PRIRUČNIK O SAMOUPRAVNOJ RADNIČKOJ KONTROLI
Pravno-ekonomski centar, Bgd, 1979.
145,— din.

Spasenović—Pantović: PRIRUČNIK O ODMORIMA RADNIKA U UDRUŽENOM RADU
Pravno-ekonomski centar, Bgd, 1979.
154,—din.

ZAKON O RADNIM ODNOSIMA SAP VOJVODINE
Grafosrem, Šid, 1978.
168,— din.

Jugoszlávia és a nagyvilág

Janeković: VELIKI MIR
Spektar, Stvarnost, Mladost, Zgb, 1979.
700,— din.

Popov: TRANSNACIONALNE KOMPANIJE I MEĐUNARODNI ODNOSI
Savremena administracija. Bgd. 1979.
75,— din.

Művelődés

Đurčinov: PROBLEMI VREDNOVANJA KULTURNOG STVARALAŠTVA
Komunist, Bgd, 1979.
44,— din.

Seli: GRAĐANSKO NASLEĐE U SOCIJALISTIČKOJ KULTURI MAĐARA U JUGOSLAVIJI I NJEGOVO PREVAZILAŽENJE
Komunist, Bgd, 1979.
48,— din.

MAGYAR NYELVŰ KÖNYVEINKBŐL

A Forum kiadványai

A JKSZ, AZ SZKSZ ÉS A VKSZ STATÚTUMA
Újvidék, 1979.
80,— din.

A JKSZ PROGRAMJA
Újvidék, 1979.
70,— din.

A JKSZ XI. KONGRESSZUSA — DOKUMENTUMOK
Újvidék, 1979.
150,— din.

TITO, A HADVEZÉR
Újvidék, 1979.
150,— din.

Tito: A JKSZ FORRADALMI HARCÁNAK HATVAN ÉVE
Újvidék, 1979.
40,— din.

TÖRVÉNY A TÁRSULT MUNKÁRÓL
Újvidék, 1979.
70,— din.

BEHOZATALI KÖNYVEINKBŐL

A marxizmus klasszikusai

Lenin: A DEMOKRÁCIÁRÓL ÉS A DIKTATÚRÁRÓL
Kossuth, Bp, 1978.
54,— din.

Lenin: A NEMZETKÖZI KOMMUNISTA MOZGALOM EGYSÉGÉRŐL
Kossuth, Bp, 1978.
50,40,— din.

Lenin: A SZOCIALISTA FORRADALOMRÓL
Kossuth, Bp, 1979.
54,— din.

Lenin: MŰVÉSZETRŐL, IRODALOMRÓL
Kossuth, Bp, 1966.
54,— din.

LENIN VÁLOGATOTT MŰVEI I—III
Kossuth, Bp, 1977.
135,— din.

Marx: A FILOZÓFIA NYOMORÚSÁGA
Magyar Helikon, Bp, 1978.
36,— din.

Marx—Engels: MAGYARORSZÁGRÓL
Kossuth, Bp, 1974.
54,— din.

Marx—Engels: AZ I INTERNACIONÁLÉRŐL
Kossuth, Bp, 1979.
27,— din.

A NEMZETKÖZI KÉRDÉSRŐL
Marx—Engels—Lenin:
Kossuth, Bp, 1965.
54,— din.

Marx—Engels—Lenin: A PROLETÁR NEMZETKÖZISÉGRŐL
Kossuth, Bp, 1972.
54,— din.

Marx—Engels—Lenin: A SAJTÓRÓL
Kossuth, Bp, 1974.
54,— din.

Marx—Engels—Lenin: AZ ANARCHIZMUSRÓL
Kossuth, Bp, 1970.
57,60,— din.

Munkásmozgalom

A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM TÖRTÉNETÉBŐL ÉVKÖNY — '79.
Kossuth, Bp, 1979.
54,— din.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ÉS SZOMSZÉDAINK
Kossuth, Bp, 1979.
39,60,— din.

Filozófia—esztétika—etika

A MAGYAR FILOZÓFIAI GONDOLKODÁS A SZÁZADELŐN
Kossuth, Bp, 1977.
97,20,— din.

A MARXISTA ETIKA
Kossuth, Bp, 1978.
54,— din.

Kagan: A MARXISTA-LENINISTA ESZTÉTIKA ALAPJAI
Kossuth, Bp, 1978.
135,— din.

Kant: AZ ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJA
Akadémiai Kiadó, Bp, 1979.
126,— din.

Locke: ÉRTEKEZÉS AZ EMBERI ÉRTELEMRŐL I—II.
Akadémiai, Bp, 1979.
216,— din.

Spinoza: TEOLÓGIAI-POLITIKAI TANULMÁNY
Akadémiai, Bp, 1978.
95,40, din.

Szociográfia

Szenti: A TANYA
Gondolat, Bp, 1979.
111,60,— din.

MUNKATÁRSAINK

Lektor: Tumbász Erzsébet
A szerbhorvát nyelvű szövegeket magyarra fordították: Laki Mária, Hornok Ferenc, Kisimre Ferenc, Garai László, Ágoston Pribilla Valéria
Angol nyelvű összefoglalók: Azucki Lívia
Német nyelvű összefoglalók: Szenes György
Korrektor: Kecskés Mária

SZÁMUNK SZERZŐI

dr. Tomislav Bandin,	a közgazdaságtudományok doktora, a Szabadkai Közgazdasági Kar rendes tanára
Ružica Kovács Žnideršić,	a Szabadkai Közgazdasági Kar tanársegéde
Laki László,	a politikai tudományok magisztere, a Szabadkai Közgazdasági Kar tanársegéde
Tomán László,	író, a FORUM Könyvkiadó TMASZ-ának szerkesztője
Josip Broz Tito,	a JSZSZK elnöke, a JKSZ elnöke
Sebők Sándor,	a Tartományi SZISZ Vajdasági Vezetőségének helyettes titkára
dr. Tóth Lajos,	a politikai tudományok doktora, az újvidéki Természettudományi és Matematikai Kar tanára
Szöllősy Vágó László,	újságíró, a Magyar Szó szabadkai szerkesztőségének tagja
Kovács László,	okleveles jogász, a Tartományi Közigazgatási Intézet igazgatója
Rudi Sova,	okleveles jogász, Vajdaság SZAT Képviselőházának alelnöke
Pavel Lomianský	Petrőc község küldött-testületének titkára
dr. Nikola Balog,	a jogtudományok doktora, a vajdasági Alkotmánybíróság elnöke, egyetemi tanár
dr. Rehák László,	a társadalmi-politikai tudományok doktora, a Szabadkai Közgazdasági Kar rendes tanára
Mojse Kostić,	Alibunar község küldött-testületének titkára
Helena Megyesi,	Vajdaság SZAT Képviselőháza és Végrehajtó Tanácsa Fordítószolgálatának ruszin nyelvi lektora
Fazekas János,	Románia SZK, a Politikai és Társadalomtudományok Akadémiájának tagja
Hoffman R. Viktória,	az újvidéki Bölcsészettudományi Kar hallgatója
Garai Aranka,	magyar—orosz szakos okleveles tanár
Szilágyi Károly,	a Forum Marxista Könyvesboltjának vezetője

létünk — társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 1/2. Szerkesztőségi óra: szerda, csütörtök, péntek 10—12 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányszámonként 10 dinár, kettős számoké 20 dinár. Előfizetés folyó évre belföldön 50, külföldi címzettre 100 dinár. Megrendelhető: Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.